

स्वर्गनी जिंदगी

હરે રામ હરે રામ, રામ રામ હરે હરે
હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ, કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે.

लेखक-स्वर्गस्थ अमृतलाल सुंदरजी पढियार
ચોરવાડ, (કાઠિયાવાડ)

सस्तु साहित्य वर्धक कार्यालय तरफथी
संपादक अने प्रकाशकः भिक्षु-अखंडानंद
અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

आवृत्ति ३ जी, पृष्ठ ३००, प्रत ५५००, संवत १९९६
मूल्य रूपिया १)= बांधण ०)= वधु

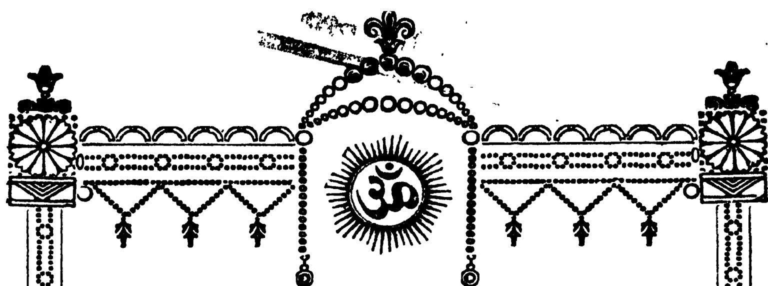
गूजरात विद्यापीठ ग्रंथालय

[गूजराती कॉपीराइट विभाग]

अनुक्रमांक ૨૨૫૮૨ किमत ૧.૨.૦

ग्रंथनाम સ્વામીજી નું

वर्गांक ૨-:૬



स्वर्गनी जिंदगी

હરે રામ હરે રામ, રામ રામ હરે હરે;
હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ, કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે.

लेखक–स्वर्गस्थ अमृतलाल सुंदरजी पढियार
ચોરવાડ, (કાઠિયાવાડ)

सस्तु साहित्य वर्धक कार्यालय तरफथी
संपादक अने प्रकाशकः भिक्षु–अखंडानंद
અમદાવાદ અને મુંબઈ–૨

આવૃત્તિ ૩ જી, પૃષ્ઠ ૩૦૦, પ્રત ૫૫૦૦, સંવત ૧૯૯૬
મૂલ્ય રૂપિયો ૧)= અન્યત્ર ૦)= વધુ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંગ્રહ
૨૨૫૮૨

અમદાવાદ—"સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય" માં
ભિક્ષુ—અખંડાનંદના પ્રબંધથી મુદ્રિત



प्रकाशकनुं निवेदन

આ "સ્વર્ગની જિંદગી"ની ત્રીજી આવૃત્તિની ૫૫૦૦ પ્રત પ્રસિદ્ધ થાય છે.

આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ સંવત ૧૯૭૮ માં "વિવિધ ગ્રંથ-માળા" દ્વારા, ઇંચ ૫"×૬॥" ના કદમાં, પૈકા ટાઇપનાં ૪૦૦ પૃષ્ઠમાં છપાઇ હતી; જ્યારે આ આવૃત્તિ સર્વ કોઇને વાંચવામાં સરળ પડે એ માટે સવૈના મોટા ટાઇપમાં અને ૫"×૯" ના કદનાં ૩૦૦ પૃષ્ઠમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. આમ કદ લગભગ દોઢગણું મોટું થવાથી પૃષ્ઠ સંખ્યામાં ઘટાડો થયો છે.

આગલી આવૃત્તિ "વિવિધ ગ્રંથમાળા"ના ગ્રાહકો પૂરતી એટલે કે માત્ર ચાર હજાર પ્રત છપાયલી હોઇ, વાર્ષિક ફાળે તેનું મૂલ્ય રૂપિયો ૧)= રખાયું હતું. છૂટક વેચાણના ધોરણે મૂલ્ય એથી વધુ આવે તેમ છતાં આ આવૃત્તિ એજ મૂલ્યે પ્રસિદ્ધ થાય છે તેમાં ઇશ્વરેચ્છાજ સમજવી.

વાચકવર્ગના પુણ્યયોગે યુરોપીય વિગ્રહના પરિણામે થયેલી મોંઘવારીનો બોજો આના ઉપર ચઢયો નથી; કેમકે છાપવાના કાગળ જૂના ભાવે મળ્યા છે અને બાંધણી પાકા પૂઠાને બદલે પૂઠા તથા પટીવાળી રાખી છે.

શુદ્ધિપત્ર પાન ૧૧ ઉપર છપાયું છે, તે મુજબ ગ્રંથ સુધારીને વાંચવો ઘટે.

આ પછી બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના અને લેખકની પ્રસ્તાવનાનો સારાંશ અપાયો છે. તેમાં આ ગ્રંથની યોજના તથા ઉપકારકતા ઇત્યાદિ વિષે સવિસ્તર જણાવેલું છે. તેથી અત્રે તો માત્ર એટલુંજ જણાવવાનું કે, આવા સરળ છતાં સચોટ સદ્ગ્રંથોના શ્રવણમનનથી પ્રેરણા મેળવતા ચાલી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવા વાચકબંધુઓ પ્રેરાય, એવી ભાવનાપૂર્વક **हरिः ॐ तत्सत्** ॥

ભાદરવા સુદિ ૫, સંવત ૧૯૯૬ —ભિક્ષુ અખંડાનંદ

બીજી આવૃત્તિનું નિવેદન

× × × ×

આ પુસ્તક આજથી પંદર વર્ષ પહેલાંનું લખાયલું છે. દેશમાં ચાલતી રાજપ્રકરણી ચળવળ પાછળ સર્વસ્વનો ભોગ આપનારા એ વખતમાં હાલના કરતાં બહુ ઓછા હોવા છતાં, લોકમાન્ય તિલક મહારાજ અને બીજાઓએ ઉઠાવેલાં કષ્ટો અને શ્રમને લઇને એ સમયે પણ સર્વસામાન્યની વિચારભૂમિકામાં સારું જેવું મંથન ચાલી રહ્યું હતું. આ હકીકત જોતાં આ પુસ્તકમાં સ્વદેશી હિલચાલ, દેશસેવા, વગેરે અગત્યની બાબતો ઉપર જે ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે, તે પઢિયાર જેવા લાગણીવાળા લેખક માટે સ્વાભાવિકજ છે. આ પ્રમાણે દેશહિતની જે લાગણીથી આ પુસ્તક તેમણે લખ્યું છે અને તેમાં મહારાણા પ્રતાપ, ગુરુ ગોવિંદસિંહ, વગેરે મહાન દેશ-ભક્તોની તેમજ બીજી હકીકતો અસરકારક રીતે ગૂંથી છે; તે જોતાં આશા છે કે, આ પુસ્તક હાલ બહાર પડવા છતાં પણ તે સર્વ-સામાન્ય માટે ઠીક ઉપયોગી થશે.

આ પુસ્તકમાં જ્યાં જ્યાં પુનરુક્તિનું તેમજ ભાષા વગેરેનું વધારા પડતું લંબાણ ટૂંકાવવા જેવું લાગ્યું તથા એકબીજી કોમો પ્રત્યેના તિરસ્કારસૂચક શબ્દોની બાબતમાં તેમજ બીજું સંશોધન કરવા જેવું લાગ્યું, ત્યાં ત્યાં સંપાદકે લેખકના મુદ્દાને જાળવીને તે તે પ્રમાણે કરવાનો યથામતિ યત્ન કર્યો છે.

× × × ×

શ્રીયુત પઢિયારનાં લખેલાં સર્વ પુસ્તકોના બે કે ત્રણ વર્ગ પાડી ઘટતા સંશોધન અને સંક્ષેપપૂર્વક સંગીનરૂપમાં તેનાં બે કે ત્રણ મોટાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે, તો તે અનેક પેઢીઓ સુધી ખાસ વાંચવા અને સંગ્રહ કરવા યોગ્ય સાહિત્ય થઈ રહે એમાં શક નથી.

ॐ तत्सत्

આષાઢી પૂર્ણિમા—સંવત ૧૯૭૮ —ભિક્ષુ અખંડાનંદ

લેખકની પ્રસ્તાવનાનો સારાંશ

આ પુસ્તક લખવાનો હેતુ

અત્યારે આપણે પોતે આપણું કર્તવ્ય સમજતા નથી; આપણા બંધુઓ અતિશય અજ્ઞાનના અંધકારમાં ફસાઇ પડેલા છે; આપણા બંધુઓ ઘણી જાતની વંશપરંપરાની ગુલામગીરીઓમાં બંધાઇ ગયેલા છે; ગરીબાઇને લીધે આપણા કરોડો બંધુઓ ટુકડા રોટલા વિના રખડે છે; આપણી કરોડો બહેનો એટલી બધી વહેમી, અજ્ઞાન, લાચાર અને દયાજનક સ્થિતિમાં છે કે જેની કાંઇ હદજ નથી; રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચેનો સંબંધ જેવો હોવો જોઇએ તેવો નથી; આપણા દેશની અસલની હુન્નરકળાનો નાશ થવાથી આપણને પરદેશને આધારે રહેવું પડે છે; આપણી લક્ષ્મી પરદેશમાં ચાલી જાય છે અને આપણે દરિદ્રી બની જઇએ છીએ; આપણો ગૃહસ્થાશ્રમ બગડી ગયો છે; પશુઓની અદલાબદલી જેવાં અને પશુઓનાં વેચાણ જેવાં આપણાં લગ્નો થઇ ગયાં છે; આપણા અસલના ઉત્તમ ધર્મોમાં પોલંપોલ ઘૂસી જવાથી આપણે સત્ય ધર્મ સમજતા નથી; આપણા વિચારો જુદા છે, આચારો જુદા છે અને આટલી બધી આફતો છતાં હજી પણ આપણા બંધુઓ મોજીલા, ઉડાઉ, ખુશામતિયા, એશઆરામમાં જિંદગી ગુમાવી નાખનારા તથા બીકણુ થતા જાય છે; માટે પ્રથમ હું પોતે સુધરું તે સારુ અને પછી મારા બંધુઓને સુધારવા સારુ મારે કાંઈક પણ કરવું જોઇએ એમ મને વિચાર થયો.

એ પછી બહુ વિચાર કરતાં એમ લાગ્યું કે, શુભ કામમાં મોભ આપવો જોઇએ; તે ન બની શકે તો વળી આપવી જોઇએ; તે પણ ન આપી શકાય તો સળી આપવી જોઇએ અને સળી પણ ન આપી શકાય તો છેવટ "હાં મારો બાપો" એમ એક લલકારો તો કરવોજ જોઇએ. માટે દેશકલ્યાણનાં કામોમાં—હું મોભ કે વળી આપી શકું તેમ તો નથીજ; પણ એક સળી આપી શકું તેમ પણ નથી; તેથી આ "**સ્વર્ગની જિંદગી**" એ મારી તરફનો "**હાં મારો બાપો**" એમ એક માત્ર લલકારોજ છે.

આ પુસ્તકમાં મુખ્ય મુદ્દાઓ શું છે?

આ પુસ્તકમાં આપણે આપણી ફરજો બજાવી શકતા નથી, તેનાં કારણો બતાવેલાં છે અને કયે ઠેકાણે કઈ બાબતોમાં આપણી ભૂલો થાય છે તે સમજાવેલું છે; એટલુંજ નહિ પણ ગરીબો, શ્રીમંતો, થોડાક જ્ઞાનવાળા ગામડિયાઓ, કારીગરો, અમલદારો, ખેડૂતો, ભિખારીઓ, ધર્મગુરુઓ, બહાદુર વીરો, વિદ્યાર્થીઓ, ઘરમાંજ રહેનારી સ્ત્રીઓ, અનાથ વિધવાઓ, વેપારીઓ, મુસાફરો વગેરે દરેક માણસ કાંઇક પણ વધારે સારી રીતે પોતાની જિંદગી ગાળી શકે એવા સહેલામાં સહેલા ઘરગતુ ઉપાયો બતાવેલા છે.

ઇતિહાસની વાતો કાંઇ ફેરવી શકાય નહિ

આ સિવાય ત્રીજી એ બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, ઐતિહાસિક વાતોને કાંઈ આપણે ફેરવી શકતા નથી.

પ્રતાપસિંહ જેવો બહાદુર અને કુળના અભિમાનવાળો તથા દૃઢતાવાળો અને મોતને ખભા ઉપર લઇને ફરનારો રાજા, ક્રોધના આવેશમાં પોતાના મુસલમાન દુશ્મનો માટે આજે આપણને ન ગમે તેવાં સખ્ત વચનો કહે તેમાં, તેમજ ઔરંગઝેબ જેવો જોરાવર, પ્રપંચી અને ધર્માંધ બાદશાહ હિંદુરાજ્યોને પાયમાલ કરે; હિંદુઓ ઉપર જજિયા વેરો નાખે અને હિંદુઓ માટે ગમે તેવાં તિરસ્કારભર્યાં વચનો કહે તેમાં પણ કાંઇ નવાઇ નથી. આપણે જ્યારે એ વખતની ખરી બનેલી ઐતિહાસિક વાતો કહેવી હોય, ત્યારે બહુજ અંકુશમાં રહીએ; તોપણ કોઈક પ્રસંગે જરાક આકરા શબ્દો કહ્યા વિના ચાલે નહિ; અને જો એવા શબ્દો ન વાપરીએ તો એ વખતના બનાવોનો કાંઇ પણ ખ્યાલ આવી શકે નહિ. માટે ગુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાના શિષ્યોને દેશના કલ્યાણનો ઉપદેશ આપે તેમાં, મહારાણા પ્રતાપસિંહ પોતાના પુત્રને તેનું કર્તવ્ય સમજાવે તેમાં અને ઔરંગઝેબ ગુરુ ગોવિંદસિંહના બાપ ગુરુ તેગબહાદુરને હાથીના પગ નીચે કચરાવીને મારી નાખવાનો હુકમ આપે તેમાં, એકબીજાની લાગણી દુખાય એવા શબ્દો તો કાંઇક હોયજ. જો કે એ શબ્દો અસલનાં વચનોનો સોમો ભાગ પણ ખરાબ હોતા નથી; તોપણ તે હાલના વખતમાં કુદરતી રીતેજ આપણને ગમતા નથી; કારણ કે અત્યારે હિંદુ મુસલમાનોના લાભ કાંઇ જુદા નથી; એટલુંજ નહિ પણ અત્યારે તો ડાહ્યા મુસલમાનોએ હિંદુઓના જૂના વાંકો માફ કરેલા છે અને સમજુ હિંદુઓએ મુસલમાનોના વાંકો માફ કરેલા છે; અને તે બન્ને મોટી કોમો વચ્ચે ગાઢી મૈત્રી બંધાતી જાય છે. એટલે હવે જૂના વખતની કડવાશભરેલી વાતો યાદ કરવી અને એકબીજાની લાગણી દુભાવવી, એ સમજુ કે ભલા માણસોનું કામ નથી. એ હું બરાબર રીતે સમજું છું, પણ આપણા બંધુઓ બહુજ નમાલા થઇ ગયેલા છે, તેથી ખરા બનેલા ઇતિહાસના કાંઇક સારા દાખલા જોઇને તેઓમાં નવું જીવન આવે એવી શુભેચ્છાથી આ પુસ્તક લખેલું છે; અને તેમ છતાં એમાંનું કોઈ વચન જો કોઇ માણસને ન ગમે તો હું નમ્રતાપૂર્વક જિગરની લાગણીથી વારંવાર માફી માગું છું. કારણ કે નવું જીવન અને દેશની સેવા એજ મારો મુખ્ય હેતુ છે, કાંઇ કોઇની લાગણી દુખાવવી એવો મારો હેતુ નથી.

ચોરવાડ
તા ૧૬–૭–૦૮

વૈદ્ય અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર

अनुक्रमणिका

૨૨૫૮૨

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭	૧૫	દુશ્મમનોની	દુશ્મનોની
૨૧	૧૪	સ્વતંતત્રતા	સ્વતંત્રતા
૩૭	૯	તવાની	તેવાની
૩૯	૫	સાથી	સૌથી
૩૯	૨૪	ટંકામાં	ટૂંકામાં
૩૯	૩૨	રવાર્થ	સ્વાર્થ
૪૦	૨૫	પ્રળબ	પ્રબળ
૪૩	૧૮	પાતઃકાલ	પ્રાતઃકાલ
૫૩	૨૩	મહેનમાનને	મહેમાનને
૫૩	૩૦	રૂપિયાનો	રૂપિયાનાં
૫૫	૧૮	મિલતકનો	મિલકતનો
૭૦	૨૩	વદસાદથી	વરસાદથી
૭૧	૨	ઑફ્સિનાં	ઑફિસનાં
૯૨	૧૪	જંદગી	જિંદગી
૯૫	૩૩	જોટલે	એટલે

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૯૬	૧૧	માણેસોને	માણુસોમે
૯૭	૩૦	બનાવવ્યું ?	બનાવ્યું ?
૧૧૦	૨૦	થાય	થયા
૧૧૨	૧૨	લાગતી	લગતી
૧૧૫	૨૧	સુધરવા	સુધારવા
૧૨૬	૨	રાજીખીશીથી	રાજીખુશીથી
૧૬૪	૧૮	મામસોના	માણુસોના
૧૬૪	૩૦	પોતોનાં	પોતાનાં
૧૭૩	૩૩	આપાવવા	અપાવવા
૧૭૪	૨૪	પ્રશુવૃત્તિઓનું	પશુવૃત્તિઓનું
૧૮૫	૧૦	ઓળખાણુવાવાળા	ઓળખાણુવાળા
૧૮૮	૧૦	સ્વંગનાં	સ્વર્ગનાં
૧૯૩	૨૭	ભગવાવાનનાજ	ભગવાનનાજ
૨૦૫	૨૬	માણુાસની	માણુસની
૨૧૪	૩	લડવામા	લડવામાં
૨૧૫	૨૬	વસરની	વરસની
૨૪૦	૨૦	બાહાદુર	બહાદુર
૨૪૩	૩૧	નમલાપણુાને	નમાલાપણુાને
૨૪૪	૧૬	भुषणा	भूषणा
૨૪૪	૨૨	तत्रवैध्रुवम्	तत्र वै ध्रुवम्
૨૫૨	૬	આપલો	આપેલો
૨૫૩	૧૦	मूलोनास्ति कुतःखाखा	मूलो नास्ति कुतः शाखा
૨૫૬	૧૦	પરામાત્માની	પરમાત્માની
૨૬૩	૬	બીજોઓને	બીજાઓને
૨૬૯	૨૭	મેળવા	મેળવવા
૨૭૩	૩૩	यद्रुच्छया	यद्दच्छया
૨૭૭	૩૨	અપર્ણુ	અર્પણુ
૨૭૮	૭	અપર્ણુ	અર્પણુ
૨૭૮	૧૭	સારું	સારુ
૨૭૯	૬	તૌયારીમાંથી	તૈયારીમાંથી
૨૮૭	૬	ગુલામગરીમાંથી	ગુલામગીરીમાંથી





સ્વર્ગની જિંદગી

૧—હાલનાં માબાપોની શિખામણનો એક નમૂનો

મોતીલાલ બહુ હોશિયાર છોકરો હતો. તે હાઇસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતો હતો એ વખતે દેશના કલ્યાણ સારુ સ્વદેશી હિલચાલનો બહુ મોટો ઝંડો ઊઠયો હતો, પણ કેટલાક સરકારી અમલદારો તેની વિરુદ્ધમાં હતા, તેથી કેટલીક સ્કૂલોના માસ્તરો પણ પોતાના ઉપરીઓને રાજી રાખવા સારુ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને સ્વદેશી હિલચાલમાં ભાગ લેતા અટકાવવાની તજવીજ કરતા હતા. મોતીલાલનો હેડમાસ્તર પણ એવો ખુશામતિયો હોવાથી તેણે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું કે, તમારે સ્વદેશી હિલચાલમાં ભાગ લેવો નહિ ને જો કોઇ વિદ્યાર્થી એમાં ભાગ લેશે, તો તેને સ્કૂલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવશે. પણ સ્વદેશી હિલચાલ એવી જોસમાં આવી ગઈ હતી અને લોકો એટલા બધા જાગી ગયા હતા કે, એ બાબત કોઈથી પણ બંધ પડી શકે તેમ ન હતી. હેડમાસ્તરના આવા ગેરવાજબી હુકમની ઘણા છોકરાઓએ દરકાર કરી નહિ, તેથી તેણે પોતાનો હુકમ નહિ માનનારા છોકરાઓને નોટિસ આપી હતી કે, મારા હુકમનું અપમાન કરવા માટે ત્રણ દિવસની અંદર તમારે મારી માફી માગવી, નહિ તો તમોને હાઇસ્કૂલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવશે. આપણા મોતીલાલ ભાઇને પણ એવી નોટિસ મળી હતી અને એ ખબર તેના બાપ જમનાદાસ શેઠને મળી હતી, તેથી તે મોતીલાલને ધમકાવતા હતા. તે કહેતા હતા કેઃ—

તારે એવી પંચાતમાં પડવાની શી જરૂર? તારે ભણવું નથી તેનાજ એ બધા ચેનચાળા છે. મહિને પાંચ પાંચ રૂપિયા ફી ભરું છું, તે માસ્તરો સાથે આવા કજિયાઓ કરવા સારુ કે? એ મારાથી નહિ ખમાય. જો ભણવું હોય તો સીધેસીધું ભણ અને નહિ તો દુકાને બેસ. કેમ સમજ્યો કે નહિ?

મોતીલાલે કહ્યું: પણ મારો વાંક શું? જરા મારી વાત તો સાંભળો. સ્વદેશી વસ્તુઓના પ્રદર્શનમાં અમે સ્વયંસેવક તરીકે કામ કર્યું એ માટે અમે માફી શાની માગીએ? એ કદી પણ બનવાનું નથી. હેડમાસ્તરનો તો દિવસ ફર્યો છે, તે એવા શરમભરેલા હુકમો કાઢે છે; પણ અમે કાંઈ એવા નમાલા નથી કે એવા હુકમો માનીએ? તમે શા માટે ફિકર કરો છો? હું કાંઈ એકલો નથી, અમે ચાળીશ જણા છીએ. દેશના કલ્યાણની બાબતમાં કાંઇ એવું ખુશામતિયાપણું ચાલે નહિ. એટલી પણ હિંમત નહિ રાખીએ, ત્યારે પછી બીજું શું કરી શકીશું? ભલે એની સ્કૂલમાંથી કાઢી મૂકે તો અમે બીજી રાષ્ટ્રીય સ્કૂલો ઊભી કરીશું, પણ કાંઇ દેશના કલ્યાણની બાબતમાં ભાગ લેતા અટકવાના નથી.

એ સાંભળીને જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, ઓય તારો મિજાજ! ન જોયો હોય તો આ દેશનું કલ્યાણ કરવાવાળાને જોઈ લેજો! ગધેડો થા મા ગધેડો! એવી મફતની માથાકૂટ કરવામાં કાંઈ વળે નહિ. સ્વદેશ, સ્વદેશ કર્યા કરવામાં કાંઇ આપણી દુકાને વકરો વધારે થાય તેમ છે? આપણે તો પરદેશી કાપડનો વેપાર છે માટે ઝાઝું સ્વદેશી થાય તો આપણા બાર વાગી જાય, એ કાંઈ ખબર છે? માટે ઝાઝો ડાહ્યો થા મા અને માસ્તર કહે તેમ કર. વળી જો ભણવું ન ગમતું હોય તો દુકાને આવીને બેસ. આજના વખતના છોકરાઓજ ઊંધી ખોપરીના છે! ઘર સારુ શાક લેવા ગલીના નાકા સુધી તો જતો નથી અને સ્વદેશી પ્રદર્શનમાં મફતના ધક્કા ખાવા સારુ ઘરનું ભાડું ખરચીને સુરત જવું છે? વાહ રે વાહ તારું ડહાપણ! વેપારીના દીકરા તો આવા ન હોય. હજામત કર હજામત! સ્વદેશબદેશ કર્યા કરવામાં આપણું કાંઇ વળે નહિ, એ તો નવરાઓનાં કામ. આપણે તો જેમાં દોઢિયું મળે એ ધંધો કરવો. મફતની પારકી પંચાત તે કોણ કરે? 'કાજી દૂબળા કયું? તો કે સારે શહેરકી ફિકર' એવું આપણે તે શું કરવા કરીએ? એ કૂટ કરવાવાળા ક્યાં થોડા છે? ઘણાએ માથું ફોડે

છે; પણ સરકાર પાસે કોઈનું કાંઇ વળે છે? દીકરા, સત્તા પાસે શાણપણ ચાલે નહિ. માટે દેશએશને મૂક બાજુએ અને આપણા સીનોર સાથે અંગ્રેજીમાં વાતચીત કરતાં આવડે ને વિલાયતના કાગળ કે તાર લખતાં આવડે એટલું ઝટઝટ ભણી લે; એટલે બસ. એથી એક મહેતાના પગારના પાંત્રીસ રૂપિયા બચશે. કેમ સમજ્યો કે નહિ? આપણે બીજું વધારે ભણવાનું શું કામ છે? કેમ વિઠ્ઠલદાસ ભાઇ! મારી વાત સાચી છે કે ખોટી?

વિઠ્ઠલદાસે કહ્યું: બહુજ મજેની વાત. વેપારીના દીકરાનાં લક્ષણ તો એવાંજ હોય. પણ હવેના છોકરાઓની શું વાત કરવી? અંગ્રેજી ભણે એટલે એ લોકોનાં મગજ ફરી જાય છે. મારો રામદાસ પણ તમારા મોતીલાલ જેવોજ થઇ ગયો છે. તે કહે છે કે કોંગ્રેસમાં ભાગ લેવા સારુ મારે તો કલકત્તે જવું છે. વગર મફતની આફત તો જુઓ! ક્યાં કલકત્તા ને ક્યાં મુંબઇ? આપણે તે આપણા ઘર બહાર શું કરવા નીકળવું જોઇએ? હું તો આવડો મોટો થયો પણ કોઈ દિવસ ક્યાંય પણ એવાં લફરાંમાં ફસાયો નથી. આપણે આપણા કામ સાથે કામ, બીજા પડે ખાડામાં; એમાં આપણા બાપનું શું જાય? આપણે તે ઘરાર પટેલ શું કરવા થઇએ? કોંગ્રેસ કોંગ્રેસ કરવાવાળા કર્યા કરે, આપણે એમાં શું સમજીએ? બ્લાક સાહેબની ઑફિસમાં હું માલનો ઑર્ડર આપવા ગયો હતો ત્યારે તેણે મને પૂછ્યું કે, તમે કોંગ્રેસમાં જાઓ છો કે નહિ? મેં કહ્યું કે, ના અમે કાંઈ એમાં સમજીએ નહિ. અમને તો જેમાં દોઢિયું દુકાની મળતી હોય તે વેપાર કરતાં આવડે, બીજું કાંઈ અમે સમજીએ નહિ. ત્યારે એ સાહેબ બહુ ખુશી થયો અને તેણે કહ્યું કે, એ કોંગ્રેસનું બી બહુ ઝેરી છે ને એનાં ફળ પણ બહુ ખરાબ થશે, માટે ચેતેલા રહેજો. એ સાહેબે આમ વાત કરી ત્યારથી હું કોંગ્રેસના નામથી પણ બીઉં છું; કારણ કે સાહેબ કાંઇ ખોટું બોલે? એ તો વેપારધંધાને લીધે આપણી ઉપર એને બહુ હેત તેથી તે આપણને સાચી વાતનો જરાક ઇશારો કરી દે. એ સાહેબ બીજા મોટા સાહેબોનો દોસ્ત છે, તેથી તે સરકારની બધી વાતો જાણે. માટે જે વાત સરકારને ન ગમતી હોય તે આપણે શું કરવા કરીએ? એવી કોંગ્રેસ પડે દરિયામાં ને દેશ જાય ચૂલામાં, એમાં આપણા બાપનું શું જાય છે કે, આપણે વગર મફતના સરકારની આંખે ચડીએ? વખતે કેદબેદમાં જવું પડે તો કાંઈ કોંગ્રેસ સગી થવા

આવે ? માટે હું તો આ મૂર્ખાને કહું છું કે, ગાંડો થા મા, પણ એ અક્કમીં કાંઇ માને ? કોઇક દિવસ ઘરબાર ખોવરાવશે ને લાખની આબરૂને કોડીની કરશે ત્યારે ઠેકાણે બેસશે. સાલું આવું જાણત તો અંગ્રેજી ભણાવતજ નહિ. હજી જાણે કાંઇ ઓછું હોય તેમ તે કહે છે કે, મારે તો હમણાં પરણવું નથી અને દેશસેવા કરવી છે ! આ વાત સાંભળીને એની મા તો હમણાંથીજ રડી રડીને મરે છે, પણ એ બેખબરાને કાંઈ ખબર પડતી નથી. બોલો, હવે શું કરીએ ? નાનો હોય તો બેચાર લાતમુક્કી પણ ફટકાવી કાઢું, પણ આ મોટા ગધેડા જેવડાને મરાય પણ કેમ ? જો કાંઇ વધારે બોલાચાલી કરીએ તો ઘરની આબરૂ જાય અને વધારે જોર કરીએ તો કયાંક ભાગી જાય. પછી ઊલટું આપણે તેને ગોતવા જવું પડે.

આ સાંભળીને કાશીબાઇએ કહ્યું કે, મારા વેવાઈ ભાઈદાસના નટવરનું પણ એમજ છે. એક તો ભાઈદાસ પોતેજ વાયડો ને તેનો છોકરો છકેલો, એટલે પછી બાકી શું રહે ? છોકરાને બંદૂક અપાવી છે. એ સાંભળીને જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, હેં બંદૂક ! ત્યારે એ ડોશીએ કહ્યું કે, મેળામાંથી લાકડાની ખોટી બંદૂક અપાવી છે. ત્યારે વિઠ્ઠલદાસે કહ્યું કે, એમાં શું ? અમે તો જાણે સાચી બંદૂક હશે. ત્યારે એ ડોશીએ કહ્યું કે, ઓય માડીરે ! સાચી બંદૂક ! સાચી બંદૂક કાંઇ બ્રાહ્મણવાણિયાના ઘરમાં શોભે ? પણ એ ખોટી બંદૂક પણ છોકરાના હાથમાં આપવી એ કાંઇ સારું કહેવાય ? વળી જે નિશાળમાં છોકરાઓને સિપાઇઓના જેવું કામ શીખવે છે, તે નિશાળમાં ભાઇદાસ પોતાના નટવરને મોકલે છે, તેથી રજા મળે ત્યારે આખો દિવસ ખોટી તલવાર, ખોટા ભાલા ને ખોટી બંદૂક લઇને તે દોડાદોડ કર્યા કરે છે ને ઊંચીનીચી કર્યા કરે છે. એવી સિપાઈઓના જેવી રમત કાંઈ વાણિયાના છોકરાને શોભે ? મારા બાપા કહેતા કે, પેટીમાં છરી મૂકેલી હોય, તે પેટી બંધ કરેલી હોય, તેની ઉપર ખાટલો હોય અને ખાટલા ઉપર ગાદલું હોય તોપણ તે ઉપર સૂવું નહિ; કારણ કે વખતે ખાટલો તૂટે, ગાદલું ફાટે, પેટી ભાગે અને તેમાંથી છરી ઊભી થાય તો વાણિયાનો જીવ જાય કે નહિ ? આવી રીતે અસલનાં માણસો બી બીને ચાલતાં, પણ આજનાં છોકરાંઓથી તો તોબા ! કોઈનું કહ્યુંજ માને નહિ. મારા બાપા મારા ભાઇને કોઇ દિવસ ઘરની બહાર નીકળવા દેતા નહિ, તેથી તે વીસ વર્ષનો થયો ત્યાંસુધી તેણે

ગામનો ઝાંપો પણ જોયો ન હતો. ભલી દુકાન ને ભલું ઘર. મારા ભાઈદાસ વેવાઈ પોતાના સોળ વર્ષના છોકરાને ભણવા સારુ એ-કલો પૂને મોકલવાના છે. એ સાંભળીને મારો તો બહુ જીવ બળ્યા કરે છે ને મને એમ લાગે છે કે, હાય હાય ! એ માબાપ તે કેવાં? પોતાના દીકરાને નજર આગળથી બહાર કઢાય કેમ? ને કોઈકના હાથમાં સોંપાય કેમ ? હું તો મારાં છોકરાંઓને પણ ધીરતી નહિ ને હજી પણ મારી નજર આગળથી ખસવા દઉં નહિ. મારો વહાલિયો કહે છે કે, મા ! તમે રજા આપો તો હું જંગબાર જાઉં, પણ મેં કહ્યું કે, અરધી રોટલી મળે તે છોડીને આખીને માટે દોડીએ નહિ. દીકરા ! અહીંજ આપણું જંગબાર છે. ઝાઝા રૂપિયાનું આપણે શું કામ છે? આપણા કુળમાં કોઈ લખેશરી થયું નથી ને આપણે થવું નથી. તમે ત્રણે ભાઈઓ સાજાસમા રહો ને તમારા હાથમાં મારુ મોત થાય એટલે મારાં લાકડાં ટાઢાં. એ પછી મારા ગોધુએ કહ્યું કે, મા ! રંગૂન જવાનો જોગ બહુ સારો છે. અહીં મને મહિને પચીસ રૂપિયા મળે છે ને ત્યાં પોણોસો મળશે. વળી પાછો પગાર વધશે તે જુદું. અહીં પડયા રહેવામાં કાંઈ વળે નહિ, માટે હું તો ત્યાં જઈશ. ત્યારે મેં કહ્યું કે, જો તું મારું કહ્યું નહિ માને ને ત્યાં જઈશ, તો હું કૂવામાં પડીને આપઘાત કરીશ. તેથી તે પણ ચૂપ થઈ ગયો. આવો ડર બતાવીએ પછી છોકરાંઓ ન માને તો જાય કયાં? દેશ-માં અમારા ફળિયામાં ભગવાન ભટ્ટ રહે છે. બહારગામ ભીખ માગવા જાય ત્યારે સાંજે તો પાછું આવવું હોય તોપણ ઝાંપેથી ત્રણ વખત પાછો ફરે ને ઘેરે આવીને પોતાના જુવાન છોકરાને કહી જાય કે, શંકરિયા! સમજ્યો કે, આજે વેણુ ખતરણને ત્યાં તારે જમવા જવાનું છે, ત્યાં બહેનની ગગીને સાથે તેડતો જજે. ત્યારે શંકરિયો કહે કે, પણ ગગીને નોતરું કયાં આપ્યું છે? ત્યારે તેનો બાપ કહે કે, ભલેને નોતરું ન આપ્યું તો શું થયું ? પણ કાંઈ બહે-નની ગગી રહે? એ તને કહેવા સારુ તો ઝાંપેથી પાછો અહીં સુધી આવ્યો. એ પછી પાછો જાય ને વળી પાછું કાંઈક યાદ આવે તેથી ફરીથી પાછો ફરે ને આવીને કહે કે, શંકરિયા ! તારી મા કયાં ગઈ? જો ઘણનો વખત થઈ ગયો છે, માટે ઝટપટ ગાયને દોહી લે ને ઘણમાં મૂકી આવ. હું જાણું ઘણ ચાલ્યું જશે ને ગાય ઘેરે રહી જશે, તેથી તે કહેવા સારુ નાકેથી પાછો આવ્યો. એ પછી પાછો ઝાંપા સુધી

જાય ત્યાં વળી કાંઇક યાદ આવે તેથી પાછો ફરે ને ઘેરે આવીને કહે કે, શંકરિયા! પેટીની કૂંચી સાચવી છે કે? જો એ ખોવાઇ જાય નહિ. એટલે બત્રીસ વર્ષનો લડઘો શંકરિયો નાના બાળકની પેઠે કહે કે કૂંચીની મને ખબર નથી. ત્યારે ભગવાન ભટ્ટ પાછો કૂંચી શોધવા લાગે. આવી રીતે છોકરાને ભલામણ કરવા સારુ રોજ ત્રણચાર વખત તે રસ્તામાંથી ચાલતો ચાલતો પાછો આવે. વાતમાં કાંઇ માલ ન હોય પણ એનો જીવ રહે નહિ અને એના ઘરમાં એવીજ ટેવ પડી ગયેલી તેથી જો તે એવી કાળજી રાખે નહિ તો કાંઇક ગોટાળો થયા વિના પણ રહે નહિ. કોઇક દિવસ તો અરધે રસ્તેથી પાછો આવીને એમ કહે કે, ઘોડીને નીરણ કરવાનું ભૂલશો મા. કોઇક વખત પાછો આવીને એમ કહી જાય કે, છોકરાંઓને વહેલું વહેલું શિરામણ કરાવજે. કોઇક દિવસ પાછો ફરીને એમ કહી જાય કે, છોકરાંઓને જમવા તેડી જાય, ત્યાં પાસે રહીને ખૂબ જમાડજે, જો બે બે બટકાં ખાઇને ઊઠી જાય નહિ હો! કોઇક દિવસ પાછો આવીને કહી જાય કે, આજે ગામમાં બાવા આવ્યા છે, માટે છોકરાંઓને રેઢાં મૂકીશ મા અને કોઇક દહાડો અધે રસ્તેથી પાછો આવીને કહી જાય કે, આજે અથાણું કાઢવું છે માટે અથાણાની ગાગરનું મોઢું ઉઘાડું રહી જાય નહિ એ સંભાળજે. અસલનાં માણસો પોતાના ઘર માટે ને પોતાનાં છોકરાંઓ માટે આવાં લાગણીવાળાં હતાં. પણ હવે એમાંનું કાંઇ છે?

આમ વાત ચાલે છે એટલામાં મોતીલાલને ભણાવનારો માસ્તર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેની આગળ જમનાદાસ શેઠે હમણાં થઇ ગયેલી બધી વાતો કહી બતાવી ને એ માટે તેનો અભિપ્રાય પૂછ્યો. ત્યારે માસ્તરે કહ્યું કે, છોકરાંઓને કેવી કેળવણી આપવી તે વિષે શાસ્ત્રનો હુકમ આવો છે:—

પોતાનાં છોકરાંઓને આવી રીતે નમાલાં અને સ્વાર્થી બનાવવાં, તેમને બીકણ બનાવવાં અને અજ્ઞાની રાખવાં, એ આપણી અને આપણા દેશની પાયમાલીનું મૂળ છે. કારણ કે આપણાં છોકરાંઓ તે દેશની ભવિષ્યની પ્રજા છે, આપણાં શાસ્ત્રોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ખાસ ભાર મૂકીને કહેલું છે કે, જે માબાપો પોતાનાં છોકરાંઓને અજ્ઞાની રાખે, નમાલાં રાખે અને સ્વાર્થી બનાવે તે માબાપો બાળકોના શત્રુ છે, તે માબાપો દેશનાં દુશ્મન છે, તે માબાપો ધર્મનાં વેરી છે અને તે માબાપો પોતાને માટે તથા પોતાનાં બાળકો માટે

નરકની ટિકિટ લેનારાં છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતે અવતારી પુરુષ હોવા છતાં પણ ભણવા માટે ગુરુને ઘેરે ગયા હતા અને પોતે મોટા વૈભવવાળા છતાં સુદામા જેવા ગરીબ બ્રાહ્મણની સાથે એક વર્ગમાં બેસીને ભણ્યા હતા. ભગવાન રામચંદ્ર અયોધ્યાના યુવરાજ છતાં તેમને માત્ર સોળ વર્ષની નાની ઉંમરમાં રાક્ષસોની સાથે લડવા માટે મહારાજા દશરથે વિશ્વામિત્ર ઋષિની સાથે જંગલમાં મોકલ્યા હતા. હવે વિચાર કરો કે, મહારાજા દશરથે જો રામ–લક્ષ્મણને બહારના મોજશોખમાં નમાલા જેવા રાખી મૂક્યા હોત, તો તેઓ રાક્ષસોનો સંહાર કરી શકત કે? તો તેઓ જનકના દરબારમાં મહાદેવનું મહાન ધનુષ્ય ભાંગી શકત કે? અને તેઓ કુંભકર્ણ તથા રાવણ જેવા રાક્ષસોને મારી શકત કે? જો મોજશોખ ભોગવવામાંજ ખરું સુખ હોત, વૈભવો ભોગવવામાંજ જો સાચી મોટાઇ હોત અને છોકરાંઓને આપલપોપલિયાં રાખવામાંજ જો જિંદગીની સાર્થકતા હોત, તો જેને ઘેરે વૃદ્ધાવસ્થામાં માંડ માંડ દીકરા આવેલા હતા, એવા અયોધ્યાના મહારાજા દશરથ પોતાના વહાલામાં વહાલા દીકરાને–અરે પાટવી કુંવરને સોળ વર્ષની કાચી ઉંમરે રાક્ષસોની સામે લડવા સારુ જંગલમાં મોકલત કે? પણ ક્ષત્રિયકુળભૂષણ મહારાજા દશરથ સમજતા હતા કે, જો છોકરાઓ બહાદુર થશે તોજ પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી શકશે; જો છોકરાઓ બહાદુર થશે તોજ ધર્મનું રક્ષણ કરી શકશે; જો છોકરાઓ બહાદુર થશે તોજ કુળની આબરૂ વધી શકશે અને જો છોકરાઓ બહાદુર થશે તોજ દેશમાંથી રાક્ષસોનો નાશ થઇ શકશે. માટે છોકરાઓને પોતાની બહાદુરી વધારવાની અને બતાવવાની તક આપવી જોઇએ. જો એવી તક ન આપીએ તો તેઓ નમાલા બની જાય છે અને શોભાનાં પૂતળાં જેવા રહી જાય છે.

આમ વાત ચાલતી હતી એટલામાં મોતીલાલનો એક દોસ્ત પોતાના હાથમાં એક નાની ચોપડી લઇને ત્યાં આવ્યો. એ જોઇને મોતીલાલના બાપ જમનાદાસ શેઠે જરા ટકોરમાં પૂછ્યું કે, રાવ સાહેબ! શેની ચોપડી લાવ્યા છો? ત્યારે ભીમરાવે કહ્યું કે, આપણા નગરશેઠની વરસી પ્રસંગે તેમની યાદગીરી સારુ તેમના નાના દીકરાએ સ્વદેશી સભાએ પાસ કરેલી ‘પ્રતાપસિંહની પ્રતિજ્ઞા’ નામે દશ હજાર ચોપડીઓ છપાવીને લોકોમાં મફત આપવા સારુ સ્વદેશી સભાને ભેટ આપેલી છે. તે સભામાં ‘બાળકો

તરફ માબાપોની ફરજ' એ વિષય ઉપર આજે બાવાજીનું ભાષણ હતું, તે વખતે આ ચોપડી ત્યાં સૌને ભેટ આપી હતી. હું પણ ત્યાંથીજ ચાલ્યો આવું છું એટલે ચોપડી હાથમાં રહી ગઇ છે.

એ સાંભળીને મોતીલાલના માસ્તરે કહ્યું કે, ઓહો! સ્વદેશી સભા તરફથી આ ચોપડી ભેટ મળી છે? ત્યારે તો તેમાં જરૂર કાંઇક ઊંચો માલ હશે, લાવો જોઇએ. એમ કહીને ભીમરાવના હાથમાંથી માસ્તરે ચોપડી લીધી અને મથાળું વાંચવા લાગ્યા. ત્યારે વિઠ્ઠલદાસે કહ્યું કે, એમાંથી અમને પણ કાંઇક સંભળાવો. સ્વદેશીવાળા શું ઉકાળે છે એ જોઇએ તો ખરા? એમ કહીને તેણે જમનાદાસ શેઠ સામું જોયુ. ત્યારે શેઠે કહ્યું કે, એ બધી મફતની માથાકૂટ છે, એમાં કાંઇ વળે એમ નથી. બધું સાવ પોલેપોલું. કેવું સ્વદેશી ને કેવી વાત? એ બધા નવરાના ધંધા. ચાલોને દુકાને તે કાંઇક વકરો તો થાય. એવી કૂટમાં આપણું શું વળે? પણ વિઠ્ઠલદાસે કહ્યું કે, થોડુંક સાંભળી લઇએ પછી જઇએ. ત્યારે જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, ભલે ત્યારે સાંભળો. વાંચો માસ્તર, એમ હુકમ થયો તેથી માસ્તર વાંચવા લાગ્યા.

મહારાણા પ્રતાપસિંહનો જય થાઓ!

મહાપ્રતાપી અકબર બાદશાહની સાથે જેણે ઘણાં વરસો સુધી લડાઈ કરી પોતાની અખંડ સ્વતંત્રતા સાચવી હતી, તે મહારાણા પ્રતાપસિંહનો જય થાઓ. ક્ષત્રિય જાતિનું જેણે પાણી રાખ્યું હતું અને મેવાડને પરાધીન થવા દીધું ન હતું, તે મેવાડના મહારાણા પ્રતાપસિંહનું નામ અમર થાઓ. સ્વદેશ ઉપરનો પ્રેમ એટલે શું? એ પ્રેમ કેવો હોવો જોઇએ? સ્વદેશની આબરૂ અને સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે અને પોતાના દેશ માટે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં કુદરતી રીતે રહેલો वंदे मातरम्‌નો ભાવ સિદ્ધ કરવા માટે દેશનાં સર્વ માણસોએ કેવા મોટા મોટા ભોગો આપવા જોઇએ? તે માટે આખી દુનિયામાં સૌથી અસરકારક દાખલો બેસાડનાર મહારાણા પ્રતાપસિંહના આત્મા ઉપર ઈશ્વરના આશીર્વાદ ઊતરો! પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા સારુ માણસોએ કેટલું બધું સહન કરવું જોઇએ? પોતાના વડીલોની આબરૂ જાળવી રાખવા સારુ માણસોએ કેટલો બધો પુરુષાર્થ કરવો જોઇએ? પોતાના ધર્મને બચાવવા માટે માણસોએ કેવા મોટા ભોગો આપવા જોઇએ? પોતાનો ટેક તથા સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે, પોતાની ઉચ્ચ વૃત્તિઓ અને

અંતરાત્માની પ્રેરણાઓને વળગી રહેવા સારુ જેણે પોતાના રાજ્યના વૈભવો ઉપર પૂળો મૂકીને ઘણાં વર્ષો સુધી મહાભારત દુઃખો ખમેલાં છે, તે સૂર્યવંશી મહારાણા પ્રતાપસિંહની કીર્તિ અમર થાઓ; અને માતૃભૂમિ ઉપરના પ્રેમને ખાતર, દેશની સ્વતંત્રતાને ખાતર તથા પોતાના બંધુઓને ગુલામગીરીમાંથી છોડાવવા સારુ જેણે બહુ વખત પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી હતી અને એ પ્રતિજ્ઞાઓ પાળી દેશનું કલ્યાણ કરવા સારુ देहं पातयामि किंवा अर्थं साधयामि એ મહાસૂત્રને પકડી રાખી પોતાની જિંદગીના છેલ્લા શ્વાસ સુધી જે બળવાન દુશ્મનોની સામે લડયા હતા, એટલુંજ નહિ પણ મરતી વખતે પણ જેણે પોતાના પુત્ર અમરસિંહ પાસે એવું પાણી મુકાવ્યું હતુ કે, 'હું દેશને ખાતર લડીશ,' તે મહારાણા પ્રતાપસિંહની ભલી ઇચ્છાઓની ઈશ્વર અમારા હૃદયમાં પ્રેરણા કરો.

મહારાણા પ્રતાપસિંહનું ઝૂંપડું

પોતાની જન્મભૂમિને દુશ્મનોના જુલમમાંથી બચાવી લેવા સારુ અને પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા કાયમ રાખવા સારુ મહારાણા પ્રતાપસિંહે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, જ્યાંસુધી મેવાડમાંથી દુશ્મનોને દેશનિકાલ કરી શકું નહિ, ત્યાંસુધી મારે રાજમહેલમાં રહેવું નહિ, પણ ઝૂંપડામાં રહેવું; ત્યાંસુધી મારે પલંગ ઉપર સૂવું નહિ, પણ ઘાસની પથારી ઉપર સૂવું અને ત્યાંસુધી મારે કોઇ પણ જાતના વૈભવો ભોગવવા નહિ. એટલુંજ નહિ પણ જ્યાંસુધી મારી પ્રજા ઉપર દુશ્મનોનો ત્રાસ છે ત્યાંસુધી પોતે ધાન નથી ખાતા પણ ધૂળ ખાય છે, એમ સમજીને મહારાણા પ્રતાપસિંહ જમતી વખત પોતાના ભાણામાં ચપટી ધૂળ નાખતા હતા. દેશના ભલા માટે, દેશની સ્વતંત્રતા માટે અને લોકોને દુઃખમાંથી છોડાવવા માટે આવી આવી આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ લીધેલી હોવાથી, મહારાણા પ્રતાપસિંહ પોતાનો રાજમહેલ છોડીને એક નાના ઝૂંપડામાં રહેતા હતા. એ ઝૂંપડામાં જવાનું બારણું નાનું હતું, તેથી સીધે સીધા ઊભા રહીને તેમાં જઇ શકાતું ન હતું, પણ જરા વાંકા વળીને તેમાં દાખલ થવાતું હતું.

એક વખત મહારાણા પ્રતાપસિંહ પોતાની રાણી પાસે બેઠા બેઠા કાંઈ ઘરસંસારી વાતો કરતા હતા. એટલામાં પાટવી કુંવર અમરસિંહ ત્યાં આવ્યો. તેને પોતાની અકડાઇમાં ઝૂંપડાનું બારણું

નાનું છે એમ એ વખતે યાદ આવ્યું નહિ, તેથી નમ્યા વિના સીધી રીતે અંદર દાખલ થવા જતાં, ઝૂંપડાનાં બારણાનો ઉપલો ભાગ તેની પાઘડી સાથે લાગ્યો તેથી પાઘડી જરા વાંકી થઈને પડી જવા જેવી થઇ ગઇ. અમરસિંહને એ જોઈને બહુ ગુસ્સો ચડયો, બહુ શરમ લાગી અને બહુ દિલગીરી થઇ. કારણ કે તે સ્વભાવે શોખીન હતો. બીજા નાનકડા રાજાઓ તથા શેઠશાહુકારો પણ કેવા મોટા મોટા વૈભવો ભોગવે છે એ બધું તેની નજર આગળ તરવા લાગ્યું; અને બીજી બાજુ પોતાને કેવાં સંકટો ભોગવવાં પડે છે એ પણ દેખાયું. જો પોતાનો બાપ જરાક ઝૂકી જાય અને જરાક ઢીલી લગામ મૂકે તો પોતે પણ કેવા મોટા મોટા વૈભવો ભોગવી શકે એ બધું તેના મનમાં પ્રત્યક્ષ થઇ ગયું અને તેનું મોઢું પડી ગયું. તે કાંઇ પણ બોલ્યાચાલ્યા વિના નીચું જોઇને પોતાની મા પાસે બેસી ગયો. પછી જરાવાર રહીને પોતાની પાઘડી પાડી નાખનાર ઝૂંપડાના નાનકડા બારણા તરફ ફરીથી તેણે તિરસ્કારની નજરથી જોયું. એવા ભાવથી જોયું કે જાણે કયારે એ બારણાના ટુકડે ટુકડા કરી નાખું અને કયારે એ ઝૂંપડાને ઉખેડીને ફેંકી દઉં!

પ્રતાપસિંહને વાગેલો નવી જાતનો ઊંડો ઘા

પ્રતાપસિંહે બરોબર રીતે આ દેખાવ જોઇ લીધો. તેના અનુભવી અંતઃકરણમાં અમરસિંહના વિચારો જણાઈ ગયા. મહારાણા પ્રતાપસિંહના હૃદયમાં એથી કરીને બહુ ભયંકર ઘા વાગ્યો. અમરસિંહનો ચહેરો જોઇને તેને એમ થઈ ગયું કે, અરર! મારો દીકરો આવો નાલાયક અને આટલો બધો અક્કડ કે થોડુંક દુઃખ ભોગવવું પડે તેમાં આટલો બધો મિજાજ બગડી જાય? એ છોકરો તે મારી પ્રતિજ્ઞાઓ કેમ પાળી શકશે અને બળવાન બાદશાહોની સામે કેમ લડી શકશે? એ છોકરો પોતાના દેશનું કલ્યાણ કેમ કરી શકશે? અરે હાય હાય! મારો દીકરો આવો નમાલો? મારો દીકરો આવો કાયર? મારો દીકરો આવો મોજીલો? અને મારોજ દીકરો મારું નામ બોળે એવો? એ દીકરો શેનો? એ તો દુશ્મન. મેં સાંભળ્યું છે કે, અસલના વખતમાં એક દેશમાં* એવો કાયદો હતો કે, દેશને ઉપયોગી ન થઇ શકે પણ ઊલટાં માથે પડે એવાં નમાલાં છોકરાં હોય તેઓને મારી નાખવાં. ત્યાં રાજસભાના હુ-

* સ્પાર્ટન લોકોમાં એ કાયદો હતો.

ક્રમથી છોકરાંઓની બારીક તપાસ કરાવવામાં આવતી અને તેમાં જે છોકરાં નાલાયક સાબિત થતાં, તેને એ લોકો પોતાની ખુશીથી મારી નાખતા હતા. એથી વીણી કાઢેલાં બહાદુર માણસોજ તેઓના દેશમાં રહેતાં અને પછી તો કુદરતી રીતે લડવૈયા વીરોજ એ દેશમાં પેદા થતા હતા. તેથી હજી સુધી એ લોકોની કીર્તિ અમર રહી છે; માટે મારે પણ એમજ કરવું જોઈએ. નમાલા માણસોનો મારા દેશમાંથી નાશ કરવો જોઇએ અને એ કાયદો પ્રથમ મારેજ ઘેરથી શરૂ થવો જોઇએ. કારણ કે જેને પોતાના દેશને માટે દરકાર નથી પણ પોતાના સ્વાર્થનીજ દરકાર છે, જેને પોતાના બાપદાદાઓની આબરૂની દરકાર નથી પણ માત્ર મોજશોખનીજ દરકાર છે અને જે મારી આખી જિંદગીની મહામહેનત ઉપર પાણી ફેરવવા માગે છે, એવી મહેનત કે જેમાં હજારો માણસોનું લોહી રેડાયું છે, જેમાં મારા ખજાનાનો નાશ થયો છે, જેમાં મારી રૈયત પાયમાલ થઈ ગઈ છે અને જેમાં મારા બહાદુર સરદારો તથા વહાલાં સગાંઓનો ભોગ અપાયેલો છે, તે મહેનત ઉપર પાણી ફેરવે એવા નાલાયક દીકરાએ શા માટે જીવવું જોઇએ? એમ વિચારતે વિચારતે પ્રતાપસિંહનો હાથ પાસે પડેલી પોતાની તલવારની મૂઠ ઉપર પડ્યો. એ વખતે અમરસિંહ સાથે વાતમાં રોકાયેલી રાણીની નજર પ્રતાપસિંહના ચહેરા ઉપર પડી, તેથી તે પ્રથમ જરા અજબ થઈ, પછી જરા ગભરાણી અને પછી જરા વિચાર કરી ગંભીરાઇથી બોલી કે, પ્રાણનાથ! હજી પણ લડાઇનાજ ખ્યાલો! આપણે આપણા ઘરમાં કુટુંબમંડળમાં બેઠાં હોઇએ ત્યારે પણ દુશ્મનનાજ વિચારો!! આવી ફિકરમાં ને ફિકરમાં આપનું શરીર કેટલું બધું નબળું થઇ ગયું છે એ તો જરા જુઓ! ઇશ્વરની કૃપાથી ને આપના પુરુષાર્થથી હવે તો બધું ઠીક છે, હવે આપ શા માટે એટલી બધી ફિકર કરો છો? મહારાણીની આ વાત સાંભળીને પ્રતાપસિંહ જાણે સ્વપ્નમાંથી જાગતો હોય તેમ પોતાના મસ્ત ખ્યાલોમાંથી જાગૃત થઇને પોતાની પથ્થર જેવી સ્થિર આંખોએ ઘણી વાર સુધી તેના ગંભીર ચહેરા સામું જોયા કર્યું. એટલામાં અમરસિંહ નમીને ચાલ્યો ગયો.

દિલ્હીના બાદશાહ કરતાં પણ મોટો દુશ્મન

અમરસિંહ ગયા પછી પ્રતાપસિંહે કહ્યું: દેવી! મારો એક મોટો દુશ્મન પેદા થયો છે. એ દુશ્મન દિલ્હીના બાદશાહ કરતાં

પણ મોટો છે. કારણ કે દિલ્હીના બાદશાહ સાથે હું મારી મરજી મુજબ લડી શકતો, પણ આ દુશ્મન સાથે મારી મરજી મુજબ લડી શકાય તેમ નથી. એ દુશ્મનોની મને દયા આવતી ન હતી, પણ આ દુશ્મનની મને દયા આવે છે. પરદેશી દુશ્મનો તો સેંકડો ગાઉ દૂરથી મારી પાસે આવે ત્યારે લડી શકતા, પણ આ દુશ્મન તો આપણા ઘરમાંજ છે અને વળી એ દુશ્મનોના ઘા તો શરીર ઉપર બહારથી વાગતા હતા, પણ આ ઘરના દુશ્મનના ઘા તો હૃદયની અંદરથી વાગે છે. આવો એક શત્રુ આપણા ઘરમાં પેદા થયો છે માટેજ હું મૂંઝાઉં છું અને એ વિચારમાંજ તલવાર ઉપર હાથ પડી ગયો હતો.

આ સાંભળીને રાણી જરા ગભરાઈ, તોપણ પ્રતાપસિંહના મનમાંથી આ ખ્યાલ ઉડાવી દેવા સારુ પોતાના ચહેરા ઉપર જરા શાંતિ રાખીને બોલી કે, તમને તો જ્યાંને ત્યાં સો દુશ્મનોજ દેખાય છે? આ ભ્રાંતિ તે કયારે મટશે ?

ત્યારે પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, દેવી ! એ ભ્રાંતિ નથી. તને બહુ માઠું લાગશે અને તું મારી વાત માનીશ નહિ, પણ સાચેસાચું કહું છું કે આપણો અમરસિંહ એ મારો દુશ્મન છે.

આ સાંભળીને રાણી ચોંકી ગઈ ને બોલી ઊઠી કે, હેં ! આ ગજબ જેવું તમે શું બોલો છો? મારો અમરસિંહ તમારો દુશ્મન ! અમરસિંહ તો આપણું રત્ન છે. તમારો દીકરોજ તમારો દુશ્મન ! એમ કહેતાં કહેતાં રાણીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં.

ત્યારે પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, અમરસિંહ તારો દીકરો છે ને મારો દીકરો નથી? દેવી ! તારા કરતાં મને એની ઉપર વધારે હેત છે; એટલુંજ નહિ પણ એની ઉપર મારી બહુ મોટી મોટી આશાઓ છે, કે જેને ખાતર મેં બેશુમાર કષ્ટ સહન કર્યાં છે, તે માતૃભૂમિનો ભાર મારે એને સોંપવાનો છે. મહાપ્રતાપી સૂર્યવંશની કીર્તિ જાળવી રાખવાનું મહાભારત કામ મારે એને સોંપવાનું છે. મારી વફાદાર રૈયતનાં સુખદુઃખ ને લાખો લોકોની જિંદગી મારે એના હાથમાં સોંપવાની છે. મારા દુશ્મનોનો નાશ કરવો ને મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવી, એ બધું હવે મારે તેની પાસેથી કરાવવાનું છે. માટે તારા કરતાં હું એને વધારે ચાહું છું. પણ અફસોસ કે એ છોકરો નમાલો છે, એટલે એમાંનું કાંઇ પણ એનાથી બની શકે એમ નથી અને તેથીજ તે મારો શત્રુ છે. એ

મોજીલા સ્વભાવનો છે, એ લડાઈનો કાયર છે અને એ દેશને અર્થે દુઃખ ખમી શકે તેવો નથી, માટે મારો શત્રુ છે. એનામાં પોતાના કુળનું, બાપદાદાઓની આબરૂનું અને પોતાના દેશનું અભિમાન નથી માટે એ મારો શત્રુ છે. એને સ્વતંત્રતાની કિંમત નથી, એનામાં પોતાનું માન જાળવવાનું બળ નથી અને સ્વદેશના કલ્યાણ અર્થે લીધેલી મારી પ્રતિજ્ઞાઓની એ કિંમત સમજતો નથી, માટે એ મારો શત્રુ છે. શું પ્રતાપસિંહનો દીકરો આવો હોય ? એ કરતાં તો દીકરો ન હોય એ વધારે સારું. એમ કહીને મહારાણા પ્રતાપસિંહે એક ઊંડો નિસાસો નાખ્યો.

ત્યારે રાણીએ કહ્યું કે, તમે કેમ જાણ્યું કે એ કાયર છે ? તમને એનામાં એટલા બધા અવગુણો દેખાઇ ગયા તેનું કારણ શું ?

પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે બાંધેલા ઝૂંપડાની કિંમત

પ્રતાપસિંહે કહ્યુંઃ હમણાંજ જોયુંને ! આ ઝૂંપડામાં આવતી વખતે એના કેવા હાલ થયા ? આ ઝૂંપડું શું છે એ તેને ખબર છે ? આ ઝૂંપડું સૂર્યવંશનો કીર્તિસ્થંભ છે, આ ઝૂંપડું મારી આખી જિંદગીની મહામહેનતનું પરિણામ છે, આ ઝૂંપડું સિસોદિયાનું નાક છે, આ ઝૂંપડું હવે પછીના બાપારાવળના વંશજોને શાંતિ આપનારું પવિત્ર તીર્થ છે, એની તેને ખબર છે ? મેવાડની પાયમાલી થઈ ગઇ, ચિતોડ ઉજ્જડ થઈ ગયું, ધનનું સત્યાનાશ વળી ગયું અને માણુસોનો ઘાણ નીકળી ગયો, ત્યારે તેના બદલામાં આ ઝૂંપડું બંધાયું છે. એ સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવાની પ્રતિજ્ઞાનું ઝૂંપડું છે. આપણા બંધુઓને શત્રુઓની ગુલામગીરીમાંથી છોડાવવાની, દેશનું કલ્યાણ કરવાની અને દુશ્મનોને દેશનિકાલ કરવાની પ્રતિજ્ઞાનું એ ઝૂંપડું છે. એ ઝૂંપડા સારુ તો લાખો માણુસોનું લોહી રેડાયું છે અને હજી રેડાશે. માટે જે દેશની દાઝ ધરાવનાર માણુસ હોય તેણે તો પોતાનામાં એવું બળ મેળવવા સારુ આ ઝૂંપડાને અંતરના ઉમળકાથી પગે લાગવું જોઇએ; અને જે સાચી લાગણીવાળા માણુસો હોય તેમણે તો એની ધૂળ પોતાના માથા ઉપર ચડાવવી જોઇએ. તેને બદલે તું ને હું બન્ને હાજર છતાં માનને ખાતર પણ જેનું માથું નીચું ન નમ્યું અને એવા પવિત્ર સ્થળને ન નમવા માટે જેને એજ વખતે કુદરતી શિક્ષા થઇ, (એટલે કે માથેથી પાઘડી પડી ગઇ) એથી જો ડાહ્યો હોય તો તેણે પોતાના અંતઃકરણમાં પસ્તાવું જોઇએ અને ઈશ્વરની માફી

માગવી જોઇએ. તેને બદલે એ વખતે તેના મનમાં એમ થઇ ગયું કે, ક્યારે હું આ શરમજનક નાનકડા બારણાના ટુકડે ટુકડા કરી નાખું અને ક્યારે હું આ દુઃખદાયક ઝૂંપડાને અહીંથી ઉખેડીને ફેંકી દઉં! તેણે બારણા તરફ ફેંકેલી તિરસ્કારની નજર તેં નહિ જોઇ હોય. જો એ તિરસ્કારની નજર તું જોત તો તને પણ એમ લાગત કે, હાય હાય! મારો દીકરો આવો હોય? કારણ કે એ તિરસ્કારની નજર કાંઇ આ જંગલી ઘાસ-લાકડાં ઉપર નથી પડી, પણ એ નજર તો મારી મહાપ્રતિજ્ઞાઓ ઉપર, મારા શુભ હેતુઓ ઉપર, મારી આખી જિંદગીના પુરુષાર્થ ઉપર, દેશની સ્વતંત્રતા ઉપર અને સ્વદેશના કલ્યાણ ઉપર પડેલી છે. એ તિરસ્કારની નજરથી તો મારી છેવટની જિંદગી ને મારું મોત પણ બગડી જાય તેમ છે. માટે હું કહું છું કે એ દીકરો મારો દુશ્મન છે. હવે તું સમજી કે નહિ?

સ્ત્રીઓના હૃદયના ભાવ-માનું હેત

આ સાંભળીને રાણીએ કહ્યું કે, આ તે તમને થયું છે શું? આવી ભ્રાંતિ તે તમને કેમ થઇ ગઇ છે? શું એના મનમાં કાંઈ એમ હતું કે, તમારી પ્રતિજ્ઞાઓનું અપમાન કરવું? નહિ, નહિ; વહાલા, એવો વહેમ ન રાખો. એ તો હજી બાળક છે એટલે બાળપણાની મસ્તીમાં ચાલ્યો આવતો હતો, તેથી નાનાં બારણાંનો ખ્યાલ ન રહ્યો ને પાઘડી વાંકી થઇ ગઈ, એટલે શરમને લીધે તેને જરા ગુસ્સો ચડ્યો હશે તેથી બારણા સામે જોવાઇ ગયું હશે. એમાં તો આટલા બધા ગુસ્સે શું થઇ જાઓ છો? જરા જુઓ તો ખરા કે, મેવાડના રાજ્યનો ગાદીવારસ છતાં એણે બિચારાએ કોઇ દિવસ વૈભવો ભોગવ્યા છે? આપણી હયાતીમાં પણ જો તે સુખ નહિ ભોગવી શકે, તો પછી એ ક્યારે સુખ ભોગવી શકશે? આટલું કહેતે કહેતે રાણીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં.

ત્યારે પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, અરે દેવી! છેક ગામઠી બાયડીઓના જેવા વિચારો તારામાં ક્યાંથી? હું જાણું છું કે પુત્ર ઉપરના સ્નેહને લીધેજ તારાથી આમ બોલાઇ જવાય છે.

એ વખતની દેશની સ્થિતિ

અરે દેવી! જરા વિચાર તો કર કે ભ્રાંતિમાં કોણ છે? તું કે હું? જ્યારે આપણી સ્વતંત્રતા ડગુમગુ થઈ રહી છે, જ્યારે આપ-

ણુ ભાઈબંધો ગુલામગીરીની સાંકળમાં બંધાતા જાય છે, જ્યારે આપણી પ્રજા ઉપર ત્રાસદાયક જુલમ થાય છે, જ્યારે આપણી પવિત્ર ગાયમાતાઓનો વધ થાય છે, જ્યારે આપણા બંધુઓને વટલાવી દેવામાં આવે છે, જ્યારે આપણને લૂંટી લેવા ને ફોલી ખાવા માટે દુશ્મનોનાં ટોળેટોળાંઓ આપણા દેશમાં ચાલ્યાં આવે છે, જ્યારે આપણા જાનમાલ જોખમમાં છે, જ્યારે આપણા લોકોને તરણા કરતાં પણ વધારે તુચ્છ ગણવામાં આવે છે, જ્યારે આપણા દેશની લક્ષ્મી લૂંટાઇ જાય છે, જ્યારે આપણા બાપદાદાઓની આબરૂ ઉપર પાણી ફરે છે, જ્યારે આપણે સેંકડો નવી નવી જાતના કર ભરવા પડે છે, જ્યારે નવી નવી જાતના ભયંકર રોગો તથા દુષ્કાળો વગેરે મહાભારત આફતો આપણે ખમવી પડે છે; એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે આપણી વહુદીકરીઓની આબરૂ જોખમમાં છે, ત્યારે આપણે આપણાં છોકરાંઓને લાડ લડાવવાં જોઇએ કાં? અરે ત્યારે આપણે આપણાં છોકરાંઓને મોજીલાં બનવા દેવાં જોઇએ કાં?

દેવી! અત્યારે તો આપણા દેશમાં એવો આફતનો વખત છે કે, જે માણસના મનમાં સ્વદેશની દાઝ હોય, પોતાના બંધુઓના સુખ માટે જેઓનાં જિગર તરફડતાં હોય, પોતાનો ધર્મ બચાવવા માટે જેઓના અંતરમાં તાલાવેલી થતી હોય, સ્વતંત્રતાની જેને ખરેખરી કિંમત હોય, જે પોતાની અને પોતાના દેશની આબરૂ જાળવવા ચાહતા હોય, જે પરદેશીઓની ગુલામગીરીમાંથી છૂટવા ઇચ્છતા હોય અને જે પોતાની ભવિષ્યની પ્રજાને દુનિયામાં આગળ વધારવા તરફડતા હોય; તેવા સર્વ માણસોની ખાસ ફરજ છે કે, તેઓએ પોતાનાં છોકરાંઓને આત્મભોગના મહામંત્રની ગળથૂથી પાવી જોઇએ. આપણાં છોકરાંઓનો નાળ કાપતી વખતજ આપણે તેઓના કાનમાં દૃઢ સંકલ્પથી એવો મંત્ર ફૂંકી દેવો જોઇએ કે જેમ આજે નાળ કપાય છે, તેમજ દેશનાં કલ્યાણને અર્થે કદી તમારાં માથાં કપાઈ જાય તોપણ એને ધન્યભાગ્ય સમજજો. છઠ્ઠી પૂજાવતી વખતેજ તેનામાં એવા સંસ્કાર મૂકવા જોઇએ કે, તારા દેશની સેવા કરવા માટે વિધાત્રીએ તારા નસીબમાં બહુજ સારા લેખો લખેલા છે, માટે એનો લાભ લેજે. નામ પાડતી વખતેજ એવી જાતની ક્રિયા કરવી જોઇએ કે, જ્યારે તે મોઠાં થાય ત્યારે પોતાના નામની સાર્થકતા કરતાં સમજે. દેવી! હાલમાં આપણા

દેશનો એવો બૂરો વખત છે કે જેની કાંઇ વાતજ ન પૂછ. માટે જો એવી બૂરી હાલતમાંથી છૂટવું હોય તો આપણા દેશનાં દરેક માબાપોએ પોતાનાં છોકરાંઓનાં મનમાં કર્તવ્યનાં બીજ રોપવા સારુ સ્વદેશપ્રેમનાંજ હાલરડાં ગાવાં જોઇએ. બાળપણની રમતોમાંજ બહાદુરી શીખવવી જોઇએ. બાળપણની સાદી સાદી નિર્દોષ વાતોમાંથીજ તેઓનાં મનમાં સ્વદેશસેવા ભરવી જોઇએ. સ્વદેશપ્રેમનોજ તેઓને એકડો ગોખાવવો જોઇએ. દેશને અર્થે પોતાના અંગત સ્વાર્થનો ભોગ આપતાં શીખવાનોજ તેઓને કક્કો ઘૂંટાવવો જોઇએ અને જેવી રીતે તેઓમાં હિંમત અને સ્વદેશપ્રેમ વધે, જેવી રીતે તેઓ સ્વતંત્ર થતાં અને સ્વદેશના કલ્યાણને અર્થે દુઃખ ખમતાં શીખે, એવી રીતે તેઓને ઉછેરવાં જોઇએ. તેને બદલે પ્રતાપસિંહ પોતાનાજ પાટવી કુંવરને લાડ લડાવીને તેને મોજીલો બનાવે કાં ? તેને બદલે મારોજ છોકરો નમાલો થાય અને દેશના કલ્યાણને અર્થે લીધેલી મારી વહાલામાં વહાલી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવામાં કાયર થાય એ હું સાંખી લઉં કાં ? દેવી ! મેવાડના સૂર્યવંશી પ્રતાપથી એ કદી પણ બનવાનું નથી. કારણ કે પ્રતાપસિંહ એમ સમજે છે કે, દેશમાં આફત ચાલતી હોય ત્યારે છોકરાંઓને મોજશોખમાં ઉછેરવાં એ મહાન પાપ છે. પોતાના બંધુઓ જ્યારે શત્રુના પગ નીચે કચરાતા હોય, ત્યારે પોતાનાં છોકરાંઓને નમાલાં તેમજ ખુશામતિયાં બનાવવાં એ તેઓની ઉપર શાપ ઉતારવા જેવું છે. પોતાના દેશમાં જ્યારે દુશ્મનોનાં ટોળેટોળાં ચાલ્યાં આવતાં હોય અને દેશની લક્ષ્મી લૂંટી લઇ પ્રજાને ભિખારી બનાવતાં હોય, ત્યારે આપણાં છોકરાંઓને આપણે હિંમત વિનાનાં, સ્વાર્થી, ઢીલાં, બીકણ, હાજી હા કરનારાં, રોતીસૂરત બનાવવાં અને તેમને મોજશોખમાં ઉછેરવાં એ તેઓના પગમાં કુહાડો મારવા જેવું અને આપણું પોતાનું નાક કપાવવા જેવું છે. માટે આ વખતે તો જેમ બને તેમ આપણે આપણાં છોકરાંઓને બહાદુર, મોટા મનનાં અને પોતાના દેશને અર્થે પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને વાજબી લડાઈ લડી શકે એવાં બનાવવાં જોઇએ. તેને બદલે હું મારા પાટવી કુંવરને ખોટા લાડમાં ઉછેરું કાં ? મારે જેને મેવાડની ગાદી સોંપી જવી છે, મારે જેને મારા નિષ્કલંક કુળની વંશપરંપરાની આબરૂ સોંપી જવી છે, મારે જેના હાથમાં મારી વફાદાર રૈયતના જાનમાલની દોરી સોંપી જવી છે અને મારે

જેના હાથમાં મારી આખી જિંદગીની મહામહેનત તથા દેશના કલ્યાણની આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવાનું કામ સોંપી જવાનું છે, તે મારા પાટવી કુંવરને હું મોજીલો થવા દઉં કાં? દેવી! હું જાણું છું કે, લડાઈનાં દુઃખો ભોગવી ભોગવીને તું કાયર થઇ ગઇ છે અને રાજાઓનાં છોકરાંઓને જે વૈભવો મળવા જોઈએ તે વૈભવો ભોગવવાની તકો આપણાં છોકરાંઓને નહિ મળતાં ઊલટાં કોઇ કોઈ વખત તો કટકા રોટલા વિના પણ તેઓને તરફડવું પડયું છે. ઈશ્વરકૃપાથી એ બધી આફતોમાંથી હવે આપણે છૂટયાં છીએ. માટે છોકરાંઓને મોજમજા કરવા દેવાની તારી મરજી થાય એ સ્વાભાવિક છે, પણ દેવી! જરા ભવિષ્યનો વિચાર કરી જો અને પછી મને કહે કે તને શું ગમે છે? આપણાં છોકરાંઓ નમાલાં થાય ને આપણું નાક કપાવે એ તને ગમે છે કે આપણાં છોકરાંઓ બહાદુર થાય અને દેશમાંથી દુશ્મનોનો નાશ કરે એ તને ગમે છે? આપણાં છોકરાં આપણા દેશના દુશ્મમનોની ખુશામતો કરીને પોતાનું પેટ ભરે એ તને ગમે છે કે દેશને અર્થે પોતાનાં માથાં આપીને આપણા પિતૃઓને રાજી કરે એ તને ગમે છે? એક વાર ગુલામગીરી સ્વીકારીને મનુષ્યપણું ખોઇ દીધા પછી, તથા દેશનું સત્યાનાશ વાળવામાં પોતાનો ભાગ રાખ્યા પછી, આપણાં છોકરાં સોનાની સાંકળી, મોતીની માળા કે હીરાના હાર પહેરીને ઘોડાગાડીમાં કે પાલખીમાં બેસીને બજારમાં ફરવા નીકળે એ જોઈને આપણે રાજી થવું જોઈએ કે આપણા બાપદાદાઓની આબરૂને ખાતર તથા આપણા ધર્મ અને આપણા દેશબંધુઓને ખાતર પ્રાણનો ભોગ આપી અપ્સરાઓના હાથની વરમાળા તેઓ પહેરે એથી આપણે રાજી થવું જોઈએ? હું જાણું છું કે, તારો દીકરો બહાદુર થાય અને દેશને અર્થે પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપતાં શીખે, તારો દીકરો પોતાનો ટેક જાળવે અને દુશ્મનોને હરાવે એજ તારા અંતઃકરણને ગમે છે; પણ સ્ત્રીજાતિની સ્વાભાવિક નબળાઇને લીધે, બચ્ચાંઓ ઉપરના પ્રેમને લીધે અને બહુ વખતથી આપણે દુઃખ ભોગવીએ છીએ, માટે સુખ ભોગવવાની લાલસાને લીધેજ તારાં છોકરાંઓ માટે તને મોજશોખના વિચારો આવી જાય છે. પણ દેવી! અત્યારે મોજશોખમાં ધ્યાન રાખવાથી કેવી ભયંકર ખરાબી થઇ જાય એની કાંઇ તને ખબર છે?

જ્યારે આપણા જાન જોખમમાં છે ત્યારે મોજશોખ? જ્યારે

કહી શકાતું નથી કે, આપણે કઈ ઘડીએ સપડાઇ જઇશું, કેવાં ભયં-
કર કેદખાનાંમાં કેટલા લાંબા કાળ સુધી પડયું રહેવું પડશે, કેવા
બૂરા મોતે મરવું પડશે, હાથીના પગ નીચે કચરાઇને મરવું
પડશે કે તોપના ગોળાથી મરવું પડશે કે જીવતા બાળી મૂકશે કે
જંગલી જનાવરો પાસે મારી નંખાવશે કે ભૂખે મારી નાખશે કે
જીવતે શરીરની ચામડી ઉતરાવી નાખશે અથવા એથી પણ વધારે
ત્રાસદાયક બીજા શું શું જુલમ ગુજરશે એની કાંઇ હદ નથી.
એવા વખતમાં શું આપણાં છોકરાંઓ મોજમજા કરે ? અને જ્યારે
આપણા ભાઈબંધોને જોરજુલમથી વટલાવી દેવામાં આવે છે,
જ્યારે આપણા ભાઇબંધોને પશુ અને ગુલામ જેવા ગણવામાં
આવે છે, જ્યારે દેશમાં બધે ઠેકાણે અંધેર ચાલી રહ્યું છે, જ્યારે
નીચ હવસના અમલદારો ઠેકાણે ઠેકાણે ત્રાસ વર્તાવી રહ્યા છે, જ્યારે
ઇન્સાફને નામે મીંડું મુકાઇ ગયું છે, જ્યારે ધોળે દિવસે ધરાર
લૂંટફાટ થાય છે, જ્યારે સારાં સારાં માણસો ઉપર જુલમ ગુજાર-
વામાં આવે છે, જ્યારે પાયમાલ થઇ ગયેલી ગરીબડી રૈયતની
કોઇ દાદફરિયાદ સાંભળતું નથી, જ્યારે વિનાકારણ ફાંસીને
માંચડે લટકી ગયેલા ગભરુ જુવાનોનાં ઘરડાં માબાપોનાં આંસુ-
ઓથી પૃથ્વી તરબોળ થાય છે અને જ્યારે આપણી નજર આગળ
ગોવધ વગેરે અઘોર પાપ ચાલી રહ્યાં છે, ત્યારે ગૌબ્રાહ્મણપ્રતિ-
પાલ ક્ષત્રિયોનાં છોકરાં મોજશોખ કરે કાં ? નથી ખમાતું, દેવી !
નથી ખમાતું ! પ્રતાપસિંહથી આ નથી ખમાતું ! અરે, મારા દેશ-
ની આ દશા ? પ્રભુ ! પ્રભુ ! દેવી ! આપણા દેશની અસલની ખૂબી-
ઓ અને હાલની ખરાબીઓ જો, એટલે તને ખબર પડી જશે.
દેશમાં પ્રથમ સોનારૂપાની રેલ ચાલતી હતી, તેને બદલે હવે
લાખો લોકો કટકા રોટલા વિના તરફડી તરફડીને મરી જાય છે.
પ્રથમ આ ભારતવર્ષમાં સર્વત્ર દેવતાને રાજી કરનારા પવિત્ર યજ્ઞો
થતા હતા, તેને બદલે હવે ઠેકાણે ઠેકાણે પશુઓનાં વધસ્થાન થાય
છે. અરે, અંતે હું શું જોઉં છું ? ભારતની આ દશા ! અને તેમ
છતાં ભારતનાં સંતાનો મોજમજા કરે ! ધૂળ પડો એ મોજમજા-
માં અને શાપ ઊતરો એ મોજમજા કરનારાઓ ઉપર ! ! પોતાના
દેશની આવી બૂરી હાલત જોયા છતાં જે માણસો મોજશોખ કરે
તે માણસો નહિ પણ દેશના દુશ્મનો છે. પોતાના દેશની આવી
પાયમાલી જોયા છતાં જેઓ પોતાનાં છોકરાંઓને પોચાંપચં, ઢીલાં-

ઢફ ને નમાલાં રાખે તે માણસો પ્રજાના દુશ્મનો છે. દેશની આવી ખરાબી જોયા છતાં પણ જે માણસો પોતાનાં છોકરાંઓને માવડિયાં બનાવે, ખોટાં લાડમાં ઉછેરે ને બાયલાં બનાવે, સ્વાર્થી અને મોજીલાં બનાવે, તેઓ ધર્મના, દેશના અને ઈશ્વરના મોટામાં મોટા ગુનેગાર છે; એટલુંજ નહિ પણ એક તરફથી જ્યારે આપણા અજિત કિલ્લાઓ તથા આપણાં આબાદ શહેરોનો નાશ કરવા માટે સુલેમાની તોપો ગોઠવાય છે, બીજી બાજુ આપણું સત્યાનાશ કાઢવા માટે જ્યારે તીડની માફક હથિયારબંધ જંગલી શત્રુનાં ટોળાં ચાલ્યાં આવે છે, ત્રીજી તરફ જ્યારે આપણને પોતાના પગ નીચે કચરી નાખવા સારુ નવા નવા સૂબાઓ નવી નવી યોજનાઓ રચી રહ્યા છે, ચોથી તરફ જ્યારે આપણાજ કેટલાક ભાઇબંધો દેશદ્રોહી બની પોતાના જરાક જેટલા સ્વાર્થ માટે આપણા દેશના દુશ્મનોને મદદ કરે છે, પાંચમી તરફ જ્યારે આપણા ધનનું ને આપણા ધંધારોજગારોનું સત્યાનાશ વળતું જાય છે, છઠ્ઠી તરફ જ્યારે રાજ્યના રોજના જુલમથી કાયર થઇને પ્રજા બાયલી મનતી જાય છે અને સાતમી તરફ જ્યારે આપણો ધર્મ ડૂબતો જાય છે, ત્યારે આપણે આપણાં છોકરાંઓને મોજશોખ શીખવીએ ? શરમ ! શરમ ! આ કરતાં વધારે નીચતા બીજી કઇ ?

પ્રભુ ! પ્રભુ ! અમારા દેશનું કલ્યાણ કેમ થશે ? એમ કહીને પ્રતાપસિંહે એક ઊંડો નિસાસો નાખ્યો. એટલામાં કોઈ બહુ જરૂરના કામ સારુ પ્રધાનજી ત્યાં આવ્યા તેથી આ વાત અધૂરી રહી.

ભાયાતો તથા સરદારો સાથેની પ્રતાપસિંહની વાતો

ઉપલો બનાવ બની ગયા પછી અને ઉપલી વાતો થઇ ગયા પછી એની એજ ફિકરમાં મહારાણા પ્રતાપસિંહની તબિયત દિન-પ્રતિદિન વધારે વધારે બગડતી ગઈ. તેમની તબિયતની ખબર પૂછવા માટે જુદા જુદા સરદારો તથા ભાયાતો ત્યાં આવવા લાગ્યા. તે સૌને મહારાણા પ્રતાસિંહ એની એજ વાત કહેતા કે તમારા છોકરાઓને બહાદુર બનાવો, આપણા રાજ્યમાં કોઇ પણ છોકરો નમાલો, એકલપેટો અને મોજમજામાંજ પડયો રહેનારો ન થાય એ ખૂબ સંભાળજો. મારા દેશમાં કોઇ પણ માણસ નમાલું, મોજીલું કે દેશદ્રોહી ન થાય એ ખૂબ સંભાળજો. ઈશ્વરકૃપાથી મેવાડની પવિત્ર ભૂમિમાં હજુ સુધી એવાં નાલાયક માણસો નથી, તેથીજ આપણે મોટી ફતેહ મેળવી શકયા છીએ. નહિ તો કયાં

દિલ્હીની બાદશાહી ને ક્યાં મૂઠી ભુટ્ટાની પેદાશવાળું મેવાડ? ક્યાં મોગલોનું અસંખ્ય લશ્કર અને ક્યાં મારા થોડાક સિપાઈ-ઓ! અને ક્યાં દુશ્મનોના વૈભવો અને ક્યાં મારાં છોકરાં રોટલાં વિના ટળવળે એ દુઃખો! પણ ઈશ્વરની ખૂબી તો જુઓ કે, તેમ છતાં આપણી ફતેહ! આનું કારણ એજ છે કે, મારા બહાદુર સર-દારો અને મારી વફાદાર રૈયત નમાલી નથી, પણ પોતાના દેશના કલ્યાણને ખાતર પોતાના પ્રાણ આપી શકે તેમ છે અને પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાને ખાતર લડાઈનાં દુઃખો ખમી શકે તેમ છે; એ-ટલુંજ નહિ પણ તેણે એ પ્રમાણે કરી બતાવ્યું છે અને તે છેક ક્યાં સુધી કે જેની સાથે વંશપરંપરાનાં જૂનાં વેરો ચાલતાં હતાં, તે ભાયાતો પણ દેશની સ્વતંત્રતા જાળવવાને ખાતર પોતાની ખાનગી દુશ્મનાઇ ભૂલી જઇ મિત્રોની માફક મારી સાથે મળી જઇને દુશ્મનોની સામે લડતા હતા. જે મોટા મોટા સરદારોએ અને ખાનદાન શ્રીમંતોએ કોઈ દિવસ ગરમ હવા પણ ખાધેલી નહિ, તેઓ પણ દેશના કલ્યાણને અર્થે મારી બાજુમાં ઊભા રહ્યા હતા; અને જંગલીમાં જંગલી ભીલ પણ પોતાના દેશને અર્થે પોતાનાં તીરકામઠાં લઇને પોતાના રાણાની સેવામાં હાજર થઈ ગયા હતા, તેથીજ આપણે ફતેહ મેળવી શક્યા છીએ. હવે વિચાર કરો કે, એક નાનકડા મેવાડની જાગૃતિથી જ્યારે આટલું બધું થઇ શકે છે, ગરીબડા મેવાડની બહાદુરીથી જ્યારે આટલું બધું થઈ શકે છે અને એક માણસનો સ્વદેશપ્રેમ, એક માણસની દૃઢતા, એક માણ-સનો આત્મભોગ જ્યારે આખી મોગલાઇને હલાવી શકે છે, ત્યારે જો આપણા દેશમાં ઠામ ઠામ જાગૃતિ થઇ જાય, સૌ લોકોમાં હિં-મત આવી જાય અને પોતાના કલ્યાણને અર્થે પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થઇને હજારો માણસો પોતાનાં માથાં આપવા બહાર પડે, તો દુશ્મનોનો શું ભાર છે કે થોડા દિવસ પણ તે ભારતમાં ટકી શકે, પણ અફસોસ કે એ દિવસ બહુ દૂર છે! અને તેને બદલે ઊલટું મને તો એમ લાગે છે કે, હું હવે ઘરડો થયો છું ને મારું શરીર રોજ રોજ નબળું પડતું જાય છે માટે હું હવે થોડા દિવસનો મહેમાન છું અને અમ-રસિંહને મોજમજા ગમે છે ને લડાઈનાં દુઃખો ગમતાં નથી, માટે મને ફિકર થાય છે કે, હવે મારા દેશનું શું થશે? હવે મારી પ્રજાના શું હાલ થશે? શું મારી આખી જિંદગીની મહેનત ઉપર પાણી ફરી વળશે? દેશની સ્વતંત્રતા જાળવવા સારુ, દુશ્મનોના

જુલમ તોડવા સારુ અને પ્રજામાં નવું જીવન ફેલાવવા સારુ મેં મારા ખજાનાની, કુટુંબસુખની અને રાજ્યની દરકાર કરી નહિ અને મેં મારા મુલકને ઉજ્જડ કર્યો; એટલુંજ નહિ પણ મારા પ્રાણ કરતાં પણ વહાલા એવા હજારો શૂરવીર બંધુઓનો મેં ભોગ આપ્યો, એ બધું શું વૃથા જશે? જો મેવાડનો પાટવી કુંવર મોજમજામાં પડયો રહેનારો, લડાઇના દુઃખોથી કાયર અને પોતાના સુખ, સ્વાર્થ કે નબળાઇને લીધે દુશ્મનોની મોટાઇના તેજમાં અંજાઇ જઈને પોતાની ફરજ ચૂકનારો થાય, તો જરૂર મારી મહેનત બરબાદજ થઇ જાય; અને જો એમ થાય તો મારા જીવને નરકમાંજ જવું પડે. એમ ન થાય માટે ઓ મારા બહાદુર ભાયાતો! ઓ મારા શૂરવીર સરદારો! અમરસિંહને હું તમારા હાથમાં સોંપું છું. માટે અમારી આબરૂ રહે, તમારી શોભા વધે, રૈયત સુખી થાય અને દેશની સ્વતંતત્રતા જળવાય એમ કરજો; અને એમ કરવામાં જો અમરસિંહનું ઢીલાપણું દેખાય તો તેને સીધો ચલાવવા માટે તેની ઉપર સખ્તાઇ વાપરવાની પણ હું તમને રજા આપું છું. એમ કહેતે કહેતે નબળાઇને લીધે મહારાણા પ્રતાપસિંહને બહુ થાક ચડી ગયો, તેથી તેમણે તકિયા ઉપર માથું ઝુકાવી દીધું ને થોડી વાર સુધી તે કાંઇ બોલી શકયા નહિ.

એ વખતે વૈદે આંખો દબાવી, દીવાન પંખો કરવા લાગ્યા અને વૈદરાજના કહેવાથી અમરસિંહે તાળવા ઉપર ઠંડું પાણી છાંટયું. એ પછી થોડી વારમાં હોશિયાર થઇને મહારાણા પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, શું મને આટલી બધી નબળાઇ છે? ત્યારે તો મારે હવે જરૂર ચેતવું જોઇએ ને દેશના કલ્યાણની સાચી વાતો તમને જલદી જલદી કહી દેવી જોઇએ.

એ સાંભળીને વૈદરાજે કહ્યું કે, બાપુ હમણાં શાંતિ રાખો. આવી રીતે લોહી ઉકાળવાથી આપની શક્તિ ઘટતી જાય છે ને શક્તિ ઘટી જાય એ બહુ ખોટું; માટે આપે શાંતિમાં રહેવું જોઇએ. પછી પ્રધાનજી સામે જોઇને કહ્યું કે, બાપુને પરિશ્રમ પડે એમ આપણે ન કરવું જોઇએ.

મારા નસીબમાં શાંતિ કયાંથી?

ત્યારે પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, શું શાંતિ? આ વખતે શાંતિ! આ વખતે હું શાંતિ રાખી શકું એ બનેજ કેમ? વૈદરાજ! પ્રતાપસિંહના નસીબમાં શાંતિ લખી નથી. મારે ઘણીએ શાંતિ જોઈએ

છે, પણ મારી આખી જિંદગીમાં એક ઘડી પણ મને ખરી શાંતિ મળી નથી. ત્યારે આ વખતે મને શાંતિ ક્યાંથી મળે? મારા દેશની પડતી જોઈ જોઇને મારું લોહી ઊકળ્યા કરે છે અને દુશ્મનોનો જુલમ જોઈ જોઇને મારો જીવ બળીને રાખ થઇ જાય છે. આપણા લોકોની નબળાઈ, આપણા લોકોની ફાટફૂટ, આપણા લોકોનાં બંધનો અને આપણા સ્વાર્થી ભાઇઓનો દેશદ્રોહ જોઈ જોઈને મારું કાળજું ઊથલી પડે છે. આપણી પ્રજા લડાઈની કાયર થતી જાય છે, આપણી પ્રજાને ગુલામગીરીમાં બંધાઇ રહેવાની ટેવ પડતી જાય છે અને આપણી પ્રજા કર્તવ્યભ્રષ્ટ થતી જાય છે. એ જોઇ જોઇને આપણા દેશનો ઉદ્ધાર કેમ થઈ શકશે એ વિચારતાં મારી અક્કલ ગુમ થઇ જાય છે ને ક્યાંય મારી નાખી નજર પહોંચતી નથી, તેથી મારું અંતર સળગી જાય છે. અરે! ભારતની આ દશા! ભારતમાં ગોવધ!! ભારતની પ્રજા ગુલામગીરીમાં! ભારતની પ્રજા નમાલી! ભારતની પ્રજા પરદેશીઓના પગ નીચે કચરાય? ભારતના લોકો ભિખારી! દેશમાં બધે જુલમ જુલમ ને જુલમ!! છતાં પણ આપણે શાંતિમાં રહીએ કાં? ધૂળ પડો એવી શાંતિમાં! એવી શાંતિને નાખો જહાનમની ખાડમાં. એવી શાંતિએજ આપણા દેશનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. મારા મનમાં જ્યારે આવી આગ બળે છે, મારા કલેજામાં જ્યારે આવાં તીરો વાગે છે, મારા માથામાં જ્યારે આવા હથોડા ઠોકાય છે, મારા અંતરમાં જ્યારે આવી હોળીઓ સળગે છે, મારો આત્મા જ્યારે કમકમી રહ્યો છે અને હમણાં ને હમણાં હું જાણે શુંનું શું કરી નાખું? એમ જ્યારે મારા મનમાં થઈ રહ્યું છે, ત્યારે હું શાંતિ ક્યાંથી લાવું? અરે વૈદરાજ! જરા વિચાર તો કરો કે, આ વખતે શું મને તમારી દવાની ગોળીઓ કે ઉકાળા શાંતિ આપી શકશે? આ વખતે શું નરમ બિછાનું કે પંખો શાંતિ આપી શકશે? આ વખતે શું એકાંત કે સગાંવહાલાંની ભીડાભીડ મને શાંતિ આપી શકશે? અને આ વખતે શું મને તમારા બહારના દિલાસા શાંતિ આપી શકશે? રામ રામ કરો, રામ રામ! અંતરમાં હોળીઓ બળતી હોય ને ઉપરથી શાંતિ રાખવી? એવી ઢોંગી શાંતિ મારે નથી જોઇતી અને એવા બુઢ્ઢી રાંડીરાંડોના મોતે મારે નથી મરવું. મારે તો મારા દેશને અર્થેજ મરવું છે અને એમાંથીજ શાંતિ મેળવવી છે. વૈદરાજ! મારી શાંતિ કઈ એ તમને ખબર છે?

ભીષ્મ જ્યારે બાણુશય્યામાં પોઢ્યા હતા, ત્યારે માથાની નીચે એક બાણુ ઓછું હતું, તેથી એક બાજુએથી માથું સરખું રહ્યું ન હતું. માટે ભીષ્મે કહ્યું કે, ઓસીકું લાવો. ત્યારે દુર્યોધન દોડતો જઇને મખમલનું ઓસીકું લઇ આવ્યો. એ જોઇને ભીષ્મ દિલગીર થયા ને કહ્યું કે, ઓ મૂર્ખાઓ, બાણુની શય્યામાં પડ્યા હોય ત્યાં કાંઈ મખમલનું ઓસીકું હોય? એ પછી તેમણે અર્જુન સામે જોયું, ત્યારે અર્જુને ભીષ્મના મનનો ભાવ સમજીને ઓસીકાની જગ્યાએ બાણુ મારીને માથું સરખું કરી આપ્યું. તેથી બહુ ખુશી થઇને ભીષ્મે અર્જુનને આશીર્વાદ આપ્યો. કારણુ કે જ્યાં બાણુશય્યામાં પડ્યા હોય ત્યાં કાંઈ મખમલનાં ઓસીકાં શોભે? ત્યાં તો બાણુનાંજ ઓસીકાં જોઇએ. તેમજ હું પણુ અત્યારે સ્વદેશપ્રેમની આગમાં બળું છું ત્યાં વળી શાંતિ કેવી? આ વખતે તો "શાંતિ" શબ્દ સાંભળીને પણુ મને કાંઇ કાંઇ થઇ જાય છે. કારણુ કે એવી ખોટી શાંતિએજ આપણું સત્યાનાશ વાળેલું છે. માટે માથે શાલ ઓઢીને નિરાંતે ઊંઘી જાઉં એવી શાંતિ મારે નથી જોઇતી, અત્યારે મારી શાંતિ તો સ્વદેશપ્રેમના અગ્નિમાં છે. અત્યારે મારી શાંતિ તો મારી પ્રજા બહાદુર થાય તેમાં છે. અત્યારે મારી શાંતિ તો મારો દીકરો મારી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવાનું મારા હાથમાં પાણી મૂકે તેમાં છે. અત્યારે મારી શાંતિ તો આપણા દેશની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવાનો મારો મહામંત્ર સિદ્ધ કરવામાં તમે સૌ લાગી જાઓ તેમાં છે. અત્યારે મારી શાંતિ તો દુશ્મનોનો જુલમ તોડવાનાં કામોમાં છે અને અત્યારે મારી શાંતિ તો દેશને અર્થે લડાઇના મેદાનમાં પ્રાણુ આપવામાં છે; એટલુંજ નહિ પણુ ફરી અવતાર લઇને પણુ ભારતવાસીઓને ગુલામગીરીમાંથી છોડાવીશ ત્યારેજ મારા આત્માને શાંતિ થશે. એ વિના ખોટી શાંતિ શું કામની? અંતરમાં હોળીઓ ભરી હોય ને ઉપરથી શાંતિ રાખવી? એવી ઢોંગી શાંતિથી પ્રભુ મને બચાવે!

મારા બહાદુર સરદારો! જો તમારે મને સાચી શાંતિ આપવી હોય, જો તમારે મને જિગરની શાંતિ આપવી હોય, જો તમારે મને આત્માની શાંતિ આપવી હોય અને જો તમારે મને અંતકાળની છેવટની શાંતિ આપવી હોય, તો આપણા દેશના કલ્યાણુ સારુ દેશના દુશ્મનોની સામે બહાદુરીથી લડવાની પ્રતિજ્ઞા લો. આપણા ધર્મના દુશ્મનો સામે જિંદગીના છેલ્લા શ્વાસ સુધી લડ-

વાની પ્રતિજ્ઞા લો. આપણી સ્વતંત્રતા અખંડિતપણે જાળવવાની પ્રતિજ્ઞા લો અને દેશનાં કલ્યાણને અર્થે લીધેલી એ બધી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવા માટે તમારો હવે પછીનો રાજા પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપી મારી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળે એમ કરો. એવી પ્રતિજ્ઞા તેની પાસે લેવરાવો. જો એ પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવામાં ઢીલો રહે તો તમે એને ઢીલો નહિ રહેવા દો એવી તમે મને કબૂલાત આપો, ત્યારેજ મારા આત્માને શાંતિ થશે. કાંઈ દવાના ઘૂંટડાથી મને શાંતિ થવાની નથી. એમ કહીને મહારાણા પ્રતાપસિંહે પોતાની આંખો મીંચી જરા વિસામો લીધો ને પછી એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

પુત્રની ફરજ વિષે પુરોહિતના વિચારો

ત્યારે પુરોહિતે કહ્યું કે, મહારાજાધિરાજ! આપ શા માટે આટલો બધો ખેદ કરો છો? ચિરંજીવ યુવરાજ પોતાની ફરજ બરાબર સમજે છે. એ હજી બાળક છે, તોપણ સિંહનું બચ્ચું છે. એ કાંઈ પોતાના કુળનો ધર્મ ભૂલી જાય તેમ નથી. ભગવાન રામચંદ્રજી પોતાના બાપની પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે અયોધ્યાની રાજગાદીએ બેસવાને દિવસે વલ્કલ પહેરીને વનવાસમાં ચાલ્યા ગયા હતા. એજ મહા ટેકવાળા સૂર્યવંશમાં જન્મેલા યુવરાજ અમરસિંહ પણ પોતાના બાપની પ્રતિજ્ઞા જરૂર પાળશે. કારણ કે બાપનાં અધૂરાં રહેલાં કામો પૂરાં કરવા માટેજ પુત્રનો જન્મ છે; એટલુંજ નહિ પણ જો પોતાનાં માબાપ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં મોળાં પડે તો સપૂત દીકરાઓ તેમને સમજાવીને કહે છે કે, તમારે આમ કરવું વાજબી નથી. એને માટે કઠોપનિષદમાં કહ્યું છે કેઃ—

ભેંસો છોડી લઇને ખીલાનાં દાન કરવાથી કંઈ સ્વર્ગમાં જવાય નહિ

પ્રાચીન સમયમાં ઉદ્દાલકે સ્વર્ગ મેળવવા માટે યજ્ઞ કરી ઘરડી ગાયોનું દાન આપ્યું. તેના બાળપુત્ર નચિકેતાને એ જોઇને બહુ ખોટું લાગ્યું. તે ડાહ્યા અને શ્રદ્ધાવાન પુત્રે પોતાના બાપને કહ્યું કે, વાછડાં જણી શકે નહિ અને દૂધ આપી શકે નહિ, એવી ઘરડી ગાયોનું દાન કરે તે માણસ તો આનંદ વગરના લોકમાં એટલે નરકમાં જાય છે. માટે જ્યારે તમે બ્રાહ્મણોને આવી ઘરડી ગાયો આપો છો અને મારે માટે સારી સારી ગાયો રાખો છો, ત્યારે તમે મને કોને આપશો? એટલે કે એથી મારું શું કલ્યાણ થશે? એથી તો ઊલટું મારે નરકમાં જવું પડશે, કારણ કે શાસ્ત્ર-

નો એ સિદ્ધાંત છે કે જે દીકરો પોતાના માબાપને નરકમાંથી તારે તેનું નામજ પુત્ર. નરકમાંથી પોતાનાં માબાપને કોણ તારી શકે? જે પોતાનાં માબાપને તેમની કમાણી પરમાર્થમાં વાપરવા દે, જે પોતાનાં માબાપને તેમનું કર્તવ્ય બજાવવા દે, જે પોતાનાં માબાપની દોલત ઉપર ટાંપીને બેસે નહિ અને જે પોતાનાં માબાપની પ્રતિજ્ઞાઓ પાળે, તે સુપુત્રોજ પોતાનાં માબાપને નરકમાંથી તારી શકે છે. માબાપો પણ જો પોતાની કમાણી સાચે રસ્તે વાપરે તોજ તેઓ સ્વર્ગમાં જઇ શકે છે. કાંઈ ભેંસો છોડી લઇને ખીલાનાં દાન આપવાથી કે કેરી ખાઈ જઇને છોતરાંનાં દાન આપવાથી સ્વર્ગમાં જઈ શકાય નહિ. તેમજ પોતાના નામને ખાતર, દુનિયાને દેખાડવા સારુ જેઓ કાંઇક જરાતરા ધર્મ કરે અને છોકરાંઓ સારુ મોટી દોલત મૂકી જાય, તેઓ પણ પોતે નરકની ટિકિટ લેવા જેવું અને છોકરાંઓને નરકમાં નાખવા જેવુંજ કરે છે. આમ લાગવાથી ભલી લાગણીવાળા નચિકેતાએ પોતાના બાપને ફરીથી બીજી વખત પૂછયું કે, તમે ઘરડી ગાયો દાનમાં આપો છો, ત્યારે તમે મને કોને આપશો? એટલે કે એનું પરિણામ શું? અને છેવટે આગળ શું હાલ થશે એ તો જરા વિચારો!

આ પ્રમાણે બીજી વખત પૂછયું તો પણ ઉદ્દાલક કાંઈ બોલ્યો નહિ. ત્યારે ત્રીજી વખત નચિકેતાએ એજ પ્રમાણે પૂછયું કે, તમે મને કોને આપશો? આથી ઉદ્દાલકને બહુ ક્રોધ ચડયો, કારણ કે મોહવાદીઓને સત્ય ગમતું નથી. તેને એમ લાગ્યું કે, હું તારે ખાતર આટલું બધું કરું છું; તોપણ તું મારી સામે થઇને આવી હઠીલાઇ કરે છે! તેથી ગુસ્સે થઈને તેણે કહ્યું કે, તને યમને આપીશ, એટલે કે તને મારી નાખીશ.

પોતાના બાપનાં આ વચન સાંભળીને નચિકેતા બહુ વિચારમાં પડ્યો. તેને એમ લાગ્યું કે, હું કાંઇ અધમ કે મોતના મોઢામાં જવા લાયક નથી. છતાં મારા બાપ મને યમને આપવાનું કહે છે, માટે મારી મારફત મારા બાપને યમનું કાંઈક કામ કરી આપવાનું હશે. આમ વિચારીને નચિકેતા યમ પાસે જવા તૈયાર થયો. નચિકેતા યમને ત્યાં ગયો તે વખતે યમરાજા પોતાને ઘેરે હાજર ન હતા, તેથી નચિકેતાને ત્રણ દિવસ સુધી ત્યાં ભૂખ્યા રહેવું પડયું. એ પછી યમરાજા આવ્યા. ત્રણ દિવસ સુધી આતિથ્યસત્કાર વિના ભૂખ્યા રહેલા નચિકેતાને જોઇને યમને બહુ લાગી આવ્યું.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, અતિથિદેવો ભવ-અતિથિને દેવતા સમજો અને દેવ તો ભાગ્યશાળીઓને ઘેરજ પધારે છે. જે ગૃહસ્થોને ત્યાં અતિથિનું અને વિદ્વાનોનું સન્માન થતું નથી, જેને ત્યાં ભગતોનો આદર થતો નથી, જેને ત્યાં પવિત્ર માણુસોનો સત્કાર થતો નથી, જેને ત્યાં જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનનો લાભ લેવાતો નથી, જેને ત્યાં જગતના મોજશોખને તુચ્છ ગણી ઈશ્વરના મહિમામાં રમનારા જ્ઞાનીઓની પૂજા થતી નથી, જેને ત્યાં જગતને આગળ દોરનારા મહાજનોની સેવા થતી નથી, જેને ત્યાં ગુણીજનોના ગુણની કદર થતી નથી અને જે ગૃહસ્થોને ત્યાં દયાવાળા, શ્રદ્ધાવાળા, ક્ષમાવાળા, સરળતાવાળા, ભણુવાવાળા, ભણાવવાવાળા કે જગતના કલ્યાણનાં કામોમાં લાગી ગયેલા ઈશ્વરપરાયણ મહાત્માઓની સેવા થતી નથી, તેવા ઓછી અક્કલવાળા માણુસોએ જે તીર્થ, વ્રત, યજ્ઞ વગેરે કર્યું હોય અને જે કૂવા, તળાવ વગેરે બંધાવ્યાં હોય તેનું ફળ તેઓને મળતું નથી; એટલુંજ નહિ પણ તે માણુસના પુણ્યનો, ધનનો અને વંશનો પણ નાશ થાય છે.

યમદેવે બાળક નચિકેતાનો સત્કાર કરતાં કહ્યું કે, હે બ્રાહ્મણ ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું અને તમે મારા અતિથિ છો છતાં ત્રણ રાત્રી સુધી તમે ખાધાપીધા વિના રહેલા છો; માટે તમારી મરજી પડે તેવાં ત્રણ વરદાન તમે મારી પાસેથી માગી લો.

એ સાંભળીને નચિકેતાએ કહ્યું કે, તમે આપેલાં ત્રણ વરદાનમાંથી પહેલું વરદાન હું એ માગું છું કે, મને મૃત્યુ પાસે ગયેલો જોઇને મારા બાપ અફસોસ ન કરે તથા મારી ઉપર ગુસ્સે ન થાય. વળી હું જ્યારે તમારી પાસેથી છૂટીને મારે ઘેર જાઉં ત્યારે તે મને ઓળખે ને મારી ઉપર પ્રથમના જેવુંજ હેત રાખે એમ કરો.

૨-અસલના વખતમાં આપણો દેશ સુખી હતો અને હાલમાં દુઃખી છે તેનાં કારણો

રાણાજી સાહેબ! આપણા દેશમાં બાપદીકરાઓ વચ્ચે જ્યારે આવાં હેત હતાં, જ્યારે આવું સત્ય હતું, જ્યારે આવો સ્વાર્થત્યાગ હતો, જ્યારે આવી કર્તવ્યબુદ્ધિ હતી, જ્યારે આવી ચોખ્ખાઇ હતી, જ્યારે આવો અતિથિસત્કાર હતો, જ્યારે પોતાનું વચન પાળવા માટે આવી દૃઢતા હતી અને જ્યારે બાપ-

દીકરા વચ્ચે કાંઈ મતભેદ થાય અથવા કોઈની કાંઈ ભૂલ થાય તો ખોટી શરમમાં નહિ દબાઇ રહેતાં, સરળતાથી એકબીજાની ભૂલો સમજાવતા અને એમાં જો કોઇ ગુસ્સે થઇ જાય તોપણ વેર ન રાખતાં તેની ઉપર પૂરેપૂરું હેત રાખતા, ત્યારેજ આપણો દેશ આબાદમાં આબાદ હતો, કીર્તિવાનમાં કીર્તિવાન હતો અને સુખી-માં સુખી હતો. હવે આપણો દેશ પાયમાલ થતો જાય છે, આપણો ધર્મ ડૂબતો જાય છે અને આપણા બંધુઓ પરતંત્ર થતા જાય છે, તેનું કારણ શું ? એનું કારણ એજ કે હાલનાં માબાપો પોતાનાં છોકરાંઓને ખોટા લાડમાં ઉછેરે છે. હાલનાં માબાપો પોતાનાં છોકરાંઓને મોજીલાં, નમાલાં અને બીકણ તેમજ આપલપોપ-લિયાં, પોચાંપચ ને ઢીલાંઢફ બનાવે છે. હાલનાં માબાપો પોતાનાં છોકરાંઓને બહુજ મોહમાં ફસાવી દે છે, તેમની આંતર શક્તિ-ઓને કચરી નાખે છે અને તેમને પોલમપોલમાંજ રાખી મૂકે છે. પણ સૂર્યવંશી મહારાણા પ્રતાપસિંહના પાટવી કુંવરમાં કાંઈ એવા દોષો હોય નહિ. અમરસિંહ મહારાજ ! તમારે તો ભગ-વાન રામચંદ્રના જેવા ને નચિકેતાના જેવા થવું જોઇએ. તેમની પેઠે તમે પણ તમારા બાપની પ્રતિજ્ઞાઓ ન પાળો તો તમારા બાપનું મોત બગડી જાય તેમ છે અને જો તમે તમારા પિતાજીની પ્રતિજ્ઞા પાળો તો તેઓના આત્માને બહુજ શાંતિ થાય તેમ છે. બોલો, હવે તમને શું ગમે છે ? રામને વનમાં મોકલવાની તેના બાપની ઇચ્છા ન હતી, છતાં પણ પોતાના પિતાની પ્રતિજ્ઞા પા-ળવાને ખાતર રામ વનમાં ગયા હતા અને તમારા પિતાજીની ઇચ્છા એવી છે કે દેશના કલ્યાણ માટે લીધેલી તેમની પ્રતિજ્ઞા ખાસ ચાહીને તમે પાળો.

એ સાંભળીને અમરસિંહે કહ્યું કે, પણ પ્રતિજ્ઞા પાળવાની ના કોણ કહે છે ? શા માટે આટલું બધું કહેવામાં આવે છે ? ત્યારે પ્રધાનજીએ કહ્યું કે, મૂકો પાણી, એટલે મહારાજાને ખાતરી થાય ને સંતોષ થાય. અમરસિંહે કહ્યું કે, તૈયાર છું. ત્યારે પુરોહિતે તેના હાથમાં પાણી આપ્યું અને સૂર્યનારાયણની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવાનો સંકલ્પ કરાવી પાણી મુકાવ્યું. એ જોઇને પ્રતાપસિંહ-ના જીવને શાંતિ થઈ ને તે પછી તેનો આત્મા પરમાત્માની હજૂરમાં ચાલ્યો ગયો.

૩–મોટા રાજામહારાજાઓને પણ મોજમજા પાલવતી નથી, ત્યારે આપણને તે કેમ પાલવશે?

બંધુઓ ! તમારી આગળ મહારાણા પ્રતાપસિંહની આ વાત કહીને અમે તમને શું સમજાવવા ઇચ્છીએ છીએ ? એજ કે જેને ઘેર મેવાડનું રાજ હતું, જેને ઘેર જેવી જોઇએ તેવી સાહેબી હતી, જેનો પડયો બોલ ઊંચકવાને માટે હજારો માણસો તૈયાર હતાં અને જેને ઘણી ખમા, ઘણી ખમા, થઇ રહી હતી; એટલુંજ નહિ પણ જે ધારે તો દુનિયાના મોટામાં મોટા વૈભવો ભોગવી શકે તેમ હતા, તેવા મહારાજાને પણ પોતાનો છોકરો નમાલો, મોજીલો અને દેશના કલ્યાણની બાબતમાં બેદરકાર જણાય તો તેમનો સુખેથી જીવ પણ જતો નથી; ત્યારે આપણે તેવા થઇએ અથવા આપણાં છોકરાંઓને એવાં બનાવીએ તો તે કેટલું બધું ખોટું ? મોટા મોટા બાદશાહોને પણ એવું કશું પાલવતું નથી, ત્યારે પછી આપણને તે કેમ પાલવી શકે ?

તમને ખબર છે ? અકબર બાદશાહનો છોકરો સલીમ મોજીલો ને દારૂડિયો હતો, તેથી તે અકબરની સામે થયો હતો, અકબરના માનીતા દોસ્ત અબુલફઝલનું તેણે ખૂન કરાવ્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ તેના મોજીલાપણાને લીધે તેને હાથે બીજી પણ ઘણી જાતની ખરાબી થઈ હતી. દિલ્હીનો મહાન શહેનશાહ અકબર કે જેને આખી દુનિયા વખાણે છે, જેને ઘેર દુનિયાની સૌથી મોટામાં મોટી સાહેબી હતી, જેણે પોતાની બહાદુરીથી ને ડહાપણથી ઘણા મુલકો જીતી લીધા હતા અને જેને બધી જાતની સગવડો હતી, તે પણ પોતાના ઘડપણમાં પોતાના દીકરાના એવા મોજીલા સ્વભાવ માટે હાયઅફસોસ કરતાં કરતાં મર્યો હતો; અને ઔરંગઝેબ જેવા મહાબળવાન, કપટી તથા ધર્માંધ બાદશાહના વખતમાં તેનોજ મુલક લૂંટનાર અને નવું હિંદુરાજ્ય સ્થાપનાર મહાપરાક્રમી શિવાજી મહારાજનો દીકરો શંભાજી પણ પાછળથી મોજીલો થવાથી મોટા રાજ્યનો માલિક અને બહાદુર છતાં પણ તેને જુલમી ઔરંગઝેબના હાથીના પગ નીચે કચરાઇને મરવું પડયું હતું. આવી રીતે મોટા બાદશાહોને અને પાટવી કુંવરોને પણ મોજીલા થવું પાલવતું નથી, ત્યારે સાધારણ અને ગરીબ માણસોને તો મોજીલા થવું કેમજ પાલવે ?

૪–આપણા લોકોની ને આપણા દેશની હાલની સ્થિતિ

અફસોસ છે કે, પરદેશીઓની દેખાદેખીથી ને તેમના દુર્ગુણોનું અનુકરણ કરવાથી હાલમાં આપણા લોકોમાં મોજીલાપણું, ઉડાઉપણું, નાજુકપણું, સ્વાર્થીપણું, ખુશામતિયાપણું અને નિર્લજ્જપણું બહુજ વધતું જાય છે. આમ થવાથી ધર્મની બાબતોમાં, સાંસારિક બાબતોમાં, રાજ્યપ્રકરણી બાબતોમાં અને આપણા જાહેર તથા ખાનગી વ્યવહારોની ઘણી બાબતોમાં આપણને ઘણી જાતની પોલંપોલ ચલાવવી પડે છે. એથી આપણે નમાલા બની જઇએ છીએ ને એ નમાલાપણાથીજ આપણા બાર વાગી જાય છે. તે નમાલાપણાને લીધેજ આપણે દુનિયાની બીજી પ્રજાઓ કરતાં પાછળ રહી જઇએ છીએ. એ નમાલાપણાને લીધેજ આપણા હકો લૂંટાઇ જાય છે, આપણે બધા તરફથી બધી રીતે કચડાવું પડે છે, આપણે કોઇ પણ મોટાં કામોમાં ફાવી શકતા નથી, આપણો ધર્મ ડૂબતો જાય છે, આપણે ગુલામગીરીમાં રહેવું પડે છે, આપણે ઘણી જાતના અન્યાય ને જુલમ ખમવા પડે છે અને આપણે દિનપ્રતિદિન દરિદ્રી બનતા જઇએ છીએ. આપણા લોક 'મારો પ્રભુ અને મારો હક' એ મહાસિદ્ધાંત સમજતા નથી. આપણા ભાઇઓ દેશદ્રોહી થાય છે; અને એવા નમાલાપણાને લીધેજ આપણા દેશનું સત્યાનાશ વળી જાય છે. માટે મહારાણા પ્રતાપસિંહની ઇચ્છા પ્રમાણે આપણા દેશની પ્રજા બહાદુર, સ્વતંત્રતાની કિંમત સમજનારી, પોતાના પૂર્વજોને શુભ પગલે ચાલનારી, સ્વાર્થનો ભોગ આપનારી, આપણા બંધુઓનાં દુઃખો સમજીને તેના ઉપાયો કરનારી થાય; આપણા દેશની પ્રજા યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન, ટ્રાન્સવાલ ને ઓસ્ટ્રેલિયાની પેઠે બહાદુર થાય અને દેશના કલ્યાણમાંજ પોતાનું કલ્યાણ સમજતાં શીખે; આપણા દેશની પ્રજા પ્રાચીન ઋષિઓનો ઉદાર ધર્મ પાળનારી, એકજ ભાષા બોલનારી ને એકજ લિપિ લખનારી થાય; આપણા દેશની પ્રજા સ્વદેશી માલજ વાપરનારી, નવી નવી હુન્નરકળાઓમાં પરદેશીઓની સામે હરીફાઇ કરનારી, ગુણીજનોને ઉત્તેજન આપનારી, પૃથ્વીના પેટમાં પડેલી અખૂટ દોલતનો લાભ લેનારી, બનાવટી ધર્મનાં બંધનોની તથા ખરાબ રૂઢિની ગુલામગીરીની સાંકળોને તોડી નાખનારી થાય; આપણા દેશની પ્રજા

પોતાનાથી ન ઊપડી શકે તેવા ભારે કરના બોજામાંથી મરતી બચે અને આપણા દેશની પ્રજા પોતાનું મહાભારત બળ સમજીને પોતાનું સ્વમાન જાળવે તેવી થાય એમ આપણે કરવું જોઇએ. એમ થવાને બદલે અત્યારે આપણા દેશમાં જ્યારે ભૂખમરો ચાલે છે, જ્યારે ઉપરાઉપરી દુષ્કાળો પડે છે, જ્યારે દેશમાં છ કરોડ માણસો ભૂખ્યાં સૂએ છે, જ્યારે લાખો બાળરાંડોનાં છાતીફાટ રુદન ને નિસાસા ચાલ્યા કરે છે, જ્યારે હુન્નરો ભાંગી પડવાથી આપણા લાખો કારીગરો ભૂખે મરે છે, જ્યારે ગરીબ ખેડૂતો પાયમાલ થતા ચાલે છે, જ્યારે લોકો કરના ભારે બોજામાં કચરાઇ મરે છે, જ્યારે દેશમાં સેંકડે સત્તાણું છોકરાઓ અભણ છે, જ્યારે જગતમાં આપણે જંગલીમાં ગણાઇએ છીએ, જ્યારે આપણા લોકોનું ધર્મબળ ને નીતિબળ સાપ ગયા ને લિસોટા રહ્યા જેવું થઇ ગયું છે, જ્યારે આપણા દેશની ને લોકોની આબરૂ ધૂળમાં મળી ગઈ છે, જ્યારે આપણા ઉપર અનેક પ્રકારની જોહુકમી ચાલી રહી છે, જ્યારે આપણા દેશની સ્રીઓનો મોટો ભાગ પશુઓના જેવી જિંદગી ગુજારે છે, જ્યારે આપણા લાખો બંધુઓ આપણી નજર આગળ આપણાજ વાંકે આપણી સામે થનારા પરધર્મમાં ભળી જાય છે, જ્યારે આપણને દોરનારા આપણા ધર્મગુરુઓ ખોટેખોટાં હંબગો ચલાવી આપણને નમાલા બનાવી મૂકે છે, જ્યારે ચાર વર્ણને બદલે હજારો નાતો બનીને આપણા મહાન બળના ટુકડે ટુકડા થઇ ગયા છે, જ્યારે આપણા ગરીબ બંધુઓ રોટલાના ટુકડા વિના આપણી નજર આગળ જાહેર રસ્તાઓ ઉપર મરી જાય છે, જ્યારે આપણા દેશના કામ કરી શકે તેવા હજારો જુવાનિયાઓ મૂર્ખોને હાથે મૂંડાઇ જઇને પોતાની ને બીજાઓની જિંદગી બગાડી નાખે છે ને દેશ ઉપર બોજારૂપ થઈ પડે છે, જ્યારે દેશમાં સાડાચાર કરોડ અંત્યજોની કાંઇ પણ દરકાર રાખવામાં આવતી નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેમના સ્પર્શથી આપણે અભડાઇ જઇએ એમ સમજીને ચોતરફથી તેમનો તિરસ્કારજ કરવામાં આવે છે, જ્યારે આપણા દેશમાં અતિ ઉપયોગી પવિત્ર ગાયોનો વધ થાય છે, જ્યારે આપણા દેશમાં દરવરસે કરોડો રૂપિયાનો અપવિત્ર દારૂ પી પીને આપણા લોકો અવગુણી બનતા જાય છે, ત્યારે અરે હાય હાય!! આવી આફતને વખતે મોજશોખ!!

જ્યારે આપણા ઘર સંસારની દરરોજની જરૂરી ચીજો માટે પણ આપણે પરદેશ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે, જેમકે શાક સમારવાનું ચપ્પુ પરદેશી, ઘડિયાળ પરદેશી, કપડાં પરદેશી, ઘરમાં વપરાતાં વાસણોની ધાતુ પરદેશી, સાબુ પરદેશી, છત્રી પરદેશી, બૂટ પરદેશી, દીવો બાળવાનું તેલ પરદેશી, છોકરાંનાં રમકડાં પરદેશી, પંખા પરદેશી, કાંસકી પરદેશી, કાંડીનાં બાકસ પરદેશી, કાગળ, સાહી, સંચા વગેરે બધું પરદેશી અને છેક સોય, દોરા તથા માથું મૂંડાવવાના અસ્ત્રા અને દવાઓ પણ પરદેશી ! ! આવી રીતે આપણી બધી વસ્તુઓ પણ જ્યારે પરદેશનીજ થઈ પડેલી છે, જ્યારે આપણા લોકોનાં શરીર નબળાં પડતાં જાય છે ને તેઓ વેંતિયા બનતા જાય છે અને તેથી કરીને દેશમાં નવી નવી જાતના ભયંકર રોગોથી દરરોજ હજારો માણસો મરી જાય છે અને જ્યાં નજર ફેંકીએ ત્યાં દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખજ દેખાય છે, ત્યારે આપણે મોજમજા કરવી જોઇએ કે ? આવે વખતે આપણે નાટકચેટકોના શોખમાં પડ્યું રહેવું જોઇએ કે ? આવે વખતે આપણે રાંડોના નાચોમાં નાણું ઉડાડવાં જોઇએ કે ? આવે વખતે આપણે બાલના સેંથા પાડ્યા કરવામાં ને મૂંછોના આંકડા ચડાવવામાંજ વખત ખોઇ નાખવો જોઇએ કે ? આવે વખતે દેશદ્રોહીઓને પાર્ટીઓ આપવામાં ને મસકાદાર માનપત્રો આપવામાં આપણું ધન ઉડાવવું જોઇએ કે ? આવે વખતે ગંજીફા, ચોપાટ કે ગિલ્લીદંડાની રમતમાંજ આપણે રહી જવું જોઇએ કે ? આવે વખતે આપણે બાવાબજાવવાના શોખમાં ને છેલબટાઉ જેવા થઇને ફર્યા કરવામાંજ આપણી જિંદગી ખોઈ નાખવી જોઇએ કે ? આવે વખતે આપણે માલ માલ ખાયા કરવામાંજ મોટાઈ માની લેવી જોઇએ કે ? આવે વખતે આપણી તિજોરીમાં ને બેંકોમાંજ પૈસા રાખી મૂકવાથી સાર્થકતા થઈ જાય કે ? જ્યારે દેશ પાયમાલ થઈ ગયો હોય અને જ્યારે આપણા બંધુઓ ટુકડા રોટલા વિના તરફડી તરફડીને ટપોટપ મરી જતા હોય, ત્યારે આપણે મોજશોખ કરવા જોઇએ કાં ? શરમ ! શરમ ! આ કરતાં વધારે નીચતા, નાલાયકી, ખરાબી, નિર્લજ્જપણું અને બેદરકારી બીજી કઈ ? માટે ભાઇઓ ! હમણાં આપણો મોજમજામાં પડ્યા રહેવાનો અને પોલંપોલ ચલાવવાનો વખત નથી. હમણાં તો કર્તવ્ય બજાવવાનો, જિગરની લાગણીથી અરસપરસને મદદ કરવાનો, દેશના કલ્યાણને અર્થે જાગૃત

રહેવાનો અને 'મારો પ્રભુ અને મારો હક' એ મહામંત્ર જપવાનો વખત છે. હમણાં તો દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં જિગરની લાગણીથી મંડ્યા રહેવાનો વખત છે. હમણાં તો કમર કસવાનો, હિંમત રાખવાનો અને સ્વાર્થનો ભોગ આપવાનો વખત છે.

જ્યારે આપણા દેશમાં પુરુષાર્થ હતો, ધર્મનું બળ હતું, હુન્નરકળાનું બળ હતું અને સ્વાર્થત્યાગનું બળ હતું; જ્યારે આપણા લોકો બહાદુર હતા, જ્યારે આપણા લોકો દેશના કલ્યાણમાંજ પોતાનું કલ્યાણ સમજતા અને પોલંપોલ ચલાવતા ન હતા, ત્યારેજ આપણો દેશ આખી દુનિયામાં સૌથી વધારે આબાદ અને સુખી હતો. હવે જ્યારે એવા ગુણો આવશે ત્યારેજ આપણી ભવિષ્યની પ્રજા સુખી થઇ શકશે.

૫–પૃથ્વીરાજ ચૌહાણનું મોજીલાપણું

અરે મોજશોખ તો મોટા મોટાઓનું પણ સત્યાનાશ કાઢી નાખે છે, ત્યારે આપણા ગરીબોનું શું ગજું? આપણા દેશની પાયમાલીનું કારણ દિલ્હીના છેલ્લા રજપૂત રાજા પૃથ્વીરાજ ચૌહાણનું મોજીલાપણું એજ છે. પૃથ્વીરાજની વિષયલોલુપતા અને વૈભવોએજ શાહબુદ્દિન ઘોરી પાસે તેની આંખો ફોડાવી છે ને તેનું માથું કપાવ્યું છે. સંયુક્તાના ભોગવિલાસમાં પૃથ્વીરાજ એવો ગાંડાતૂર બની ગયો હતો અને પોતાની રાજકાજની બાબતમાં એવો બેદરકાર બની ગયો હતો કે, મોટા લશ્કર સાથે છેક કાબુલથી ચાલીને શાહબુદ્દિન ઘોરી દિલ્હીની હદમાં આવી પહોંચ્યો ત્યાંસુધી પણ તેને એ બાબતની ખબર પડી ન હતી. જ્યારે એજ પૃથ્વીરાજ મોજશોખમાં આંધળો થયો ન હતો ત્યારે તેણે એજ શાહબુદ્દિનને સાત વખત હરાવ્યો હતો અને સાત વખત કેદ પકડીને છોડી દીધો હતો. પણ પાછળથી એ બધું બળ મોજમજાના દરિયામાં ડૂબી ગયું અને એજ શાહબુદ્દિનને હાથે એજ પૃથ્વીરાજનું માથું ધૂળમાં રોળાયું હતું. જો કે એ લડાઈમાં તેણે બહુ બહાદુરી બતાવી હતી અને સંયુક્તાએ ઉત્સાહનાં વચનો કહી પોતાને હાથે તેને હથિયારો સજાવ્યાં હતાં, પણ એ રાંડ્યા પછીનું ડહાપણ શા કામનું?

ઇતિહાસમાં કહ્યું છે કે, કનોજના દેશદ્રોહી રાજા જયચંદ્રે પૃથ્વીરાજ ઉપરના વેરને લીધે તેનો નાશ કરવા સારુ ખાસ ચાહીને શાહબુદ્દિન ઘોરીને બોલાવ્યો હતો એ વાત ખરી, પણ પૃથ્વીરાજ

એવો બળવાન, શૂરવીર, સાધનોવાળો અને સ્વદેશપ્રેમી હતો કે, જો તે પ્રતાપસિંહની પેઠે તથા શિવાજીની પેઠે મોજશોખનો ત્યાગ કરીને દુશ્મનોને જીતી લેવામાં છેવટ સુધી લાગી ગયો હોત, તો તે ખુશીથી જયચંદ્ર જેવા દેશદ્રોહીઓને સ્વધામ પહોંચાડી શકત અને શાહબુદ્દિનના ટુકડે ટુકડા કરી શકત. એ બહુ રૂપાળો અને જોરાવર હતો. અજમેરનો તો રાજા તે હતોજ. એ પછી આઠ વરસની ઉંમરમાંજ તેને દિલ્હીની ગાદી પણ મળી. એ પછી નગરકોટની પાસેથી અસલના વખતની કોઇની દાટેલી તેને સાત કરોડ સોનામહોરો મળી. એ પછી પાટણના રાજાને તેણે હરાવ્યો. તે પછી તેણે શાહબુદ્દિન ઘોરીને ઘણી વાર હરાવ્યો. ત્યારબાદ જયચંદ્રની મહાસૌંદર્યવાળી દીકરી સંયુક્તાનું તેણે હરણ કર્યું. પણ આટલું બધું ધન, આવું મોટું રાજ્ય, આવી બળવાન જુવાની, આવું અનુપમ સૌંદર્ય અને આવી મોટી ફતેહો એ બધાને પૃથ્વીરાજ જીરવી શક્યો નહિ. તે પોતાનું કર્તવ્ય ચૂકી ગયો, તે મોજમજામાં પડી ગયો. અફસોસ કે એ મોજમજાથી એનું પોતાનું તથા ભારતનું સત્યાનાશ વળી ગયું ! એ મોજશોખ શા કામના ?

૬—આવક ઘટવાથી નહિ પણ મોજમજા વધવાથીજ આપણી ખરાબી થાય છે

હવે જેની પાસે આટલું બધું ધન હતું, જેની પાસે આવું મોટું રાજ્ય હતું, મહારાણા સમરસિંહ જેવા મિત્રો જેની મદદમાં હતા અને જેનામાં અતુલ વીરત્વ હતું, તેને પણ જ્યારે મોજમજા પાલવી શકી નથી—એના પણ મોજમજાથી બાર વાગી ગયા છે, ત્યારે આપણે તો હાલમાં પરાધીન, દરિદ્રી અને નિર્બળ છીએ, છતાં પણ આપણે મોજમજાના ખાડામાં પડતા જઇએ છીએ. ભાત ભાતના મોજશોખથી પ્રજા નમાલી થતી જાય છે. એવી નમાલી પ્રજા કાંઈ પણ કરી શકતી નથી. જે લોકો સાદી જિંદગી ગાળતા હોય અને દ્રઢતાથી પોતાના કર્તવ્યમાં મચેલા હોય તે લોકો પાસે કદી ઓછાં સાધનો હોય; તોપણ અંતે તે ફતેહ પામે છે. એને માટે ઇતિહાસમાં કહ્યું છે કેઃ—

ઇરાનનો રાજા ઝર્કસિસ બહુ મોટા વૈભવવાળો હતો. એના વખતમાં ઇરાનના લોકો બહુ પૈસાવાળા હતા ને બહુ મોજીલા બની ગયા હતા. એ રાજાને ગ્રીસનો નાનકડો પણ સ્વતંત્ર મુલક

જીતવાનો વિચાર થયો; તેથી તેણે મોટું લશ્કર તૈયાર કરી ગ્રીસ ઉપર ચડાઇ કરી. એ વખતે ગ્રીસના એક ભાગમાં સ્પાર્ટન જાતિના લોકો રહેતા હતા. એ લોકો મેવાડના રજપૂતોની પેઠે લડાઇમાં બહુજ બહાદુર હતા. વળી તેઓ સ્વતંત્રતાને ચાહનારા અને સાદી જિંદગી ગુજારનારા હતા.

એ પછી ઇરાનીઓનું મોટું લશ્કર ગ્રીસમાં પહોંચ્યું ત્યારે તેઓએ એક જગ્યાએ છાવણી નાખી અને સામી બાજુએ નાનકડા સ્પાર્ટન લશ્કરે પોતાની છાવણી નાખી. તે વખતે ઇરાનના રાજાએ પોતાના એક ડાહ્યા સરદાર સાથે સ્પાર્ટનોના સરદારને કહેવરાવ્યું કે તમે શરણ થાઓ, નહિ તો લડાઇમાં તમારી બહુ ખરાબી થઇ જશે. ત્યારે સ્પાર્ટનોએ કહ્યું કે, સ્પાર્ટા કદી પણ પરાધીન થશે નહિ. જ્યાંસુધી અમારા દેહમાં જીવ છે ત્યાંસુધી અમે પરાધીન થવાના નથી. અમે લડવા તૈયાર છીએ. એ સાંભળીને એ સરદારે પોતાના રાજાને કહ્યું કે, સ્પાર્ટનો નમી જાય એમ નથી. પછી મહાવૈભવવાળા ઇરાનના બાદશાહે પોતાના સરદારને પૂછ્યું કે, સ્પાર્ટનોના વૈભવો કેવા છે? એના સરદારોનો ઠાઠમાઠ કેવો છે? અને તમે જ્યારે એની છાવણીમાં ગયા, ત્યારે એ લોકો શું કરતા હતા? ત્યારે તે સરદારે કહ્યું કેઃ—

હું જ્યારે સ્પાર્ટનોની છાવણીમાં ગયો, ત્યારે એ લોકો જમીન ઉપર ઊગેલા લીલા ઘાસ ઉપર બેઠા હતા. સિપાઇઓના જેવાંજ તેના સરદારે પણ સાદાં કપડાં પહેર્યાં હતાં અને સિપાઇઓની સાથે બેસીને સૌ સિપાઇઓની પેઠે તે સરદાર પણ ડુંગળી અને રોટલો ખાતો હતો. સૌ સૌનાં હથિયારો પોતપોતાની પાસેજ પડેલાં હતાં. એ સાંભળીને ઇરાનના બાદશાહે કહ્યું કે, ઓહો! બિચારા બહુજ ગરીબ લોકો! એમને બેસવા માટે એક સારો ગાલીચો પણ ન મળે અને સરદાર પણ સિપાઇઓની સાથે બેઠો બેઠો ડુંગળી ને રોટલો ખાય! એને ખાવા માટે સારી સારી મીઠાઇ પણ ન મળે! એવા ગરીબ લોકોને જીતી લેવા એમાં શું મોટી વાત છે? કેમ તમારો શું અભિપ્રાય છે? ત્યારે તે ડાહ્યા સરદારે કહ્યું કે, નામદાર સાહેબ! મને માફ કરજો. જો સાચે સાચું કહું તો આપણે સ્પાર્ટનોને જીતી શકીશું નહિ. એ સાંભળીને બહુ અજબ થઇને બાદશાહે પૂછ્યું કે, એનું શું કારણ? ત્યારે તે સરદારે કહ્યું કે, નામદાર સાહેબ! બાલનાં પટિયાં પાડવામાં,

સુગંધી તેલો વાપરવામાં, સારાં સારાં પકવાનો બનાવવામાં, ઘરેણાં-ગાંઠાં પહેરવામાં, સોનેરી મૂઠોવાળી તલવારો લટકાવવામાં, કિનખાબના ને જરીના તંબૂઓ વાપરવામાં, મોજશોખમાં, મોઢાની ચાપલૂસી ને ખુશામતો કરવામાં, નવી નવી જાતનાં ખાણાંપીણાંમાં, સ્ત્રીઓની પાછળ પાછળ ફરવામાં, ગાવાબજાવવામાં, મિજલસો કરવામાં, મૂછોના આંકડા ચડાવવામાં ને જુદી જુદી જાતના અરીસા વાપરવામાં સ્પાર્ટનો કરતાં ઈરાનીઓ ચડે એમાં કાંઈ પણ શક નથી; પણ પોતાના દેશને અર્થે દુઃખો ખમવા તથા માથાં આપવાનો સ્પાર્ટનોમાં જે જબરદસ્ત જુસ્સો અને બહાદુરી છે તે આપણા ઈરાનીઓમાં નથી. માટે મને તો લાગે છે કે, સ્પાર્ટનોના ડુંગળી ને રોટલા પાસે ઈરાનીઓની ઊંચી જાતની મીઠાઈઓ ને મસ્ત શરાબો શરમાઈ જશે અને સ્પાર્ટનોના લોઢાની પાસે ઈરાનનું સોનું હારી જશે. માટે બંધુઓ ! સુખી થવું હોય તો સાદી જિંદગી ગાળતાં શીખો.

જો આપણે આપણા દેશની ઉન્નતિ કરવી હોય, આગળ વધવું હોય, ગયેલી આબરૂ પાછી મેળવવી હોય, પરાધીનતાની સાંકળમાંથી છૂટવું હોય, પિતૃઓને રાજી કરવા હોય, છોકરાંઓ માટે સારો વારસો મૂકી જવો હોય અને અને જો ઈશ્વરને રાજી કરવો હોય, તો આપણે પણ સ્પાર્ટનોના જેવા બહાદુર ને સાદી જિંદગી ગાળનારા થવું જોઈએ. માત્ર લૂખીપૂખી મોઢાની વાતોથી કાંઇ દેશનું કલ્યાણ થઇ શકે નહિ.

૭–આપણી હાલની સ્થિતિ

બંધુઓ ! ઝર્કસિસ બાદશાહના વખતમાં ઈરાનીઓ મોજીલા હતા એ વાત ખરી, પણ તેની સાથે તેઓ બહુ પૈસાદાર હતા અને મોટી શહેનશાહતના માલિક હતા, એટલે તેઓનું એ મોજીલાપણું થોડો વખત નભ્યું હતું. પણ આપણે તો પરાધીન છીએ, આપણે તો ભૂખડીબારસ છીએ અને આપણા દેશની સ્વતંત્રતા તો સાતસો વરસ થયાં પૃથ્વીરાજની મોજમજાની સાથે નષ્ટ થઇ ગયેલી છે; તેમ છતાં દુનિયાની બીજી પ્રજાઓ કરતાં અંદર અંદરની ફાટફૂટમાં અને ધર્મને નામે હુંબગો ચલાવવામાં આપણે આગળ વધીએ છીએ. સેંકડો નાતો અને પેટાનાતો કરી આપણા બળના કટકા કરી નાખવામાં, તથા પૈસાની લાલચે અને

એ. બી. સી. ડી. નાં પૂંછડાં સારુ દેશદ્રોહી બનવામાં આપણે આગળ વધીએ છીએ. આભડછેટને નામે આપણા ગરીબ બંધુઓનો તિરસ્કાર કરવામાં અને લાચાર બાળવિધવાઓને રિબાવવામાં આપણે દુનિયાની બીજી કોઇ પણ પ્રજા કરતાં આગળ વધીએ છીએ. લોકહિતની બાબતોમાં બેદરકાર રહેવામાં અને અમલદારોના જુલમો સહન કરવામાં આપણે બીજી બધી પ્રજાઓ કરતાં આગળ વધીએ છીએ. હજારો બાળકો તથા જુવાનોને દર વરસે બાવા બનાવી તેઓની જિંદગી બગાડી દેશ ઉપર નકામો બોજો નાખવામાં પણ દુનિયાની બીજી પ્રજાઓ કરતાં આપણે ખૂબ આગળ વધીએ છીએ. બીજા લોકો જ્યારે પારકા ધર્મવાળાને પોતાના ધર્મમાં લેવા સારુ બહુ બહુ મહેનત કરે છે ને કરોડો રૂપિયાનું ખરચ કરે છે, ત્યારે આપણે આપણા પોતાનાજ ગરીબડા બંધુઓને રોટલાના ટુકડા સારુ પરધર્મમાં વટલી જવાની સગવડ કરી આપવામાં અને બીજી પ્રજાઓના સદ્‌ગુણોને બદલે તેઓના દુર્ગુણોની નકલ કરવામાં પણ આપણે ખૂબ આગળ વધી જઇએ છીએ !! આવી રીતે ખરાબ બાબતોમાં આગળ નીકળી જવામાં આપણે બહુ બહાદુર છીએ. આવી રીતે અંદર અંદર લડવામાં, વહેમો વધારવામાં, ધર્મને નામે ધતિંગો ચલાવવામાં, આળસુ રહેવામાં, હલકી મોજમજામાં અને નમાલાપણામાંજ આપણે આપણી જિંદગી ખોઈ નાખીએ છીએ. તેમ છતાં દેશના કલ્યાણની આશા રાખીએ છીએ ! પ્રભુ ! દયા કરો, દયા કરો ! આવી અધમતામાંથી છૂટવાનું અમને બળ આપો !

૮–નિઝામ અને પેશ્વા સરકાર

શ્રીમંત પેશ્વા સરકારને અને હૈદ્રાબાદના નિઝામ સાહેબને ઈ. સ. ૧૭૪૦ માં લડાઇ થઈ હતી. એ વખતે પેશ્વાની બહાદુરીનાં બહુ વખાણ સાંભળીને નિઝામે પોતાના એક નામીચા ચિતારાને કહ્યું કે, પેશ્વા સરકારની છબી બનાવી લાવ. પણ તું તેને જેવી હાલતમાં જુએ તેવીજ છબી બનાવજે. એ સાંભળીને તે ચિતારો પેશ્વા સરકારની છબી પાડવા માટે ચાલ્યો. ઘણે દિવસે જંગલના રસ્તા ઉપર તેને પેશ્વા સરકારનો મેળાપ થઇ ગયો.

એ વખતે પેશ્વા સરકાર પોતે પોતાના સિપાઇઓ સાથે એક બાજરીના ખેતરમાંથી જતા હતા. બપોર થઈ જવાથી તેમને ભૂખ

બહુ લાગી હતી, તેથી ચાલતે ઘોડે હાથમાં બાજરીનું ડૂંડું લઈને પોતાને હાથે ચોળી ફૂંકીને બાજરાના કાચા દાણા પેશ્વા સરકાર ફાકતા હતા. એ ચિત્ર જોઈને નામદાર નિઝામે કહ્યું કે, જે માણસ આટલી બધી મહેનત કરે, આવી રીતે ભૂખ ખેંચે અને પોતાના સિપાઈઓની વચ્ચે પોતાને હાથે બાજરીનું ડૂંડું મસળીને કાચા દાણા ફાકીને ચલાવી લે, તે સરદાર ફતેહ મેળવે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. એવા બહાદુરોની સાથે–એવા સાદાસીધાઓની સાથે દુશ્મનાઈ કામની નહિ, તવાની સાથે તો દોસ્તીજ રાખવી સારી. એમ કહીને એ ચિત્ર જોયા પછી નામદાર નિઝામ સાહેબે પેશ્વા સરકાર સાથે સુલેહના કોલકરાર કર્યા.

૯–સહનશીલતા અને સાદાઈ વિના ફતેહ મળે નહિ

ભાઈઓ! યાદ રાખજો કે મોજશોખ તજીને જ્યારે આવી સહનશીલતા, સાદાઈ, જિગરની લાગણી અને બહાદુરીથી માણસો કામ કરતાં શીખે ત્યારેજ ફતેહ મળી શકે છે. માટે જો આપણા દેશનો ઉદ્ધાર કરવો હોય, આપણી સેંકડો વરસો થયાં ડૂબી ગયેલી સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવી હોય અને આપણી ભવિષ્યની પ્રજાને દરિદ્રતામાંથી તથા વિનાશના મોઢામાંથી બચાવી લેવી હોય, તો આપણે મોજશોખ છોડી દઈને સાદાઈથી જીવતાં અને દુઃખ ખમતાં શીખવું જોઈએ અને ખૂબ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ તથા સૌ સાથે એકતા વધારવી જોઈએ. પ્રતાપસિંહ, શિવાજી, ગુરુ ગોવિંદસિંહ વગેરે જે મહાપુરુષો બહુ કઠણ વખતમાં પોતાની, પોતાના ધર્મની અને પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાની ઉન્નતિ કરી શક્યા છે, તેઓના મહાન ઉદ્દેશોને આપણાં અંતઃકરણમાં કોતરી રાખવા જોઈએ, તેઓની આકરી પ્રતિજ્ઞાઓને આપણી પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓ બનાવી દેવી જોઈએ અને દેશના અભિમાનને ખાતર તેઓની પેઠે આત્મભોગ આપવા આપણે તૈયાર રહેવું જોઈએ.

૧૦–સ્વદેશાભિમાન એ બહુજ મોટો ગુણ છે

સ્વદેશાભિમાનથી બાયલાઓ પણ બહાદુર બની જાય છે, લોભિયાઓ ઉદાર થઈ જાય છે, લોકોમાં નવું બળ આવી જાય છે, સેંકડો વરસોની સુસ્તી ઊડી જાય છે, નાના નાના વાંધાઓ

બાજુએ રહી જઇ એકતા થઇ જાય છે, સાધારણ માણસોમાં પણ મોટા મોટા સદ્‌ગુણો આવી જાય છે, માણસો ખુશીથી પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપી શકે છે અને જૂનાં માણસો બદલાઇને નવાં બની જાય છે. સ્વદેશાભિમાનથી સાંસારિક રિવાજોમાં, ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં અને દેશના આચારવિચારમાં બહુ મોટા ફેરફાર થઈ જાય છે અને સ્ત્રીઓ તેમજ બીકણો પણ બહાદુર થઈ જાય છે. માટે સ્વદેશાભિમાનનો ગુણ આપણા પોતામાં અને સર્વમાં ખીલે તેમ કરવું જોઇએ અને એ બાબતમાં બેદરકારી રાખવી જોઇએ નહિ.

જે દેશમાં આપણો જન્મ થયો છે, જે દેશનાં હવાપાણીથી આપણને પોષણ મળ્યું છે, જે દેશનું અન્ન ખાઈને આપણે જીવીએ છીએ, જે દેશમાં આપણા પૂર્વજોના કીર્તિસ્થંભો છે, જે દેશમાં આપણા પિતૃઓની ભલી અસરો ફેલાયેલી છે, જે દેશમાં આપણાં છોકરાંઓને અને તેની પ્રજાઓને જીવન ગાળવાનું છે, જે દેશમાં આપણા બાપદાદાઓએ શાંતિ ભોગવેલી છે, જે દેશને આપણા પૂર્વજોએ પોતાના પ્રાણથી પણ પ્યારો ગણેલો છે, જે દેશના કલ્યાણ માટે આપણા પૂર્વજોએ પોતાનાં માથાં આપેલાં છે, જે દેશનાં તત્ત્વોમાંથી આપણું શરીર બંધાયું છે, જે દેશને માટે આપણને કુદરતી લાગણી છે, જે દેશના ભલાભૂંડા ઉપર આપણા સુખદુઃખનો આધાર છે, જે દેશ ઉપર ઈશ્વરની કૃપા છે અને અંતે આપણા મરણ પછી પણ જે દેશ આપણી માટીને સંઘરવાનો છે, તે દેશ માટે બેદરકારી! ધિક્કાર છે એવી જિંદગીને! જેને પોતાના દેશ માટે લાગણી નથી તે માણસો શાના? તે તો પશુ કરતાં પણ વધારે ખરાબ છે. મારો દેશ, મારો દેશ, મારો દેશ; એમ જેઓને પોતાના અંતરમાં લાગતું નથી, મારા દેશ માટે મારે મન મૂકીને કામ કરવું જોઇએ એમ જેને થતું નથી, પોતાના દેશની દુર્દશા જોઇને જેનું કાળજું બળતું નથી, પોતાના દેશનાં માણસોને દુઃખી જોઇને જેના અંતરમાંથી હાય નીકળતી નથી, પોતાના દેશની આબરૂ ધૂળમાં મળી જતી જોઇને જેના અંતરમાં તાલાવેલી થતી નથી, પોતાના દેશને પરાધીન જોઇને જેના અંતરના ઊંડાણમાંથી નિસાસા નીકળતા નથી, પોતાના દેશના લોકોનું અજ્ઞાન જોઇને જેના હૃદયમાં તરફડાટ થતો નથી, પોતાના દેશની હુન્નરકળા તથા ધંધારોજગાર નાશ પામતા જોઇને જેના અંતરમાં આગ લાગતી નથી, પોતાના દેશની ખરાબીઓ ઉપર જેને

ધિક્કાર છૂટતો નથી અને પોતાના દેશનું ભલું કરનારની સેવામાં જે તત્પર રહેતા નથી તે મનુષ્ય શાના ? એ તો પશુ કહેવાય. એટલુંજ નહિ પણ જે માણસો પોનાના દેશની બધી વસ્તુઓ વાપરે અને તેમ છતાંપણ પોતાના દેશ માટે બેદરકાર રહે, તે સૌથી મોટા નિમકહરામ છે. એવા નિમકહરામ માણસોને દેશનું અન્ન ખાવાનો, પાણી પીવાનો, દેશની જમીન ઉપર ચાલવાનો કે દેશ-ની હવા લેવાનો કાંઇ પણ હક નથી. માટે કોઇ પણ માણસે પોતા-ના દેશના કલ્યાણની બાબતમાં બેદરકાર રહી ઈશ્વરની હજૂરમાં નિમકહરામ ન થવું જોઇએ; પણ દેશના કલ્યાણમાંજ પોતાનું કલ્યાણ સમજીને પોતાના દેશનું ભલું થાય એવાં કામો કરવામાં-જ પોતાની જિંદગી ગાળવી જોઇએ. પણ આ બધા વિચારો કોને સૂઝે છે? જેનામાં સાચું સ્વદેશાભિમાન હોય, જેના અંતરની લાગણીઓ ખીલેલી હોય, જેને આપલપોપલિયામાં નહિ પડયા રહેતાં જિંદગીની સાર્થકતા કરવી હોય અને જેની ઉપર ઈશ્વરની કૃપા હોય, તેનેજ સ્વદેશાભિમાનના આવા સ્વર્ગીય વિચારો સૂઝે છે, જ્યારે વિચારો દઢ થઇ અંતઃકરણમાં ઊતરી જાય અને વિચા-રોમયજ જિંદગી થઇ જાય, ત્યારેજ તેના લોહીમાં નવો જોસ અને તેજી આવી જાય છે, તેનાં પગલાંમાં ઝડપ ને દઢતા આવી જાય છે, તેની વાણીમાં કાંઇક નવીનતા, કાંઇ ચમક, કાંઇક ખાસ આક-ર્ષણ અને કાંઇક સ્પેશિયલ બળ આવી જાય છે. તેનું બધું ધ્યાન પોતાની શુભ યોજનાઓ પાર પાડવામાંજ લાગેલું હોય છે; તેમજ તેણે પોતાની જિંદગી પોતાના દેશને અર્પણ કરી દીધેલી હોય છે. ટંકામાં એજ કે એવા સ્વદેશાભિમાની માણસો આવી ઉચ્ચ-તાએ પહોંચે ત્યાર પછી આ જિંદગીમાંજ સાધારણ માણસ મટીને મહાત્મા બની જાય છે; એટલુંજ નહિ પણ પોતાના શુભ હેતુઓ જલદીમાં જલદી કેવી રીતે પાર પડે એજ તેઓની મુખ્ય ઇચ્છા, મુખ્ય લાગણી અને મુખ્ય કર્તવ્ય હોવાથી પોતાની મોટી યોજનાઓ પાર પાડવા સારુ તેઓ આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ લે છે. કારણ કે પ્રતિજ્ઞાથી નવું બળ આવી જાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી ઘણી જાતનાં આવરણો તૂટી જાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી પોતાને ચાલવાનો માર્ગ નક્કી થઇ જાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી ઘણી જાતના સ્વાર્થ છૂટી જાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી નાનાં માણસોથી પણ મોટાં કામો થઇ જાય છે. પ્રતિ-જ્ઞાથી બીજા લોકો ઉપર મજબૂત અસર થાય છે, તેમજ પ્રતિ-

જ્ઞાથી બહુ ટૂંક વખતમાં જબરી ઊથલપાથલ કરી શકાય છે; કારણ કે પ્રતિજ્ઞા એ માણુસને વશ રાખનારી લગામ છે, પ્રતિજ્ઞા એ પ્રત્યક્ષ આબરૂ છે, પ્રતિજ્ઞા એ દેવતાઇ બળ છે અને પ્રતિજ્ઞા એ માણુસોને જલદીમાં બદલી નાખવાનું જાદુ છે. માટે એવા સ્વદેશ-પ્રેમી—સ્વદેશાભિમાની મહાત્માઓ મહારાણા પ્રતાપસિંહની પેઠે પોતાના દેશના કલ્યાણુ માટે પોતે પ્રતિજ્ઞા લે છે અને બીજાઓ પાસે પ્રતિજ્ઞા લેવરાવે છે; કારણુ કે આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ લીધા વિના દેશના કલ્યાણુનાં મોટાં કામો જલદીથી પાર પડી શકતાં નથી.

પ્રતિજ્ઞાથી મોટાં કામો જલદીથી કેમ થઇ જાય છે અને સાધારણુ માણુસોથી પણુ મહાન કામો કેમ થઇ શકે છે, એ તમારે જાણુવું છે ? તો સ્વર્ગવાસી નારાયણુ હેમચંદ્ર કૃત 'વીર મંડળ' બીજા ભાગમાંથી એક રોમન વીરનો નીચેનો દાખલો વાંચવાની મહેરબાની કરો.

૧૧–સ્વદેશપ્રેમી મિયુસિયસ

ઘોર અમાસ થઈ છે. ચારે બાજુએ સૂમસામ જણાય છે. પવનદેવ પણુ વેગથી જવાની હિંમત કરતો નથી. રોમનગરના પહોળા રસ્તા આજ નિર્જન થયેલા જોવામાં આવે છે. પોતાનાં ઘરોને અંદરથી સાંકળ મારીને સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે સહિત ભય પામેલા રોમન લોકો ઘરમાં ભરાઈ રહેલા છે. કયે વખતે નગરને ઘેરો નાખનાર શત્રુઓ નગરમાં પ્રવેશ કરે, કયે વખતે પોતાના હૃદયનું પ્રિયધન સ્વતંત્રતારત્ન હમેશને માટે હરી લે, એવા વિચારથી તેઓના પ્રાણુ અસ્થિર થઇ રહેલા છે. વીર હોરેસિયસની અપ્રતિમ બહાદુરીથી શત્રુસેના નગરમાં પેસી શકી ન હતી એ ખરું છે, પરંતુ ફક્ત નદીનો અટકાવ કેટલા દિવસ પ્રબળ શત્રુસેનાને છેટે રાખી શકે ? થોડીજ મુદતમાં ટાઈબર નદી ઉપર પુલ બાંધીને શત્રુસેનાએ રોમને ઘેરી લીધું. રોમનગરના રહેવાસીઓ ટૂંક મુદતમાંજ ખોરાકની તંગીમાં આવી પડચા. વળી રોમની સ્વતંત્રતાના રક્ષણુની આશા પણુ ધીરે ધીરે ઓછી થતી જતી હતી, તેથી નિરાશાનો ગાઢતર અંધકાર રોમના પ્રત્યેક ઘરમાં છવાઇ રહેલો હતો.

પરંતુ પરમેશ્વરના રાજ્યનો નિયમ એવો છે કે, દુઃખ અને નિરાશાના ગાઢા અંધારામાંથીજ એકદમ અણુધાર્યો સૌભાગ્યના સૂર્યનો ઉદય થાય છે. રોમના સંબંધમાં આજે ઉપલો નિયમ અ-

મલમાં મુકાવાની તવારીખ છે.

રોમનો આજે પણ નિરાશાના ગાઢા અંધકારપૂર્વક પોતપોતાનાં ઘરમાં રહેલા છે, પરંતુ સઘળા રોમનો આવી રીતે ઘરમાં બેઠા ન હતા. હોરેસિયસના જેવા વીર પુરુષો આજે ઘરનો દરવાજો બંધ નહિ કરતાં દેશના ઉદ્ધારના વિચારમાં લાગ્યા હતા. પ્યાલાટીના પર્વતના શિખરે આજે આ ગંભીર રાતને જીવતી જાગતી કરી હતી. પ્યાલાટીનાના સર્વથી ઊંચા શિખર ઉપરના એક ભાંગેલા ઘરમાં એક દીવો તે જંગલના કંકરમય અને વનસ્પતિઓથી ઘેરાયેલા પર્વતના પ્રદેશને પ્રકાશ આપતો હતો. ઘરની અંદર એક ભાગેલા ટેબલની ચારે બાજુએ રોમનો ઊભા હતા. દીવાના ઝાંખા તેજમાં સઘળાનાં મો પ્રફુલ્લ દેખાતાં હતાં. આગ્રહ અને ઉત્સાહની જ્યોતિ સર્વની આંખમાંથી નીકળતી હતી. સઘળાઓના હાથમાં તીક્ષ્ણ ધારદાર છરા હતા. સફેત દાઢી અને વિશાલ નયનવાળા વૃદ્ધની વાત તેઓ ધ્યાનથી સાંભળતા હતા. વૃદ્ધ કહે છેઃ—

આ લડાઇમાં પોરસેનાને હરાવવો એ આપણું સામર્થ્ય નથી. આખા ઇટલીના રાજાઓએ એકઠા થઇને રોમને ઘેરો નાખ્યો છે, આટલી બધી શત્રુસેનાને હરાવવી એ આપણા પક્ષને અસંભવિત જણાય છે, ત્યારે હવે શું કરવું જોઇએ ? શું ત્યારે આપણે ઘણી મહેનતે મેળવેલા સ્વતંત્રતાના રત્નને ખોઇશું ? આપણું જે કંઇ પ્રિય, ધન, માન, પ્રાણ, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર એને શું દાસત્વની સાંકળ પહેરવા દઈશું ? તેવો જો તમારો વિચાર હોય તો તમને ધિક્ છે ! પ્રાણના ભયથી ડરીને જેઓ સ્ત્રી–પુત્રોને દાસત્વમાંથી બચાવવાની ના પાડે અને સંસારનાં સામાન્ય સુખ ભોગવવાને માટે જેઓ સ્વદેશનું કલ્યાણ કરવામાં પાછી પાની કરે તેઓને ધિક્ છે ! ભાષણ કરનારના દરેક શબ્દ ઉપર સહાનુભૂતિસૂચક ગગનભેદી ધ્વનિ થવા લાગ્યો. વક્તા વધારે ઉત્સાહિત થઈ કહેવા લાગ્યોઃ મારી ઊંડી આકાંક્ષા એજ છે કે, દેશનું કામ બજાવતાં બજાવતાં મારો પ્રાણ નીકળી જાય; એટલુંજ નહિ પણ આ માટીનું શરીર બળીને ભસ્મ થઈ જવાથી પણ જો દેશનું ભલું થાય તો હું મને ભાગ્યશાળી સમજીશ. સામેની લડાઇમાં જય મેળવવો એ આપણી તાકાતની બહાર છે એ ખરું; પરંતુ જો આપણામાં થોડું પણ મનુષ્યત્વ હોય તો આપણે એક કામ વગર હરકતે કરવાને શક્તિમાન થઈશું. શત્રુની સેના મોટી છે, પરંતુ આપણા ખરેખરા શત્રુ તેમાં ઘણાજ થોડા છે.

અહીં આપણે આજે જેટલા માણસો સ્વદેશના હિતને માટે આવ્યા છીએ, તે સર્વ જો ખરેખરા શત્રુઓનો વિનાશ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરીએ, તો ઘેરો નાખનાર લશ્કરને અવશ્ય હરાવી શકીશું. પોરસેનાના લશ્કર સાથે આપણે કંઇ દુશ્મનાઈ નથી; પરંતુ એમાં રહેલા પોરસેના, ટારકિવન વગેરે રાજાઓજ રોમના ખરા શત્રુ છે. તેઓએજ ખટપટ કરીને મહેનત અને પૈસાના બળથી આપણી આવી દુર્દશા કરી છે. આપણી પાસે પૈસાનું જોર નથી એ ખરું; પરંતુ પુરુષાર્થ, કૌશલ્ય અને ઉત્સાહમાં પણ શું સ્વતંત્ર રોમનવીરો પોરસેનાથી પરાજિત થશે? સ્વદેશના મંગળને માટે–દુષ્ટ જુલમીના હાથમાંથી જન્મભૂમિને બચાવવાને માટે–કોનો પ્રાણ આજે ભોગમાં હોમાતાં સંકુચિત થશે? રોમનવીર આગળ વધો. કાં તો કાર્ય સધાય ને કાં તો શરીર પડે. ઈશ્વરને સાક્ષી રાખી પ્રતિજ્ઞા લઇને કહો કે, જ્યાંસુધી દેશના ખરા શત્રુનો નાશ કરીશું નહિ, ત્યાંસુધી અમે ઘરમાં પાછા જઇશું નહિ. જાઓ, હિંમત રાખીને છૂપા વેશથી શત્રુની છાવણીમાં પ્રવેશ કરો. ક્યાં પોરસેના છે, ક્યાં ટારકિવન છે, ક્યાં સેકસ્ટસ છે, તેમને શોધી કાઢીને તમારા ધારદાર છરાથી તેમનો જીવ લો.

રોમન ભાઇઓ! આવા યત્નમાં તમારું મરણ થાય તો તેથી પણ પોતાને ભાગ્યશાળી સમજજો. હવે ઉદાસીન રહેતા નહિ. હમણાં ને હમણાં અગ્નિકુંડ પ્રજ્વલિત કરો અને અગ્નિદેવની પ્રદક્ષિણા કરીને એવી પ્રતિજ્ઞા લો કે, રોમના ખરા શત્રુઓમાંથી ઓછામાં ઓછા એકનો પણ જીવ લીધા સિવાય અમો પાછા ઘરમાં આવીશું નહિ. આ પ્રતિજ્ઞાને ધારણ કરીને પર્વતના શિખર ઉપર, રસ્તામાં અને બધે ઠેકાણે લાગ મેળવવાની તલાશમાં ફરતા રહેજો. મંત્રનું સાધન અથવા શરીરનું પતન કરીને ચરિતાર્થ થજો.

ઉપલી વાત પૂરી થતાંજ એક અગ્નિકુંડ પ્રગટાવવામાં આવ્યો. એક પછી એક ત્રણસો રોમન યુવકોએ ઉપર લખેલી પ્રતિજ્ઞાનું ઉચ્ચારણ કરીને અગ્નિકુંડની પ્રદક્ષિણા કરી. ત્રણસો રોમનોનાં હૃદય શત્રુને મારી નાખવાને માટે સ્વસુખત્યાગી થયાં. તેમણે સંસારનાં સર્વ સુખ છોડીને વિશાલ આકાશને પોતાનું ઘર કર્યું. સ્વતંત્રતા ગુમાવીને અને પરાધીનતાની બેડી વડે કલંકિત બનીને પછી સ્ત્રીપુત્ર સાથે રહેવું એમાં સુખ પણ શું?

ઉપલી કઠોર પ્રતિજ્ઞાના છેલ્લા ઉચ્ચારણ સાથેજ આકાશમાં

સુવર્ણ રંગથી રંગિત થઇને સૂર્યદેવ હસતો હસતો રોમના ઘરે ઘરે પોતાનાં કિરણ પાડવા લાગ્યો. જે દેશમાં આવા ત્રણસો માણસો હયાત છે, તે દેશમાં ઘરે ઘરે સૂર્યદેવ હસતા મોંએ પોતાનાં કિરણ પ્રસારે એમાં આશ્ચર્ય શું ?

સુંદર પ્રશાંત પ્રભાત થયું છે. સૂર્યદેવ ઇટલીને નાનાવિધ મનોહર વર્ણથી રંગિત કરીને ઉદય પામ્યો છે. સુંદર, સુમિષ્ટ પ્રાતઃસમીર પ્રવાહિત થયાથી પ્રાણીઓનાં શરીરમાં નવું જીવન સંચાર કરતું જણાય છે. પક્ષીઓ પોતાના માળા છોડીને મહા-કલરવથી વૃક્ષો અને બગીચાઓને ગુંજાવી રહ્યાં છે. સૂર્યનાં કિરણ આકાશમાંથી પર્વતનાં શિખરો અને ઝાડની ટોચો અને ઘરોનાં છાપરાં ઉપર ઊતરે છે. ઘેરાયેલા રોમના રસ્તા પર કોઇ કોઇ વાર એકબે મનુષ્ય આવે–જાય છે. પેલી બાજુએ તરકારી, માખણ વગેરે ખાવાની વસ્તુ વેચનાર અવાજો કરતા કરતા પોરસેનાની છાવણી તરફ જાય છે. ઘેરો નાખનાર શત્રુનું લશ્કર પણ પ્રાતઃકાલ થતાં ધીરે ધીરે જાગી ઊઠયું છે. સેનાના પહેરેગીરો રાતે અર્ધ જાગૃત અવસ્થામાં ચોકી પહેરો કરતા હતા. તેઓ પડતાં આથ-ડતાં મુસાફરોને ત્રાસ પમાડતા હતા. તેઓ પણ હવે પાતઃકાલ થવાથી પોતાનાં પડેલાં હથિયાર પાછાં તેની જગ્યા પર રાખે છે, છૂટેલાં કપડાં પાછાં બાંધે છે અને મૂંછ ઉપર તાવ દેતા ટેડી નજ-રથી રોમનોની તરફ જુએ છે. જોતજોતાંમાં તરકારી વેચનારાઓ શત્રુની સેનાના દરવાજામાં આવ્યા. સર્વ પોતપોતાની વસ્તુનો મહિમા કહેતા કહેતા પહેરગીરોની પાસેથી જવા લાગ્યા. માખણ જોઇએ છે? ઘણુંજ સારું માખણ છે. ઇંડાં જોઇએ છે? ઘણાંજ સારાં ઇંડાં છે. માંસ જોઇએ છે? ઘણુંજ સારું માંસ છે. વગેરે અવાજોથી છાવણી ગાજી રહી. સિપાઇઓ પોતપોતાને જોઇતો ખોરાક તે તે વેચનારને લશ્કરમાં બોલાવીને ખરીદી રહ્યા છે. રોમન તરકારી વેચનારાઓ સેનાના પ્રત્યેક તંબૂને દરવાજે દરવાજે જઇને પોતાનો માલ વેચવાના અવાજ કરે છે.

પોરસેનાની છાવણી આવા મોટા અવાજોથી ગાજી ઊઠી છે. કોઇ કોઇ જગ્યા પર પાંચદસ સિપાઇઓ એકઠા થઇને વાતો કરી રહ્યા છે. કોઇ કોઇ સેનાપતિઓ લશ્કર જોતા ફરે છે અને કોઇ કોઇ જગ્યા પર તરકારી વેચનારાઓની સાથે લેવાદેવાની વાતચીત ચાલી રહી છે. આવા સુંદર રમણીય પ્રાતઃકાલમાં પોરસેના પણ

પોતાના અનુચરોને સાથે લઈને છાવણીમાં ફરવા નીકળ્યો છે. ઘેરેલા નગરને કઈ જગ્યા પર બાકાં પડયાં છે, કેવી રીતે નગર લેવામાં આવે, કયો વીર બહાદુર છે, વગેરે તરેહવાર વાતો કરતો કરતો પોરસેના અને તેના સાથીઓ છાવણી અને નગર જુએ છે. તેઓ જયાં જાય છે ત્યાં મોટી ગડબડ મચી રહે છે. સિપાઇઓ જય જય અવાજથી ગગનને અવાજપૂર્ણ કરી મૂકે છે. તરકારી વેચનારાઓ હો હા કરતા કરતા તેઓની તરફ જોતા જોતા જવાનો રસ્તો મૂકી દે છે. પોરસેનાના કારભારીઓ તેની આગળ આગળ ચાલે છે અને તે પોતે તેમની પાછળ પોતાના વિદૂષક મિત્રના હાથમાં હાથ ભેરવીને ચાલે છે. પોરસેનાના કરતાં તેના વિદૂષકનો પોશાક વધારે સુંદર છે. દર્શકોમાંથી પોરસેના આવી રીતે ચાલ્યો જાય છે. ભીડને લીધે સાથેના સિપાઇઓ તેને જવાનો રસ્તો ખુલ્લો કરે છે. એકાએક ભીડમાંથી એક તરકારી વેચનારે વીજળીના જેવા વેગથી સિપાઇઓને ધક્કા મારીને પોરસેનાને બદલે ભૂલથી પોરસેનાના મિત્રની છાતીમાં છરો માર્યો. પોરસેનાના સાથીઓ અને અંગરક્ષકોએ મોટો ઘોંઘાટ મચાવીને તે તરકારી વેચનારને પકડયો, પરંતુ તરકારી વેચનારે વધુ કંઈ પણ ન કરતાં પોતાનો છરો દૂર ફેંકી દીધો અને ડર્યા સિવાય કહેવા લાગ્યો કે, મારું જીવતર સફલ થયું, રોમનો પરમ શત્રુ પોરસેના માર્યો ગયો. હવે રોમ નિષ્કંટક થયું, હવે હું મારા પ્રાણને માટે દરકાર રાખતો નથી. તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે મારો વધ કરો. હું હસતો હસતો પ્રાણ છોડીશ. મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઇ. દેવતાઓને ધન્યવાદ આપું છું કે, આ હાથ શત્રુના લોહીથી પવિત્ર થયો. આવી રીતનાં તરકારી વેચનારનાં વાકય સાંભળીને પોરસેનાને ખૂબજ આશ્ચર્ય થયું. અનુચરોએ તે સ્વદેશપ્રેમી રોમનને બાંધ્યો અને પોરસેના પોતાના તંબૂમાં જઇને અપરાધીનો ન્યાય કરવાનો બંદોબસ્ત કરવા વિચારવા લાગ્યો.

રોમનને કેદખાનામાં પૂર્યો, પરંતુ તે તેનાથી કંઈ પણ દુઃખી તથા ભયભીત થયો નહિ. તે ખુશ ચહેરે મૃત્યુની વાટ જોવા લાગ્યો. પેલી બાજુએ ધીરે ધીરે સૂર્યદેવ આથમતો ચાલ્યો. તંબૂઓમાં દીવા સળગ્યા. પોરસેનાએ અન્ય કાર્ય પૂરું કરીને અપરાધી રોમનનો ઇન્સાફ કરવાનો આરંભ કર્યો. રોમન વીરને કેદખાનામાંથી રાજસભામાં આણ્યો. ત્યાં રોમન વીરે જોયું કે,

સામેના એક ઊંચા આસન ઉપર એક માણુસ બેઠેલો છે અને તેની બન્ને બાજુએ બે માણુસ બેઠેલા છે. આ ત્રણુ જણુાની સામે એક નાની બંધ કરેલી જગ્યા છે. તેની બન્ને બાજુએ બે મશાલ-વાળા ઊભા છે. રોમનને તે બંધ કરેલી જગ્યામાં ઊભો કર્યો. પછી પોરસેનાએ પૂછ્યું કે, તેં શા માટે મારા દોસ્તની હત્યા કરી. રોમનની આંખમાંથી અગ્નિ સ્ફુલિંગ નીકળ્યા અને કહેવા લાગ્યો કે, જે દુષ્ટ રાજાએ ઘણા રોમનોનો નાશ કરી ઘણાં રોમન સ્ત્રી-બાળકોને નિરાધાર કર્યાં છે અને જે રોમની સ્વતંત્રતા હરી લેવાને યત્નશીલ થયો છે, તેનો નાશ કરવાને રોમન યત્ન કેમ નહિ કરે? મેં મારા દેશના પરમ શત્રુનો વિનાશ કર્યો છે. હવે તમને ફાવે તો મને શૂળીએ ચડાવો, આગમાં બાળો કે ગમે તેમ કરો, હું હસતો હસતો મરવાને તૈયાર છું.

રોમન વીરનું આવું સતેજ ભાષણ સાંભળીને પોરસેના સ્તંભિત થઇ ગયો. વિદૂષકની છાતીમાં પેઠેલો છરો પોતાનેજ માટે ઉપાડ્યો હતો અને પોતે મહાવિઘ્નમાંથી છૂટયો છે, તે જાણીને તે મનમાં ને મનમાં ઈશ્વરને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. પોરસેનાને ન્યાય કરતો જોઈને તેની પાસેનો દુરાચારી સેકસ્ટસ બોલ્યોઃ શું તું શૂળીથી પણુ ડરતો નથી અને બળી મરવાનો પણુ ભય કરતો નથી? ત્યારે તો તને ઘણો વીર જોઉં છું. ઠીક છે, ત્યારે રાજાને દેખાડ જોઇએ કે તું વૃથા ગર્વ કરતો નથી. આ મસાલો બળે છે એના ઉપર તું તારો હાથ રાખ જોઇએ. પોરસેનાને તો તેં મારી નાખ્યો નથી. પોરસેના તો જો આ તારી સામેજ બેઠો છે. જો રાજાની પાસે વૃથા ગર્વ કરતો હઇશ તો હમણુાંને હમણુાં તારા કાપીને કડકા કરી નાખીશ અને શરીરના જખમો ઉપર મીઠું ભરીશ. સેકસ્ટસની વાતથી રોમન વીરનું મોં વિષાદને લીધે ઝાંખું થઇ ગયું. જે મોંએ થોડી વાર પહેલાં અગ્નિના તણુખા નીકળતા હતા, તે મોં મહાવિષાદથી નાનું થઇ ગયું. શું ત્યારે દેશના પરમ શત્રુને તક મળ્યા છતાં હું મારી શક્યો નહિ? પોરસેના મારી નિર્બુદ્ધિથી હજી જીવતો છે? આવા વિચારમાં મિયુસિયસનો જીવ દુઃખી થઈ ગયો. જે હાથ આમ વૃથા ગયો તે હાથને ક્રોધથી પ્રદીપ્ત મશાલની આગમાં બાળીને રાખ કરી નાખવા માટે તરતજ તેણે પોતાનો હાથ તે બળતી મશાલની ઉપર મૂક્યો. સર્વ સભાસદો રોમનનું આ આશ્ચર્યકારક વીરત્વ જોઈને સ્તંભિત થયા.

પોરસેના અને સેકસ્ટસે જોયું કે, રોમનવીર પ્રસન્ન વદનથી આગ્રહ-પૂર્વક પોતાનો હાથ બાળે છે. દીપશિખાએ ધીરે ધીરે મિયુસિયસનો હાથ બાળી નાખ્યો, છતાં મિયુસિયસના મોં ઉપર કંઇ પણ કષ્ટનું ચિહ્‌ન જોવામાં આવ્યું નહિ. ઊલટી હાથને સજા કર્યાથી તેણે થોડીક શાંતિ મેળવી. પોરસેના તેના આવા વીરત્વથી મુગ્ધ થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, રોમન ! તું ખરેખરો વીર પુરુષ છે. તારા જેવા માણસને મારી નાખીને હું મારે કપાળે કલંક લગાડવા ચાહતો નથી. તું વગર હરકતે શહેરમાં ચાલ્યો જા; કોઈ પણ તારા વાળને અડકી શકશે નહિ. મિયુસિયસ પોરસેનાની ઉપલી વાતથી અજાયબ થયો. તેણે મરણ નિશ્ચય જાણ્યું હતું, પણ એકદમ પ્રાણદાન મળ્યાથી વિસ્મિત અને કૃતજ્ઞ થઈ જતી વેળાએ તેણે પોરસેનાને કહ્યું કે, તમારી પાસેથી હું આવો વ્યવહાર પામીશ એવું મેં સ્વપ્નામાં પણ ધાર્યું ન હતું. રાજાનું મન આટલું ઉન્નત થઈ શકે તે હું જાણતો ન હતો. ગમે તેમ હો પણ તમને એક વાત કહ્યા સિવાય હું રહી શકતો નથી. તમારી સાથે રોમને કંઇ ઝઘડો નથી, રોમે તમારું કંઈ અનિષ્ટ કર્યું નથી, પરંતુ તમેજ રોમના પરમ શત્રુ જુલમી ટારકિવનનો પક્ષ લઇને રોમ ઉપર અનેક રીતે જુલમ ગુજાર્યો છે. રોમન લોકો હાલ આપની સામે લડાઇ કરવાને શક્તિમાન નથી, તે વાસ્તે મારા જેવા ત્રણસો રોમન વીર યુવકોએ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે, અમો પોરસેનાને મારી નાખીશું. માટે તમે સાવચેત બનો અને ખોટી સલાહ માનીને પ્રાણ ગુમાવશો ના.

વીર મિયુસિયસ આટલી વાત કહીને પોરસેનાની પાસેથી વિદાય થયો. તેની વાતથી પોરસેનાનું હૃદય ભયથી અને ચિંતાથી ચિંતાતુર થયું. ત્રણ દિવસ પછી રોમનો ઘેરો ઊઠી ગયો. પોરસેના વીરહૃદય રોમનોની સાથે સુલેહ કરીને સ્વદેશમાં પાછો ગયો. આ પ્રમાણે રોમનવીરોનાં અદ્‌ભુત વીર્ય, સાહસ અને સ્વસુખ ત્યાગથી રોમનો બીજી વાર ઉદ્ધાર થયો.

૧૨—આપણે કેવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ ?

બંધુઓ ! જોયું કે ? એક માણસની પ્રતિજ્ઞાથી અને સાહસથી રોમ બચી ગયું. રોમની સ્વતંત્રતા કાયમ રહી અને હજારો માણસો મરતાં બચી ગયાં. પોરસેનાનું ત્રીસ હજાર માણસોનું

લશ્કર એક માણુસની જિગરની લાગણીથી–એક માણુસની બહાદુરીથી–એક માણુસના આત્માપર્ણથી–ઘેરો ઉઠાવીને ચાલતું થયું. આવું પ્રતિજ્ઞામાં બળ છે. પણ યાદ રાખજો કે, આપણે કાંઈ રોમન વીર મિચુસિયસની પેઠે ધારદાર છરા વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાની નથી. મિચુસિયસની પેઠે આપણે કંઈ રાજાઓનાં કે અમલદારોનાં ખૂનો કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાની નથી. પણ આપણે તો આપણો દેશ આબાદ થાય, આપણા લોકો સુખી થાય, આપણો ધર્મ વધે, આપણા જન્મસિદ્ધ હકો આપણે ભોગવી શકીએ, આપણા દેશમાં ધનધાન્ય ખૂબ વધે, આપણા લોકોમાંથી અજ્ઞાનપણું મટે, દુનિયાની પ્રજા આપણો તિરસ્કાર કરતી અટકે અને આપણા આત્માની ઉન્નતિ થાય તથા આપણો દેશ પાછો પોતાની અસલની કીર્તિ મેળવી શકે એવી પ્રતિજ્ઞાઓ આપણે લેવી જોઇએ. જેમકેઃ–

કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, હું મારા દેશમાં ફલાણી જાતનો નવો હુન્નર દાખલ કરી શકું નહિ ત્યાંસુધી હું મારું લગ્ન કરીશ નહિ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, મારા બંધુઓ બહુ અજ્ઞાન છે, માટે તેઓને કેળવણી આપવા પાછળ હું મારી જિંદગી ગાળીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, મારા દેશના લોકો ઉપર પરદેશમાં જુલમ થાય છે, તે જુલમ મટાડવાના ઉપાયો લેવામાં હું મારું બધું ધન ખર્ચીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, હું મારા દેશનો વેપાર વધારવામાં મારું સર્વસ્વ અર્પણ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, મારા દેશની પ્રજામાં બહાદુરી વધે એવા ઉપયો કરવામાં હું મારી જિંદગી અર્પણ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, ખોટા રીતરિવાજો તોડવાનું હું પ્રથમ મારે ઘેરથી શરુ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, મારી વિધવા બહેનોની જિંદગી સુધારવામાં હું મારી જિંદગી અર્પણ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, મારા દેશના ગરીબ ખેડૂતોને સુધારવામાં હું મારી આખી જિંદગી ગાળીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, આપણા દેશના વટલી ગયેલા આપણા ગરીબ અજ્ઞાન બંધુઓને પાછા આપણા ધર્મમાં લાવવા માટે હું મારું ધન ખરચીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, રાજાપ્રજાનો સંબંધ વધારે સારો થાય માટે અમલદારોનો જુલમ તોડવા સારુ કાયદાની રીતે લડત ચલાવવામાં હું મારી જિંદગી ગાળીશ. કોઈ-

એ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, આપણા ધર્મ ઉપર જે કાટ ચડી ગયો છે ને આપણા ધર્મના જે હાથપગ બંધાઈ ગયા છે, તે સુધારવામાં ને આપણા ધર્મને પાછો તેના અસલ ઉદાર સ્વરૂપમાં લાવવામાં હું મારું સર્વસ્વ અર્પણ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, આપણા દેશમાં નવી નવી જાતનાં ફળો ને નવી જાતનાં કપાસ વગેરે ઉગાડવા માટે ગરીબ ખેડૂતોને મફત બી પૂરાં પાડવામાં હું મારી બધી દોલત અર્પણ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, બિનવારસ, નિરાધાર રખડતાં છોકરાંઓને સુધારવામાં હું મારી જિંદગી અર્પણ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, મારા દેશમાં મારી સ્વભાષામાં સારાં સારાં પુસ્તકો કઢાવવામાં હું મારું બધું ધન ખર્ચીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, ગરીબોને સારું અને સસ્તું વાચન પૂરું પાડવામાં હું મારું બધું ધન અર્પણ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, અમારી નાતમાં પરદેશ જવાનો રિવાજ નથી, પણ હું મારા પોતાનાજ છોકરાઓને ત્યાંની સારી બાબતો શીખી લાવવા માટે પરદેશ મોકલીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, મારા દેશનાં જાનવરોને મરતાં બચાવવામાં ને તેઓની ઓલાદ સુધારવામાં હું મારી જિંદગી અપર્ણ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, દુકાળને વખતે ગરીબોને મદદ કરવામાં હું મારું બધું ધન અર્પણ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, મારા બંધુઓમાં સ્વદેશાભિમાન જગાડવામાં હું મારી જિંદગી ગાળીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, દેશ ઉપર બોજારૂપ બનેલા બાવન લાખ ભિખારીઓને સુધારવા માટે હું મારું બધું ધન અર્પણ કરીશ. કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, દેશમાં સાડાચાર કરોડ અંત્યજો બહુજ ગરીબ ને તદ્દન અજ્ઞાન છે તેઓને સુધારવા હું મારું સર્વસ્વ અર્પણ કરીશ; અને ઘણા લોકોએ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે, દેશમાં સ્ત્રીકેળવણી વધારવા અમે અમારું સર્વસ્વ અર્પણ કરીશું. આવી પ્રતિજ્ઞાઓ લેવી એટલુંજ નહિ પણ જરૂર પડે તો તે પાર પાડવાને પ્રાણ આપવા પણ તૈયાર રહેવું જોઇએ. આવી આવી પ્રતિજ્ઞા લેનાર માણસો અત્યારે આપણા દેશને જોઇએ છે. જો એવા થોડાક માણસો પ્રતિજ્ઞા લેવા તૈયાર થાય, જો એવા થોડાક માણસો પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવા તૈયાર થાય અને જો એવા થોડાક માણસો देहं पातयामि वा अर्थं साधयामि કરીને દેશના

કલ્યાણનાં કામોમાં કમર કસીને ઊભા રહે, તો થોડાજ વખતમાં આપણા દેશની દશા બદલાઈ જાય. એમાં શક નથી. અરે! જે દેશમાં આવી પ્રતિજ્ઞા લીધેલાં માણુસો હોય તે દેશમાં નમાલાપણું, દરિદ્રતા, પરાધીનતા કે જુલમ રહીજ કેમ શકે? તે દેશની પ્રજાનો તિરસ્કાર પણ કેમ થઈજ શકે? અને તે દેશમાં દુઃખ પણ કેમ રહી શકે? પણ અફસોસ કે, એવી પ્રતિજ્ઞાવાળા માણસોજ ક્યાં છે? જો એવી પ્રતિજ્ઞાવાળા માણસો હોય, તો આપણા દેશની અને આપણા લોકોની એવી અધમ દશા કેમ હોય? માટે રોમના પ્રમાણમાં જેમ ત્રણસો રોમન વીરોએ પોતાના દેશના બચાવ માટે દુશ્મનોનો પ્રાણ લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અને પોતે જીવતા છતાં અગાઉથીજ પોતાની મરણક્રિયા કરાવીને ખભા ઉપર ખાંપણ લઈને બહાર પડ્યા હતા અને એ પરાક્રમને લીધે જેમ પોતાના દેશને પરદેશીઓની ગુલામગીરી નીચે જતો તેમણે બચાવી લીધો હતો; અને જેમ પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થયેલા ત્રણસો સ્પાર્ટનોએ લિયોનિડાસની સરદારી નીચે થરમોપોલીમાં વીસ હજાર ઈરાનીઓને કાપી નાખ્યા હતા, તેમ આપણા દેશમાં પણ ઉપર જણાવ્યાં તેવાં દેશોન્નતિના ભલાં કામો કરવાને આપણા બંધુઓએ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ. વળી સ્વદેશાભિમાનના પ્રત્યક્ષ નમૂનારૂપ મહારાણા પ્રતાપસિંહની ઇચ્છા પ્રમાણે સર્વ મોજશોખ તજીને જ્યારે આપણે આપણી ફરજ બજાવતાં શીખીશું અને જ્યારે આપણા દેશને અર્થે આપણા સ્વાર્થનો ભોગ આપવાની પ્રતિજ્ઞા લઈશું, ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે.

હે પ્રભુ! એવા દિવસ ક્યારે આવશે કે જ્યારે અમારાં ભાઈબહેનોએ પોતાના દેશના કલ્યાણ માટે આવી જાતની પ્રતિજ્ઞાઓ લીધેલી હોય? હે દીનદયાળુ ઈશ્વર! અમારા દેશના કલ્યાણ માટે આવી જાતનાં શુભ કામો કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાનું અમારા દેશબંધુઓને બળ આપ, બળ આપ, બળ આપ.

૧૩—આપણા પોલંપોલવાળા શેઠિયાઓની વાતો

આ ચોપડી સાંભળીને જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, આજકાલ છાપખાનાનું કામ બહુ વધી ગયું છે એટલે ઘણાએ નવરા બાબરો બેઠા બેઠા આવું આવું કાંઈ કાંઈ છાપ્યા કરે, પણ એમાં કાંઈ વળે

નહિ. કોઈ એવા ગાંડા નથી તે એમ પ્રતિજ્ઞા લઈ લે. વાત તો તદ્દન સાચી છે, પણ બધા કહેવાવાળા છે, કોઈ કરવાવાળા નથી, એટલે કાંઇ થવાનું નથી. વિઠ્ઠલદાસભાઇ ! ચાલો ચાલો દુકાને તે કાંઇક કામ થાય. આમાં આપણું કાંઈ વળે નહિ. સ્વદેશી સભા-વાળાને હું ઓળખું છું. એ બધા પારકાં છોકરાંને જતી કરવાવાળા છે; કોઇ પોતાનાં કાંડાં ઉપર ઘા ઝીલે એવા નથી.

એ સાંભળીને મોતીલાલે કહ્યું કે, તમે જુઓ તો ખરા, અમે બધા પ્રતિજ્ઞા લઇશું. કંઈ થતું નહિ એ તો તમારા વખતમાં, હવેના છોકરાઓ કાંઈ કાચા નથી. હવે તો અમે અમારા હક ને અમારી ફરજ સમજીએ છીએ અને દેશને અર્થે અમારા સ્વાર્થનો ભોગ આપી શકીએ તેમ છીએ.

ત્યારે જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, બેસ બેસ વાયડા, પ્રતિજ્ઞા લેવાવાળાનાં મોઢાં જુદાં હોય. અરધો કલાક ચા મોડી મળે તો મિજાજ બગડી જાય છે; મા કાંઇક કહે તો છોકરીની પેઠે રોઇ પડે છે; પોતાના મગજમાં તો કાંઇ માલ નહિ પણ ફલાણો ભાઈ આમ કહે છે ને ફલાણો છાપાવાળો આમ કહે છે તે ઉપર બધી કૂદાકૂદ; છત્રી, રૂમાલ કે ચશ્માં વિના તો ઘડી પણ ચાલતું નથી; પારકાં માણસો સાથે વાતો કરતાં તો શરમાય છે અને રાતને વખતે એ-કલો ઘર બહાર નીકળતાં તો બીએ છે; એટલુંજ નહિ પણ દવાની બાટલી તો રોજ ભાઇના ખીસામાં ને ખીસામાંજ હોય છે ને પ્ર-તિજ્ઞા લેવા નીકળ્યા છે ! ! વાહરે વાહ તારી પ્રતિજ્ઞા ! ! બધા તારા જેવાજ પ્રતિજ્ઞા લેનારા હોય ત્યાંસુધી તો કંઇ દેશનો શુક્રવાર વળવાનો નથી ! જા, જા, હવે નિશાળે જા, વખત થઇ ગયો છે. એમ કહીને જમનાદાસ શેઠ કપડાં પહેરવા લાગ્યા અને મોતીલાલ તથા તેનો માસ્તર સ્કૂલ તરફ ચાલ્યા.

એ પછી જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, વિઠ્ઠલદાસભાઇ! જોયું કે ? આ માસ્તરજ છોકરાને બગાડે છે. માટે કાલથી એને પાણીચું આપીએ, કેમ સમજ્યા કે નહિ ? આપણા વેપારીના દીકરાને આવી વાતો શું કામની ? જો એના મગજમાં આવો પવન ભરાઇ જાય તો પછી એ વેપારના કામનો રહે નહિ ને આગળ જતાં હાથથી જાય, માટે આપણે હમણાંથીજ ચેતવું સારું. પછી પસ્તાવું પડે એ શું કામનું ? કેમ ખરું કેની ?

ત્યારે વિઠ્ઠલદાસે કહ્યું કે, હા એમજ, આપો કાલે રજા, બીજી

વાત શું ? આપણે ઘણુંએ જાણીએ છીએ કે, એ વાતો સાવ સાચી છે ને કરવું તો એમજ જોઈએ, પણ એ આપણું કામ નહિ; આપણાથી એ ન બને. અમારી બાજુની દુકાનવાળો મનમોહનદાસ પણ સ્વદેશીવાળો છે, તે પણ આવીજ વાતો કરે છે. પણ પોતે કાળજાનો એવો પક્કો છે કે કરતો કાંઈ નથી. છાપામાં અમેરિકાવાળા કરોડપતિ કાર્નેગીની વાત આવે ત્યારે મને વંચાવે ને કહે કે, જો તેણે કેળવણીના કામમાં પચાસ લાખ આપ્યા, પછી એક કરોડ આપ્યા, પછી ત્રણ કરોડ આપ્યા, પછી પાંચ કરોડ આપ્યા, પછી પંદર કરોડ આપ્યા, આવી બાદશાહી રકમો કાઢી આપે ત્યારે દેશનું કલ્યાણ થાય. બોલો, હવે તમે શું આપો છો ? ત્યારે હું કહું છું કે, મારી પાસે તો માંડ દશ લાખ છે, તેમાં ચાર દીકરાઓ છે ને એ બધાએ માંડી વાળેલ છે. હવેનો વખત છે ખરાબ, માટે આપણાથી તો કાંઇ બને એમ નથી. બાપા મૂકી ગયા છે એટલુંજ છોકરાઓ સારુ સચવાઇ રહે એટલે બસ. એમાંથી એક દમડી પણ ઓછી કરવાનો આપણો જીવ ન ચાલે. હું તો સાચી વાત કહું, ખોટી ધાપ મારીએ તેમાં શું વળે ? ભલે તમે મને લોભિયો કહો, પણ આ હાથે કરીને દોઢિયું ખરચાય તેમ નથી. હું તો આવોજ છું. પણ તમે શું કરો છો ? તમારી પાસે એંસી લાખ છે ને એકજ દીકરો છે તે પણ કાંઈ તમારું કહ્યું તો માનતો નથી. છતાં પણ કોઈ દિવસ રાતી પાઈ પણ ખરચી છે ? તમે તે શું મોઢું લઇને વાત કરો છો ? જો સાચા હોય તો કાંઈક કરી બતાવો ને પછી બીજાને કહો. તમારી પેઠે છાપું વાંચતાં ને વાતો કરતાં તો સૌને આવડે, પણ એમાં શું વળ્યું ? તમારી સભામાંથી હજી ગરીબોએ કાંઇક કાંઈક કામ કર્યું હશે, પણ તમે મોટાઓએ કાંઈ પણ કર્યું હોય તો કહો ? મોટા એટલા ખોટા; તમારા ધંધાની મને ખબર છે. પોલંપોલવાળી સભાઓમાં જઈ બેચાર આડીઅવળી વાતો કરવી ને થોડાક છોકરાઓ તાળીઓ પાડે એટલે રાજી થઇ મફતના કોઈકના પૈસાના હારતોરા લઇ આવવા ને છાપામાં પોતાનું નામ વાંચીને મનમાં ફુલાયા કરવું કે, અમારામાં કાંઈક આવી પડયું છે, એજ તમારા ધંધા કે બીજું કાંઈ ? એ કરતાં તો બિચારી રાંડીરાંડો સારી કે મૂંગે મોઢે પોતપોતાના ગજા પ્રમાણે કાંઈ કાંઈ કર્યા તો કરે. તમારી સભામાં બધાએ જેન્ટલમૅનો છે, કોઇ એમાં કાચો નથી. પણ તમે શું ઉકાળ્યું એ તો કહો ? એ સાં-

ભળીને તે હસી પડે ને કહે કે, હજી વાર છે વાર, જુઓ તો ખરા અમારી સભા તો બહુ મોટું કામ કરશે. ત્યારે હું કહું કે હા, એ વાત સાચી, તમે બધા ડંફાસિયાઓ ખપી જાઓ પછી કાંઈક થશે ખરું. પચીસપચાસ વરસે તમારા છોકરાના છોકરાઓ કાંઇક કરે તો ભલે, બાકી તમારાથી તો કાંઇ થાય એમ નથી. કારણ કે તમે અમારા જેવા સૂકેસૂકા છો ને 'લેના દેના ખેરસલ્લા, ઔર લડને મેં મજબૂત' એવા છો, એટલે તમારાથી કાંઇ દેશનું કલ્યાણ થાય તેમ નથી.

એ સાંભળીને જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, અરે શાનું કલ્યાણ ને શાની વાત? એ તો બધા સફેદ ઠગ. હું એ બધા પરમાર્થીઓનાં પૂંછડાંઓને બરાબર ઓળખું છું. એમાં બેચાર જણા ઠીક છે, બાકી તો બધાએ નંગો 'ઓડનું ચોડ વેતરે' તેવા છે ને દોઢિયાં સારુ નિભાડે આગ મૂકે એવા છે. ભલા માણસ, કામ ન પડે ત્યાંસુધી બધા સારા! મોટાઓની વાત કોણ કરે? બાકી બધું પોલે પોલું. જુઓને, હું તો કોઇને દોઢિયું આપું નહિ કે કોઇને મારા બારણામાં ઊભા રહેવા પણ દઉં નહિ, પણ મારા વેવાઈ બિચારા ભોળા માણસ છે, તે કોઇને ના ન પાડે; તેથી તેને ત્યાં દરરોજ ઘણાએ ફાળાઓ આવ્યા કરે છે ને દર વરસે તે પાંચદશ હજાર રૂપિયા ભરી આપે છે. પણ શરમાશરમે, લાગવગે, નામને ખાતર અને ગળે પડીને લે તેને કાયર થઇને આપવું પડે તેજ. એમાં ક્યાંય મનની ખુશીની વાત ન મળે. વળી માગવાવાળા પણ એવા નફ્ટ કે કાંઈ વાતજ ન પૂછો અને વળી એ બધા પાછા સોનેરી ટોળી જેવા. દીકરી પરણાવવાનું કહેતા હોય પણ જો બરાબર તપાસ કરીએ તો તેને દીકરીજ હોય નહિ. મંદિર બંધાવવાનું કહેતા હોય પણ જો બંધાવે તો એનોજ બાપ મરે અને ગૌચારાનું કહેતા હોય પણ જો એમાંથી ચોથો ભાગ પણ ગૌચારામાં ખરચાતો હોય તો આટલી બધી ગાયો મરેજ શાની? કાંઇ નહિ કાંઇ નહિ તોપણ વરસોવરસ અમારી મારકીટમાંથી ચારપાંચ લાખ રૂપિયા એવા ફોગટિયા ફાળાઓમાં જતા હશે, પણ અમે તો એમાંથી કોઇનું કલ્યાણ થયેલું જોયું નહિ. બધા ઠગે ઠગ, બોલે કાંઇક ને ચાલે કાંઈક; માટે આપણે તો મીંડુંજ મૂક્યું છે કે એવાઓને બારણામાં બાંધવાજ નહિ, કેમ વાત સાચી છે કે ખોટી?

ત્યારે વિઠ્ઠલદાસે કહ્યું કે, તમે પણ છો મારા જેવા, દોઢિયું

કાઢવું નહિ એટલે તમને એ ઠીક બહાનું મળી ગયું છે.

આમ વાત ચાલે છે એટલામાં ધરમદાસે ત્યાં આવીને કહ્યું કે, ગજબ થઈ ગયો, લાલદાસ કાકા ગુજરી ગયા!

ત્યારે જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, હેં! ગુજરી ગયા? બહુ અવળી વાત થઇ ગઇ, કાંઇ વીલબીલ કરી ગયા છે કે નહિ?

ધરમદાસે કહ્યું કે, પરમ દહાડે તાવ આવ્યો ને ગાંઠ દેખાણી ને તરત સન્નિપાત ઊપડ્યો ને આજે તો ચાલ્યા ગયા. એમાં વીલ ક્યાં કરે? આઠ દહાડા થયા ઘરમાં ઉંદર મરતા હતા તેથી સૌ કહેતાં હતાં કે, હવે હમણાં થોડા દિવસ અહીં રહો મા, મકાન બદલી નાખો. પણ એ લોભી માણસ કાંઈ માને? બીજા ઘરનું વધારે ભાડું ખરચવું પડે એ કાંઇ એમને પાલવે? આજકાલ કરતાં કરતાં પાંચસાત દિવસ કાઢી નાખ્યા, એટલામાં તો તાવ ચડી આવ્યો ને પછી એકદમ લેવાઇ ગયા. આજના વખતમાં કાંઈ કોઈના દેહનો ઘડીનો ભરોસો છે? પરમ દહાડે તો વકીલને ઘેર જતા હતા ને આજે ખલાસ થઇ ગયા! દુનિયા આવી છે. એ સાંભળીને વિઠ્ઠલદાસે પૂછ્યું કે, એ તો ઠીક, પણ એના પૈસાનું શું થયું? એ કાંઇ ખાલી નથી, એની પાસે આઠદસ લાખનો જીવ છે.

ત્યારે જમનાદાસે કહ્યું કે, છ લાખ તો મિલોને ધીર્યા છે ને આઠ લાખનું એસ્ટેટ છે ને બાકી દરદાગીનો, એ બધું મળીને પંદર લાખમાં એક પાઇ ઓછી નહિ; પણ એવો લોભિયો કે, કોઇ દિવસ બે શાક કરીને જમ્યો નથી કે કોઇ દિવસ કોઇ મહેમાનને ઘરનું બારણું દેખાડ્યું નથી. આપણે પણ દમડી કોઇને આપીએ નહિ એ વાત સાચી, પણ ઘરમાં ખાવામાં લોભ ન મળે. રોજ દશબાર આનાનું શાક જોઇએ. પણ એ તો કોઇ દિવસ ત્રણ દોઢિયાંથી વધારે શાકમાં ખરચે નહિ. પાસે પંદર લાખ હતા પણ મેલું અંગરખું, ફાટેલું ધોતિયું, ઓગણીસ વરસ થયા એની એ પાઘડી ને સાવ સસ્તા મળે તે ચોરબજારના જોડા પહેરતા. એક બાજુનો ચશ્માંનો કાચ ફૂટી ગયો તે ત્રણ વરસ સુધી એમ ને એમ ફૂટેલા કાચે ચલાવ્યું ને અંતે મરી ગયા પણ ત્રણચાર રૂપિયાનો નવાં ચશ્માં ન લીધાં. બેચાર દહાડે કોટમાં જવું પડે ત્યારે લાકડીનો ટેકો લઇને માંડ માંડ ધીરે ધીરે ચાલીને જાય, પણ ટ્રામનો આનો ન ખરચે. વળી એસ્ટેટો ઘણી તેથી રોજ રોજ કડિયાબેગારીનું કામ પડ્યા કરે, તે સૌની ઉપર ભૈયાની પેઠે આખો દિવસ

પોતે બેઠા રહે ને મજૂરોને કહે કે, તમે બરાબર કામ કરતા નથી. એમ વાંક કાઢીને ગાળો દીધા કરે ને બિચારા ગરીબ માણસોને હાયતોબા પોકરાવે. એમ તો મોસમ હોય ત્યારે આપણે પણ કોઇ વખત માણસો પાસેથી વધારે કામ લેવું પડે ને કાંઈ બે વચનો કહેવાં પણ પડે, એમ ન કરીએ તો કેમ ચાલે? પણ એના જેવી હાયવોય ને એના જેટલો જુલમ નહિ. કોઇ દહાડો બાર વાગે જમે, કોઇ દહાડો એકે જમે, કોઇ દહાડો બેએ જમે, ને કોઇ દહાડો સાંજ પણ પડી જાય. તે આખો દહાડો ટાઢતડકામાં મજૂરોની સાથે મજૂર જેવા થઈને ઊભા રહે. એને થાક પણ લાગે નહિ કે શરમ પણ લાગે નહિ. કોઇ કોઇ વખત ભાડાં ઉઘરાવવા પણ પોતે જાતે જાય ને ભાડું આપતાં વાર લગાડે તો ભાડૂતની સાથે લડાલડી કરે. પોતાની પાસે આટલા બધા પૈસા છતાં અને કામ કરાવી કરાવીને નોકરોનો જીવ લેવા છતાં તેઓને પગાર આપતી વખત મરવા પડે અને મજૂરોની મજૂરી ચુકાવવામાં કાંઇ કાંઇ વાંધો કાઢચા વિના રહેજ નહિ. કેરી લેવા જાય ત્યારે સસ્તી લેવા સારુ સડેલી પસંદ કરે અને શાકભાજી પણ બજાર ઊઠી જાય ત્યારે પછવાડેથી વધ્યુંઘટયું હોય તે લે એટલે સસ્તું પડે. બાયડીઓ ત્રણ થઇ, પણ તે બધીએ કાકાના લોભનો અફસોસ કરતાં કરતાં મરી ગઈ. કોઇ દિવસ એને પણ સુખે રહેવા દીધી નહિ આજના વખતની બાયડીઓને તો તમે જાણો છો કે, કામ કરવું ગમે નહિ ને ફૂલફટાક થઇને ફરવા જોઇએ, એ કાકાને કેમ પાલવે? તે તો વાસણ માંજવા સારુ ઘાટી પણ રાખે નહિ ને બૈરીને કહે કે એ બધું તું કર, તેથી રોજ કજિયા થાય ને કાકાના લોભ પાસે કોઇનું કાંઇ ચાલે નહિ, તેથી એજ ફિકરમાં ઘસાઈ ઘસાઈને બાયડીઓ મરવા પડે. હવે એ બધું શું કામ આવશે? જ્યાંનું ત્યાં પડચું રહ્યું ના? પણ માણસો સમજે નહિ. હવે એ પૈસા ધરમના કામમાં જાય તો સારું.

ત્યારે ધરમદાસે કહ્યું કે, હવે ધરમ કેવો? જે પોતાને હાથે કરીને ખરચી શકે નહિ ને હાથ ઠારી જસ લે નહિ, તેનું પાછળથી શું થાય? પાછળથી તો જેના હાથમાં એના મોંમાં! ધરમ કરવો કાંઇ સહેલો છે? એ તો જે સુકૃતનો પૈસો હોય તે પૈસાથી ધરમ થાય અને જે દૈવી જીવ હોય તે માણસ ધરમમાં પૈસા ખરચી શકે, બાકી તો જ્યાંનું ત્યાં સ્વાહા થઇ જાય. હવે એનો ભત્રીજો સીલ કરવા મંડચો છે. તે બધું પચાવી પાડશે ને થોડા વખતમાં ઉડાવી દેશે.

એ સાંભળીને વિઠ્ઠલદાસે કહ્યું કે, કોણ એનો ભત્રીજો પેલો સટોડિયો ? એના હાથમાં પૈસો જશે ? એ તો સાડાત્રણ દિવસમાં બધું ફનાફાતિયા કરી નાખશે. હું એને ઓળખું છું. એ તો ગંજેરી છે. પણ એને તો લાલદાસ સાથે બનતું નહોતું ને ?

ત્યારે ધરમદાસે કહ્યું કે, હજી પણ એમજ છે. તેઓ વચ્ચે કોર્ટમાં કેસ ચાલે છે. જીવતાં તો ભત્રીજાનું મોઢું જોતો નહિ ને હવે એજ ભત્રીજો ધરાર એની મિલકતનો માલિક થઇ બેસીને ડોસાની પાંસઠ વરસની હાયવોય ઉપર પાણી ફેરવી દેશે ને થોડા વખતમાં તેના પંદર લાખ ધૂળમાં મેળવી દેશે.

એ સાંભળીને જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, અરરર ! ! એ તો બહુ ગજબ જેવું ! ! એની પછવાડે તો કાંઇક સારી રીતે કરવું જોઇએ.

ત્યારે વિઠ્ઠલદાસે કહ્યું કે, એમાં નવાઇ શું છે ? આપણામાં તો એમજ થાય છે. તમારા સસરાનું શું થયું હતું એ જોયું ને ? ભાઇઓ ખાઇ ગયા. મારા મામાનું પણ એમજ થયું હતું; તેના ભાયાતો ખાઇ ગયા. અને અમેજ જુઓને, અમારા કાકાનું દાબી બેઠા છીએ ને ? એનાં દીકરી જમાઈને કયાં દાદ દઇએ છીએ ? તેમજ લાલદાસની મિલતકનો પણ એનો ભત્રીજો ધણી થઇ બેસશે એમાં નવાઇ શું છે ?

હાય હાય ! આ તો ગજબની વાત કહેવાય !

એ સાંભળીને વિઠ્ઠલદાસની સામે જોઇને ધરમદાસે કહ્યું કે, આ તો ગજબની વાત કહેવાય. એમાં તમને નવાઇ કેમ નથી લાગતી ? પૈસા સારુ આપણે આખી જિંદગી સુધી હાયવોય કરીએ, પૈસા સારુ પેટ બાળીએ, પૈસા સારુ ઘરબાર છોડીને સગાં-વહાલાંઓને રોવરાવીને પરદેશ રખડીએ, પૈસા સારુ અભિમાનના મદમાં છકી ગયેલા શ્રીમંતોની કે રાજસત્તાના મદમાં આંધળા બની ગયેલા અમલદારોની ખુશામતો કરીએ અને પૈસા સારુ જિંદગીનાં જોખમો ખેડીએ તથા પૈસા સારુ કંઇક જાતનાં કાળાં-ધોળાં કરીએ અને તેમ છતાં એ પરસેવાના પૈસા—એ કીમતી પૈસા—એ લોહીનું પાણી કરીને મેળવેલા પૈસા અને એ અંતઃકરણ વેચીને મેળવેલા પૈસા તથા એ સ્વર્ગ કે નરક જે જોઇએ તે અપાવી શકે એવા પૈસા પોતાને હાથે કરીને ખરચાય નહિ, એ પૈસાથી જગતમાં જસ લેવાય નહિ, એ પૈસાથી સગાંવહાલાંનું પોષણ થાય નહિ, એ પૈસાથી ગરીબોને મદદ કરાય નહિ અને મરતી વખતે

ધરમરૂપે જે પૈસા પોતાની સાથે આવે નહિ તે પૈસા શું કામના? એ પૈસા તો ઊલટા કાળજું બાળે ને અંતઃકરણને ભ્રષ્ટ કરી નાખે, એ કરતાં વધારે ખરાબી બીજી કઇ? આવી ઉપયોગી જિંદગીના બદ-લામાં મળેલા પૈસા અહીં મૂકીને ખાલી હાથે ચાલ્યા જવું ને ત્યાં જમના માર ખાવા તથા એમાં વાસના રહે તેથી પ્રેતનો અવતાર લેવો અને ફરીથી ચોરાસી લાખના ફેરામાં પડવું, એ કરતાં આપણી વધારે નાલાયકી બીજી કઇ? એ કરતાં વધારે મૂર્ખાઇ બીજી કઇ? અને એ કરતાં વધારે અધર્મ બીજો કયો? જે માણસોની સાથે આપણે વેર હોય, જે માણસો આપણે માટે વાંકાંચૂકાં બોલતાં હોય, જે માણસો જ્યાંત્યાં આપણને વગોવ્યા કરતાં હોય, જે માણસો આપણને વાતવાતમાં કાંઇ મહેણાંટોણાં મારી લેતાં હોય, જે માણસો આપણા જીવતાં એમ કહેતાં હોય કે, તમારા ધનમાં આગ લગાડો, અમારે તમારું પાપિયું ધન નથી જોઈતું; અથવા તો ધરાર છાતી ઠોકીને એમ કહેતાં હોય કે તમારો ભાર શું કે તમે એક પાઇ પણ કોઇને આપી શકો? હમણાં ભલેને ગમે એમ કરો, પણ અંતે એ બધું અમારુંજ છે; અને જે માણ-સનું આપણને મોઢું જોવું પણ ન ગમતું હોય, એટલુંજ નહિ પણ પાછળથી જે આપણા ધનનો સારો ઉપયોગ પણ કરે નહિ, પણ ઊલટો એજ ધનથી બહુ અધર્મ કરે, એવાં નાલાયક સગાંઓને માટે આપણે આપણા લોહીનું પાણી કરીને મેળવેલું ધન મૂકી જવું, એ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું કયું? અને એ કરતાં વધારે નવાઈ બીજી કઇ? છતાં પણ અફસોસ કે આપણા લોકોમાં એવા અભા-ગિયાઓજ બહુ છે. ઘણું કરીને જરૂર એમનું એમજ થાય છે અને એમ થવુંજ જોઇએ. કારણ કે ધનની ત્રણજ ગતિ છે—દાન, ભોગ ને નાશ. જે માણસ દાન ન કરે ને પોતે પણ પોતાનું ધન ભોગવે નહિ, તેના ધનનો નાશ થવોજ જોઇએ. પછી એ નાશ ગમે તો આગથી થાય, ગમે તો ચોરથી થાય, ગમે તો રાજ્યથી થાય, ગમે તો ક્યાંય દટાયેલું જમીનમાં પડ્યું રહે અને ગમે તો કોઇ લુચ્ચા વેપારીઓ કે લાગણી વિનાનાં સગાંઓ ખાઇ જાય, પણ ગમે તે રીતે નાશ તો થવોજ જોઇએ. એમ કહીને જમનાદાસ શેઠની સામે જોઇને ધરમદાસે કહ્યું કે, શેઠ જોયું કે? અંતે આવા હાલ છે. માટે લાલદાસ કાકાના દાખલા ઉપરથી આપણે ચેતવું જોઈએ. આ જોઇને હવે તો મને મારી ફિકર લાગી છે કે મારું

શું થશે? કારણ કે મારી પાસે પણ થોડોક માલ છે, પણ તે ફેંકતાં હજી જીવ ચાલતો નથી, એમ કહીને તે ઊઠયો.

૧૪-પોથીમાંનાં રીંગણાં!

ત્યારે જમનાદાસ શેઠે કહ્યું કે, એમાં ફિકર શાની? સૌનું થશે તે આપણું થશે. એમ કાંઈ ગાંડા નથી તે ઉડાવી દઈએ. પછવાડેથી જેના નસીબનું હશે તે ખાશે, પણ જીવીએ છીએ ત્યાંસુધી કાંઈ કોઇને આપી દેવાય નહિ. તમે પણ જો મારું કહ્યું માનો તો એવા ઉડાઉ થશો મા, નહિ તો રખડી પડશો. તમને ખબર છે? એ તો ચોપડીઓ વાંચીએ તેમાં એમ લખેલું હોય કે, આમ કરવું જોઇએ ને તેમ કરવું જોઇએ, પણ એમ કરે છે કોણ? એ તો બધાં પોથીમાંનાં રીંગણાં, તેમજ આપણે પણ ડાહ્યા થઇને કોઈક આગળ મોટી મોટી વાતો કરીએ ત્યારે કહીએ કે, આમ કરવું જોઇએ ને આવી રીતે પૈસા ખરચવા જોઇએ તો દેશનું કલ્યાણ થાય, પણ એ તો બધું બોલવાનું, કાંઇ કરવાનું હોય? જો એમ કરીએ તો તો રખડી પડીએ ના? એવા હૈયાફૂટા હોય તે ભલે એમ કરે, પણ હું તો કાળજાનો એવો પક્કો છું કે, બધું હાએ હા કર્યા કરું પણ કરું કાંઇ નહિ. એમ બધું કર્યા કરીએ તો આરો ક્યાં આવે? જો સાચું કહું તો આપણાથી કાંઈ એવું ચોખ્ખું થવાય નહિ. આપણે તો થોડુંક પોલંપોલ પણ ચલાવવું જોઇએ. એમ તો જુઓને, લાલદાસ કાકા ખપી ગયા તે માટે આપણને કાંઈ આંસુ આવે તેમ છે? નહિજ. તો પણ લોકલાજ પ્રમાણે મફતનું માથે ઓઢીને ઓ ઓ ઓ કરવું પડશે. એમાં કાંઇ ચાલે તેમ છે? આપણો બધો વ્યવહારજ એવો છે, એટલે કરીએ શું? હવે મસાણના બાંકડા ઉપર બેઠા બેઠા મુડદું બળી રહે ત્યાંસુધી વાતો કરીશું કે રોવા કૂટવાનો રિવાજ સારો નહિ, દહાડો કરવાનો રિવાજ સારો નહિ, મમ્માદેવીના પાણીમાં નાહવાનો રિવાજ સારો નહિ, એક વળીએ મુડદાંને બાંધવાનો રિવાજ સારો નહિ, દીકરીના દોકડા લેવાનો રિવાજ સારો નહિ, નાની ઉંમરના છોકરાને પરણાવવાનો રિવાજ સારો નહિ, નાતમાં તડાં છે એ ઠીક નહિ, બસોત્રણસો વરસ ઉપર જે નાતો સાથે હતી, તેજ નાતો નજીવાં નજીવાં કારણો સારુ હાલમાં જુદી પડી ગઇ છે, તેની સાથે પાછા મળી જઇએ એમાં શું અડચણ? જ્યાં ભોજનવ્યવહાર છે

ત્યાં કન્યાવ્યવહાર શા માટે ન થાય? આપણામાં કન્યાની અછત છે તેથી દીકરીઓ વેચાય છે અને બેલનાં કે ઘોડાનાં સાટાં થાય તેમ બહેન આપીને બાયડી લેવાય છે, આવો અધર્મ થાય છે તે કરતાં બીજી નાતમાંથી કન્યા લાવવી એમાં શું ખોટું છે? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, સ્ત્રીરત્ન તો નીચ કુળમાંથી પણ લેવાય; અને આપણી નાતમાં હવે બિચારી બાળરાંડો બહુ વધી ગઈ છે માટે એનું પણ કાંઇક કરવું જોઇએ. આવી આવી વાતો મસાણમાં નવરા બેઠા હોય ત્યારે કોઈ કોઈ સુધરેલા જુવાનિયાઓ કરશે, તેમાં આપણે પણ હાએ હા કરશું, પણ બધું પોલેપોલું. કોઇને કાળજાની આંટી નહિ, તેથી નાહીને ઘેર આવ્યા પછી પાછું એમાંનું કાંઈ મળે નહિ. એ બધી મસાણની વાતો મસાણમાંજ રહે. તેમજ લાલદાસ કાકાનું મરણ ને તેના ધનની ખરાબી જોઇને તમને હમણાં સ્મશાનવૈરાગ્ય થઇ આવ્યો છે તેથી એમ કહો છો કે મારું શું થશે? પણ ઉતાવળા થઇને હમણાં કાંઈ વિચાર કરશો મા અને જો મારું કહ્યું માનો તો ઉડાઉ થશો મા, નહિ તો પાછળથી પસ્તાવું પડશે. કારણ કે આજનો જમાનો જુદો છે. પાસે બે પૈસા હોય તો સૌ કામ લાગે, નહિ તો કોઇ કોઇનું નથી. માટે ભોળા થઇને મારો દેશ, મારો દેશ, એમ કરીને પૈસા ઉડાવી દેશો મા, નહિ તો રખડી પડશો. કેમ સમજ્યા કે નહિ? એ બધી વાતો તો મોઢેથી કહેવાની હોય, કાંઇ કરવાની ન હોય. એમ કહીને જમનાદાસ શેઠ ચાલવા લાગ્યા.

ધરમદાસ કાંઇક વધારે સારા સંસ્કારવાળો અને લાગણીવાળો હતો, તેથી તેને જમનાદાસ શેઠની આ સલાહ પસંદ પડી નહિ. પણ એવા વિચારો સાંભળીને ઊલટો તેને કાંઈક ખેદ થયો તેથી તેણે એક નિસાસો નાખ્યો અને એજ વિચાર કરતો કરતો તે પોતાને ઘેર ગયો. એકાંતમાં બેઠો બેઠો તે વિચારવા લાગ્યો કે, સાચાંખોટાં કરીને, હાયવોય કરીને, અછાડાપછાડા મારીને, વગરમફતની ઘણીએ જાતની જંજાળો ભોગવીને, ખુશામતો કરીને, ચહેરા બગાડીને, દુઃખ ભોગવીને અને જિંદગી ઓછી કરી નાખીને તથા મનુષ્યપણું ખોઇ નાખીને થોડાઘણા પૈસા મેળવ્યા પછી એ પૈસા સાચવવા સારુ ઘણી જાતનાં અપમાનો ખમવાં, ઘણી જાતના જખમો હૃદયમાં થવા દેવા તથા સાપની પેઠે ધનની ચોકી કર્યા કરવી અને અંતે એ બધું અહીંજ મૂકીને, એ-

માંને એમાંજ જીવ રાખીને અને એ સારુજ તરફડી તરફડીને મરી જવું ને ખાલી હાથે ચાલ્યા જવું એજ જિંદગીની સાર્થકતા કે ?

૧૫–આભડછેટની પોલ

મારો એક દોસ્ત છે તે બહુ ભલો ને પ્રમાણિક છે. તેની દુકાને એકજ ભાવ. તે પોતાની કમાણીના નીતિથી મેળવેલા પૈસા ખાય છે, પરમાર્થ પણ કરે છે અને બહુજ ચોખ્ખાઇ રાખે છે. પવિત્ર રસોઇ જમે છે, સારી સોબતમાં રહે છે અને સારા વિચારો ધરાવે છે, તેનો એક બ્રાહ્મણ માસ્તર છે તે કહે છે કેઃ–

મારી જાતના બ્રાહ્મણો બધા ભિક્ષુકો છે, તેથી લોકોનાં અગિયારમાંબારમાં ખાય છે, મરતી વખતનાં આમાન્નનાં દાન લે છે, મહાદેવની પૂજામાંથી શિવનિર્માલ્ય થયેલું ઘી ખાઈ જાય છે, ભઠિયારાપણાની નોકરીઓ કરે છે, શ્રીમંતોને ઘેર પાણી ભરવાનાં કામો કરે છે, મંદિરોમાં નોકરીઓ કરીને શાસ્ત્રોમાં નિષેધ કરેલું દેવનું દ્રવ્ય ખાય છે, એટલુંજ નહિ પણ કન્યાવિક્રય કરે છે અને બીજા પણ ઘણી જાતના અધર્મ કરે છે; અને હું સંધ્યા કરું છું, બ્રહ્મચર્ય પાળું છું, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરું છું, કોઇનું દાન લેતો નથી અને કોઇને ભણાવીને જાતમહેનતથી મારો ગુજારો કરું છું. વળી જેમ બને તેમ સાત્ત્વિકવૃત્તિથી રહું છું, છતાં પણ મારી જાતવાળાઓના હાથની રસોઇ જમવામાં તથા તેમની સાથે એક પંગતે બેસીને જમવામાં હું અભડાઇ જતો નથી અને અજાયબી તો જુઓ કે, તમારી સાથે બેસીને જમતાં હું અભડાઇ જાઉં છું ! હું જાણું છું કે, મારી નાતના લોકો કરતાં તમે હમણાં વધારે પવિત્ર જિંદગી ગાળો છો. કારણ કે હું જોઉં છું કે, મારો સાળો આખું ગામ માગી આવે તે ભીખના લોટના રોટલા ખાય છે અને તમે તમારી જાતમહેનતથી કરેલી કમાણીના રોટલા ખાઓ છો. મારા કાકા ખૂબ મરચાંવાળું ટાઢું શાક, ગાજરનું અથાણું, ટાઢું અન્ન અને એવી તમોગુણી વસ્તુઓ રોજ ખાય છે અને તમે સત્ત્વગુણી ખોરાક હમેશાં ખાઓ છો. મારી ભાભી ક્યાંય જમવા જાય ત્યારે રેશમી સાડી પહેરે છે, એ સાડીને હું બરાબર ધ્યાન રાખીને જોઉં છું કે, તેણે બાર વરસ થયાં કોઇ દિવસ ધોઈ નથી અને તમે હરરોજ સવારે તથા સાંજે ધોયેલાં કપડાં પહેરો છો.

અમારી જાતવાળા સવારે એક વખત વેઠિયાની વેઠ પેઠે નાહવામાં આડાઊભા બે લોટા પાણી ઢોળી દે છે અને ફાળિયું પણ પૂરું ન ભીંજાય તેવી રીતે જેમ તેમ રિવાજને ખાતર નાહી લે છે. તમે હમેશાં નિયમસર ચોળીમસળીને બન્ને વખત નાહો છો. મારા સસરાના ઘર પાસે કુંભારવાડો છે, તેથી ઓસરીમાં બેઠા હોય ને પવન આવે ત્યારે નિભાડાની રાખ ઊડીને આંખમાં પડ્યા કરે છે અને ગધેડાંના મૂતરની વાસ આવ્યા કરે છે. ઘરમાં પણ એક કોરે ભેંસો બંધાય ને બીજી તરફ ઘોડી બંધાય તેથી છાણની ને લાદની સુગંધી ફેલાઇ રહે છે ને મચ્છરો બણબણાટ કર્યા કરે છે. એ સિવાય કજિયાખોર છોકરાંઓ આખી રાત ભેંકડો તાણ્યા કરે એ મજા તો વળી જુદી!

તમે સવારમાં વહેલા ઊઠો છો ને અમારા લોકોનાં પેટમાં પરણારા માલ પડ્યા હોય તેથી આળસુ થઇને પથારીમાં પડ્યા રહે છે ને મોડા ઊઠે છે. તમે સવારમાં નાહીધોઇ પવિત્ર થઇને પાઠપૂજા કરો છો ને એ લોકો કયા યજમાનને ઘેર આજે ભીખ માગવા જવું તે બાબતના પથારીમાંથી ઊઠીને વિચાર કરે છે. તમારે ઘેર હમેશાં કોઈ સાધુસંત કે વિદ્વાન અને નવા નવા મિજમાનો જમે છે ને એ લોકોના અડંગા કોઇકને ઘેર હોય છે. જમ્યા પછી બપોરે તમે ધંધારોજગારનાં કામકાજ કરો છો ને એ લોકો સોડચો તાણીને સૂઈ રહે છે. વળી રાતે જમ્યા પછી તમે કુટુંબમંડળમાં બેસીને આનંદાયક વાતો કરો છો, સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચો છો અને કોઇ દોસ્ત સાથે દેશના કલ્યાણની વાતો કરો છો, ત્યારે એ લોકો પોતાના કુટુંબમાં ગાળાગાળી કરે છે, એકબીજાની અદેખાઈની વાતો કરે છે, યજમાનોને મૂંડવાની વાતો કરે છે અને નાતમાં તડાં પાડવાની વાતો કરતા કરતા ઊંઘી જાય છે. તેમ છતાં એ ઊંચા ને તમે નીચા! એના ઘરનું કે એના હાથનું જમવામાં તમે અભડાઓ નહિ અને તમારા હાથનું જમવામાં કે તમારી સાથે બેસીને જમવામાં એ અભડાઇ જાય!! આ દુઃખ તે કોને કહેવું? તમે શરીરની સફાઈમાં ચડો, ખાવાપીવાની પવિત્રતામાં ચડો, ધંધારોજગારની પવિત્રતામાં ચડો અને સારા આચાર પાળવામાં તથા ઉત્તમ વિચારો કરવામાં પણ એ લોકોથી તમે બહુજ ચડો; એટલુંજ નહિ પણ પવિત્રતાની દરેક બાબતમાં એ લોકો તમારા કરતાં ઘણાજ ઊતરતા છે, છતાં પણ એનાથી તમે

અભડાઓ નહિ ને એ તમારાથી અભડાઇ જાય એ શું નવાઇ જેવું નથી? હું ખુલ્લી રીતે જાણું છું કે, એ લોકોના આચારવિચાર બહુજ હલકા પ્રકારના છે અને તમારા આચારવિચાર બહુજ ઊંચી જાતના છે, છતાં પણ હું તમારી સાથે બેસીને જમી શકું નહિ ને એ લોકોની સાથે મારે વારેવારે જમવું જોઇએ અને સારે-માઠે અવસરે મારે ઘેર તેઓને ફરજિયાત જમાડવા જોઇએ, એ એક પ્રકારનો જુલમ નહિ તો બીજું શું?

આ વાત સાંભળીને મારી આંખો ઊઘડી ગઈ, કારણ કે હું પણ હજી એવાજ અંધારામાં છું. મારો એક દોસ્ત મારી પાડો-શમાં રહે છે. તે મારા કરતાં ઘણાજ સારા આચારવિચાર પાળે છે પણ તે ભાટિયો છે ને હું વાણિયો છું એમ કહેવાય છે, માટેજ હું તેનું જમી શકતો નથી. આવી રીતના પોલંપોલમાં પડ્યા રહેવું અને આભડછેટની કલ્પિત જાળમાં બંધાઇ રહેવું એજ શું જિંદગીની સાર્થકતા? આવી રીતે જુદા જુદા વાડાઓમાં પુરાઈ રહેવા માટેજ શું આપણને જિંદગી આપવામાં આવી હશે?

૧૬–મનુષ્યદેહ ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે તેનું કારણ શું?

આવી જાતના વિચારો કરતો ધરમદાસ બેઠો હતો. એટલામાં ત્યાં ત્રિવેદી તથા હરિદાસ આવી પહોંચ્યા અને પૂછ્યું કે, કેમ શું ચાલે છે? ત્યારે ધરમદાસે લાલદાસ કાકાની હકીકત, તેનું મરણ અને તેને લીધે પોતાના મનમાં ઊઠેલા વિચારોની વાતો કહી સંભળાવી.

એ સાંભળીને ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, ઓહો! જિંદગીના હેતુ ઉપર તમે વિચાર કરો છો? જિંદગીના હેતુ તો બહુ મહાન છે, બહુ ગંભીર છે, બહુ વિશાળ છે, બહુ ઉત્તમ છે, બહુ ખૂબીદાર છે અને બહુ આનંદદાયક છે; કારણ કે આત્મા જ્યારે તદ્દન નિરંજન–નિરાકાર હોય ત્યારે તે પોતે પોતાના સત્–ચિત્–આનંદ સ્વરૂપમાંજ રહે છે; પણ જ્યારે તે કારણદેહમાં આવે, પછી સૂક્ષ્મ-દેહમાં આવે અને પછી સ્થૂલદેહમાં આવે, ત્યારે તે સીધી રીતે બીજા જીવોને ખાસ આનંદ આપી શકે છે અને પોતે જગતની દરેક વસ્તુઓમાંથી અખૂટ આનંદ લઇ શકે છે. આત્માની આવી ઉત્તમ સ્થિતિ થાય તેનું નામ જિંદગી છે. માટે બીજા જીવોને આનંદ આપવો અને પોતે દરેક વસ્તુમાંથી આનંદ મેળવવો એ

જિંદગીનો મુખ્ય હેતુ છે. આત્મા જ્યારે નિરંજન–નિરાકાર સ્થિતિમાં હોય ત્યારે તે કેવો હોય, કયાં હોય અને શું કરે? એ કાંઇ બધા લોકો જાણી શકતા નથી. પણ જ્યારે તે જિંદગી-રૂપે સ્થૂલદેહમાં બહાર પડે ત્યારેજ તેનો કાંઈક ખ્યાલ આપણને આવી શકે છે. માટે મને તો એમ લાગે છે કે, બીજરૂપ તે કારણ-દેહ છે, ઝાડરૂપ તે સૂક્ષ્મદેહ છે અને ફળરૂપ તે સ્થૂલદેહ છે; કારણ કે એમાં જિંદગીની હયાતી આપણને ચોખ્ખી રીતે દેખાય છે અને એનો લાભ લઇ શકાય છે. અથવા બીજી રીતે કહીએ તો કારણદેહ એ ગર્ભમાં રહેલા ઈંડારૂપે છે, સૂક્ષ્મદેહ તે જન્મેલા ઈંડામાં તૈયાર થયેલા જીવરૂપે છે અને સ્થૂલદેહ તે જગતમાં ગમે ત્યાં ઊડી શકે એવી પાંખોવાળા પંખીરૂપે છે. આવી રીતે સ્થૂલ-દેહની મારફત આપણે જિંદગીની હયાતીના લાભ લઈ શકીએ છીએ, માટે પ્રાચીન ઋષિઓએ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે, મનુષ્યદેહ ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે, તેથી તેની સાર્થકતા કરી લેવી જોઇએ. એ સાર્થકતા એજ છે કે, આપણે જીવોને આનંદ આપવો અને જગતની સૌ વસ્તુઓમાંથી આનંદ લેવો. જો જિંદગીના આ બે મુખ્ય હેતુઓ ન હોય તો પછી આપણા આત્માને સ્થૂલદેહમાં અવતાર લેવાની કંઈ જરૂર ન હતી. કારણ કે આત્મા પોતે તો આનંદ-રૂપજ છે, પણ તે જ્યારે પોતે પોતાનાજ આનંદની સ્થિતિમાં–પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર હોય, ત્યારે તે સીધી રીતે બીજા જીવોને આનંદ આપી શકતો નથી અને બીજી વસ્તુઓમાંથી આનંદ લઈ શકતો નથી. માટે બીજા જીવોને આનંદ આપવા સારુ અને બીજી વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવવા સારુ તે વારંવાર અવતાર લે છે.× આમ હોવાથી આપણી જિંદગીના મુખ્ય બે હેતુ છે.

પ્રથમ હેતુ એ છે કે, સૌ જીવોને આપણે આનંદ આપવો અને બીજો હેતુ એ છે કે, જગતની સૌ ચીજોમાંથી આપણે આનંદ મેળવવો. આ બે હેતુ સિદ્ધ કરવા માટેજ બધી જાતનું જ્ઞાન

× આર્ય તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસીઓને આ પેરામાં જણાવેલ જિંદગીની સાર્થકતા તેમજ આત્માની અપેક્ષાએ સ્થૂલશરીરની ઉત્તમતા વગેરે બાબતો અવળીજ લાગશે, કેમકે તે તેવીજ છે. લેખકને આ વિષયમાં યોગ્ય માહિતી ન હોવી એજ આનું કારણ લાગે છે, પરંતુ એમ કહ્યા પછી આગળ ચાલતાં લેખક કહે છે, તે સર્વ સામાન્ય માટે ઉપકારકજ જણાશે. —મંત્રી સ. સા. વ. કા.

છે, બધી જાતના ધર્મો છે, બધી જાતના નિયમો છે, બધી જાતની વિદ્યાઓ છે, બધી જાતના વિધિનિષેધો છે, બધી જાતનાં શાસ્ત્રો છે અને બધી જાતની શક્તિઓ છે; એટલુંજ નહિ પણ એ બે હેતુઓ પાર પાડવાથીજ જિંદગીની સાર્થકતા થાય છે. માટે હવે તો આપણે સંસારમાં સ્વર્ગ લાવવાના ઉપાયો કરવા જોઇએ. મનુષ્યોમાં રહેલી મહાન શક્તિઓને ખીલવવાના ઉપાયો કરવા જોઇએ. જગતમાંથી રોગોને નાબૂદ કરવાના ઉપાયો કરવા જોઇએ. દુનિયામાંથી દરિદ્રતાને હાંકી કાઢવાના ઉપાયો કરવા જોઇએ. ઊછરતી પ્રજાને અભેદમંત્રની દીક્ષા આપવાના ઉપાયો કરવા જોઇએ. આપણા બંધુઓને ઘણી જાતની ગુલામગીરીમાંથી છોડાવવાના ઉપાયો કરવા જોઇએ. મનુષ્યજાતમાંથી અજ્ઞાન દૂર કરવાના ઉપાયો કરવા જોઇએ. ભવિષ્યની પ્રજા ખૂબસૂરત, તંદુરસ્ત ને કદાવર થાય એવા ઉપાયો કરવા જોઇએ. જગતમાંથી બધી જાતના કલેશ મટી જાય એવા ઉપાયો કરવા જોઇએ. આખી દુનિયામાંથી બનાવટી ધર્મ નાશ પામે ને એકજ ઈશ્વરી ધર્મ ચાલુ થાય એવા ઉપાયો કરવા જોઇએ. ઘણી જાતનાં દુઃખો સાચેસાચાં હોતાં નથી, પણ માણસો પોતાના મનની નબળાઇથીજ દુઃખ પામ્યા કરે છે, માટે માણસોના મનની નબળાઈઓ મટે એવા ઉપાયો કરવા જોઇએ. આપણા દેશની પ્રજા કટાઈ ગઈ છે ને તેની ઉપર ઘણી જાતના કાટના થર બાઝી ગયા છે, તે કાટ ઉખેડી નાખવાના ઉપાયો કરવા જોઇએ અને આપણા ભાઈઓને દેવ બનાવવાના તથા આપણી બહેનોને સ્વર્ગની દેવીઓ બનાવવાના ઉપાયો આપણે કરવા જોઇએ. બની શકે તેટલાં એવાં ભલાં કામો કરી જગતના જીવોને આનંદ આપવો એ આપણી જિંદગીનો મુખ્ય ને પહેલો હેતુ છે.

જિંદગીનો બીજો મહાન હેતુ એ છે કે, આપણા સંબંધમાં આવતી જગતની દરેક વસ્તુઓમાંથી આપણે કાંઈક ખાસ આનંદ મેળવવો જોઇએ. કારણ કે કોઈ પણ ઠેકાણેથી આપણને આનંદ ન મળતો હોય, તો આપણે બીજાઓને સહેલાઇથી આનંદ આપી શકીએ નહિ, પણ જો આપણે સૌ ઠેકાણેથી ને સૌ વસ્તુઓમાંથી ખાસ આનંદ મેળવી શકતા હોઇએ તોજ આપણે બીજાઓને આનંદ આપી શકીએ. માટે આપણે જગતની દરેક વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવતાં શીખવું જોઇએ અને એ શીખવું એમાં કાંઇ મુશ્કેલી નથી. જો ધારીએ તો બહુ સહેલાઇથી શીખી શકીએ.

૧૭–જગતની વસ્તુઓ તથા બુદ્ધિની ખૂબી

કૃપાળુ ઈશ્વરે જગતની દરેક વસ્તુમાં તેના ગુણદોષ તે પોતે-જ કહી આપે તેવી તેઓનાં રૂપ, રંગ, કદ, આકાર ને વજનમાં કાંઈક ખાસ ભાષા મૂકેલી છે. દરેક વસ્તુમાં કાંઇક ખાસ ઉપયોગ, કાંઇક ખાસ કિંમત, કાંઇક ખાસ સૌંદર્ય, કાંઇક ખાસ આકર્ષણ અને કાંઈક ખાસ રહસ્ય રહેલું છે; એટલુંજ નહિ પણ દરેક વસ્તુમાં કાંઇક ખાસ અલૌકિક આનંદ રહેલો છે; કારણ કે જગતની દરેક વસ્તુમાં પરમાત્મા પોતે રહેલો છે. માટે જો આપણે ધારીએ તો જગતની કોઇ પણ વસ્તુમાંથી–ખરાબમાં ખરાબ ગણાતી વસ્તુ-ઓમાંથી–પણ મોટામાં મોટું તત્ત્વ મેળવી શકીએ અને એમાંથી જગતના ઘણા જીવોને મહાઆનંદ આપી શકીએ.

થોડામાં થોડી બુદ્ધિવાળાં પશુ, પંખી તથા માછલાં ને કીડા-ઓ પણ જગતની ઘણી વસ્તુઓના ગુણોનો જુદો જુદો લાભ લે છે અને તેનો જુદો જુદો ઉપયોગ કરે છે. ત્યારે મહાન બુદ્ધિ-વાળાં માણસો જગતની વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવે એમાં શું મોટી વાત છે? એટલુંજ નહિ પણ માણસોનાં બુદ્ધિબળ ઉપર મને તો એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે, કદી જગતની વસ્તુઓમાં આટલી બધી કુદરતી ખૂબી ન હોત, તોપણ માણસો પોતોનાં બુદ્ધિબળથી જુદી જુદી યુક્તિઓ કરીને જગતની ઘણી વસ્તુ-ઓમાં કેટલીક જાતની ખાસ ખૂબીઓ લાવી શકત; તો પછી એ બન્નેના સંયોગથી આપણે જગતની દરેક વસ્તુમાંથી આનંદ મેળવી શકીએ એમાં શું મોટી વાત છે? અને આટલી બધી અનુકૂળતા છતાં પણ જો આપણે જગતની વસ્તુઓમાંથી આનંદ ન મેળવી શકીએ અને એ આનંદ આપણા ભાઇઓને ન આપી શકીએ, તો એ કરતાં આપણી વધારે નાલાયકી બીજી કઈ? અને એ કરતાં વધારે કમનસીબ બીજું શું? કારણ કે બુદ્ધિ એટલે શું એ તમને ખબર છે? બુદ્ધિ એટલે મહાન શક્તિ. બુદ્ધિ એટલે અલૌકિક બળ. બુદ્ધિ એટલે દેવતાઈ પ્રકાશ. બુદ્ધિ એટલે આત્માને ઊડવાની પાંખો. બુદ્ધિ એટલે મનુષ્યજાત ઉપર ઊતરેલી ઈશ્વરની કૃપા. બુદ્ધિ એટલે મોટામાં મોટું તત્ત્વ. બુદ્ધિ એટલે મનુષ્યનું મનુ-ષ્યત્વ, બુદ્ધિ એટલે જીવ અને ઈશ્વરને જોડનારી કડી. બુદ્ધિ એટલે આ દુનિયાનાં મનુષ્યોની કામધેનુ. બુદ્ધિ એટલે સાચું જાદુ. બુદ્ધિ

એટલે બધી જાતની હુન્નરકળાનું મૂળતત્ત્વ. બુદ્ધિ એટલે સંસારનો સાર, બુદ્ધિ એટલે ધર્મનું રહસ્ય. બુદ્ધિ એટલે બધી જાતના ચમત્કારનું મધ્યબિંદુ. બુદ્ધિ એટલે બધી જાતની આબાદીનો મહામંત્ર. બુદ્ધિ એટલે બધી જાતનાં શાસ્ત્રોની જનેતા. બુદ્ધિ એટલે પાર વિનાનું ઊંડાણ. બુદ્ધિ એટલે સૌંદર્યનો ભંડાર. બુદ્ધિ એટલે ગુણોની ખાણ. બુદ્ધિ એટલે આનંદનું ઘર અને બુદ્ધિ એટલે આત્માની સહીપણી; એટલુંજ નહી પણ અદૃષ્ય ઈશ્વરના આપણાથી સમજી શકાય તેવા સ્પષ્ટ અંશનેજ મહાત્માઓ બુદ્ધિ કહે છે. માટે ભાઈ! જેમ બને તેમ આપણે આપણી પોતાની બુદ્ધિને ખીલવવી જોઈએ અને સૌસૌના પ્રમાણમાં જગતના સૌ જીવોની બુદ્ધિ ખીલી શકે એવા ઉપાયો આપણે કરવા જોઈએ, તોજ જગતમાં આનંદ વધી શકે અને તોજ આપણી જિંદગીની સાર્થકતા થઈ શકે. પણ આવી મહાન શક્તિવાળી બુદ્ધિ એ તો હજી એક અંગ છે. બીજું અંગ જે જગતની વસ્તુઓ અને તેની ખૂબી તે તો હજી બાકી છે, એ ખૂબી પણ કાંઈ જેવીતેવી નથી. એને માટે પણ મહાત્માઓ કહે છે કે, જગતની વસ્તુઓ એટલે શું, એ તમને ખબર છે? અનુપમ કુદરતનું સ્થૂલરૂપ તે આ જગતની વસ્તુઓ છે. જગતની વસ્તુઓ એટલે આપણાથી વાપરી શકાય એવું ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય. જગતની વસ્તુઓ એટલે એકજ મહાતત્ત્વની જુદી જુદી બનાવટો, જગતની વસ્તુઓ એટલે સૃષ્ટિનું સૌન્દર્ય. જગતની વસ્તુઓ એટલે આ પૃથ્વીમાં આવેલો સ્વર્ગનો ખજાનો. જગતની વસ્તુઓ એટલે જગતના જીવોને સુખી બનાવવાનાં સાધનો. જગતની વસ્તુઓ એટલે જીવતું જાદુ. જગતની વસ્તુઓ એટલે માણસોને સ્વર્ગમાં ચડવાનાં પગથિયાં. જગતની વસ્તુઓ એટલે ઈશ્વરનો મહિમા સમજાવનારી પોથીઓ. જગતની વસ્તુઓ એટલે અજાયબીના ભંડારો. જગતની વસ્તુઓ એટલે ઈશ્વરનાં રમકડાં. જગતની વસ્તુઓ એટલે કુદરતની પોતાની કારીગરીના ઉત્તમ નમૂનાઓ. જગતની વસ્તુઓ એટલે માણસોની પરીક્ષા લેવાની કસોટીઓ; કારણ કે જગતની વસ્તુઓને સારી કે માઠી જે રીતે તથા થોડા કે ઘણા પ્રમાણમાં માણસો વાપરી શકે તે પ્રમાણેજ ઈશ્વરની હજૂરમાં માણસોની કિંમત થાય છે. જગતની વસ્તુઓ એટલે ઈશ્વરી નિયમોનો ઝૂમખો. જગતની વસ્તુઓ એટલે કુદરતી પોથી વાંચવાની એ. બી. સી. ડી. જગતની વસ્તુઓ

એટલે માણસોને દેવપણાએ ચડવાની સીડી. જગતની વસ્તુઓ એટલે માણસોને નવું બળ મેળવવાની બેટરીઓ. જગતની વસ્તુઓ એટલે માણસોનો પારસમણિ. જગતની વસ્તુઓ એટલે જગતને અખૂટ પ્રકાશ આપનાર સૂર્યો અને જગતની વસ્તુઓ એટલે જગતમાં વસ્તુઓરૂપે રહેલા પ્રત્યક્ષ દેવો; એટલુંજ નહિ પણ જગતની વસ્તુઓ એટલે ઈશ્વરી ચૈતન્યનું આપણાથી સમજી શકાય ને વાપરી શકાય એવું સ્થૂલરૂપ અથવા વધારે ખુલ્લા શબ્દોમાં કહીએ તો જગતની વસ્તુઓ એટલે વસ્તુઓરૂપે ઈશ્વર પોતે. અને તેજ સારુ વેદમાં કહેલું છે કે, सर्वं खल्विदं ब्रह्म આ બધું દેખાય છે તે બ્રહ્મ છે. ગીતામાં પણ કહેલું છે, वासुदेवः सर्वमिति બધું ઈશ્વરરૂપજ છે. એટલુંજ નહિ પણ ગીતામાં એમ પણ કહેલું છે કે,

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥
(अ. ६, श्लो. ३०)

પ્રભુ કહે છે કે, આ બધું જગત મારામાં રહેલું છે એમ જે જુએ છે અને આ જગતની બધી વસ્તુઓમાં તથા બધા ઠેકાણામાં હું રહેલો છું એમ જે જુએ છે, તે માણસ મારાથી દૂર નથી ને હું તેનાથી દૂર નથી. એટલે કે એવી દૃષ્ટિવાળો ને એવા અનુભવવાળો મહાત્મા મારામાંજ છે અને હું તેનામાંજ છું.

આવી રીતે વિચારીને જોતાં જગતની વસ્તુઓની કિંમત આપણે ધારી શકીએ તે કરતાં પણ ઘણીજ વધારે મોટી છે. માટેજ મહાત્માઓ કહે છે કે, જો તમારે તમારી જિંદગીની સાર્થકતા કરવી હોય, તો જગતની વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવતાં શીખો; કારણ કે જો તમે જગતની વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવી શકો તોજ એ આનંદ તમારા ભાઇબંધોને આપી શકો અને જ્યારે તમે જગતના બીજા જીવોને આનંદ આપો ત્યારેજ તમને આનંદ મળી શકે. એવુંજ તમારી પ્રકૃતિનું બંધારણ છે. એટલે જગતના જીવોને આનંદ આપવો એજ મનુષ્યની જિંદગીનો મુખ્ય હેતુ છે અને એ હેતુ સિદ્ધ થાય તોજ બીજા નાના કે મોટા હેતુઓ પાર પડી શકે છે. માટે જગતના જીવોને આનંદ આપવા સારુ અને ઈશ્વરને રાજી કરવા સારુ આપણે જગતની વસ્તુઓમાંથી આનંદ મેળવતાં શીખવું જોઈએ અને એ શીખવું એમાં કાંઈ બહુ મુશ્કેલી નથી, કારણ કે જગતની દરેક વસ્તુઓ સ્વાભાવિક રીતેજ

વીજળીથી ભરેલી બેટરીઓ છે. જગતમાં જેટલાં ભલાં કામો છે, પરમાર્થનાં કામો છે, તે બધાં કામો એક એક મોટા મોટા કારખાના જેવાં છે. એટલે આપણે નવું કાંઇજ કરવાનું નથી; કારણ કે એક તરફ દયાળુ મહાત્માઓએ પરમાર્થનાં કારખાનાંઓ તૈયાર કરી રાખેલાં છે અને બીજી તરફ અવર્ણનીય કુદરતે જુદી જુદી વસ્તુઓમાં વીજળીની બેટરીઓ ભરી રાખેલી છે. માટે આપણે તો હવે નિમિત્ત માત્ર થવાનીજ જરૂર છે; અથવા તો સારા ઇજનેર થવાની જરૂર છે. એ પરમાર્થના સંચાઓની સાથે વસ્તુઓની બેટરીનો તાર જોડી દેવો એટલુંજ આપણે કરવાનું છે. જો ફક્ત એટલુંજ આપણને રૂડી રીતે કરતાં આવડે તો પરમાત્મા એવા દયાળુ છે કે, એમાંથીજ આપણને મોક્ષ મળી શકે એમ છે. માટે જગતના જીવોની સેવા કરવા સારુ અને એ રસ્તે જગતમાં ઈશ્વરનો મહિમા ફેલાવવા સારુ આપણે પરમાર્થના ઇજનેર થવું જોઇએ. એ ઇજનેરગીરી કેવી મજાની હોય એ તમને ખબર છે?

૧૮–પરમાર્થના ઇજનેરોની કામગીરી

અરે વાહરે વાહ!! એક તરફ મહાત્માઓએ કાઢેલાં પરમાર્થનાં ખાતાંઓ અને બીજી તરફ અનુપમ સૌંદર્યવાળી નિત્યનવી અલૌકિક કુદરતની વીજળીની બેટરીઓ એ બન્નેનો સંબંધ જોડવાનું કામ કેવું આનંદદાયક હોય એ જરા ખ્યાલ તો કરો! એ ઉત્તમ કામ એ ઇજનેરોનું છે. જગતમાં સૌંદર્ય ફેલાવવાનું, મનુષ્યોની ઉત્તમ નાજુક લાગણીઓને ખીલવવાનું, જગતની દોલત વધારવાનું, ખરાબ ગણાતી વસ્તુઓને ઉત્તમ બનાવવાનું, બંધ પડી ગયેલાં પરમાર્થનાં ખાતાંઓને નવી વીજળી પૂરી પાડી ફરીથી ચલાવવાનું, ઢીલાં પડી ગયેલાં દયાનાં કામોને મદદ આપી તેનું જોર વધારવાનું અને અદૃષ્ય રહેલાં કુદરતી તત્ત્વોને ઉપયોગમાં લઈ મનુષ્યોનું બળ વધારવાનું મહાન કામ એ ઇજનેરોનું છે. પૃથ્વીના પડમાં છુપાઇ રહેલો ખજાનો શોધી કાઢવાનું, સમુદ્રના ભીતરમાં છુપાઇ રહેલાં અનેક રત્નોનો જગતને લાભ આપવાનું, જુદી જુદી સાધારણ વસ્તુઓના સંયોગ કરીને તેમાંથી મહાન બળ ઉપજાવવાનું અને એ બળને જગતના કલ્યાણનાં કામમાં વધારવાનું અદ્‌ભુત કામ એ ઇજનેરોનું છે. જગતમાં અનેક જાતનાં કુદરતી બળ સીધી રીતે ઉપયોગમાં આવ્યા વિના ફોગટ

ચાલ્યાં જાય છે. તેનો ઉપયોગ કરી જગતના જીવોનાં સુખનાં સાધનો વધારવાં એ પ્રભુનું વહાલું કામ એ ઇજનેરોનું છે. ધરતી-કંપ, દુષ્કાળ, રેલ, મરકી, કૉલેરા, સમુદ્રનાં તોફાન, હવાનાં તોફાન, અતિ ઠંડી, અતિ ગરમી, અતિવૃષ્ટિ, જ્વાળામુખી વગેરે અનેક જાતની આફતો જે જગત ઉપર આવ્યા કરે છે અને પ્રાણીઓનું સત્યાનાશ કાઢી નાખે છે, તે આફતોનાં મૂળ કારણો ને તેના ઉપાયો શોધી કાઢવા અને એ આફતોના દુઃખમાંથી જગતના જીવોને બચાવી લેવા એ ખરેખરા મહાન પરમાર્થનું કામ એ ઇજનેરોનું છે. ટૂંકામાં એજ કે કોઈ પણ રીતે મનુષ્યોની ઉત્તમ લાગણીઓ ખીલે તથા જગતમાંથી જેમ બને તેમ દુઃખો ઓછાં થાય એમ કરવું એ મહાન કામ એ ઇજનેરોનું છે; એટલુંજ નહિ પણ સાધારણ લોકો જે એમ સમજ્યા કરે છે કે, જીવની ને ઈશ્વરની વચ્ચે બહુજ મોટી જુદાઇ છે ને જીવથી ઈશ્વર બહુજ દૂર છે, એ માન્યતાને ખોટી પાડી જીવોને ઈશ્વરની નજીક લઈ જવા અને ઈશ્વરને જીવની અંદર લાવી મૂકવો એ દેવતાઈ કામ એ ઇજનેરોનું છે. માટે જો જિંદગીની સાર્થકતા કરવી હોય તો એવા ઇજનેર થાઓ, એવા ઇજનેર થાઓ!

એ ઇજનેરોનું મહેનતાણું શું?

એવા પરમાર્થના ઇજનેરોને આવાં ભલાં કામો કરવા બદલ મહેનતાણું શું મળે છે, એ તમને ખબર છે? કુદરતી બેટરીઓ તરફથી ને પરમાર્થનાં કારખાનાઓ તરફથી એ તાર જોડનાર ઇજનેરોને આનંદ, આનંદ ને આનંદનુંજ મહેનતાણું મળે છે; અને ધન, માન, સુખ, કીર્તિ, તંદુરસ્તી, આત્મિક સંતોષ અને જિંદગીની સાર્થકતા તથા ઈશ્વર પોતે વગેરે જે ચીજો માણસોને જોઇતી હોય તે બધી ચીજો આનંદમાં આવી જાય છે. બોલો, આ કરતાં વધારે બીજું આપણે શું જોઇએ?

માત્ર જરાક વધારે

એવા ઇજનેર થવું એમાં કાંઇ મોટી વાત નથી. કારણ કે કૃપાળુ ઈશ્વરે મનુષ્યને એટલી બધી અગાધ બુદ્ધિ આપેલી છે અને હાલ એવો અનુકૂળ જમાનો છે કે, જો આપણે જરાક વધારે મહેનત કરીએ, જરાક વધારે લાગણીથી કામ કરીએ, જરાક વધારે છૂટ મૂકીને વર્તીએ, જરાક વધારે ઊંડા ઉતરીએ, જરાક વધારે પોતાનું સ્વમાન સમજીએ, જરાક વધારે સ્વદેશાભિમાની થઇએ,

જરાક વધારે ઉદારતા, હિંમત, અભ્યાસ, દઢતા અને ઉત્સાહ રાખીએ, જરાક વધારે અગવડો ભોગવી લેવાની ટેવ પાડીએ, જરાક વધારે બીજાઓને મદદ કરીએ, જરાક વધારે નવું નવું વાંચીએ, જરાક મોજશોખ ઓછા કરીએ, વસ્તુઓની અને આપણી પોતાની જરાક વધારે કિંમત સમજીએ, કર્તવ્ય કરવામાં જરાક વધારે મજબૂત બનીએ, જરાક વધારે આત્મિક બળનો ઉપયોગ કરીએ, અંતઃકરણને જરાક વધારે ખુલ્લું રાખીએ, જરાક વધારે ઉદાર ધર્મને બાજુમાં રાખીને ચાલીએ અને જરાક વધારે ઈશ્વરની નજીક રહીને કામ કરીએ તો હમણાંજ કામ બની જાય.

તો હમણાંજ જગતની ઘણી વસ્તુઓ પોતાનું અસલ સ્વરૂપ આપણી આગળ ખુલ્લું કરી દે. તો હમણાંજ કુદરતના ઘણાએ છૂપા ભેદો જગતમાં જાહેર થઇ જાય. તો હમણાંજ વસ્તુઓની ખૂબીઓની આડે રહેલો પડદો ઊંચકાઈ જાય. તો હમણાંજ આપણી બુદ્ધિમાં નવી રોશની આવી જાય. તો હમણાંજ આપણા કામકાજમાં નવું બળ આવી જાય. તો હમણાંજ આજ દિવસ સુધી ગુપ્ત રહેલી વસ્તુઓની ભાષા આપણને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવા લાગે. તો હમણાંજ ધૂળ જેવી વસ્તુઓ સોનાના મૂલ્યની થઇ પડે. તો હમણાંજ એક એક ચીજમાંથી બીજી હજારો નવી નવી ચીજો થવા લાગે. તો હમણાંજ અપવિત્ર ગણાતી વસ્તુઓને પણ પવિત્ર બનાવી શકાય. તો હમણાંજ જે વસ્તુઓને નકામી સમજીને ફેંકી દઈએ છીએ તેમાંથીજ ધનના ભંડારો ભરી શકાય. તો હમણાંજ એ વસ્તુઓમાં નવું સૌંદર્ય આવી જાય અને જો એમ થાય તો હમણાંજ સંસારમાં સ્વર્ગ બની જાય; એટલુંજ નહિ પણ જો હજી પણ જરાક વધારે ઊંડા ઊતરીએ ને એ વસ્તુઓનાં મૂળ સુધી પહોંચીએ તો એમાંથીજ ઈશ્વર પ્રત્યક્ષ થઇ શકે. કારણ કે એ બધું તદ્દન સ્વાભાવિક છે ને કુદરતના નિયમ પ્રમાણેજ છે. માત્ર આપણે ઉપર મુજબ વર્તતા નથી ને તેનો લાભ લેતા નથી એ આપણીજ ખામી છે. બાકી કુદરત તો હમેશાં સૌની આગળ એક સરખી રીતેજ ખુલ્લી છે. માટે આપણે જો આપણી જિંદગીનો મૂળ હેતુ પાર પાડવો હોય અને જિંદગીની સાર્થકતા કરવી હોય તો ઉપર મુજબના ઇજનેર બનવું જોઇએ. કારણ કે સૌ જીવોને આનંદ આપવો એજ આપણી જિંદગીનો મુખ્ય હેતુ છે અને એ હેતુ પાર પાડવા માટેજ જગતની વસ્તુઓને વધારેમાં વધારે ઉપયોગી

બનાવવા પાછળ આપણી અગાધ બુદ્ધિ ને અમૂલ્ય જિંદગી વાપરવાની છે. કારણ કે એથીજ અંતે આપણું અને સૌનું કલ્યાણ થવાનું છે. એમાંથી અંતે કેવી રીતે કલ્યાણ થશે એ તમારે જાણવું છે? તો જાણી લો કે જ્યારે આપણને એવી રીતે કામ કરતાં આવડશે, ત્યારે આપણે હવામાંથી ખોરાક મેળવી શકીશું. ત્યારે આપણે સમુદ્રમાંથી વીજળી મેળવી શકીશું. ત્યારે આપણે આકાશમાં મુસાફરી કરી શકીશું. ત્યારે આપણે મરજી મુજબ વરસાદ વરસાવી શકીશું. ત્યારે આપણે આપણી મરજી મુજબ આપણા દેશમાં શરદીગરમી રાખી શકીશું. ત્યારે આપણે ઘણી જાતના રોગોને જગતમાંથી દૂર કરી શકીશું. ત્યારે આપણે જાનવરોની ભાષા સમજી શકીશું. ત્યારે આપણે વધારે લાંબા આયુષ્યવાળા થઇ શકીશું. ત્યારે આપણે દુષ્કાળ પડતા અટકાવી શકીશું. ત્યારે આપણે હવામાંથી અખૂટ પાણી મેળવી શકીશું. ત્યારે સમુદ્રનાં મોજાંઓ આપણાં ઘરસંસારી કામો કરવા લાગશે. ત્યારે રાજ્યનાં બંધનો ને કરો ઓછા થઇ જશે. ત્યારે જે સૂક્ષ્મ જંતુઓ હાલમાં આપણને નાશકારક લાગે છે, તે જંતુઓદ્વારા મોટા ફાયદા મેળવી શકીશું. ત્યારે ધરતીકંપને અટકાવી શકીશું. ત્યારે કડવી દવાઓ પીધા વિના માનસિક બળથી દરદો સારાં કરી શકીશું. ત્યારે હાલમાં જે શક્તિઓ નકામી ચાલી જાય છે, જેમકે પાણીના ઝરાઓ, પવનના સપાટાઓ, સૂરજની ગરમી ને અજવાળું, સમુદ્રમાંથી ઊડી જતી વરાળ, સૂર્યના પ્રકાશને લીધે પૃથ્વીમાંથી નીકળતા જુદી જુદી જાતના ગેસ; વદસાદથી આવતી રેલો, સમુદ્રનાં ઊછળતાં મોજાંઓ, પગ નીચે કચરાતી ઔષધિઓ, ચંદ્રમાંથી આવતી શીતળતા, પૃથ્વીની અંદરની ગરમી, અવાજની અસરો અને મનુષ્યોની અંદર રહેલી પ્રબળ લાગણીઓ વગેરે હજારો જાતની મહાશક્તિઓ ફોગટ ચાલી જાય છે, તે બધાંનો દહાડે દહાડે જ્યારે વધારે ઉપયોગ કરી શકાશે, ત્યારે કોઇ પણ ચીજ જગતમાં નકામી રહેશે નહિ. ત્યારે દુનિયામાંથી દરિદ્રતા નાબૂદ થશે. ત્યારે કેદખાનાંઓ હુન્નરશાળાઓના રૂપમાં ફેરવાઇ જશે. ત્યારે સમુદ્રના તળિયામાં લોકો મકાનો બાંધીને રહી શકશે. ત્યારે આકાશમાં ઊડતી હોટેલો બની શકશે. ત્યારે નવી નવી શોધો કરવી એ તો તદ્દન સ્વાભાવિક કામ થઇ પડશે અને એજ લોકોની મુખ્ય કામગીરી રહેશે. કારણ કે, ઘરનાં

કામો, ખેતીનાં કામો, ઑફિસનાં કામો, વેપારનાં કામો કે હુન્નરકળાનાં કામો એ તો સંચાઓ કર્યા કરશે, એટલે માણસો નવી નવી શોધો પાછળજ મંડયા રહેશે.

ટૂંકામાં એજ કે, એ વખતે માણસોનાં તથા બીજાં પ્રાણીઓનાં ઘણી જાતનાં દુઃખો ઓછાં થઇ જશે અને માણસોનું જ્ઞાન એટલું બધું વધી જશે કે, જાણે આ સંસારમાંજ સ્વર્ગ આવી ગયું હોય એવું થઈ પડશે. પણ આ બધું શામાંથી થવાનું છે? માણસોની નબળાઈમાંથી નહિ, આપલપોપલિયાપણામાંથી નહિ, મોજશોખમાંથી નહિ, ખોટાં લાડ ને માવડિયાપણામાંથી નહિ, નમાલાપણામાંથી નહિ અને હાલના વખતમાં આપણે જે પોલંપોલમાં જિંદગી ખોઇ નાખીએ છીએ તેવા પોલંપોલમાંથી નહિ પણ જિંદગીના હેતુ સમજીને આપણી ફરજો આપણે બરાબર રીતે બજાવીએ તેમાંથી એ બધું થવાનું છે.

આ વાતો ચાલતી હતી ત્યારે ધરમદાસના બીજા બે મિત્રો નવલરામ તથા વામનરાવ ત્યાં આવેલા હતા. તેમાંથી નવલરામે આ સાંભળીને કહ્યું કે બેશક, મિ. ત્રિવેદીનું સ્વપ્નું બહુ મજાનું છે, પરંતુ એ સ્વપ્ના પ્રમાણે વર્તવા માટે આપણા લોકો પાસે પૂરતી સાધનસામગ્રી ક્યાં છે?

ત્યારે હરિદાસે અજાયબીથી કહ્યું કે, શું એ માત્ર સ્વપ્નું છે?

નવલરામે કહ્યું કે, સ્વપ્નું નહિ તો ઊંચી જાતની કલ્પના; એ કરતાં વધારે હું કાંઇ માનતો નથી. કારણ કે એ પાર પાડવાનાં આપણી પાસે સાધનો ક્યાં છે? કેમ મિ. ત્રિવેદી?

ત્યારે ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, બેશક, જ્યાંસુધી આપણે આવા ને આવા નમાલાજ રહીએ ત્યાંસુધી તો બધી કલ્પનાજ કહેવાય.

ત્યારે નવલરામે કહ્યું કે, પણ નમાલા ન રહીએ તો કરીએ શું? આપણી પાસે સાધનો ક્યાં છે? આપણી પાસે ધન ક્યાં છે? આપણી પાસે હથિયાર ક્યાં છે? આપણી પાસે સ્વતંત્રતા શીખવનારી શાળાઓ ક્યાં છે? આપણામાં સંપ ક્યાં છે? આપણા દેશમાં હુન્નરકળા ક્યાં છે? આપણા લોકોમાં હિંમત ક્યાં છે? આપણા લોકોમાં દેશદાઝ ક્યાં છે? અને આપણું સાંભળે છે કોણ? અત્યારે તો આપણે ચોતરફથી બંધાયેલા છીએ. અત્યારે આપણે શું મોઢું લઇને બોલી શકીએ? અત્યારે આપણે કોના જોર ઉપર કૂદી શકીએ? અત્યારે કયું સાધન આપણને તારી શકે એમ છે?

૧૯–આપણી ખરાબીનાં મૂળ

શું આપણા લોકો વચ્ચે ચાલતા અંદર અંદરના કજિયા આપણને તારી શકશે? 'બાર પુરબિયા ને તેર ચોકા' એ આપણી માનીતી આભડછેટ આપણને તારી શકશે? આપણા શ્રીમંતોની ને રાજાઓની એ. બી. સી. ડી. નાં પૂંછડાં મેળવવાની ખુશામતો આપણા દેશને તારી શકશે? આપણી રૂઢિની ગુલામગીરી આપણા દેશને તારી શકશે? આપણી લાખો બાળરાંડ–વિધવા બહેનોનાં હિમાલયને પણ ડુબાવી દે એટલાં આંસુઓ ને પૃથ્વીને ફાડી નાખે એવા નિસાસાઓ આપણા દેશને તારી શકશે? આપણા લોકોનો પરદેશી વસ્તુઓ વાપરવાનો શોખ આપણા દેશને તારી દેશે? આપણા ધર્મના સાડાચાર કરોડ અંત્યજ બંધુઓ પ્રત્યેનો આપણો તિરસ્કાર આપણા દેશને તારી દેશે? આપણાં છોકરાંઓનું મોજીલાપણું ને નમાલાપણું આપણા દેશને તારી દેશે? આપણા બાવન લાખ બાવાઓ અને તેમના તરફથી જે બીજા લાખો ચેલા મૂંડાઇ જાય છે તેઓ આપણા દેશને તારી શકશે? અમલદારોના મનસ્વી ફાંટાઓને પણ જીલબ્બે કરવાની આપણા કેટલાક આગેવાનોની બાહોશી આપણા દેશને તારી શકશે? દુષ્કાળ જેવા આફતના પ્રસંગોએ આપણા ગરીબ ભાઈબંધો પરદેશીઓ ને પરમધર્મીઓને આશરે નભે ને પારકા ધર્મમાં ભળી જાય, પણ એવે ખરે વખતે આપણાં ધર્મમંદિરોનાં ફંડોમાંથી કાંઈ પણ મદદ મળેજ નહિ ને ત્યાં તો જલેબિયા ઓચ્છવો થયાજ કરે, કસ્તૂરીનાં બીડાંઓ ખવાયાજ કરે ને રાંધેલું અનાજ પણ વહેંચાયાજ કરે; અને જ્યારે એક તરફ ભૂખમરાને લીધે તરફડી તરફડીને ટપોટપ આપણા ભાઇબંધો મરી જતા હોય ત્યારે પણ આપણાં ધર્મનાં મંદિરોમાં રંગની પિચકારીઓ ઊડ્યા કરે ને નાટારંભ થયા કરે, એ સ્થિતિ આપણા દેશને તારી શકશે?

આપણા લાખો ચેલા મૂંડનારા અને સાક્ષાત્ ભગવાન બની જનારા મહાત્માઓ (મહાત્માનો અર્થ અમારા મસ્તરામ કાકા એમ કરે છે કે, મહા એટલે મોટું અને તમ એટલે અંધારું, એટલે કે મહા–તમા એટલે મોટું અંધારું.) જગતની સેવા કરવાને બદલે પોતાની સેવા કરાવે છે તથા ખોટો દંભ, મોટો ડાળદમાક ને નવી નવી જાતના વહેમો વધારીને લોકોને ઠગે છે; અને કેટલાક અંધ-

શ્રદ્ધાવાળા કેળવાયેલાઓ પણ એ મહાત્માઓના પોલંપોલને ટેકો આપતા જાય છે. એ નવા નવા ભગવાનોનાં (ભગવાનનો અર્થ અમારા મસ્તરામ કાકા એમ કરે છે કે, ભગ એટલે છિદ્ર અથવા કાણું, કાણું એટલે મીંડું, મીંડું એટલે પોલું ને પોલું એટલે પોલંપોલ અને વાન એટલે વાળા. મતલબ કે, એવા ભગવાન એટલે મોટું મીંડું અથવા પોલંપોલવાળા) નવાં નવાં લફરાંઓ આપણા દેશને તારી શકશે? ઑસ્ટ્રેલિયામાં આપણા પ્રતાપી શહેનશાહનું રાજ્ય છે, છતાં પણ ત્યાં આપણા લોકોને જવાની રજા ન મળે અને ટ્રાન્સવાલ વગેરે આફ્રિકામાં પણ અંગ્રેજી શહેનશાહતની સત્તા છે અને આપણે અંગ્રેજી રૈયત છીએ, છતાં પણ કાળી-ગોરી ચામડીનો ફરક રાખીને ત્યાં આપણા દેશના આપણા બંધુઓને ગુલામગીરી જેવી સ્થિતિમાં રહેવું પડે અને તે પણ મહામુશ્કેલીથી ત્યાં જવાની રજા મળે અને એ દેશના લોકો આપણા દેશમાં આવીને આપણા કરતાં વધારે હકો ભોગવે ને મરજી પડે તે જાતના લાભો લઈ જાય, તેમાં કોઇ જાતનો કાંઈ અટકાવ નહિ, એ સ્થિતિ આપણા દેશને તારી શકશે? આપણા દેશના બધી જાતના મોટા મોટા નફાવાળા ધંધાઓ અને નવા નવા હુન્નરો ખાસ કરીને યુરોપિયનોજ કરે, જેમકે રેલવે કંપનીઓ યુરોપિયનોની, આગબોટની મોટી કંપનીઓ યુરોપિયનોની, વીજળી પૂરી પાડનાર યુરોપિયનો, સોનાની ખાણોના માલિકો યુરોપિયનો, ચાના બગીચાઓના માલિકો યુરોપિયનો, બરમાનાં જંગલોનો ઇજારો લેનાર યુરોપિયનો, મોતીનો ઇજારો લેનાર યુરોપિયનો, કોલસાની ખાણોના માલિકો યુરોપિયનો, ટ્રામનો નફો ખાનાર યુરોપિયનો, પાણીના નળ કે ગટરોની પાઇપો પૂરી પાડનાર યુરોપિયનો અને લોખંડની ખાણો તથા એવાંજ બીજાં મોટાં મોટાં કામોમાંથી યુરોપિયનોજ પોતાની લાગવગથી ને પોતાના સાહસથી મોટો નફો ખાઈ જાય ને તેમાંથી રસકસ ચૂસી લે, તે પછી છાલગોટલા આપણા શ્રીમંતોને મળે અને આપણા ગરીબ ભાઈબંધોને તો હડસેલાજ મળે, છતાં પણ આપણા દેશના શ્રીમંતો પોતાના પૈસાનો કાંઈ સદુપયોગ કરે નહિ કે નવા નવા ધંધારોજગાર કરે નહિ ને બધો લાભ પરદેશમાંજ જવા દે, એ સ્થિતિ આપણા દેશને તારી શકશે? યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન વગેરે સુધરેલા દેશોમાં જેમ બધી જાતની નવી નવી શોધખોળ થાય છે, તેમજ ખેતીવા-

વાડીમાં પણ ત્યાં દર વરસે નવી નવી શોધો થાય છે તેથી એટલીજ જમીનમાં ને એટલાંજ બીજમાં આપણા દેશના ખેડૂતો કરતાં તે બેવડી–ચોવડી પેદાશ કરી શકે છે. એટલુંજ નહિ પણ સંચાઓને લીધે બહુ સહેલાઇથી ઘણું કામ થઈ શકે છે, એટલે મજૂરીમાં ફાયદો થાય છે, મોટા વિસ્તારની જગ્યામાં ખેતી કરી શકાય છે અને નવી નવી જાતની પેદાશો કરી શકાય છે, તેથી પોતાને તથા પોતાના દેશને બહુ લાભ થાય છે; પણ આપણા દેશના બિચારા ગરીબ અભણ ખેડૂતો બેત્રણ હજાર વરસ ઉપર જે હળ ને જે દાતરડું વપરાતું હતું તે ને તે હળ અને તે ને તે દાતરડું લઇને આ સુધરેલા જમાનામાં પણ તૂટેલા રેંટની ભાંગી ગયેલી માંચી પર બેઠા બેઠા હોકલી પીધા કરે છે ને ખેતીમાં પૂરું થાય નહિ તેથી મજૂરી કરી કરીને ને ઘરનાં વાસણકૂસણ વેચીને માંડ માંડ જેમ તેમ કરીને સરકારનો કર ભરે છે અને તેમ છતાં પણ દર વરસે એ કર વધતો જાય છે. આવી કંગાલ સ્થિતિમાં એ બિચારા પડ્યા રહે અને તે કેટલા ? પાંચદશ હજાર કે લાખ બે લાખ નહિ, પણ આપણા દેશમાં સેંકડે એંસી ટકા ખેડૂતો છે, એટલે ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાં લગભગ ચોવીસ કરોડ ખેડૂતો છે અને તેમાં સેંકડે નેવું ટકા આવી દરિદ્ર હાલતમાં છે. એવી ને એવી હાલતમાં તેઓ પડચા રહે તેથી શું આપણા દેશનું કલ્યાણ થશે ? આવી બધી જાણવા લાયક વાતો દેશદાઝવાળા વિદ્વાનો કહે છતાં પણ તે વાંચવી કે સાંભળવી નહિ અને કદી સાંભળવી પડે તોપણ આપણા જમનાદાસ શેઠની માફક તેનો કાંઈ ઉપયોગ કરવો નહિ, પણ આ કાનેથી સાંભળી ને પેલા કાનેથી કાઢી નાખવી, એથી આપણા દેશનું કલ્યાણ થશે ? આવી આવી હજી સેંકડો બાબતો છે, એ બધી વાતો કહીએ તો મોટાં પુસ્તકો ભરાય, પણ એ બધું કહીને પણ શું કરવું ? કારણ કે ‘ ગાંડા આગળ ગા, તો કે દે પબેડાનો ઘા ’ એવી વાતો છે. મતલબ કે દીવાના માણસને રાજી કરવાની ઇચ્છાથી કોઈ માણસ તેની પાસે મજાનાં ગાયનો ગાવા લાગે, તો ઊલટો ચિડાઈને તે દીવાનો માણસ જે હાથમાં આવ્યું તે લઇને ગાનારનાજ માથામાં ઠોકે, તેમજ ભલી ઇચ્છાથી આવી સાચી વાતો કરીએ, તે પણ કેટલાક માણસોને ગમે નહિ, તેથી એમાંથી પણ કેટલાક ઊંધા અર્થ કાઢે ને રજનું ગજ કરે તો ઊલટી નાહકની પીડા થાય; માટે મારી તો કયાંય નાખી નજર પહોંચતી નથી અને

મને તો આમાં ક્યાંય દેશનું કલ્યાણ દેખાતું નથી. એમ કહીને તેણે એક નિસાસો નાખ્યો.

ત્યારે હરિદાસે કહ્યું કે, બેશક, આપણા આખા દેશની ને આપણા સૌ લોકોની સ્થિતિ હાલમાં બહુજ ખરાબ છે, એમાં કાંઈ પણ શક નથી; પણ એથી કાંઈ આપણે નિરાશ થઇ હિંમત હારી જવાનું નથી. જો આપણે આપણા દેશનું કલ્યાણ કરવું હોય તો આપણે આપણા રાજ્યની મદદમાં રહેવું જોઇએ તથા આપણા હકો જાળવવા ને મેળવવા સારુ આપણા દેશના દરેક માણસોએ રાજદ્વારી બાબતોમાં ખાસ ધ્યાન આપવું જોઇએ.

૨૦–રાજદ્વારી જાગૃતિની જરૂર

પ્રજા જ્યારે રાજદ્વારી બાબતોમાં જાગેલી હોય છે, ત્યારેજ રાજ્યના અમલદારો વિચારી વિચારીને પ્રજાના મતને માન આપીને અમલ ચલાવે છે, પણ જો રાજદ્વારી બાબતોમાં પ્રજા જાગેલી ન હોય, તો ઘણા અમલદારો પ્રજાના મતની બહુ દરકાર રાખતા નથી. વળી કેટલાક તો કાયદાને બાજુએ રાખી પોતાના તરંગ પ્રમાણે હુકમ ચલાવે છે. કારણ કે પ્રજા પોતેજ પોતાની ઉપર ગમે તેવા સખ્ત કાયદાઓ થાય ને ગમે તેવા ગેરવાજબી હુકમો ચાલે છતાં પણ બેદરકાર રહે, ત્યારે પછી આપખુદ અમલદારો પોતાની સત્તા ચલાવવામાં શા માટે ડરે? નજ ડરે. આવું ન થાય માટે આપણે રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવો જોઇએ; એટલુંજ નહિ પણ જે દેશમાં પરદેશી ને પરધર્મી લોકો રાજ્ય કરતા હોય ત્યાં રાજ્ય કરતી પ્રજાના ને રૈયતના હકો તેમજ લાભો જુદા જુદા હોય છે, તેથી અમલદારો પોતાના લાભ તરફ ખેંચે છે અને પ્રજાના આગેવાનો પોતાના હક તરફ ખેંચે છે. તેમાંથી ઘણી વખત અમલદારોની ને પ્રજાની વચ્ચે કડવાશ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. આવે વખતે આપણે વિચાર કરવો જોઇએ કે, કેટલાક જુલમી અમલદારો એ કાંઈ રાજ્ય નથી, પણ એ તો રાજ્યના નોકર છે અને રાજ્ય જ્યારે ધારે ત્યારે તરતજ તેના હાથમાંથી સત્તા લઇ શકે છે; માટે કોઇક અમલદારોના મનની નબળાઈ, નીચતા કે મતભેદ સારુ કાંઈ આપણાથી આખા રાજ્યને ખરાબ કહેવાય નહિ કે એની વિરુદ્ધ થવાય નહિ. આ બધી બાબતો જ્યારે આપણે રાજ્યદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લઇએ ત્યારેજ સમજી શકાય છે, માટે આપણા

દેશના દરેક માણસે રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવો જોઇએ.

એટલુંજ નહિ પણ આગળ વધેલા અનુભવી ડાહ્યા માણસો તો એમ કહે છે કે, આપણી રોટલીમાં કોઈ ધૂળ નાખી જાય એ જેટલું ખરાબ છે, તે કરતાં પણ આપણે રાજદ્વારી બાબતોમાં ધ્યાન ન આપીએ એ વધારે ખરાબ છે. કારણ કે જો એક ટંક આપણું ખાવાનું ખરાબ થયું હોય તો થોડા કલાક પછી પાછું આપણને સારું ખાવાનું મળી શકશે, પણ જો દેશના કલ્યાણની રાજદ્વારી બાબતોમાં આપણે બેદરકાર રહીશું, તો આપણું અને આપણી ભવિષ્યની પ્રજાનું પણ ખાણું ખરાબ થઇ જશે. એમ ન થાય માટે દેશ-કાળ પ્રમાણે આપણી આબાદી વધારવા સારુ રાજદ્વારી બાબતોમાં ધ્યાન આપવું જોઇએ. કોઈ માણસ વિના-કારણ આપણા હાથપગ બાંધી રાખે ને મોઢામાં ડુચા દઇ દે એ જેટલું ખરાબ છે, તે કરતાં પણ આપણે રાજદ્વારી બાબતોમાં બેદરકાર રહીએ એ વધારે ખરાબ છે; કારણ કે કદી આપણને એકલાને કોઇ બાંધી રાખે તો એમાં કાંઈ બહુ મોટી વાત નથી, પણ જો આપણે રાજદ્વારી બાબતોમાં બેદરકારી રાખીએ, તો આપણા દેશની સમસ્ત પ્રજા અનેક જાતનાં ગેરવાજબી બંધ-નોમાં બંધાતી જાય અને આપણી ભવિષ્યની પ્રજા ગુલામગીરીના જેવી સ્થિતિમાં આવી પડે. એવું ન થાય માટે હાલના વખતમાં દુનિયાના બધા દેશોમાં જેમ રાજદ્વારી જાગૃતિ આવતી જાય છે, તેમ આપણે પણ રાજદ્વારી બાબતોમાં જાગૃત થવું જોઇએ.

૨૧–રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી થતા ફાયદા

અનુભવી રાજદ્વારીઓ કહે છે કે, રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી પ્રજામાં ખાસ એક નવીજ જાતનો મહાન જોસ આવી જાય છે. રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવાની ટેવ પાડવાથી છૂટથી વાતચીત કરતાં અને પોતાના વિચારો દર્શાવતાં આવડે છે; દૂર દૂર દેશના સરખા વિચારના દોસ્તો મળી આવે છે; નાતજાતની નાની નાની નકામી ખટપટો ઓછી થઈ જાય છે; જુદા જુદા સવાલો અને જુદા જુદા અમલદારોની રાજનીતિ ઉપર જુદા જુદા વિચારો જાણવાની તક મળે છે; તેથી પ્રજાનું સામાન્ય જ્ઞાન વધતું જાય છે. રાજદ્વારી બાબતોમાં પ્રજા ભાગ લેતી થાય, ત્યારે

અમલદારોને પ્રજાના મતને માન આપવું પડે છે, તેથી તેઓને પોતાના ફાંટાઓને, પોતાના લોભને, પોતાના મિજાજને, પોતાના ખાનગી સ્વાર્થોને અને જોહુકમી ચલાવવાના પોતાના અભિમાનને કાબૂમાં રાખવું પડે છે. રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી પ્રજામાં નવી ઊલટ, નવી આશા, નવી ભાઇબંધી અને નવો જોસ આવે છે, તેથી લાંબા વખતની પ્રજાની સુસ્તી બહુ ટૂંક વખતમાં ઊડી જાય છે. રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી પ્રજામાં હિંમત વધતી જાય છે અને દેશના કલ્યાણને અર્થે લોકો પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપતાં શીખી જાય છે. રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી અંદરઅંદરના નાના નાના મતભેદો ઓછા થઈ જાય છે અને પ્રજાની એકતા વધતી જાય છે; તથા ધીરે ધીરે પ્રજાને નવા નવા હકો મળતા જાય છે અને તેથી પ્રજા જોરાવર થતી જાય છે. રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી દેશને ફાયદો થાય તેવા અને પ્રજાના આચારવિચારોને અનુકૂળ આવે તેવા કાયદા ઘડાતા જાય છે; પ્રજામાં હુન્નરકળા તથા ધંધોરોજગાર ને સમૃદ્ધિ વધતી જાય છે; આજુબાજુના દેશોની પરદેશી પ્રજા આપણી ઉપર ગેરલાભ લઇ જવા હિંમત કરી શકતી નથી; અને દેશના લોકો ઉપર અન્યાય થતો અટકીને રાજા-પ્રજા વચ્ચેનો સંબંધ વધારે સારો, વધારે મજબૂત અને વધારે પાકો થતો જાય છે. આટલા બધા અને એ કરતાં પણ બીજા ઘણા વધારે ફાયદા રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવાથી થાય છે, માટે આપણા દેશના દરેક માણસે રાજદ્વારી બાબતોમાં ધ્યાન આપવું જોઇએ. આપણાં છોકરાંઓમાં નાની ઉંમરમાંજ એ જાતના સંસ્કારો દાખલ કરવા જોઇએ.

આ બધી બાબતો ઉપરથી આપણા દેશના દરેક માણસે રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવાની ખાસ જરૂર છે એમ તો તમારી ખાતરી થઈજ હશે; પણ હવે આપણે એ જાણવું જોઇએ કે, રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેવા માટે આપણે શું કરવું જોઈએ? એમાં કાંઇ ખાસ મુશ્કેલી નથી, માત્ર એટલુંજ કે પ્રથમ આપણા દેશમાં શરૂઆતની કેળવણી વધારવી જોઇએ અને બધાં માણસો વાંચતાંલખતાં થાય એમ કરવું જોઇએ. એ માટે દરેક માણસે ખાસ ફરજ તરીકે પોતાનાં છોકરાંઓને ભણાવવાં જોઇએ અને જેનાથી બની શકે તેણે પોતાને ખરચે નવી નવી સ્કૂલો

ખોલવી જોઇએ. જેનાથી બની શકે તેણે ગરીબ લોકોને મફત ભણાવવા બહાર પડવું જોઇએ, જેનાથી બની શકે તેણે આવી ગરીબ સ્કૂલોને પુસ્તકો, ન્યુસપેપરો વગેરેની મદદ કરવી જોઇએ. જેનાથી બની શકે તેણે વિદ્યાર્થીઓને સ્કૉલરશિપો આપવી જોઇએ. જેનાથી બની શકે તેણે ગરીબ ખેડૂતો અને જુવાન મજૂરો તથા કારીગરોને માટે રાત્રિની શાળાઓ કાઢવી જોઇએ. જેનાથી બની શકે તેણે સ્ત્રીઓને માટે બપોરની શાળાઓ કાઢવી જોઇએ. જેનાથી બની શકે તેણે પોતાનાં મકાનો આવાં શુભ કામોમાં વાપરવા સારુ આપવાં જોઇએ. જેનાથી બની શકે તેણે આવાં પરમાર્થનાં કામો ઉપર દેખરેખ રાખવી જોઇએ અને તેમાં સુધારોવધારો થાય તેમ કરવું જોઇએ. જેનાથી બની શકે તેણે આવાં ભલાં કામોને ઉત્તેજન આપવામાં ને મદદ કરવામાં પોતાની લાગવગ વાપરવી જોઇએ; જેનાથી બની શકે તેણે આવાં ઈશ્વરને વહાલાં દેશહિતનાં કામોમાં પોતાની જિંદગી અર્પણ કરવી જોઇએ. એ પછી સાંસારિક, ધાર્મિક અને રાજદ્વારી બાબતોમાં આગળ વધેલાં છૂટા વિચારનાં છાપાં તથા ચોપડીઓ લોકોને હમેશાં છૂટથી વાંચવા મળે એવા ઉપાયો કરવા જોઇએ. દરેક ગામેગામમાં પોતાના અને પોતાના દેશના કલ્યાણના વિચારો કરવા માટે મંડળીઓ સ્થાપવી જોઇએ. એ મંડળીઓએ પોતાના પ્રાંતમાં કે પોતાના જિલ્લામાં જે સ્વદેશી હિલચાલ કરનારી કે રાજદ્વારી હિલચાલ કરનારી નામીચા, આબરૂદાર વિદ્વાનો અને આગેવાન ગૃહસ્થોની મંડળી હોય તે મંડળીઓની મદદમાં રહીને અને પોતાના ગામના લોકોને પસંદ આવતા હોય તો એ મંડળીઓના સિદ્ધાંતોને માન આપીને તે પ્રમાણે વર્તવાને સૌ લોકોએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. એવી મોટી મંડળીઓએ પ્રાંતિક સમિતિ કે નેશનલ કૉંગ્રેસ જેવા મોભાદાર આગેવાન મંડળની મદદમાં રહેવું જોઇએ. દરેક ગામડાની મંડળીએ પોતપોતાને અનુકૂળ હોય તે દિવસોએ દર મહિનામાં ઓછામાં ઓછી બે વખત સભા ભરવી જોઇએ; ત્યાં પોતાને, પોતાના ગામને તથા પોતાના દેશને ફાયદો કેમ થાય એ બાબતના વિચાર કરવા જોઈએ. પોતાની ને પોતાના ગામની ઉપજ કેમ વધે? પોતાના ગામમાં હમણાં કઇ કઇ જાતનાં દુઃખ છે? એ દુઃખો કેમ મટી શકે? પ્રથમ પચાસ વરસ ઉપર લોકોને સરકારી કરના કેટલા પૈસા

ભરવા પડતા હતા, એ પછી પચીસ વરસ ઉપર કરના કેટલા પૈસા ભરવા પડતા હતા, એ પછી દસ વરસ ઉપર કરના કેટલા પૈસા ભરવા પડતા હતા અને હમણાં કરના કેટલા પૈસા ભરવા પડે છે, એ બધી બાબતોનો વિચાર કરવો જોઇએ. પ્રથમ આપણા ગામમાં કેવી કેવી જાતના કયા કયા હુન્નરો હતા અને હવે એ હુન્નરો કેમ નાશ પામ્યા તથા ફરીથી હવેના વખતમાં એને બદલે બીજા કયા નવા હુન્નરો કે ખેતીવાડીના કયા નવા પાકો દાખલ કરી શકીએ તેમ છીએ, તેનો વિચાર કરવો જોઇએ. દુનિયાના બીજા સુધરેલા દેશોમાં લોકો ઉપર કેમ રાજ્ય ચલાવવામાં આવે છે ને આપણી ઉપર કેમ રાજ્ય ચલાવવામાં આવે છે, દુનિયાના બીજા લોકોને કેટલા ટકા રાજ્યના કર ભરવા પડે છે ને આપણને કેટલા ટકા કર ભરવા પડે છે અને સુધરેલા લોકો કેટલા હકો ભોગવે છે ને આપણે કેટલા હકો ભોગવીએ છીએ, એ બધી બાબતોનો આપણે શાંતિથી એવી સભાઓમાં વિચાર કરવો જોઇએ. આપણા ભલા સારુ આપણા દેશના કે પરદેશના જે જે સદ્‌ગૃહસ્થો પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને ન્યાયની રીતે લડત ચલાવતા હોય, તેઓની મદદમાં આપણે રહેવું જોઈએ, તેઓને માન આપવું જોઇએ, તેમને પગલે ચાલવું જોઈએ અને દેશના કલ્યાણની ભલી યોજનાઓમાં આપણે વૉલંટિયર થવું જોઇએ. છેલ્લાં પચીસ વરસોમાં આપણાં ગામડાંઓમાં કઈ જાતના નવા કરો દાખલ થયા તથા કઈ કઈ જાતના કરો ઓછા થયા અને આપણને ફાયદો થાય તેવા કયા કયા કાયદા થયા તથા આપણને નુકસાન થાય તેવા કયા કયા કાયદા થયા, એ બધી બાબતો ઉપર આપણે એ સભાઓમાં ન્યાયની રીતે વિચાર કરવો જોઇએ. પહેલાં અનાજ, ઘી, તેલ, દૂધ, લાકડાં, ઘાસ, ગાય, બળદ વગેરે કેટલું બધું સસ્તું હતું ને હવે એ બધી વસ્તુઓ કેટલી બધી મોંઘી છે તથા એ સોંઘારત ને મોંઘારતનું કારણ શું ? પચીસ વરસ ઉપર આપણા ગામની જમીનમાં કેટલું અનાજ પાકતું હતું અને હવે કેટલું અનાજ પાકે છે ? એમાં ઘટાડો અથવા વધારો થવાનું કારણ શું ? પચીસ વરસ ઉપર આપણા ગામમાં કેટલા રૂપિયાની પરદેશી વસ્તુઓ આવતી હતી અને હાલમાં કેટલા રૂપિયાની પરદેશી વસ્તુઓ આપણા ગામમાં આવે છે ? એ બધી બાબતોનો સાચી રીતે ને નિષ્પક્ષપાતપણે વિચાર કરવો ને તેની હકીકતો બહાર

પાડવી તથા તે જિલ્લાઓની મોટી મંડળીઓને જણાવવી અને એમાં જે જે સુધારા કરવાની જરૂર લાગે, તે કરવા માટે સરકારને અરજી કરવી તથા પરમાર્થી મંડળોની મદદ માગવી, એ ગામડાંઓની મંડળીઓનું કામ છે. આ સિવાય બીજી ઘણીએ જાણવા જેવી ને કરવા જેવી બાબતો હોય છે, પણ એ તો જેમ જેમ એ મંડળીઓ પોતાનું કામ આગળ વધારતી જાય, તેમ તેમ તેને સૂઝ પડતી જાય છે ને મદદ મળતી જાય છે. કારણ કે કામ કામને શીખવે છે. જ્યારે આવી રીતે કામ લેતાં આપણા લોકો શીખશે અને જ્યારે આટલી બધી રાજદ્વારી જાગૃતિ આપણા લોકોમાં ફેલાશે ત્યારેજ આપણા દેશનું કલ્યાણ થઈ શકશે. માટે અસલના ઋષિઓ જેમ પોતાના મહાબળવાન તપનો તથા સમાધિનો અલૌકિક આનંદ છોડીને પણ રાજાના તથા લોકોના કલ્યાણ માટે રાજકાજના કામમાં ભાગ લેતા હતા, તેમ આપણા સૌ ભાઈઓએ પોતાના દેશની આબાદી સારુ તથા પોતાના રાજ્યની સલામતી સારુ પોતાની જિંદગીની ફરજ તરીકે સ્વદેશી હિલચાલમાં તથા રાજદ્વારી હિલચાલમાં પ્રેમપૂર્વક ભાગ લેવો જોઇએ.

૨૨–આપણા ધંધારોજગારની સ્થિતિ

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, પણ એ બધું કરવા માટે વખત જોઇએ ને ધન જોઇએ; તે આપણા દેશમાં ક્યાં છે? રાતના બાર બાર વાગ્યા સુધી લોકો ઢસરડા ઢસડ્યા કરે છે તોપણ પૂરું પેટ ભરાતું નથી, તેમાં વળી રાજદ્વારી ચર્ચા ચલાવવા ક્યાં જાય? મારી પાડોશમાં સોની રહે છે તે રાતના બાર વાગ્યા સુધી હથોડા ઠોક્યા કરે છે, તેથી અમને તો પૂરી ઊંઘ પણ આવતી નથી. છતાં તે દરિદ્રી રહે છે. ભીમડા મોચીને હું ઓળખું છું, તે રાતના દસઅગિયાર વાગ્યા સુધી જોડા સીવ્યા કરે છે, તોપણ દરિદ્રીનો દરિદ્રી છે. અમારા ગામના ધોબી ગામના દરવાજા ઊઘડે તે પહેલાં રાતમાં ત્રણચાર વાગ્યામાં ઊઠીને નદીએ કપડાં ધોવા જાય છે, તોપણ પેટનું પૂરું થતું નથી. આપણા વેપારીઓ રાતના બાર બાર વાગ્યા સુધી દુકાનોમાં કામ કર્યા કરે છે ને નામું માંડ્યા કરે છે, પણ સરવૈયું કાઢે ત્યારે માંડ માંડ પૂરું કરે છે. આપણા દેશના બધા ખેડૂતો ઘણું કરીને બહુજ વહેલા ઊઠીને પોતાના કામ ઉપર લાગી

જાય છે; તોપણ સદાય કંગાલિયતમાં ને મોટી કરજદારીમાં રહે છે. આપણા દેશના મિલમજૂરો બીજા દેશના મજૂરો કરતાં વધારે કલાકો કામ કરે છે, છતાં પણ તેમના પેટનું પૂરું થતું નથી અને આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓ વહેલા ઊઠીને વાંચે છે, રાતે પણ વાંચે છે અને રજાના દિવસોમાં પણ વાંચે છે, છતાં પણ તેઓ નમાલાને નમાલાજ રહે છે. તેઓ કાંઈ નવું ઉકાળતા નથી કે નવી શોધો કરતા નથી, પણ રાજ્યની કારકુનગીરી કર્યા કરવામાંજ તેઓના ડહાપણનો છેડો આવી જાય છે. આવી રીતે બધા લોકો માથાકૂટ તથા મહેનત કરે છે અને ગજા ઉપરાંત તણાઇ મરે છે, છતાં પણ પેટનું પૂરું થતું નથી, ત્યાં વળી રાજદ્વારી ચર્ચા ચલાવવા ક્યાં જાય ? એ તો જેને હવા ખાવા જવાનો ને ગપ્પાં મારવાનો વખત મળતો હોય, જેને અઠવાડિયામાં એકબે દિવસની રજા મળતી હોય અને ગરમીની રજા, નાતાલની રજા, જુદી જુદી કોમોના તહેવારોની રજા, વગેરે મળી વરસમાં ચાર છ મહિના જેને રજા મળતી હોય તે નસીબદાર લોકોનાં એ કામ ! જેને મમના વાંધા હોય ને જેના ઘરમાં તાવડી તન્નાના કરતી હોય તેનાં એ કામ નથી.

૨૩–આપણા ઘરસંસારનું ભોપાળું

એક તરફ ઘરમાં બહેન, દીકરી કે વહુ રંડાપાનું દુઃખ ભોગવતી હોય તેની મનમાં હોળી બળતી હોય, બીજી તરફ ઓરમાં લટકતાં છોકરાંઓની સગાઇ ને લગ્ન કરવાની દોડાદોડી ચાલી હોય, ત્રીજી તરફ આભડછેટનાં લફરાંઓ વધ્યાં જતાં હોય, ચોથી તરફ વગર મફતની ઘરાર ઊભી કરેલી નાતોની ખટપટોમાં રોકાઈ રહેવું પડતું હોય, પાંચમી તરફ બાયડીઓના અજ્ઞાનપણાને લીધે વાતવાતમાં ઘરમાં હુલ્લડો થયા કરતાં હોય, છઠ્ઠી તરફ નવા વિચારમાં ઊછરતા જતા જુવાન ભાઇઓ, દીકરાઓ તથા પાડોશીઓ સાથે મતભેદ ચાલ્યા કરતા હોય, સાતમી તરફ નવા નવા ઢોંગી ગુરુઓ પોતાની નવી નવી જાળો બિછાવતા જતા હોય, આઠમી તરફ ધંધારોજગારમાં આગ લાગતી જતી હોય, નવમી તરફ અમલદારોની સખ્તાઈ વધતી જતી હોય અને દસમી તરફ દેશમાં મોંઘારત, પ્લેગ, દુકાળ, ધરતીકંપ વગેરે આફતો વધતી જતી હોય, એવે વખતે તમે કહો છો કે, આપણા દેશનાં બધાં માણસોએ રાજદ્વારી બાબતોમાં ધ્યાન આપવું જોઇએ ! ! પણ જરા વિચાર

તો કરો કે, રાજદ્વારી બાબતોમાં ધ્યાન આપવા માટે લોકોની પાસે વખતજ ક્યાં છે? અને વખત વિના માણસ શું કરી શકે?

આ વાત ચાલતી હતી ત્યારે ત્રિવેદીના બીજા બે મિત્રો પાઠક તથા પારેખ ત્યાં આવી ચડ્યા. તેમણે વામનરાવની ઉપલી વાત સાંભળી, તેથી તેના જવાબમાં પાઠકે કહ્યું કે, આપણને વધારે કલાક કામ કરવું પડે છે તેનાં કારણો શું? આપણા લોકોને વખતની ખોટ છે, એ વાત હું માનતો નથી. કારણ કે મારો અનુભવ એવો છે કે, આપણા લોકોને વખતની મુદ્દલ કિંમતજ નથી; આપણા લોકોને વખતનો સદુપયોગ કરતાં આવડતોજ નથી; આપણા લોકો વધારે કલાક સુધી ગધ્ધાવૈતરું કરે છે એમાં શક નથી, પણ એથી તેઓ વધારે કામ કરે છે અથવા વધારે સારું કે વધારે ઉપયોગી કામ કરે છે એમ હું માનતો નથી; અને જે રીતે તથા જે હેતુથી કામ કરવું જોઇએ, તે રીતે તથા તે હેતુથી આપણા લોકો કામ કરે છે એમ પણ હું માનતો નથી. પણ હું તો પ્રત્યક્ષ રીતે એમ જોઉં છું કે, કામ કરવામાં આપણે નિયમિતપણું રાખતા નથી; વળી આપણે ઢીલા રહીએ છીએ ને કામની પછવાડે લાગીને તેનો નિકાલ કરી નાખતા નથી; ઉત્સાહ વિનાના, મંદ લાગણીવાળા અને રોતીસૂરત જેવા રહીને આપણે પરાણે પરાણે કામ કરીએ છીએ, તેથીજ જલદી આપણા કામનો પાર આવતો નથી, કામની વહેંચણી કરતાં આપણને આવડતી નથી; આપણા કેટલાક કઢંગા રિવાજોને લીધે આપણે ટાઈમસર કામ ઉપર જઈ શકતા નથી; રજાના દિવસો પાળવા જોઇએ તેનો ચોથો ભાગ પણ આપણે પાળતા નથી અને તેથી રજાને દિવસે થઈ શકે તેવાં નાનાં નાનાં કામો પણ આપણે ખરેખરા કામને વખતે કરવાં પડે છે, તેથી આપણાં કામકાજ લંબાયા કરે છે. દિવસે દિવસે ગુજરાનનાં સાધનો મોંઘાં થતાં જાય છે; આપણા લોકો દિનપ્રતિદિન પરદેશી વસ્તુઓ વાપરવાના શોખીન બનતા જાય છે; અને આપણા અસલના હુન્નરકળાના ધંધાઓ ભાંગી પડવાથી ઘણાં માણસો ધંધારોજગાર વિનાનાં થઇ પડીને તેઓ બીજા થોડા નફાવાળા સાધારણ ધંધાઓમાં પણ ભાગ પડાવે છે; તેથી પણ લોકોની આવક ઓછી થઈ જઇને આપણા લોકોને વધારે કલાક કામ કરવું પડે છે. આવાં બધાં કારણોને લીધે આપણા લોકોમાં લાસરિયાપણું આવી જવાથી આજનું કામ આપણે

આજેજ નહિ કરતાં કાલ ઉપર મુલતવી રાખ્યા કરીએ છીએ અને કાલ તો રોજની રોજ આવ્યાજ કરીને કામનો બોજો વધી પડે છે, તેથી પણ આપણે વધારે કલાકો કામ કરવું પડે છે. સેંકડો વરસો થયાં આપણે ગુલામગીરીમાં કચરાયા કરીએ છીએ, તેથી આપણું સ્વમાન નાશ પામ્યું છે; આપણી અસલી વિદ્યાઓ નાશ પામી છે; આપણી કમાણી ઓછી થઈ ગઈ છે; આપણે બીકણ બની ગયા છીએ; આપણને આપણા પોતાના બળ ઉપર વિશ્વાસ નથી; આપણે બનાવટી ઉપલક ધર્મોની જાળોમાં બંધાઇ ગયા છીએ અને આપણે દરેક બાબતમાં પોલંપોલ ચલાવવાવાળા થઈ ગયા છીએ. આપણા દેશમાં કેટલીક ખાસ કુદરતી અનુકૂળતાઓ હોવાથી પ્રથમ ખોરાકની વસ્તુઓ બહુજ સસ્તી મળતી, પાણીની પંચાતી ન હતી, ઝાઝા કર ન હતા, ઝાઝી મોજશોખની વસ્તુઓ ન હતી, લોકો વંશપરંપરાની રૂઢિ પ્રમાણે સાદી જિંદગી ગાળતા અને બાપનું ચાલુ કામ દીકરાને મળતું, તેથી કોઇને ઝાઝી ઉપાધિ કરવી પડતી નહિ. દેશમાં સંચાઓ ન હતા ને બધા લોકો હાથે કામ કરતા, તેથી દોલતની વહેંચણી સરખી રહેતી અને હાલમાં સંચાઓથી જેમ થોડાક શ્રીમંતો ન્યાલ થઇ જાય છે ને લાખો માણસો રખડી પડે છે તેમ આગળ થતું ન હતું. આગળ હરીફાઇ ન હતી, તેથી લોકો શાંતિથી જિંદગી ગાળતા હતા, પરંતુ એ શાંતિનો સદુપયોગ કરવાને બદલે પરાધીનતાને લીધે લોકો આપલપોપલિયા થયા ને પછી આળસુ બન્યા, તેથી લોકોને વખતની કિંમત રહી નહિ અને તેને લીધે હાલમાં આપણે વધારે વખત સુધી કામ કરવું પડે છે.

આપણા લોકોની કામ કરવાની રીત તો જરા જુઓ !

બીજા લોકો થોડા કલાક કામ કરે છતાં પણ સમૃદ્ધિવાન રહે અને આપણા લોકો વધારે કલાક કામ કરે છતાં પણ ભૂખડીબારસ રહે તેનું કારણ શું? પડ્યા ઉપર પાટુ મારવું ને દુઃખીને ડામ દેવા એ કાંઇ સારું નથી; પણ સત્યને ખાતર કહેવું જોઇએ કે, કયો દેશ વધારે આબાદ થઈ શકે? ઘણી જાતની ગુલામગીરીમાં બંધાઇ રહીને ગદ્ધાવૈતરું કર્યાં કરનારા નમાલા લોકોનો કે નિયમિતપણે કામ કરવાવાળા મજબૂત શરીર તથા મનવાળા લોકોનો? જો આ વાત તમોને ખોટી લાગતી હોય તો એને માટે દૂર શા માટે જવું જોઇએ? દરજીને ઘણી વખત તમે કપડાં સીવવા આપતા હશો,

પણ કોઇ દિવસે તેણે વાયદેસર તમને કપડાં આપ્યાં છે? મોચીને ત્યાં જોડાને થીંગડું દેવરાવવા સારુ તમે જાઓ ત્યારે મોચી દોરો વણવા મંડશે, પણ આખો દહાડો નવરો બેઠો રહ્યો હોય તોપણ તે અગાઉથી દોરો તૈયાર નહિ કરી રાખે. હજામ પાસે હજામત કરાવવા બેસો ત્યાં પણ એમજ. એજ વખતે તેને અસ્રો ઘસવાનું સૂઝે ને પા કલાક સુધી આપણને બેસાડી મૂકે; પણ તે નવરો હોય છતાં પણ કોઇ દિવસ અગાઉથી અસ્રો સાફ કરી રાખે નહિ. સોનીને ત્યાં કાંઇ ભાગ્યુંતૂટ્યું સમું કરાવવા જાઓ તો ત્યાં પણ એમજ. સમાણી, કાનસ કે જતરડો પાડોશીને આપ્યો હોય ત્યાંથી મંગાવે ત્યારેજ કામ થાય અને એ આપ્યે બેચાર દહાડા થઈ ગયા હોય, તોપણ અગાઉથી મંગાવી નહિ રાખતાં કોઈ કામ લઇને જાય ત્યારેજ–તેને ખોટી કર્યા પછીજ તેને મંગાવવાનું સૂઝે. ગામડાંઓમાં બળદગાડી ભાડે કરવા જાઓ, તો નીકળવાનો વખત થાય ત્યારેજ ગાડીવાળાને ગાડી ઊંજવાનું સૂઝે અને ત્યાંસુધી તે બેઠો બેઠો ગપ્પાં માર્યા કરે કે હુક્કો પીધા કરે ને પાછળથી જવા ટાણે અરધો કલાક ખોટી કરે, પણ અગાઉથી ગાડી સરખી કરી રાખે નહિ. કોઇ વેપારીને ત્યાં કાંઇ માલ લેવા જઇએ તો ખોટે ખોટા ભાવો બતાવે, તેથી તાણીતોડીને ભાવ નક્કી કરવામાં ઘણો વખત ગુમાવી દેવો પડે, પણ જે ભાવે માલ આપવો હોય તેજ ભાવ તેઓ પ્રથમથીજ કહે નહિ. કોઈ સુતારને ત્યાં કાંઇ કામ લઇને જાઓ, તો તમે ત્યાં ગયા પછીજ તે પોતાનું કરવત કે રંદો ઘસવા બેસે, પણ અગાઉથી તે સાફ કરી રાખે નહિ. કોઈ લુહારને ત્યાં કોદાળીનું પાનું કઢાવવા કે સાંકળ–નકૂચો લેવા જાઓ, તો તમે જઇને ત્યાં ઘણી વાર બેસો તે પછીજ તે પોતાને ઘેરથી કોલસાનો સૂંડલો મંગાવે અથવા એ વખતે બજારમાં લોઢાનો સળિયો કે ગજવેલનો કટકો લેવા જાય, પણ ધરાર અગાઉથી તૈયારી ન રાખે. કોઈ કડિયાને રોજે બોલાવો તો છીણી, હથોડો, ઓળંબો, કુહાડો, ચુનારડું ને ગજ એટલાંજ વાનાં લઇને તેને આવવાનું હોય અને એ તો રોજનું કામ છે, છતાં તેમાંથી પણ એકાદ વાનું લાવવાનું ભૂલી જાય અને તે લેવા માટે પાછળથી માણસ મોકલે કે પોતે જાય અને એટલો વખત ફોગટની વાર લગાડે. સેંકડે પોણોસો ટકા આમ બન્યા વિના રહે નહિ. આવી રીતે આપણા લોકોનાં દરેક જાતનાં કામોમાં અધૂરાપણું, ઢીલાપણું, 'હોતી હે, ચલતી હે'

એવું ખાતું, કામચલાઉ ખાતું, રફ્ખાતું, લાસરિયાપણું અને વિના-કારણ એક કલાકના કામમાં ત્રણ કલાક કાઢી નાખીએ એવું ખાતું છે; કારણ કે આપણા લોકોને વખતની કિંમત નથી, તેથી આપણને બીજા દેશોના લોકો કરતાં વધારે વખત સુધી કામ કરવું પડે છે.

૨૪–આપણા કારીગરોનાં ઓજારો

બીજું આપણા કારીગરોની પાસે કામ કરવાનાં ઓજારો સારાં હોતાં નથી અને આપણા લોકોની પાસે કામ કરવાનાં સાધનો સારાં નથી, તેથી પણ કામ કરવામાં આપણને વધારે વાર લાગે છે. મારો અસ્ત્રો સારો હોય તો હું બેત્રણ મિનિટમાં મારી હજામત કરી શકું છું, પણ જો અસ્ત્રો ખરાબ હોય ને વચમાં વચમાં વારે વારે ઘસવો પડતો હોય, તો એની એજ હજામત કરતાં અધોપોણો કલાક નીકળી જાય. સારી કરવતથી જે લાકડું અર્ધો કલાકમાં વહેરી શકાય તેજ લાકડાને ખરાબ કરવતથી વહેરતાં એથી બમણોત્રમણો વખત જોઇએ છે. આવી રીતે હથિયારોના સુધારાથી પણ કામ કરવાના વખતમાં બહુ ફેર પડી જાય છે; છતાં પણ અફસોસ કે, કામ કરવાનાં ઓજારોના સુધારાની બાબતમાં પણ આપણા લોકો બહુજ પાછળ છે. હજારો વરસ ઉપર જે હથિયાર ચાલતાં તેજ કઢંગાં હથિયારો હજી પણ આપણા લોકો વાપરે છે, તેથી દુનિયાના બીજા લોકોના પ્રમાણમાં આપણે જલદી કામ કરી શકતા નથી. જેમકે બળદથી ચાલતાં આપણાં જૂનાં હળો ત્રણ-ચાર ઇંચ જમીનમાં ઊંડાં ઊતરી શકે છે, તેથી ઘણી ઊંડી જમીન ખોદી શકાતી નથી, એટલે તેમાં વાવેલી ચીજોનાં મૂળિયાં ઊડાં જઇ શકતાં નથી; તેમજ એવી ઉપરછલ્લી ખેડાયેલી જમીનમાં જે ખાતર નાખવામાં આવે તે ખાતર ઉપરનું ઉપર રહે છે, તેથી બહારની ગરમી તથા હવાને લીધે તેનો રસકસ જલદી ઊડી જાય છે, તેથી પાક ઓછો થાય છે. એને બદલે હાલમાં યુરોપ–અમેરિકામાં વરાળયંત્રથી હળ ચાલે છે. તે હળની કોશ આપણા જૂનાં હળો કરતાં ત્રણ ગણી વધારે જમીનમાં ઊંડી ઊતરી શકે છે. તેથી અનાજનાં મૂળિયાં બહુ ઊંડાં જઇ શકે છે અને ખાતરપાણીનો કસ ઘણો રહી શકે છે, એટલે આપણે ત્યાં એક એકર જમીનમાં જેટલો પાક થાય તે કરતાં તેટલીજ જમીનમાં ત્યાં બેવડો ત્રેવડો પાક થઇ

શકે છે. આ હળની બાબત તમને બહુ દૂરની લાગતી હોય, તો આપણાં ગામડાંના કારીગરોનાં હથિયાર તપાસો. તમારી ખાતરી થશે કે, ગામડાંના હજામ કરતાં શહેરના હજામ પાસે વધારે સારા અસ્રા હોય છે, તેથી તે ગામડાંના હજામોના પ્રમાણમાં વધારે હજામત કરી શકે છે. ગામડાંના સુતારનાં ઓજારો કરતાં શહેરના સુતાર પાસે વધારે સારાં ઓજારો હોય છે, તેથી તેને ગામડાંના સુતારો કરતાં ઓછી મહેનત પડે છે. ગામડાંના સોની પાસે જે હથિયારો હોય તે કરતાં શહેરના સોની પાસે વધારે નાજુક ને વધારે સારાં હથિયારો હોય છે, તેથી ગામડાંના સોની કરતાં શહેરના સોની સારી નકશી બનાવી શકે છે અને વધારે મજૂરી મેળવી શકે છે. આવીજ રીતે આપણાં શહેરોના કારીગરો પાસે જે સાધનો છે, તે કરતાં પણ યુરોપ, અમેરિકા વગેરે દેશોના લોકો પાસે વધારે સારાં સાધનો છે, એટલે તે લોકો થોડી મહેનતે ઘણું કામ કરી શકે છે અને થોડો વખત કામ કરે તોપણ તેઓને જરૂર જેટલો નફો મળી શકે છે, તેથી થોડા કલાકો કામ કરવાનું તેઓને પાલવી શકે છે; પણ આપણી પાસે એવાં સારાં સાધનો નથી, તેથી આપણે વધારે કલાકો સુધી કામ કરવું પડે છે.

૨૫–વિલાયતના ને અહીંના મજૂરોની સરખામણી

આ બાબતનો વધારે ખુલાસો સમજવા સારુ વિલાયતની મિલોના કામદારોના તથા આપણા દેશની મિલોના કામદારોના કામની હકીકત તપાસો, એટલે તમારી ખાતરી થઈ જશે કે, સુધરેલા દેશના હોશિયાર માણસો થોડા વખતમાં કેટલું બધું કામ કરે છે અને આપણા દેશના નમાલા, રોતીસૂરત, અજ્ઞાન માણસો ઘણા વખતમાં પણ કેટલું થોડું કામ કરે છે. એ માટે એક અનુભવી દેશદાઝવાળા વિદ્વાન લખે છે કેઃ—

+ આપણા દેશમાં મજૂરવર્ગના લોકો બહુ અજ્ઞાન અને કામ કરવામાં બેદરકાર છે અને સંચાઓ વાપરવાની તેઓમાં જોઇએ તેવી આવડત નથી, તેથી વિલાયતની મિલો કરતાં આપણા દેશની મિલોમાં સરેરાશ છગણાં વધારે માણસો રાખવાં પડે

+ આ હકીકત 'ઇન્ડિયન ટેકસટાઇલ જરનલ'ની ગુજરાતી આવૃત્તિ ઉપરથી લીધેલી છે.

છે. જેમકે વિલાયતમાં એક હજાર સ્પિંડલો ચલાવવા સારુ ચાર માણસો રાખે છે અને હિંદુસ્તાનની મિલોમાં એક હજાર સ્પિંડલો ચલાવવા સારુ અઠ્ઠાવીસ માણસોને રોકવાં પડે છે. આવી રીતે સૂતર કાંતવાના ખાતામાં વિલાયતની મિલો કરતાં આપણા દેશની મિલોમાં પાંચથી નવગણાં વધારે માણસો રાખવાં પડે છે અને વિવિંગ ખાતામાં એટલે કે કાપડ વણવાના ખાતામાં વિલાયતની મિલો કરતાં આપણા દેશની મિલોમાં ત્રણગણાં વધારે માણસો રાખવાં પડે છે.

આ સિવાય વિલાયતમાં ઓજારો સારાં હોય છે, આસપાસનાં સાધનો સારાં હોય છે, હુન્નરકળાના કામમાં લોકો ટેવાઇ ગયેલા હોય છે, નિયમિતપણે કામ કરનારા હોય છે, સંચાઓની ખૂબી તથા ખામી સમજી જાય તેવા હોય છે અને બીજી પણ ઘણી બાબતોમાં બહુ ધ્યાન આપીને હોશિયારીથી કામ કરનારા હોય છે. એ સિવાય તેઓનાં શરીર ખાસ મજબૂત હોય છે, તેથી તેઓ થોડા વખતમાં જેટલો માલ તૈયાર કરી શકે તેટલો માલ ઘણા વખતમાં પણ આપણા લોકો કાઢી શકતા નથી, એ માટે પણ ઉપલોજ લેખક લખે છે કેઃ—

હિંદના મજૂરો કરતાં વિલાયતના મજૂરો સેંકડે ચાળીસ ટકા વધારે મહેનત કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ વિલાયતના મજૂરો એક લૂમ ઉપર એક કલાકમાં છ વાર કાપડ વણી શકે છે અને હિંદના મજૂરો એક કલાકમાં એક લૂમ ઉપર પોણાચાર વાર કાપડ વણી શકે છે. આવી રીતે વિલાયતમાં એક કામદાર એક લૂમ ઉપરથી એક અઠવાડિયામાં સાતસો અડસઠ વાર કાપડ ઉતારે છે ને હિંદમાં એક કામદાર એટલીજ મુદતમાં બસો ચાળીસ વાર કાપડ તૈયાર કરે છે. એટલે કે આપણા દેશના મજૂરો કરતાં વિલાયતના મજૂરો ૩–૧૧ ગણું વધારે કામ કરે છે.

આ સિવાય બીજો એ પણ હિસાબ કાઢેલો છે કે વિલાયતમાં એક લૂમમાંથી એક મજૂર દર અઠવાડિયે એકસો એકાશી રતલ માલ કાઢે છે ને હિંદમાં એટલીજ મુદતમાં એક મજૂર ચોસઠ રતલ માલ કાઢે છે. એટલે કે હિંદના મજૂરો કરતાં વિલાયતના મજૂરો ૨–૮૮ ગણો વધારે માલ કાઢે છે. વળી આ પણ બહુ ચોક્કસ રીતે ગણતરી થયેલી છે કે, વિલાયતમાં દરેક કામદાર દીઠ સરેરાશ ૭૭૩૬ રતલ માલ તૈયાર થાય છે ને તે બારીક કુમાશનો માલ

હોય છે, ત્યારે હિંદમાં દરેક કામદાર દીઠ સરેરાશ ચાર હજાર રતલ માલ તૈયાર થાય છે અને તે જાડો માલ હોય છે.

હવે વિચાર કરો કે, જે કારખાનાંઓ થોડા માણસોથી ચાલી શકે અને તેમ છતાં પણ વધારે માલ તૈયાર કરી શકે તેનું પરિણામ શું ? એનું પરિણામ એજ કે, એવાં હોશિયાર માણસોને ઘણો વધારે રોજ મળી શકે છે અને તેથી હિંદી મજૂરને એક કલાકનો સરેરાશ સાત પાઈ પગાર મળે છે, ત્યારે વિલાયતના મજૂરને એક કલાકનો અઠ્ઠાવન પાઈ પગાર મળે છે. ટૂંકામાં એજ કે, આપણા દેશના મિલમજૂરોને સરેરાશ મહિને તેર રૂપિયા પગાર મળે છે અને વિલાયતની મિલોમાં ત્યાંના મજૂરોને દર મહિને સરેરાશ સિત્તેર રૂપિયા પગાર મળે છે.

હવે વિચાર કરો કે, જ્યાં આવી મોટી કમાણી હોય ત્યાંના લોકો થોડા કલાક કામ કરે ને બાકીનો વખત કુટુંબમાં, વિદ્યાભ્યાસમાં નવી નવી શોધખોળમાં કે નિર્દોષ રમતગમતમાં કાઢે તેમાં નવાઈ શું ? અને જે લોકો અજ્ઞાન હોય, નિર્બળ હોય તથા ઓછી આવકવાળા હોય, તેઓને વધારે કલાકો કામ કરવું પડે તેમાં પણ શું નવાઇ ? અને તેથીજ વિલાયતની મિલોમાં ત્યાંના મજૂરો અઠવાડિયામાં સાડીપંચાવન કલાક કામ કરે છે ને આપણા દેશમાં મિલમજૂરોને અઠવાડિયામાં એંસી કલાક કામ કરવું પડે છે. આજ પ્રમાણે એક વરસમાં વિલાયતના મિલમજૂરો બે હજાર સાતસો પંચોતેર કલાક કામ કરે છે ને આપણા દેશના મિલમજૂરો એક વરસમાં ચાર હજાર એકસો ને વીસ કલાક કામ કરે છે.

૨૬—વેપારમાં પરદેશીઓની ઉપર ફાવી શકીએ તેનાં કારણો

આપણા લોકોને ઘણા કલાકો સુધી ગધ્ધાવૈતરું કરવું પડે છે, તેનું બીજું એક મુખ્ય કારણ એ છે કે, સ્વદેશી, સસ્તી ને ટકાઉ વસ્તુઓ તજી દઇને તેને બદલે પરદેશી, મોંઘી ને તકલાદી વસ્તુઓ આપણે વાપરીએ છીએ. વિલાયતના લોકો સંચા બનાવવામાં તથા સંચા ચલાવવામાં આપણા કરતાં બહુ હોશિયાર છે અને ત્યાંના કારીગરોનાં ઓજારો ઘણાંજ સારાં છે, તેથી તેઓ થોડા વખતમાં ઘણું વધારે કામ કરી શકે છે એ વાત સાચી, પણ તેમ

છતાં ત્યાં બધી વસ્તુઓ બહુજ મોંઘી હોય છે; કારણ કે કાચી વસ્તુઓ પરદેશથી ત્યાં જાય ત્યારેજ તેઓનું ટટ્ટુ ચાલી શકે છે અને તેથી ત્યાંથી માલ તૈયાર થઇને પાછો અહીં આવે, ત્યારે તેની ઉપર જકાત અને ભાડાનું બેવડું ખરચ ચડી જાય છે, તેથી તેઓની બહુ હોશિયારી ને ઘણીજ ચતુરાઇ છતાં પણ તેઓનો માલ હમેશાં બહુ મોંઘો હોય છે. વળી આપણા લોકોને જેમ મીઠાની મોંઘારતને લીધે અથાણા વિનાનો રોટલો ખાઇને પણ ચલાવી લેતાં આવડે છે અને એક ટંક ખાઇને પણ નિભાવી લે છે તેમ એ લોકો રહી શકતા નથી. તેઓને તો બહુજ સગવડો ને ઠાઠમાઠ જોઇએ છે, તેથી તેઓનાં દરેક કામ બહુ ખરચાળ હોય છે. એ લોકોના જેટલા હાલમાં આપણા લોકો હોશિયાર નથી, છતાં પણ આપણા લોકોને કરકસરથી રહેતાં આવડે છે, તેથી આપણને દરેક બાબતમાં બહુજ ઓછું ખરચ લાગે છે; એટલુંજ નહિ પણ બધી જાતનો કાચો માલ આપણા દેશમાંજ તૈયાર થાય છે, તેથી પણ ઘણી જાતના ધંધામાં આપણે બહુજ સહેલાઈથી ફાવી શકીએ તેમ છીએ. તે માટે એક અનુભવી લેખક લખે છે કેઃ—

એક વાર કાપડ બનાવવા પાછળ વિલાયતમાં પાંચ પાઇ ખરચ લાગે છે અને આપણા દેશમાં એક વાર કાપડ બનાવતાં સવાબે પાઈ ખર્ચ લાગે છે. આજ પ્રમાણે વિલાયતમાં એક રતલ કાપડ બનાવતાં વીસ પાઈ ખર્ચ લાગે છે અને આપણા દેશમાં એક રતલ કાપડ બનાવતાં નવ પાઇ ખર્ચ લાગે છે.

અફ્સોસ કે, તેમ છતાં દર વરસે કરોડો રૂપિયાનું પરદેશી કાપડ આપણા દેશમાં આવે છે!! તેથીજ આપણા બાર વાગી જાય છે, તેથીજ આપણી દોલત પરદેશ ઘસડાતી જાય છે અને તેથીજ પરદેશી ચીજો વાપરવાથીજ—આપણને વધારે કલાકો સુધી ગધ્ધાવૈતરું કરવું પડે છે. માટે જો સુખી થવું હોય તો એવી પરદેશી વસ્તુઓ ન વાપરવી જોઇએ અને સ્વદેશી વસ્તુઓજ વાપરવી જોઇએ. થોડાં વરસો ઉપર દેશી રાજ્યોમાં બધી જાતના કારીગરોને વેઠે પકડી જવાનો અને તેઓની પાસે મફત કામ કરાવવાનો રિવાજ હતો. હવે વિચાર કરો કે, જે માણસોની સ્વતંત્રતાનો આવી રીતે નાશ થાય અને જાનવરોની પેઠે જોરજુલમથી માણસોને પકડી લેવાય તથા તેઓની મહેનતનો બદલો

મળે નહિ, તે લોકો ઇમાનદારીથી કામ કરે ખરા કે? એ તો વેઠિયાવેઠ જેવુંજ થાય અને એ વેઠની ટેવ જ્યારે વંશપરંપરા ઊતરે, ત્યારે આખા દેશની પ્રજા ઉપર તેની બહુ માઠી અસર થાય છે. આવી રીતે રાજ્યોના જુલમથી પ્રજા આળસુ ને નમાલી થઇ જાય છે; એટલે તેને વધારે વખત સુધી કામ કરવું પડે છે.

આવી રીતે થોડા વરસો ઉપર દેશી રાજ્યોમાં જેમ વેઠને લીધે લોકો નમાલા બનતા ને તેઓને વધારે વખત કામ કરવું પડતું, તેમ હવેના વખતમાં વેઠ નથી, પણ તેને બદલે રાજ્યના કરના બોજા બહુ વધી ગયેલા છે, તેથી એ કર ભરવા સારુજ લોકોને વધારે કલાકો સુધી કામ કરવું પડે છે અને વધારે કલાકો સુધી કામ કરવાને લીધે તેઓ બીજાં વધારે સારાં કામો કરવામાં ધ્યાન આપી શકતા નથી, તેથી તેઓ પાછળ રહી જાય છે.

૨૭–આપણી કઢંગી રૂઢિઓથી થતી ખરાબી

જેમ રાજદ્વારી કારણોને લીધે પ્રજા નમાલી થઇ જાય છે, તેમ કેટલાક બૂરા રિવાજોને લીધે પણ આપણો ઘણો વખત નકામો જાય છે અને તેથી પણ પ્રજા પાછળ પડી જાય છે. જેમકે આપણા લોકોના મરણ તથા લગ્નના રિવાજોમાં શાસ્ત્રમાં ન કહેલી હોય તેવી ઘણીએ ખોટી રૂઢિઓ ઘૂસી ગયેલી છે, તેથી આપણા લોકોના ઘણા દહાડા સાવ ફોગટમાં જાય છે. માટે જો આપણે ધારીએ તો એમાંથી પણ ઘણો વખત બચાવી શકીએ તેમ છીએ. આવી રીતે આપણી ઘરસંસારી દરેક બાબતોમાં જોઇએ તે કરતાં બહુજ વધારે લફરાંઓ વધી ગયેલાં છે, દરેક બાબતમાં પોલંપોલ ઘૂસી ગયેલું છે, દરેક બાબતોમાં ઘણોજ નકામો ટાઇમ ચાલ્યો જાય છે; દરેક બાબતોમાં અસલના ઊંચા હેતુઓ બદલાઈ ગયા છે અને 'સાપ ગયા ને લિસોટા રહ્યા' જેવું થઇ ગયું છે, તેથી આપણે જાણે આપણું અંતઃકરણ વેચી નાખ્યું હોય ને દોરીસંચાનાં પૂતળાં બની ગયા હોઇએ તેમ રિવાજોના ગુલામ બની ગયા છીએ. માટે હવે તો આપણે એથી ચેતવું જોઇએ અને આપણા સાંસારિક ને ધાર્મિક રિવાજોમાં વખતનો સદુપયોગ થાય તેમ કરવું જોઇએ. કારણ કે, જે વખતને આપણે સાવ નકામો અથવા જેમતેમ ગુમાવી નાખીએ છીએ, તે વખત એટલે શું,

એ તમને ખબરે છે? અમારા માસ્તર કહેતા કે, વખત એટલે જિંદગી. વખત એટલે આ સંસારમાં આપણને જે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અલૌકિક વસ્તુ મળી શકતી હોય તે. વખત એટલે આખી દુનિયાની દોલત આપી દેવા છતાં પણ જે ન મળી શકે એવી મહાન કીમતી વસ્તુ. વખત એટલે પુરુષાર્થ કરવાનું મેદાન. વખત એટલે જીવાત્માને ઊડવાની પાંખો. વખત એટલે મનુષ્યપણાની સાર્થકતા કરવાની તક. વખત એટલે ભવસાગર તરવાનું વહાણ. વખત એટલે જિંદગી સુધારવાની કૂંચી. વખત એટલે મનુષ્યોમાં રહેલી મહાન શક્તિઓના રોપાઓને ઉછેરનારું પાણી. વખત એટલે જેમાંથી અમરપણું મેળવી શકાય એવું અમૃત. વખત એટલે મનુષ્યોની લાયકાતની પરીક્ષા લેવાની કસોટી. વખત એટલે મનપસંદ ફળો મેળવી લેવાનું કલ્પવૃક્ષ. વખત એટલે ઈશ્વરની પાસે જવાની સડક. વખત એટલે અદ્ભુત શક્તિવાળા જ્ઞાનને ખીલવનારો સૂરજ. વખત એટલે દેવ બનવાની તક; અને વખત એટલે ઈશ્વરની કૃપા. માટે વખત ખોઈ નાખવો એ ઈશ્વરની કૃપા અને બીજી ઉપર કહી તે સર્વે વસ્તુઓ ખોઇ નાખવા જેવું છે; એટલુંજ નહિ પણ આપણાં શાસ્ત્રોમાં તો એમ પણ કહેલું છે કે, ભગવાન કાળસ્વરૂપ છે, એટલે કે વખત એજ ભગવાન છે, અથવા વખત એ પણ ભગવાનનું એક રૂપ છે, માટે વખત ખોઈનાખવો એ ખુદ ઈશ્વરને પણ ખોઈ નાખવા જેવું છે. આમ છતાં જુઓ તો ખરા કે, આપણે સૌ કેટલો બધો નકામો વખત ગુમાવી નાખીએ છીએ તથા કેટલા બધા વખતનો દુરુપયોગ કરીએ છીએ અને એમ કરીને કેટલા બધા નમાલા બની જઇએ છીએ? એટલુંજ નહિ પણ આવા અમૂલ્ય વખતને, આવા અલૌકિક વખતને, આવા જિંદગીની સાર્થકતા કરનારા વખતને, આવા આત્માને તેનું અમરપણું અપાવનારા વખતને, આવા મનુષ્યને દેવ બનાવનારા વખતને, આવા ઈશ્વરના વહાલા વખતને અને આવા ઈશ્વરની નજીક લઇ જનારા વખતને આપણા લોકો કેવી ખરાબ રીતે ગુમાવે છે, એ જો તમે બરાબર રીતે જાણો તો તમને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. આમાં કાંઇ પણ છુપાવવા જેવું નથી, એ તો જાહેર વાત છે, છતાં પણ જો તમારે મારે મોઢેથી એના થોડાક દાખલા જાણવા હોય તો સાંભળો.

૨૮–આપણા દેશમાં થતો વખતનો દુરુપયોગ

કોઇ પણ જાતનો ધંધોરોજગાર નથી કરતા એવા આપણા દેશમાં છ કરોડ ભિખારીઓ છે. તેઓ પોતાનો બધો વખત સાવ નકામો અને ઘણો વખત તો ગુના કરવામાંજ કાઢે છે. આપણા દેશમાં માત્ર ચૌદ વરસની અંદરની રાંડેલી એવી દશ લાખ બાળ-વિધવાઓ છે અને ત્રીસ વરસની અંદરની રાંડેલી એવી સાઠ લાખ જુવાન વિધવાઓ છે, તે બધી દુખિયારી બાઇઓ રોવાકૂટવામાં, હાયઅફસોસ કરવામાં, તેમાંથી મોટો ભાગ કાળાંધોળાં કરવામાં અને આભડવા જવામાંજ પોતાની જિંદગી ખોઈ નાખે છે. આપણા દેશમાં ભિક્ષુકવૃત્તિથીજ પોતાનો નિર્વાહ કરનારા લાખો બ્રાહ્મણો છે. તેઓ પોતાના ગરીબ યજમાનોનું કલ્યાણ (!) કરવા સારુ ઘેરેઘેર ને ખેતરેખેતર રખડી રખડીને તેઓને આશીર્વાદો આ-પવાનું મહાન (!) કામ કરવામાં પોતાની જંદગી ગુમાવી દે છે; અને તેમ છતાં રોજ રોજ એ યજમાનો બિચારા વધારે ને વધારે કંગાલ થતા જાય છે. વળી સાચી સમજ વિના એવી રીતે બીજાઓને આશીર્વાદ આપી દેવા એ જાણે ઈશ્વરને પણ ન ગમતું હોય તેમ એ ખોટા આશીર્વાદના બદલામાં બ્રાહ્મણોને પણ ઊલટા શાપ મળ-તા હોય એવી તેઓની બૂરી હાલત થતી જાય છે. વળી આપણા દેશના શ્રીમંતો કેવી નકામી રીતે, કેવા ખોટા મોજશોખમાં અને કેવા ઊતરતા પ્રકારના વિચારોમાં તથા વિકારોમાં પોતાનો કેટલો બધો વખત ખોઇ નાખે છે, એ પણ કોઇથી અજાણ્યું નથી. આપણા દેશના જુદા જુદા વાડાના મહંતો, આચાર્યો અને પોતેજ ભગવાન બની ગયેલા અડબંગદાસો તથા વંશપરંપરાના ગુરુ બની બેઠેલા ધર્મને એબ લગાડનારા નાલાયક મોજીલા માણસો કેવી ખરાબ રીતે પોતાનો વખત ગુમાવે છે એ પણ કાંઈ અજાણ્યું નથી. આપણા દેશમાં હજારો અનાથ રખડતાં છોકરાંઓ છે, તે બધાં કેવી ખરાબ રીતે અને કેવી નકામી રીતે પોતાની જિંદગી ગુમાવે છે તે પણ આપણે વિચારવાનું છે; અને આપણા દેશમાં ભીખ માગનારા, અડંગા લગાવનારા, વહેમ વધારનારા, અંદર અંદર લડનારા અને ખોટી ખોટી હઠ કરનારા બાવન લાખ લંગો-ટિયા બાવાઓ છે તથા બાર લાખ ફકીરો છે, તે બધા કેવી મૂર્ખા-ઈભરેલી અને અધમ રીતે પોતાનો વખત ખોઈ નાખે છે, એ જો

આપણે વિચારીએ તો આપણને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. આ સિવાય આવી બીજી પણ ઘણી બાબતોમાં આપણા લોકો બહુજ નકામો વખત ગુમાવી દે છે, માટેજ આપણા લોકોને વધારે વખત સુધી કામ કરવું પડે છે અને તેમ છતાં દરિદ્રી રહેવું પડે છે. જે દેશમાં આટલાં બધાં માણસોને પોતાના વખતની કિંમત ન હોય, એટલુંજ નહિ પણ જે દેશમાં આટલાં બધાં માણસો કાંઇ પણ ખાસ કામકાજમાં રોકાયા વિના પશુઓની પેઠે પોતાની જિંદગી ગુમાવી દેતાં હોય, તે દેશનું સત્યાનાશ વળી જાય અને તે દેશના લોકોની ખાનાખરાબી થઈ જાય એમાં નવાઇ પણ શું છે? જે દેશમાં માત્ર થોડાંકજ માણસો જિંદગીનો હેતુ સમજીને, વખતની કિંમત સમજીને, પોતાના આત્માનું બળ સમજીને અને પોતાના બંધુઓની સેવા કરવાનો મહાન હેતુ પોતાની નજર આગળ રાખીને પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપે છે અને જિગરની લાગણીથી કામ કરે છે, તે દેશમાં કાંઇક નવુંજ રૂપ, નવીજ ભભક અને નવોજ જુસ્સો જોવામાં આવે છે. જો દેશમાં આટલાં બધાં નકામાં માણસો સાચી લાગણીથી કલ્યાણનાં કામો કરવા માંડે, તો થોડાજ વખતમાં કેટલો બધો ફેરફાર થઈ જાય! મને તો એમજ લાગે છે કે, જો આટલાં બધાં માણસો પોતાની જિંદગી સુધારતાં શીખે તો એજ વખતે આપણા દેશમાં સોનાનો સૂરજ ઊગવા માંડે. જો એટલાં બધાં માણસો સાચે રસ્તે કામ કરે તો તરતજ આપણાં બધી જાતનાં બંધનો કપાઈ જાય અને દુનિયામાં આપણો દેશ સૌથી શ્રેષ્ઠ થઇ પડે, માટે જેમ બને તેમ આપણા લોકો પોતાની જિંદગી સુધારતાં શીખે એમ આપણે કરવું જોઇએ.

૨૯–કોઈની પાસેથી કાંઇ પણ માગવું એ ઘણુંજ ખરાબ છે

વળી આપણા લોકો માગતાં શરમાતા નથી, તેથી પણ આપણાં કામો નમાલાં રહી જાય છે. કારણ કે, માગવામાં શરમ નહિ ને માગેલું સહેલાઇથી મળી જાય એટલે પછી તેઓ વધારે મહેનત શા માટે કરે? તેથી આળસુ બનીને જેમતેમ ચલાવી લેતાં તેઓ શીખી જાય છે. એકબીજાને મદદ કરવી અને પોતાની ચીજો પોતાના પાડોશીઓને વાપરવા આપવી એ બહુ સારી વાત

છે; જરૂરને પ્રસંગે એમ કરવું પડે એમાં કાંઇ ખોટું નથી, પણ હવે તો આખા દેશના લોકોની પ્રકૃતિજ જાણે એવી થઈ ગઇ હોયને કે, માગ્યા વિના ચાલેજ નહિ!

આપણો આત્મા આ જગતમાં કાંઇ માગવા સારુ આવ્યો નથી, પણ પોતાનાથી જે બની શકે તે કાંઇક પણ બીજાઓને આપવા સારુ આવેલો છે, તેથીજ જ્યારે આપણી ખુશીથી આપણે બીજાઓને કાંઈ પણ આપીએ, ત્યારે આપણા આત્માને આનંદ થાય છે અને જ્યારે આપણે કોઈની પાસે કાંઇ પણ માગીએ, ત્યારે આપણને મનમાં જરા સંકોચ લાગે છે, માગવા માટે મન ઢચુ-પચુ થાય છે, જરાક ઊંડી ઊંડી દિલગીરી લાગે છે અને માગતી વખતે જાણે આત્માનું બળ ઓછું થઇ જતું હોય એમ લાગે છે. માટે ખાસ કારણ વિના, માત્ર પોતાના નજીવા સ્વાર્થને ખાતરજ માણસોએ કદી પણ કોઇની પાસેથી કાંઈ પણ માગવું જોઈએ નહિ. દેશના કલ્યાણને ખાતર કે પરમાર્થને અર્થે માગવું પડે એ જુદી વાત છે, પણ પોતાના ધૂળ જેવા સ્વાર્થ સારુ વાતવાતમાં માગ્યા કરવાની ટેવ રાખવી એ તો ઘણુંજ ખરાબ છે. તેમ છતાં પણ અફસોસ કે આપણા દેશમાં એક હજાર માણસોમાંથી નવસો નવાણું માણસો માગતાં શરમાતાં નથી.

જરા તમારી કલમ આપજો, આજે તમારા ટોપની જરૂર પડશે, આજનું છાપું આપો, તમે જાઓ ત્યારે અમારો કાગળ લઈ જજો, લો આ દોઢિયાનું શાક લેતા આવજો, વડોદરાની ભલામણ આપો તો બહુ સારું. આજે વેવાઇને જમવાનું કહ્યું છે માટે અમારે ઘેર રસોઇ કરવા આવજો, જરૂરને વખતે કામમાં ન આવે એ સગાં શું કામનાં? આવી આવી જાતની ટેવવાળાં માણસો થઈ ગયેલાં છે, તેથી આપણને વધારે કલાકો સુધી કામ કરવું પડે છે અને તેમ છતાં ભૂખે મરવું પડે છે. માટે જો આપણા દેશનું કલ્યાણ કરવું હોય તો આપણા બંધુઓ બહુજ ઉદ્યોગી થઇ શકે એવા ઉપાયો આપણે કરવા જોઇએ અને તે સારુ આપણા લોકોમાંથી માગવાની વૃત્તિ ઓછી થાય એમ આપણે કરવું જોઇએ.

૩૦–ગુણવાન માણસોની કદર કરો

આપણા લોકોને વધારે કલાકો સુધી કામ કરવું પડે છે અને તેમ છતાં ભુખે મરવું પડે છે, તેનું ઉપર લખેલા ઉપરાંત આ પણ

એક મુખ્ય કારણ છે કે, આપણા દેશમાં હાલમાં ગુણી માણસના ગુણની જેવી કદર થવી જોઇએ તેવી કદર થતી નથી, તેથી પણ આપણે પછાત પડવું પડે છે; કારણ કે ઇશ્વરની કૃપાથી કોઈ કોઇ માણસોમાં કોઇ કોઈ જાતના મોટા ગુણો આવી જાય છે, પણ એ ગુણોથી એજ વખતે તેઓ કાંઇ માણસ મટીને દેવ બની જતા નથી. તેથી માણસોના કુદરતી સ્વભાવ પ્રમાણે તેઓમાં પણ માન, ધન અને વૈભવો મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે, તેમજ ઊંચે દરજ્જે ચડવાની ઇચ્છા હોય છે; એટલુંજ નહિ પણ બીજા સાધારણ માણુસોના કરતાં એવા માણુસોમાં એ ઇચ્છા ખાસ વધારે હોય છે. કારણ કે પોતાના ગુણના અભિમાનને લીધે એવી બાબતો ઉપર તેઓ પોતાનો વધારે હક સમજે છે. આવા માણુસો કાંઇ એવા મહાત્માઓ નથી કે પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને નિઃસ્પૃહપણે જગતની સેવા કરે. એમ કરવાવાળા ભાગ્યશાળી તો કોઈકજ હોય છે. હવે વિચાર કરો કે ધન, માન તથા બીજી કેટલીક જાતની જે અનુકૂળતાઓ તેઓને જોઇએ છે અને પોતાના ગુણને લીધે તે મેળવવાની તેઓમાં યોગ્યતા પણ છે, છતાં આપણા લોકો એવા ગુણીજનોને મદદ પણ કરતા નથી અને ઊલટા કેટલાક જણુ તો તેઓની મશ્કરી કરે છે ને તેઓની યોજનાઓની સામે થાય છે. આમ થવાથી ઘણાએ ગુણી માણસોનો ઉત્સાહ મંદ પડી જાય છે; અને જેટલા બળથી, જેટલા ઉમંગથી, જેટલી આશાથી અને જેટલી ઊંડી નિષ્ઠાથી કામ કરવું જોઇએ તેવી રીતે તેઓ કામ કરી શકતા નથી. તેથી દેશનું જે ભલું થવું જોઇએ તે થઇ શકતું નથી. માટે જો આપણે આપણી પોતાની, આપણા બંધુઓની અને આપણા દેશની સ્થિતિ સુધારવી હોય, તો આપણે આપણા દેશના ગુણવાન માણુસોની કદર કરવી જોઇએ. કારણ કે સદ્ગુણ એટલે શું એ તમને ખબર છે? સદ્ગુણ એટલે સ્વર્ગનો પ્રકાશ. સદ્ગુણ એટલે દેવતાઓનો દિવ્ય અંશ. સદ્ગુણ એટલે જગતની ઉન્નતિની પાંખો. સદ્ગુણ એટલે આબાદીની ચાવી. સદ્ગુણ એટલે પુરુષાર્થનું ફળ. સદ્ગુણ એટલે અજ્ઞાનીઓને ચમક આપીને આગળ દોરનારો એક જાતનો ચમત્કાર. સદ્ગુણ એટલે મનુષ્યની અંદર રહેલી શક્તિઓની ખિલવણી. સદ્ગુણ એટલે જગતનું સૌંદર્ય, સદ્ગુણ એટલે આત્મિક બળનો પ્રકાશ અને સદ્ગુણ એટલે ઇશ્વરની કૃપા. માટે ગુણની કદર ન કરવી—ગુણનો લાભ લેવા

સારુ ગુણીની કદર ન કરવી એ ઈશ્વરનું પોતાનું તથા આપણા આત્માનું અપમાન કરવા જેવું છે. પોતાના આત્માનું તથા ઈશ્વરનું અપમાન કરીને કોણ સુખી થઇ શકે તેમ છે? આપણા દેશની અત્યારે જે દુર્દશા છે અને આખો દિવસ હાડમારી ભોગવ્યા છતાં આપણું પેટ પૂરું ભરાતું પણ નથી, તેનાં ઘણાં કારણોમાં ગુણીજનોની કદર થતી નથી એ પણ એક મુખ્ય કારણ છે. માટે જો આપણે આપણા દેશનું બહુ જલદી ભલું કરવું હોય ને આપણે સુખી થવું હોય તથા આપણી ભવિષ્યની પ્રજાને આબાદ બનાવવી હોય, તો જેમ બને તેમ પ્રથમ આપણે આપણા દેશના ગુણી માણસોને ચાહી ચાહીને શોધી તેઓને ખાસ મદદ કરવી જોઇએ.

૩૧–ગુણવાનના ગુણોનો લાભ લો

જેમકે કોઇની પાસે કોઈ કોઈ જાતના મહારોગોની સહેલામાં સહેલી રામબાણ દવા હોય છે. કોઇને ઊંચી જાતની કારીગરી આવડે છે. કોઇને શરીરબળ ખીલવતાં આવડે છે. કોઇને વિચારો ખીલવતાં આવડે છે. કોઇને સૌને ગમે તેવું ઊંચી જાતનું લખતાં આવડે છે. કોઇને પ્રજાને જાગૃત કરી શકે તેવાં ભાષણો આપતાં આવડે છે. કોઈ નવી નવી જાતની શોધ કરવામાં કુશળ હોય છે. કોઇ ખેતીવાડીની વિદ્યામાં કુશળ હોય છે. કોઈ પરદેશની મુસાફરી કરી દેશને લાભ આપી શકે તેવા હોય છે. કોઇ સ્વદેશપ્રેમનાં કીર્તનો કરીને પ્રજામાં સ્વદેશપ્રેમ જગાડી શકે તેવા હોય છે. કોઇ નિઃસ્વાર્થપણે ગરીબોની સેવા કરવામાંજ પોતાની જિંદગી અર્પણ કરે તેવા હોય છે અને બીજા ઘણાએ ઘણી ઘણી જાતના ગુણવાળા હોય છે. પણ તે બધા રોટલાના ટુકડા સારુ દુઃખી થાય છે અને તેઓને આશ્રય મળતો નથી, તેથી તેઓના મહાન ગુણો કટાઇ જાય છે, દબાઇ જાય છે અને કંગાલિયતપણામાં ખોવાઈ જાય છે. માટે આપણા દેશના કલ્યાણને ખાતર જેમ બને તેમ કાંઈ પણ સ્વાર્થ રાખ્યા વિના એવા ગુણીઓની કદર કરવી એ આપણી પહેલી ફરજ છે. કારણ કે આપણા દેશના ગુણી માણસોના ગુણ કરમાઈ જાય એટલે કે તેઓના પુરુષાર્થનાં ફળ નકામાં જાય; ગુણ કરમાઇ જાય એટલે કે આત્માનું બળ ઓછું થઇ જાય; ગુણ કરમાઈ જાય એટલે કે ઈશ્વરની કૃપા ઢીલી પડી જાય અને ગુણ કરમાઇ જાય એટલે કે ઉન્નતિની પાંખો કપાઈ જાય ત્યારે પછી બાકી શું

રહ્યું? માટે ભાઇઓ! યાદ રાખજો કે, આપણા દેશના ગુણી માણ-સોના ગુણની કદર ન થાય ને તેનો લાભ ન લેવાય, એથી કાંઈ તે ગુણી માણસોના ગુણોજ કરમાઇ જાય છે એટલુંજ નથી, પણ ગુણી માણસોના ગુણ કરમાઈ જાય તેની સાથે આપણી શક્તિઓ પણ કરમાઇ જાય છે. ગુણી માણસોના ગુણ દબાઇ જાય તેની સાથે આપણા દેશનું કલ્યાણ પણ દબાઇ જાય છે. ગુણી માણસોના ગુણ બંધનમાં પડ્યા રહે ત્યાં સુધી દેશની સમસ્ત પ્રજાને ગુલા-મગીરીમાં રહેવું પડે છે. ગુણી માણસોના ગુણ અંધારામાં રહેશે ત્યાંસુધી દેશમાંથી અજ્ઞાનપણું ખસવાનું નથી. ગુણી માણસોના ગુણ કરમાઇ ગયેલા રહેશે ત્યાંસુધી આપણા આખા દેશના લો-કોનાં શરીર કરમાઇ ગયેલાં રહેશે. ગુણી માણસોના ગુણ ખોવાઇ જશે ત્યાંસુધી આપણું સ્વર્ગ ખોવાઇ જશે; અને જ્યાંસુધી આ-પણા દેશના ગુણી માણસોને આશ્રય મળ્યા વિના તેઓના ગુણ મરી જશે ત્યાંસુધી આપણા દેશના લોકોને વગરમોતે મરવું પડશે. માટે જેમ બને તેમ જલદીમાં જલદી અને વધુમાં વધુ ગુણીજનોને મદદ આપી તેમના ગુણોનો દેશને લાભ અપાવો. એ રીતે દેશને લાભ અપાવો ત્યારેજ આપણું અને દેશનું કલ્યાણ થશે. તમો જરા વિચાર તો કરો કે, જગતની ઉન્નતિ કોણ કરી શકે? મિયાંના ચાંદેચાંદ કરનારા ખુશામતિયાઓ કે ગુણીઓ? ગાડરિયા પ્રવાહની પેઠે ચાલનારા અજ્ઞાનીઓ કે ગુણીઓ? થોડીક બુઢ્ઢી રાંડીરાંડો પાસે બાપદાદાના વખતની રોજની રોજ એની એ કથા કરનારા જૂના વિચારના પંડિતો કે નવી નવી શોધ કરનારા ગુણવાનો? અને લોકોના હાથ–પગ તથા મન–બુદ્ધિને બાંધી રાખ-નારા સાંકડા વિચારના એકતરફી દોરવાઇ ગયેલા ધર્માંધ ધર્મ-ગુરુઓ કે પોતાના આત્મિકબળથી જગતને ફાયદો થાય તેવા કુદ-રતી ગુણોને ખીલવનાર ગુણીજનો? બોલો, જગતને આગળ વધા-નાર કોણ છે? રેલવે કોણે શોધી? તાર કોણે શોધ્યો? ફોનોગ્રાફ કોણે શોધ્યું? આગબોટ કોણે શોધી? વરાળયંત્ર કોણે શોધ્યાં? વીજળી કોણે શોધી? ટેલિફોન કોણે શોધ્યો? મોટર કોણે શોધી? બલૂનને નિયમિત રીતે ચાલતું કોણે બનાવ્યું? જગતને ફાયદો થાય એવી બીજી હજારો જાતની શોધ કોણે કરી? અને હજી પણ એવી જાતની બીજી ઘણી શોધો કોણ કરશે? કહો કે ગુણીજનો. માટેજ અમે ગુણીજનોને મદદ કરવાનું કહીએ છીએ; કારણ કે

ગુણીજનોના ગુણને લીધેજ દુનિયા આબાદ થાય છે. વળી ગુણી-જનોને મનમાનતી મદદ કરીએ ત્યારેજ તેઓના ગુણનો જગતને પૂરેપૂરો લાભ મળે છે. માટે આપણે ગુણીજનોને મદદ કરવી જોઇએ.

૩૨–ગુણીજનોને મદદ કરી હોય તેનું પરિણામ

જ્યારે આપણે ગુણીજનોના ગુણની કદર કરતાં શીખીશું ત્યારે તરતજ જોઇ શકીશું કે, આપણા દેશમાં નવી રોશની આવતી જાય છે, આપણા શરીરમાં નવું જીવન આવતું જાય છે, આપણા મનમાં નવી સ્થિરતા આવતી જાય છે, આપણી બુદ્ધિમાં નવું બળ આવતું જાય છે, કાંઇક એક જાતના ખાસ જોરથી આ-પણા આચારવિચારમાં જલદી જલદી સુધારો થતો જાય છે અને જાણે આપણને ગમી જાય તેવો ધક્કો મારીને કોઈ આપણને આગળ આગળ વધારતું હોય એમ આપણને લાગે છે. એ પછી થોડાજ વખતમાં આપણે જોઈ શકીશું કે, આપણા દેશમાં ઘણી જાતની નવી નવી હુન્નરકળાઓ વધી જશે, લોકોને મનમાનતી રોજી મળવા લાગશે, ભિખારી ઓછા થઇ જશે, કોઇ પણ છોકરો ભણ્યા વિના રહેશે નહિ, કોઇ પણ માણસ અન્ન ન મળવાથી મરી જશે નહિ, અમલદારોના જુલમો ઓછા થઇ જશે અને લોકોની હમેશની આવક વધી જશે. હાલમાં આપણે પરદેશી વસ્તુઓ વાપરીએ છીએ, તેથી આપણું ધન પરદેશ ચાલ્યું જાય છે. તેને બદલે જો આપણે ગુણીઓને મદદ આપીશું તો થોડાજ વખતમાં આપણા દેશની વસ્તુઓ પરદેશમાં જઈને ત્યાંથી ધનના ઢગલા-ઓ ખેંચી લાવશે. પછી ઑસ્ટ્રેલિયા, ટ્રાન્સવાલ વગેરે દેશના પર-દેશી લોકો આપણો તિરસ્કાર નહિ કરી શકે. આપણા લોકો પારકા ધર્મમાં નહિ ભળી જાય. આપણને રાજ્ય તરફથી જરૂર જેટલા હકો મળી શકશે. આપણે આપણા દુખી બંધુઓને મદદ કરી શકીશું. પછી આપણે આપણા ઘરસંસારી રિવાજોમાં જલદી જલદી સુધારા કરી શકીશું. આપણે આપણો અસલનો પ્રાચીન ઋષિઓનો ઉદાર ધર્મ પાળી શકીશું. રાજ્ય ઉપર પ્રજાના મતની બહુ અસર થઇ શકશે અને ધીમે ધીમે પ્રજાના મત પ્રમાણે રાજ્ય ચાલશે. પછી લોકોનાં અંતઃકરણની કોમળ લાગણીઓ ખીલવા માંડશે, આત્મિક શક્તિઓ બળવાન થશે અને વિમાનોની

મારફત લોકો સ્વર્ગમાં ઊડવા લાગશે. આચારોમાં આખી દુનિયાની સાથે અભેદ રાખશે. બહુજ સૂક્ષ્મ વસ્તુઓ પણ ગ્રહણ કરી શકે એવી ઉત્તમતા ઇન્દ્રિયોમાં આવી જશે અને આખા બ્રહ્માંડમાં ઊડી શકે એવી આપણી બુદ્ધિને બળવાન પાંખો આવશે. તેથી દરેક રીતભાતમાં કાંઈક ખાસ રહસ્ય, દરેક કામમાં કાંઈક ખાસ ભભક, દરેક વિચારમાં કાંઇક ખાસ ઊંડાણ, દરેક વર્તણુંકમાં કાંઈક ખાસ ઉચ્ચ આશય, દરેક બનાવમાં કાંઇક ખાસ ઉમદા હેતુઓ, દરેક ક્રિયામાં કાંઈક ખાસ નવીનતા, દરેક ચીજમાં કાંઈક અનુપમ સૌંદર્ય, દરેક ઇચ્છામાં કાંઇક ખાસ વિશાળતા અને જિંદગીના દરેક કામમાં તથા જિંદગીની દરેક પળમાં કોઈક મહાશક્તિની ગેબી મદદનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયા કરશે, ત્યારે આ સંસારમાં સ્વર્ગ આવી પડશે. એવી ઉત્તમ જિંદગી થાય તેનેજ અમે સ્વર્ગની જિંદગી કહીએ છીએ. વળી સંસારમાં સ્વર્ગ તથા સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવ્યા પછીજ મોક્ષના આનંદ ભોગવી શકાય છે; માટે જો મોક્ષની ઇચ્છા હોય તો સંસારમાં સ્વર્ગ બનાવવાની મહેનત કરો તથા સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવતાં શીખો. એ બધું વખતનો સદુપયોગ કરવામાંથી તથા દેશની સેવા કરવાથી થાય છે. માટે વખતનો સદુપયોગ કરો અને દેશની સેવામાં લાગી જાઓ, દેશની સેવામાં લાગી જાઓ. એમ કહીને મિ. પાઠક પાણી પીવા ઊઠ્યા.

૩૩–કામ કરવાનું ક્યાં છે?

એ પછી વામનરાવે કહ્યું કે, આપણા લોકોને વખતની ખોટ નથી એ વાત સાચી; આપણા દેશમાં વખતની કિંમત નથી એ વાત પણ સાચી અને જો આપણે વખતનો રૂડો ઉપયોગ કરીએ તો સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવી શકીએ. એ વાત પણ સાચી, પણ વખતનો રૂડો ઉપયોગ કરવા માટે કાંઇક કામ જોઇએ અને ધન જોઇએ, તે ક્યાં છે? લોને હું મારાજ ઘરની વાત કરું. મારા બાપને પેન્શન મળે છે, તેથી તેઓ બે વખત પરસાદ લઇને આખો દહાડો નવરા બેસી રહે છે. બપોરે ખૂબ ઊંઘે છે ને સાંજે તથા રાતે કાંઇ કામકાજ ન હોય ,તેથી પોતાના જેવા વિચારના માણસોને ભેળા કરી પાટે બેઠા બેઠા નાતોના કજિયાની વાતો કર્યા

કરે છે. આજે પાંચ વરસ થયાં રોજની રોજ એનીએ કૂટ હું સાંભળ્યા કરું છું, પણ પરિણામ કાંઈ આવતું નથી. ઊલટા કજિયા વધતા જાય છે, છતાં પણ એ એમાં ને એમાં પડયા રહે છે. કારણ કે માણસને કાંઇક કામ તો જોઈએ ને? બીજું કાંઈ કામ ન હોય એટલે પછી કરે શું? તેથી નવરા બેઠા બેઠા આખો દહાડો નાતોના કજિયાની વાતો કર્યા કરે છે. મારી બાયડી મોટા ઘરની છોકરી છે, વળી થોડુંક ઉપરચોટિયું ભણેલી પણ છે, તેને કાંઈ છોકરાંછૈયાં થતાં નથી, એટલે એ પણ આખો દહાડો નવરી બેઠી બેઠી પાનપટી ખાયા કરે છે અને વાતવાતમાં જેનીતેની સાથે મોઢું મરડયા કરે છે. મારી મા બિચારી ઘરના કામકાજનો બધો બોજો ઢસડયા કરે છે અને આ બાઈસાહેબ વારેવારે ખૂબ સાબુએ મોઢું ધોયા કરે, અરીસામાં જોયા કરે, બાટલીમાંથી દવા પીધા કરે, પાડોશણો સાથે પાને રમ્યા કરે, જેનીતેની સાથે મિજાજ બગાડયા કરે, વારેવારે ચા પીધા કરે અને એ બધામાંથી નવરી થાય ત્યારે હિંડોળાખાટ ઉપર હીંચકતે હીંચકતે નાટકની ચોપડીઓ લઈને તેમાંથી રાગડા તાણ્યા કરે. કારણ કે મોટાના ઘરની દીકરી, વળી ભાયડાઓને ભણવાનું ભણેલી, એટલે એ તો ઊંટ ને વળી ઉકરડે ચડયું, પછી બાકી શું રહે? તેથી એ બાઇસાહેબનો પણ બધો વખત નકામો જાય છે. મારા મોટા ભાઈ હમણાં બે વરસ થયાં નોકરી વિનાના બેઠા છે, તે પણ બેચાર દિવસે કોઇ કોઇ અમલદાર પાસે આંટો મારી આવે છે, બાકીનો બધો વખત વારેવારે પેટ ઉપર હાથ ફેરવ્યા કરે છે, બાદી થઇ ગયાની ફરિયાદ કર્યા કરે છે, છોકરાંઓને રમાડ્યા કરે છે અને ભાભી સાથે કજિયા કર્યા કરે છે. એમાંજ તેમનો બધો વખત ચાલ્યો જાય છે. મારી એક બહેન, એક કાકી ને એક નાનકડા ભાઈની વહુ એ ત્રણ બાળવિધવા અમારા ઘરમાં છે, તેઓનો વખત પણ સાવ નકામો જાય છે. કાકીનો વખત આખો દહાડો મંદિરોમાં રખડવામાં તથા ગામની કૂથલી કરવામાં, બહેનનો વખત પોતાના નસીબનો વાંક કાઢીને વાતવાતમાં આખો દહાડો મોઢું વાળીને રોયા કરવામાં તથા નાતજાતમાં આભડવા જવામાં અને ભાઇની વહુનો વખત અપવાસો કરવામાં, રિસાવામાં અને જુવાન પાડોશણો સાથે છૂપી છૂપી ઘુસપુસ કરવામાં જાય છે. કયારેક કયારેક તે ત્રણે જણીઓ થોડું થોડું ઘરનું કામકાજ પણ કરવા લાગે છે, પણ તે પોતાની

મરજી ઉપર; એની ઉપર કાંઈ ખાસ હુકમ થાય નહિ, કારણ કે એ તો વિધવા ! ! એટલે જાણે રાધાજીનો ઘોડો ખીરખાંડ ખાઇને છૂટયો. તેથી તેઓનો વખત પણ ફોગટ જાય છે અને હું પણ અગિયાર વાગે ઑફિસમાં જાઉં છું ને સાંજે પાંચે પાછો આવું છું, તેથી સવારના ત્રણ કલાક ને રાતના ત્રણ કલાક મને પણ મળે છે. એ બધો વખત જેમતેમ કરીને હું પણ ગુમાવી દઉં છું; કારણ કે નજર આગળ કામ દેખાતું નથી, એટલે પછી કરીએ શું ?

૩૪–આપણા લોકો વખત કેમ ગુમાવે છે તેના દાખલા

મારા માસા છે તે એકલા છે, લોભી છે ને ચીકાશદાર છે, તેથી વ્યાજ આવે છે ને ખાય છે, એટલે આખો દહાડો સાવ નવરા હોય છે. વરસોનાં વરસો થયાં પોતાનો બધો વખત જેનીતેની દુકાને ઠાંસિયું વાળીને બેસવામાં ને જેનીતેની નિંદા કરવામાં કાઢે છે. મારી પાડોશમાં લાલોભટ્ટ રહે છે, તે સવારમાં ગામમાંથી લોટ માગી લાવે છે ને પછી આખો દિવસ સાવ નવરો બેઠો રહે છે ને ફળિયાનાં છોકરાંઓને ચીડવ્યા કરે છે ને તેઓને ભૂંડું બોલતાં શીખવે છે. મારો એક દોસ્ત છે તે વૈદ છે, પણ તેનું વૈદકનું કામ બહુ ચાલતું નથી, બેચાર દહાડે કોઇક એકાદ માણસ દવા લેવા આવે, તેથી આખો દિવસ તેને ફુરસદ હોય છે, પણ એ ફુરસદને વખતે તે કાંઇ કામ કરતો નથી. મારા કાકાનો દીકરો એક દરબાર પાસે તેની મહેરબાનીના માણસ તરીકે રહે છે, તેથી તેને કાંઈજ કામ કરવાનું નહિ. માત્ર બેચાર દિવસે દરબારને સલામ કરી આવવી એજ તેનું કામ છે. તે આખો દિવસ નવરો રહે છે, છતાં પણ કાંઇ કામ કરતો નથી. મેં કહ્યું કે, તમને આટલી બધી ફુરસદ મળે છે માટે કાંઇક બીજું કામ કરો ને ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, પ્રભુ રોટલો આપી રહે છે, ત્યારે નાહકની વધારે માથાકૂટ શા માટે કરીએ ? તેમ છતાં પણ જરૂર હોય તો કાંઈક કરીએ, પણ મારે લાયક એવું કાંઇ કામ મને દેખાતું નથી, તેથી આપણે તો આનંદમાં રહીએ છીએ ને ભગવાન પાસે એજ માગીએ છીએ કે, આવોને આવો આનંદ સદાય રાખજે ! અમારી બાજુના ઘરવાળો વેપારી છે, તેની એક નાનકડી દુકાન છે. તે એક માણસ ચલાવી શકે તેવી છે ને થોડાં વરસો ઉપર તે એકલોજ

ચલાવતો હતો, પણ હમણાં તેના ચાર છોકરા જુવાન થયા છે. તે બધા છોકરાઓ તે નાની દુકાનમાં બેઠા રહે છે ને કામ કરવામાં વાદવિવાદ કર્યા કરે છે. તેથી ઊલટું કામ બગડે છે ને એક જણના કામમાં ચાર જણા રોકાય એટલે પછી એ બધા તો સાવ નવરાજ હોય, તેથી ધિંગામસ્તી કર્યા કરે છે. કારણ કે ગામડાંના અજ્ઞાન જુવાન છોકરાઓને તે બીજું શું સૂઝે? તેથી એક વખત મેં એ મારા બુઢ્ઢા પાડોશીને કહ્યું કે, તમારા છોકરાઓને અહીં શા માટે રાખી મૂકો છો? પરદેશ મોકલો. હવે તો એ જુવાન થયા છે. લો, હું મારા દોસ્ત ઉપર ભલામણ લખી આપું. ત્યારે એ ડોસાજીએ કહ્યું કે, હું મારા દીકરાઓને મારી નજર બહાર જવા દઉં નહિ. આપણે એવા લખેશરી થવું નથી. અહીં બેઠે બેઠે જુવારબાજરાનો રોટલો ને મીઠું મળે એટલે બસ. છોકરાઓને પરદેશ મોકલતાં મારો જીવ ન ચાલે. એમ તો મારો બનેવી મસુવે છે, તે લખે છે કે ત્રણ વરસ છોકરાને મોકલો તો પાંચ હજાર રૂપિયા લઇ આવશે. પણ ન કરે નારાયણ ને કદી સારુંમાઠું થાય તો એ રૂપિયા શું કામના? એ કરતાં પડેલડે ને ગાંડાઘેલા રહે તોપણ નજર આગળ સારા. આવા વિચારોને લીધે એ બુઢ્ઢો પોતાના છોકરાઓને પોતાની નાનકડી દુકાનમાં નવરા બેસાડી રાખે છે. અમારા ગામમાં પાણીનું દુઃખ છે, તેથી વરસાદનો એકજ પાક થાય. બાકી આઠ મહિના બધા ખેડૂતો લગભગ સાવ નવરા જેવાજ હોય અને તે એકજ ગામમાં નહિ, પણ આખા પરગણામાં. બોલો, હવે એ બધા શું કામ કરે? તમે કહો છો કે, વખતનો સદુપયોગ કરો, વખતનો સદુપયોગ કરો અને કામ કરો, કામ કરો, પણ કામ લાવે ક્યાંથી? તમે સ્વર્ગની જિંદગીની વાતો કરો છો પણ અમારી જિંદગી તો હજી આવી છે. મને હાએ હા કરતાં નથી આવડતું, હું તો જેવું નજરે જોઉં છું ને જાતે અનુભવું છું તે સાચેસાચું કહીશ. બોલો, હવે અમારે શું કામ કરવું?

૩૫–કામ કરવું એટલે શું?

એ સાંભળીને પાઠકે કહ્યું કે, ઓહો! શું કામ કરવું એમ પૂછો છો? જેને કામ કરવું હોય તેને તો હજારો કામ છે, એટલુંજ નહિ પણ મને તો એમ લાગે છે કે, કરોડો જમાનાઓ થયા બ્રહ્માં-

ડનાં દરેક રજકણો કાંઇક ને કાંઇક કામ કર્યા કરે છે અને અનંત-કાળ સુધી દરેકે દરેક પરમાણુ કાંઇ ને કાંઇ કામ કર્યાજ કરશે. છતાં પણ જગતમાંથી એક ક્ષણ પણ કામ કરવાનું ખૂટવાનું નથી, પણ જેમ જેમ કામ કરતાં આવડશે તેમ તેમ ઊલટું નવું નવું કામ વધતુંજ જશે. કારણ કે કામ કરવું એટલે શું, એ તમને ખબર છે? કામ કરવું એટલે ચૈતન્યને જગાડવું. કામ કરવું એટલે વસ્તુઓની કિંમત વધારવી. કામ કરવું એટલે તંદુરસ્તીને ખીલવવી. કામ કરવું એટલે મનને ખોરાક આપવો. કામ કરવું એટલે ઇન્દ્રિયોનું બળ વધારવું. કામ કરવું એટલે મગજની શક્તિઓને ખીલવવી. કામ કરવું એટલે અંતઃકરણની લાગણીઓને વધારવી. કામ કરવું એટલે બુદ્ધિને રમવાનું મેદાન આપવું. કામ કરવું એટલે પોતાનું ચારિત્ર્ય સુધારવું.કામ કરવું એટલે પોતાના ભાઇબંધોને મદદ કરવી. કામ કરવું એટલે આપણા જીવને ઊંચે ચડાવવો. કામ કરવું એટલે દેશની સેવા કરવી. કામ કરવું એટલે ઈશ્વરના શુભ હેતુઓમાં મદદ કરવી. કામ કરવું એટલે જીવોના તથા ઈશ્વરના આશીર્વાદો મેળ-વવા. કામ કરવું એટલે પોતાની કિંમત વધારવી. કામ કરવું એટલે સૃષ્ટિનું સૌન્દર્ય વધારવું. કામ કરવું એટલે આત્માને ઊડ-વાને રસ્તો આપવો અને કામ કરવું એટલે કામણ (વશીકરણ) કરવું. આમ હોવાથી મહાત્માઓ તો એમજ કહે છે કે, કામ કરવું એ દેવ પૂજવા બરાબર છે. કારણ કે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું છે કેઃ—

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।

(अ. १८, श्लो. ४५.)

પોતપોતાનાં કામો રૂડી રીતે કરવાથી માણસો સારી રીતે સિદ્ધિ પામે છે. માટે કામની કિંમત સમજનારા જ્ઞાનીઓ તો એમજ કહે છે કેઃ—

× કામ કરોજી કામ, જગતમાં નહિ કાંઈ કામ સમાન.
કામજ બ્રહ્મા, કામજ વિષ્ણુ, કામજ શિવ ભગવાન,
જગતમાં નહિ કાંઇ કામ સમાન.

આવાં જિંદગીની સાર્થકતા કરનારાં અને સંસારમાં સ્વર્ગ લાવનારાં કામોની આપણને કિંમત નથી, તેથીજ આપણા સૌ લો-કોની દુર્દશા છે અને તેથીજ આપણા દેશની પાયમાલી છે. માટે

× મિ. મલબારીનાં કાવ્યોમાંથી.

જેમ બને તેમ કામની કિંમત સમજીને આપણે સૌ ભાઇબહે-નોએ ખૂબ કામ કરવું જોઇએ. કારણ કે જ્યારે આપણે કામ કરતાં શીખીશું ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે.

૩૬–કામની મહત્તા

એટલુંજ નહિ પણ મને તો એમ લાગે છે કે, કોઈ શોધક આપણને સોનાની ખાણો શોધી આપે તેથી આપણને જેટલો ફાય-દો થાય તે કરતાં પણ જો કોઈ ઉદ્યોગી માણસ આપણા બંધુઓને કામ કરતાં શીખવી દે તો આપણને વધારે ફાયદો થાય. કારણ કે જો આપણને કામ કરતાં આવડે તો હીરા, માણેકની અને એ કરતાં પણ બીજી ઘણીએ કીમતી ચીજોની ખાણો આપણે મેળવી શકીએ. કોઇ મંત્રશાસ્ત્રી આપણી મરજી મુજબ વરસાદ વરસાવ-વાનો મંત્ર આપણને શીખવી દે, તો તેથી આપણને જેટલો ફાયદો થાય તે કરતાં પણ જો કોઇ દેશપ્રેમી વિદ્વાન આપણી પ્રજાને કામ કરવાનો મહામંત્ર શીખવી દે તો એથી આપણા દેશને વધારે ફાયદો થાય. કારણ કે જો આપણને કામ કરતાં આવડે તો વરસાદ વરસાવવા જેવા તો બીજા હજારો મંત્રો શોધી શકીએ. કોઇ બહા-દુર વીર બહુ બહાદુરી કરીને પોતાના પરાક્રમથી આપણને ઘણી જાતની ગુલામગીરીમાંથી છોડાવે, તો તેથી આપણા દેશને જેટલો ફાયદો થાય તે કરતાં પણ જો કોઇ મહાત્મા આપણી પ્રજામાં આપણું કર્તવ્ય બજાવવાનો જોસ ભરી દે તો આપણા દેશને વધારે ફાયદો થાય. કારણ કે એક માણસ પોતાના જોરથી આપણને સ્વ-તંત્રતા અપાવે એ સ્વતંત્રતા કાંઇ આપણી લાયકાત વિના ઘણો વખત સુધી નભી શકવાની નથી. એથી તો માત્ર એટલુંજ થાય કે, એક પાસેથી છૂટીએ પણ પાછા તરતજ બીજાની પાસે બંધાઇ જઇએ. અથવા તો એક બાબતમાં સ્વતંત્ર થઇએ પણ બીજી બાબ-તમાં પરાધીન થઇ જઇએ. કારણ કે આપણી પોતાની લાયકાત વિના બીજાનું જોર તે કેટલુંક કામ આવે? પણ જો આપણને કામ કરતાં આવડે, એટલે કે આપણું કર્તવ્ય બજાવતાં આવડે તો આપણે સ્વર્ગ સુધી–મોક્ષ સુધી અને છેક ઈશ્વર સુધી પહોંચી શકીએ. ત્યારે એવાં ઉત્તમ કામમાંથી આપણું પોતાનું કે આપણા દેશનું કલ્યાણ કરવું એમાં શું મોટી વાત છે? એ તો તદ્દન સ્વા-ભાવિક છે, છતાં પણ આપણને મુશ્કેલી લાગે છે તેનું કારણ એજ

છે કે, આ વાત આપણે જાણતા નથી કે, કામ એ એક સહેલામાં સહેલો કીમિયો છે. કામ એ સંસારમાં મનગમતું ફળ આપનારું કલ્પવૃક્ષ છે. કામ એ આ જિંદગીમાં ધારેલું ફળ મેળવી આપનારો પારસમણિ છે. કામ એ મનુષ્યોની કામધેનુ છે. કામ એ આ જગતમાં ચિંતામણિ છે. કામ એ એક જાતની મહાન વીજળી છે અને કામ કરવામાં કર્તવ્ય તથા પુરુષાર્થ એ બન્ને મહાન તત્ત્વો રહેલાં છે અને કર્તવ્યમાં તથા પુરુષાર્થમાં પરમાત્મા પોતે રહેલા છે. માટે કામ કરવું એ પરમાત્માની સેવા કરવા બરાબર છે અને પરમાત્માની સેવા કરનારો આત્મા પરમાત્મારૂપજ થઇ જાય છે.

આ પ્રમાણે આત્મામાંથી પરમાત્મા થઈ જવું એ બધું શામાંથી? માત્ર કામ કરવામાંથીજ. માટે આપણા પોતાના કલ્યાણ સારુ, આપણા બંધુઓના ભલા સારુ અને આપણા દેશના ફાયદા માટે સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવવા સારુ આપણા બંધુઓને ભલાં કામો કરવાનું અમે કહીએ છીએ. કારણ કે આપણા દેશના હાલના લોકો જેવી સમજવી જોઇએ તેવી કામની કિંમત સમજતા નથી. તેથીજ આપણા દેશના ને આપણા લોકોના બૂરા હાલ છે. માટે હવે જેમ બને તેમ આપણા દેશના લોકો કામ કરતા થાય એ પ્રમાણે આપણે કરવું જોઇએ.

૩૭–અમે શું કામ કરીએ? તેનો ખુલાસો

તમે કહો છો કે અમે શું કામ કરીએ? કામજ કયાં છે? પણ ભાઇ જેને કામ કરવું હોય તેને માટે તો હજારો કામ છે. ફુરસદને વખતે તમને જે ગમતાં હોય તે દેશના કલ્યાણનાં સારાં સારાં પુસ્તકો તમારા પાડોશીઓને વાંચી સંભળાવો. એ કામ તમારાથી બની શકે એમ છે કે નહિ? તમારી વહુ ભણેલી છે, તેથી તે તમારા સારા વિચારો જલદીથી સમજી શકશે. વળી તે મોટા ઘરની દીકરી છે, તેથી થોડાઘણા પૈસા પણ ખરચી શકશે; અને તેને માનપાન મેળવવાનો પણ શોખ હશે, માટે તેને સમજાવીને તમારા ઘરમાં સ્ત્રીઓની બપોરની શાળા કઢાવો એટલે તે વધારે સારી રીતે લખવા–વાંચવામાં ધ્યાન આપશે. એ પછી ભરતાં–ગૂંથતાં પણ તેને શીખવું પડશે અને તે નાટકનાં ગાયનોના રાગડા તાણે ત્યારે સાંભળવા સારુ વગર તેડચે પાંચદસ પાડોશણો ભેળી

થઇ જતી હશે, તે બધી બાઇઓ એ બપોરની શાળાનો લાભ લેશે. બોલો, એ કામ તમારાથી બની શકે એવું છે કે નહિ? તમારા બાપાએ રાજ્યની નોકરી કરેલી છે અને પોતાની આજુબાજુના સૌ લોકો ઉપર હુકમો ચલાવવાની તેમને ટેવ પડી ગયેલી છે, તેથી બુઢ્ઢા થયા છતાં હજી પણ તેઓને પટેલાઈ કરવી ગમે છે, માટે તમે તેમને એ જાતનું કામ આપો, એટલે તે પોતાની મેળે નાતોની નકામી ખટપટો છોડી દેશે. તેમને કહો કે બાપા! આપણા ગામમાં એક લાયબ્રેરીની જરૂર છે અને તમારી લાગવગ બહુ મોટી છે, માટે જો તમે મન ઉપર લો તો એ કામ થઈ જશે ને તમારું નામ રહી જશે. આવી રીતે જરા સમજાવીને વાત કરો, એટલે એ તમારા વિચારને મળતા થઇ જશે. કારણ કે એવા લોકોને પોતાના નામનો, માનનો, અધિકારનો ને હુકમ ચલાવવાનો બહુ શોખ હોય છે. સુકાન વિનાના વહાણના જેવાં તેઓનાં મન હોય છે, તેથી જે બાજુ પવન લાગે તે બાજુ દોડ્યાં જાય છે. દુનિયામાં મોટો ભાગ એવોજ છે અને એ લોકો પણ કાંઈક કામ કરી જાય એવા હોય છે. પણ એવા લોકોની પાસેથી કામ લેતાં આવડે એવા માણસો આપણા દેશમાં નથી, એજ મોટી મુશ્કેલી છે. કારણ કે પોતાના સ્વભાવને ગમે એવી સારી વસ્તુઓ મળે ત્યાંસુધી માણસનું મન ખાસ ચાહીને હલકી વસ્તુઓમાં જતું નથી, પણ જ્યારે તેનાં કુદરતી વલણને અનુસરતું ઉત્તમ કામ સહેલાઇથી ન મળે ત્યારેજ તે હલકી બાબતોમાં ઊતરે છે. માટે આપણે આપણા દેશને જલદીમાં જલદી આબાદ કરવો હોય અને આપણા બંધુઓને સુખી કરવા હોય તો માણસોને તેઓના કુદરતી સ્વભાવ પ્રમાણે કામ અપાવવાની આપણે સૌએ ખાસ તજવીજ કરવી જોઇએ. જો એટલું બધું ન બની શકે તો પોતાના ઘરમાં, સગાંવહાલાંમાં, ભાઈબંધદોસ્તોમાં, પાડોશીઓમાં, નાતમાં અને ગામમાં જ્યાં જ્યાં બની શકે ત્યાં ત્યાં પોતાની બુદ્ધિનો, પોતાના મનનો, પોતાના શરીરનો અને પોતાની લાગવગનો ઉપયોગ કરી લોકોને તેઓની લાયકાત પ્રમાણે કામ આપવાની ખાસ મહેનત કરવી જાઇએ, કારણ કે આપણા પોતાના અને આપણા દેશના કલ્યાણનું એજ મુખ્ય સાધન છે.

તમારા વ્યાજખાઉ ચીકાશદાર લોભિયા માસાને કહો કે, વ્યાજ ખાવામાં તમને બહુ થોડા પૈસા મળે છે, પણ જો હાથે

ચલાવવાની શાળો મંગાવો અને તે આપણા ગામના આઠ મહિના નવરા બેસી રહેનારા ખેડૂતો પાસે ચલાવરાવો તો તમને વ્યાજ ખાવા કરતાં બેવડો–ચોવડો વધારે નફો થશે. ગરીબ લોકોને પણ મદદ મળે અને ગામમાં નવો હુન્નર ચાલતો થાય. આવી રીતે સમજાવો ને લાગુ રહો, એટલે થોડા વખતમાં એ કામ થઇ જશે.

૩૮–વિધવાઓને દિલાસો મેળવવાના ઉપાય

રોવામાંજ જિંદગી ગાળતી તમારી વિધવા બહેનને કહો કે, બહેન! બહુ દહાડા સુધી રોયાં, હવે તો કાંઇક જિંદગીની સાર્થકતા થાય તેમ કરો. વિધવાપણાનું દુઃખ જેમ તમારાથી નથી ખમાતું, તેમજ આપણી બીજી લાખો વિધવા બહેનોથી પણ એ નથી ખમાતું, માટે તેઓનું દુઃખ ઓછું થાય તેમ કરો અને તેઓનાં આંસુ લૂછો, એટલે તમારાં આંસુ પણ લુછાશે. કાકીને ભક્તિનાં પદો ગાતાં આવડે છે, તમને ભરવા–ગૂંથવાનું કામ આવડે છે અને નાની ભાભીને બહુ સારી રીતે લખતાં–વાંચતાં આવડે છે, માટે તમે ત્રણે જણાં મળીને વિધવાઓને મદદ કરનારી એક મંડળી કાઢો. એ માટે આપણા નવા ઘરમાં હું તમને જગ્યા આપીશ. ત્યાં તમે આપણા ગામની જુવાન વિધવા બહેનોને ભરતાં–ગૂંથતાં શીખવો, ભાભી લખતાં–વાંચતાં શીખવે અને કાકી ધર્મનાં કીર્તનોથી તેઓનાં મનને શાંતિ આપે. એ પછી હું મારા મિત્રને કહીને તમારી મંડળીને ભરવા–ગૂંથવાનું, સીવવાનું, લખવાનું વગેરે આપણી વિધવા બહેનોથી સહેલાઇથી બની શકે એવું કામ અપાવ્યા કરીશ. તેથી નિરાધાર ગરીબ બહેનો દર મહિને પોતાની ફુરસદ પ્રમાણે ને પોતાની હોશિયારી પ્રમાણે બેચાર રૂપિયા જાતમહેનતથી મેળવી શકશે. એથી તેઓને ખર્ચમાં મદદ થાય, વખતનો સારો ઉપયોગ થાય, અફસોસ કર્યા કરવાને બદલે કામકાજમાં મન ગૂંથાય અને અરસપરસ એકબીજાંની મદદ મેળવવાથી સૌને કાંઇ કાંઇ ફાયદો થાય. માટે બહેન! હવે રોવામાંજ પડયાં રહો મા, પણ જિંદગીની સાર્થકતા થાય એમ કરો. જો તમે આવી રીતે એકબીજાંને મદદ કરવાની શરૂઆત કરશો, તો તમારો દાખલો જોઇને બીજે ઘણે ઠેકાણે એ કરતાં બીજાં ઘણાં વધારે સારાં કામો થશે અને એમાંથી પણ તમોને

થોડું ઘણું પુણ્ય મળશે. કારણ કે આપણે ત્યાં એ જાતનાં પ્રથમ બી વાવનાર તમે ગણાશો. માટે તમને વધારે પુણ્ય થશે. બોલો, ઘરમાં બેસીને રોયા કરવા કરતાં અને ઠેકાણે ઠેકાણે આભડવા જવા કરતાં શું આ કામ સારું નથી? દુઃખનાં અને સ્વાર્થનાં આંસુઓ પાડયા કરવાં તથા જીવને રિબાવ્યા કરવો એથી તમારું કલ્યાણ થશે કે પ્રભુને વહાલાં લાગે એવાં પરમાર્થનાં કામો કરવાથી તમારું કલ્યાણ થશે? એનો જરા વિચાર તો કરો બહેન! હવે તમારાથી રોવાય નહિ, કારણ કે તમે વિધવા થયાં ત્યારથી ગૃહસ્થાશ્રમનો મોટો બોજો તમારી ઉપરથી પ્રભુએ ઉતારી લીધેલો છે અને તેને બદલે પોતાની સેવામાં તેણે તમારો અંગીકાર કરી લીધો છે. માટે હવે તો પ્રભુપ્રીત્યર્થે તમારે સૌની સેવા કરવી જોઇએ. સૌનાં આંસુઓ લૂછવાં જોઇએ. બીમારોની સારવાર કરવી જોઇએ. ગરીબોને મદદ કરવી જોઇએ, અનાથોને માટે ભીખ માગવી જોઇએ. ગામનાં ગરીબ માણસોને ત્યાં મંદવાડ વખતે ઉજાગરા કરવા જોઇએ. મરકી, કૉલેરા કે એવાજ બીજા કોઇ ચેપી રોગના વખતમાં જ્યાં જતાં સૌ કોઇ બીતાં હોય ને ગરીબોને મદદ મળતી ન હોય, તેવે વખતે એવા નિરાધારોની સારવાર કરવા સારુ એવી ભયની જગ્યામાં તમારે નીડરપણે જવું જોઇએ. તમારી બહેનોનું ભલું થાય એમ કરવું જોઇએ અને જગતમાં પ્રભુનો મહિમા વધે એમ તમારે કરવું જોઇએ. કારણ કે પોતાની સેવામાં પ્રભુએ તમને અંગીકાર કરેલાં છે. માટે દુનિયાદારીના નજીવા સ્વાર્થ તથા વિકારોની તૃપ્તિને અર્થે રોવાને બદલે હવે તમે પરમાર્થને અર્થે રોતાં શીખો. તમારી લાખો દુખિયારી વિધવા બહેનોને માટે રોતાં શીખો. આપણા રસાતળમાં ચાલ્યા જતા પરાધીન દેશને માટે રોતાં શીખો. આપણા કરોડો બંધુઓ રોટલાના ટુકડા વિના તરફડી તરફડીને મરી જાય છે તેઓને માટે રોતાં શીખો. દર સાલ આપણા હજારો બંધુઓ પરધર્મમાં વટલી જાય છે તેઓને માટે રોતાં શીખો. આપણા સૌ બંધુઓ ઘણી ઘણી જાતની સાવ નકામી ગુલામગીરીઓમાં ફસાઈ રહેલા છે તેઓને માટે રોતાં શીખો અને આપણા દેશમાં તથા આપણા લોકોમાં જે જે જાતની મહાન ખરાબીઓ છે તેઓને માટે રોતાં શીખો; કારણ કે સેવા કરવા માટે પ્રભુએ તમને ચૂંટી કાઢેલાં છે, માટે હવે તો સૌની ઉપર હેત રાખવું, સૌની સાથે ભલાઇ કરવી, તથા

સૌ જીવોના સુખ માટે તરફડવું અને ખમી ખાવું, કડવો ઘૂંટડો ગળે ઉતારી જવો, પોતાને માટે બહુ દરકાર રાખવી નહિ અને અને જેમ પ્રભુ રાખે તેમ રહેવું એજ તમારું કામ છે. બહેન હવે તો ચાહવું ને સહેવું એજ તમારો મહામંત્ર હોવો જોઇએ. આવી રીતે તમારી બહેનને સમજાવો અને તમારાથી બની શકે તે થોડીઘણી શરૂઆતની મદદ આપો; એટલે મારી ખાતરી છે કે, રોવામાં જિંદગી ખોઇ નાખવાને બદલે તે બહેનો સમજણપૂર્વક ભલાં કામો કરવામાં પોતાની જિંદગી ગાળવા લાગશે.

૩૯–જુદા જુદા માણુસોને સમજાવવાની જુદી જુદી યુક્તિઓ

તમારા આળસુ પાડોશી લાલાભટ્ટને કહો કે, મોટી ઉંમરના ખેડૂતો તથા કારીગરો નવરા હોય તેઓને રાતે આઠથી દશ સુધી બે કલાક ભણાવો ને લખતાં–વાંચતાં શીખવો તો દર ચાર માણુસે મહિને એક રૂપિયો તમને પગાર આપું. એટલે જો સોળ માણુસ ભણુવા આવે તો તમને ચાર રૂપિયા પગાર મળે, સમજાવી સમજાવીને ચાળીસ માણુસોને ભણાવો તો દસ રૂપિયા પગાર મળે અને સાઠ માણુસોને લાવો તો પંદર રૂપિયા પગાર મળે. ભટ્ટજી મહારાજ! જરા વિચાર તો કરો કે, ગામમાં લોટ માગ્યા કરવામાં શું વળશે? બે કલાકના કામમાં ઘેર બેઠે પંદર રૂપિયા મળે એ કાંઈ થોડું છે? આપણા ગામમાં પાંચસો ઘરની વસ્તી છે, તેમાં પચાસ સાઠ માણુસને ભણુવા માટે સમજાવી લેવા એમાં શું મોટી વાત છે? જો આ વાત એ લાલોભટ્ટ અથવા બીજો કોઈ કબૂલ કરે તો મને કહેજો, એટલે એક ગૃહસ્થ સાથે હું તમને મેળવી આપીશ. તે આવાં કામોમાં પૈસો ખરચવા બહુ ખુશી છે, પણુ તે કહે છે કે, સાચી લાગણીથી કામ કરવાવાળા લાયક માણુસો મને મળતા નથી.

તમારા દોસ્ત માખીમાર વૈદરાજને કહો કે, તમે તમારી આજુબાજુનાં ગામડાંઓમાં ફરીને ત્યાંના જંગલી ગામડિયા લોકો જે જે દરદો ઉપર જે જે દવાઓ વાપરે છે, તે અનુભવી દવાઓની નોંધ કરો. કારણુ કે ગોવાળિયાઓ, ભરવાડો, બાવાઓ, ખેડૂતો તથા કેટલીક બાઇઓ બહુ અકસીર દવાઓ જાણે છે. એ દવાઓ બહુ સહેલી, સસ્તી ને તરત ફાયદો કરે એવી હોય છે; એટલુંજ નહિ

પણ ઘણી વાર હજારો રૂપિયા ખરચવા છતાં જે રોગો નથી મટી શકતા, તેવા ભયંકર રોગો પણ વગર દોઢિયાની દવાથી એ લોકો મટાડી દે છે; અને તેમ છતાં આખા વૈદકશાસ્ત્રમાં એ દવાની નોંધ હોતી નથી. માટે એવા લોકો પાસેથી એવી અનુભવી દવાઓનો સંગ્રહ કરો. એટલે ધીરે ધીરે એ પુસ્તક છપાવવાની અમે તમને સગવડ કરી આપશું. વળી આ કામ માટે તમે જે જે ગામમાં જાઓ ત્યાં ત્યાં જે ગરીબ દરદીઓ હોય તેઓને મફત દવા આપજો. એ દવાનું બીલ જેમ બને તેમ દેશદાઝને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રમાણિકપણાથી કરજો એટલે તે અમે ચુકાવી આપીશું. આમ કરવાથી એ વૈદને ફાયદો થશે, લોકોને દુઃખને વખતે મદદ મળશે, નાશ પામતી અનુભવી દવાઓની નોંધ જળવાશે, કોઇક બહુ ગુણી માણસો મળી આવશે અને બીજા પણ એમાંથી ઘણાએ ફાયદા થશે. તેથી એ વૈદને સમજાવો. એને પણ પૈસા તથા માન મળશે, માટે હું ધારું છું કે ખુશીથી તે આ યોજના કબૂલ કરશે.

૪૦–રાજાઓને સમજાવવાની યુક્તિ

તમારા કાકાનો દીકરો દરબારને સલામ ભરી આવે છે ને પગાર ખાય છે, તેને ધર્મ ઉપર બહુ પ્રેમ છે, માટે તેને કહો કે, તમે એકલા બેઠા બેઠા યોગવાસિષ્ઠ વાંચ્યા કરો ને મનમાં મનમાં રાજી થાય કરો એમાં શું વળે? તમે તમારે ઘેરે અથવા કોઇ મંદિરમાં સત્સંગની મંડળી કાઢો અને એ મંડળી મારફત ઘણા માણસોને તમારા જ્ઞાનનો લાભ મળે તેમ કરો. રાતને વખતે લોકો નવરા હોય છે ને કાંઇ કામકાજ ન હોવાથી ગમેતેમ આડાંઅવળાં ગપ્પાં માર્યા કરે છે, તેમાંથી ઘણા લોકો તમારા સત્સંગનો લાભ લેશે. તેથી તેઓને રાજી કરવા સારુ અને તમને ગમતા હોય તે વિચારો એ લોકોના મગજમાં ઉતારવા સારુ તમારે ખાસ મહેનત કરવી પડશે; એથી તમારું જ્ઞાન વધતું જશે અને ઘણા લોકોને પણ બહુ ફાયદો થશે. માટે તમારી ફુરસદનો આવો સારો ઉપયોગ થાય તેમ કરો. એ સિવાય દરબાર પાસે ઘણું કરીને એવીજ વાતો નીકળે છે કે, આપ નામદાર સાહેબનો ઘોડો બહુજ સારો છે, એના જેવો આખા હિંદુસ્તાનમાં બીજો કોઈ પણ ઘોડો નથી, આપની મોટરની ખૂબી પણ ઓરજ છે, મુંબઇમાં આજે મોટર ઠેકાણે ઠેકાણે થઇ ગઈ છે પણ કોઈ પાસે

આવી સરસ મોટર નથી, આપનો મહેલ બંધાય છે એ પણ બહુ ભારે કામ થાય છે, આજના વખતના ઈજનેરો પણ હોશિયાર તો બહુ હો! જાણે ઇન્દ્રપુરીજ ખડી કરી દે છે. એ મહેલમાં જ્યારે રંગ થઇ જશે ને ફર્નિચર ગોઠવાઇ જશે ત્યારે દેવતાઇ મહેલ બની જશે. બાપુ! બંદૂકનો અભ્યાસ પણ આપનો બહુ ભારે છે હો! મેં જ્યારે એ ચિત્તાને જોયો ત્યારે હું તો તેને વાગેલો આપનો ઘા જોઈનેજ ખુશખુશ થઇ ગયો. એવી સીધી ગોળી વાગી'તી ને એવી આરપાર ગઈ હતી કે, એ જોઇને મોટા મોટા શિકારીઓ પણ અજબ થઇ જાય. બાપુ! કુંવરસાહેબની ચતુરાઈ પણ ભારે છે હો! હજી ત્રણ વરસના છે પણ એમની હોશિયારી જોઇએ તો એમની પાસે આપણી અક્કલ કામ ન કરે. હા, પણ એમાં નવાઈ શું? મોરના ઈંડાના ચિતરામણમાં તે કાંઇ ખામી હોય? મોટાનાં નસીબ જ મોટાં હોય. આવી આવી ખુશામતનીજ વાતો ત્યાં થાય છે ને તમે ત્યાં બેઠા બેઠા સાંભળ્યા કરો છો ને હાએ હા કર્યા કરો છો પણ વચમાં વચમાં પ્રસંગોપાત્ત કાંઇ વાત ઉપર વાત લાવીને એમ કહી લો કે, બાઇબલનો ફેલાવો કરનારી મંડળીએ સાડીત્રણસો જાતની ભાષામાં બાઇબલનું ભાષાંતર કરાવ્યું છે, ને દરવરસે તેની લાખો નકલો દરેક મુલકમાં મફત આપે છે, પણ આપણા ધર્મનાં પુસ્તકો માટે કોઇ એમ કરે છે? જુઓને, પેલા અમેરિકાના કરોડપતિએ ત્રણ કરોડ રૂપિયા ગામડાંઓમાં લાયબ્રેરીઓ કાઢવા માટે આપ્યા! શું આપણે ત્યાં રાજાઓ ને શ્રીમંતો નથી? ઘણાએ છે, પણ આવાં ભલાં કામોમાં કોઇ છ દોકડા પણ આપે છે? કોઈ ગામડામાં માણુસ મરવા પડ્યો હોય ને તેથી તેની પાસે પાઠ કરવા સારુ ગીતાનો ગુટકો જોઇતો હોય તો એ પણ ત્યાં મળે ખરો કે? કહો કે નહિજ. ત્યારે બીજાં પુસ્તકોની તો આશાજ ક્યાંથી? અને સારાં પુસ્તકોના ફેલાવા વિના અજ્ઞાન જાયજ ક્યાંથી? ને અજ્ઞાન મટ્યા વિના દેશની ઉન્નતિ થાયજ ક્યાંથી? પણ જુઓને, હજી સુધી કોઇની આંખો ઊઘડે છે? ને કોઈ નાનાં ગામડાંઓમાં સો–બસો રૂપિયાનાં જરૂર જેટલાં થોડાં પુસ્તકોની નાની નાની લાયબ્રેરીઓ પણ કાઢે છે? આપના રાજ્યમાં જો આપ એ કામ શરુ કરો તો સૌ ઠેકાણે આપની વાહ વાહ થઇ જાય, રૈયતને પણ બહુ ફાયદો થાય અને આપનો દાખલો જોઈને બીજા રજવાડાઓ પણ પોતપોતના રાજ્યનાં ગામડાંઓમાં એ પ્રમાણે નાની નાની લાયબ્રેરીઓ

કાઢે તો થોડા વરસમાં દેશને મોટો ફાયદો થયા વિના રહે નહિ. એ પછી વળી બેચાર દિવસે વાત કાઢવી કે લાંબા તારનું રૂ આપણા મુલકમાં પણ થઈ શકે છે અને એની બેવડી કિંમત ઊપજે છે. સરકારી ખાતાના અમલદારોએ અખતરાઓ કરીને ખાતરી કરી છે કે, એ લાંબા તારનો ઇજિપ્શિયન રૂ આપણા દેશમાં બહુ સારી રીતે ઊગી શકશે ને એથી દેશને બહુ મોટો ફાયદો થશે. એ ઉપરથી અમદાવાદનો એક શેઠિયો તો ગરીબ ખેડૂતોને એ કપાસનાં બી વાવવા સારુ મફત આપે છે. જો અહીં પણ કાંઈ એવી તજવીજ થાય તો રાજની ઊપજ વધી જાય ને ખેડૂતોને પણ બહુ ફાયદો થાય. વળી આજના વખતમાં એ બી મંગાવવાં, તે બી વાવવાને લાગતી હકીકતો જાણવી કે એ ખાતાનાં અનુભવી માણુસો મેળવવાં એમાં કાંઇ મુશ્કેલી નથી. માત્ર કામ લેવાવાળા માણુસો જોઇએ. એ બાબતમાં તો આપણા દીવાન સાહેબ બહુ હોશિયાર છે, માત્ર આપના હુકમનીજ ખોટ છે. એ પછી વળી કોઇ વખત એમ વાત કાઢો કે, ફક્ત ત્રીસ વરસમાં જાપાન એટલું બધું કેમ સુધરી ગયું ? એ બાબત ઉપર એક પ્રોફેસર કહે છે કે, જાપાનમાં નાતોનાં અને ધર્મનાં ગેરવાજબી બંધનો નથી. તેથીજ જાપાનીઓ જલદી સુધરી શક્યા છે. માટે આપણા દેશની પણ જલદી ઉન્નતિ કરવી હોય, તો આપણે જેમ બને તેમ નાતોનાં બંધનો ઓછાં કરવાં જોઈએ અને અસલના વખતના ઋષિઓનો ઉદાર ધર્મ પાળવો જોઇએ. સાધારણ માણુસો આવી ગંભીર બાબતો કહે તે લોકો માને નહિ, પણ જો કોઇ મોટા માણુસો આ વાતો કહે તો તેની કાંઇક પણ અસર થાય. માટે થોડા દહાડામાં અહીં શંકરાચાર્ય પધારવાના છે, તેને જો આપ સાહેબ કહો કે, પ્રાચીન ઋષિઓના વખતમાં કેટલી નાતો હતી અને એ નાતોનો અરસપરસ કેવો સંબંધ હતો ? બ્રાહ્મણો બીજા વર્ણોના હાથની બનાવેલી રસોઇ જમી શકતા કે નહિ ? અને ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર વગેરે બીજા વર્ગની કન્યા સાથે પરણી શકતા કે નહિ ? એ બાબતો ઉપર બેચાર ભાષણો આપો તો સારું. તો જરૂર તે આપની સલાહ માનશે અને એથી ઘણા લોકોને બહુ ફાયદો થશે.

એ પછી કોઇ વખત એમ કહો કે, જર્મનીની હુન્નરશાળાઓની હકીકત બહુજ અજબ થવા જેવી છે. કારણ કે કેટલી બધી શાળાઓ, કેટલા બધા વિદ્યાર્થીઓ, કેટલા બધા પ્રોફેસરો રસા-

ચણી પ્રયોગ કરવાનાં કેટલાં બધાં સારાં સાધનો, રાજ્ય તરફથી કેટલી બધી મોટી મદદ અને નવી નવી હુન્નરકળા તરફ લોકોનો કેટલો બધો શોખ ! ! જર્મની આટલું બધું વધી ગયું તેનું કારણ બીજું કાંઇજ નહિ પણ ત્યાંની હુન્નરશાળાઓએજ તેને વધારી દીધું છે. માટે આપણે ત્યાં પણ ઠેકાણે ઠેકાણે હુન્નરશાળાઓ થાય તો કેવું સારું ? પણ અફ્સોસ એજ છે કે, રાજ્યની મદદ વિના લોકો કાંઇ કરતા નથી. માટે આ કામને શરૂઆતમાં જો આપ જરાક ટેકો આપો, તો પછી ધીરે ધીરે એ કામ લોકો ઉપાડી લેશે ને થોડા ખરચમાં એ મોટું કામ થઈ જશે. આપની વર્ષગાંઠને દિવસે અથવા ગવર્નર સાહેબ પધારવાના છે ત્યારે તેમને હાથે આવું એકાદું મોટું કામ કરાવાય તો એ બહુજ ખૂબીની વાત થઈ પડે.

આવી રીતે ઘણા પ્રસંગોએ તમે તમારા દરબાર સાહેબને ઘણી જાતની ભલી સૂચનાઓ આપી શકો અને એથી ઊલટા તે તમારી ઉપર રાજી થાય અને કોઈ કોઇ વખત એમાંથી કાંઈક કાંઈક ભલાં કામો પણ થઈ જાય. કદી કાંઇ ન થાય તોપણ એવા મોટા માણસના મનમાં આવા સારા સંસ્કારો પડતા જાય એ પણ કાંઇ નાની વાત નથી. માટે બીજું કાંઇ ન બને તોપણ પ્રભુ-પ્રીત્યર્થે શુભ બીજ વાવવાનું કામ તો કર્યા કરો. એની અસર કાંઇ ફોગટ જવાની નથી.

૪૧–બધી જાતની સામગ્રી તૈયાર છે, હવે તો માત્ર કામ કરનાર માણસોનીજ ખોટ છે

ભાઇ ! આવી રીતે જો લોકોને સમજાવી સમજાવીને કામ લઈએ અને તેઓનો અધિકાર જોઇ જોઇને જો તેઓને કામ સોંપીએ તો થોડાજ વખતમાં ઘણુંએ જરૂરનાં કામો થઇ જાય અને તેથી લોકોને તથા દેશને બહુ મોટો ફાયદો થાય. આપણા દેશમાં કામની તો કાંઇ ખોટજ નથી. માત્ર જરાક વધારે સારી લાગણીથી અને થોડા-ઘણો પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને કામ લેતાં આવડવું જોઇએ. જો એવી રીતે સાદી સમજ વાપરીને કામ લેનારાઓ નીકળે, તો થોડાંજ વરસોમાં આપણે ઘણુંએ કામ કરીને દેશનું બહુજ ભલું કરી શકીએ તેમ છીએ.

૪૨–આપણાથી બની શકે તેવાં સહેલાં સહેલાં પરમાર્થનાં કામો

એક તરફ દેશના ઘણા ભાગોમાં ઘણા માણસોને ધંધોરોજગાર મળતો નથી, તેથી છતી હોશિયારી ને કામ કરવાની પૂરતી લાયકાત છતાં તે બાપડાઓ ભૂખે મરે છે, ત્યારે બીજી તરફ ઘણાંએ ખાતાંઓમાં લાયક માણસો જોઇએ છે પણ તે મળતા નથી, તેથીજ એ ખાતાંઓને મોટી નુકસાની ભોગવવી પડે છે. માટે કોઇ આગેવાન સદ્ગૃહસ્થ રોજગાર વિનાના માણસોને કામે લગાડનારી મંડળી ઊભી કરે તો શું એ પુણ્યનું કામ નથી? શું એ ખાતાંને લાગણીવાળા જુવાનિયાઓ, પરમાર્થી શેઠિયાઓ, રીટાયર્ડ થયેલા વૃદ્ધ ભલા પુરુષો, સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળી ભલી બાઇઓ, જાણીતા વિદ્વાનો, દેશનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર છાપાવાળાઓ અને જેને માણસોનો ખપ છે, તે જુદાં જુદાં કારખાનાંવાળાઓ આવા અગત્યના ખાતાને મદદ નહિ કરે? હું ધારું છું કે, જરૂર સારી મદદ મળી શકે અને એથી ઘણા લોકોને ફાયદો થાય.

ઘણીએ ભિખારણો પોતાનાં ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર છોકરાંઓને પોતાની સાથે લઇને ઠેકાણે ઠેકાણે ભીખ માગે છે ને એ છોકરાંઓનો ભવ બાળે છે. તે છોકરાંઓને જો કોઈ અનાથાશ્રમમાં મોકલવાની મહેરબાની કરે તો શું એ દયાનું કામ નથી? અને એવા બનાવ કાંઇ થોડા છે? લાખો ભિખારીઓ એ પ્રમાણે રખડે છે. તે લોકોને જો કોઇ સમજાવનાર નીકળે અને એ લોકોને ખાતરી કરી આપે કે, અનાથાશ્રમમાં તમારાં છોકરાંઓને કોઈ જાતનું દુઃખ નહિ થાય, પણ ઊલટા તેઓ ખાધેપીધે, લૂગડેલત્તે અને રહેવાની બાબતમાં સુખી થશે તથા ભણીગણીને ધંધોરોજગાર શીખશે ને મોટા થયે કોઇ સારાં કામ ઉપર લાગી જશે, તો જરૂર એ લોકો પોતાનાં છોકરાંઓને ખુશીથી અનાથાશ્રમમાં મોકલે. એથી વખત જતાં કેટલા બધા ભિખારીઓ ઓછા થઈ જાય અને દેશીને કેટલો બધો ફાયદો થાય, એ ખ્યાલ તો કરો!

હરદ્વારમાં, કાશીમાં, પ્રયાગમાં, મથુરામાં, નાશિકમાં, દ્વારિકામાં અને એવાંજ બીજાં તીર્થોમાં તથા મોટાં શહેરોમાં કેટલાં બધાં સદાવ્રતો છે ને કેટલાં બધાં મંદિરો છે અને એ બધાંમાં દર સાલ કેટલું બધું ખર્ચ થાય છે ને તેમ છતાં તેનો કેવો દુરુપયોગ

થાય છે, એ તમે જાણો છો ? જો થોડાક ડાહ્યા આગેવાન માણસો એ બાબતોમાં સુધારો કરવાનું મન પર લે ને એ કામ પાર ઉતારવામાં કમર કસે, તો જે સદાવ્રતો લઠપઠ જેવા રંગીચંગી મૂર્ખાઓ ખાઈ જાય છે, તે સદાવ્રતો અનાથ બાળેકોના તથા લાયક વિદ્યાર્થીઓના ઉપયોગમાં આવી શકે અને મંદિરોમાં જે પૈસા રંગરાગમાં ને મોજશોખમાં ઊડી જાય છે, તેજ પૈસામાંથી ધર્મની ઉન્નતિ થાય તેવાં કામો કરી શકાય ને એમાં કાંઇ બહુ મુશ્કેલી નથી; કારણ કે આવી બાબતોમાં હવે લોકલાગણી જાગૃત થતી જાય છે. આપણા દેશના લોકો પોતાનાં દુઃખો ને પોતાની પોલો સમજતા જાય છે, ઉત્સાહી જુવાનિયાઓ આવી બાબતોમાં મદદ આપવા તૈયાર થતા જાય છે અને નામદાર સરકાર પણ આવી બાબતોમાં સુધારા કરાવવામાં રાજી છે. એટલે આવી બાબતોમાં આપણે બહુ સહેલાઇથી ઘણુંએ કામ કરી શકીએ તેમ છીએ, પણ હજી આપણામાંથી જેટલા જોઇએ તેટલા કામ કરવાવાળા માણસો નીકળતા નથી એજ મોટો વાંધો છે.

૪૩–ખેતીવાડીમાં તથા બીજાં ઘણાં ખાતાંઓમાં સુધારા કરવા માટે હજી મોટું મેદાન છે

ભાઈ ! જેને કામજ કરવું હોય તેને માટે તો આવી જાતનાં બહુજ ઉપયોગી હજારો કામો કરવા જેવાં છે. જેમકે જો ખેતીવાડીનાં ખાતામાં જોઇએ તો અજ્ઞાન ખેડૂતોને સુધરવા એ મોટામાં મોટું કામ છે. ઉદ્યોગી ખેડૂતોને નહેરોની તથા કૂવાઓની સગવડ કરી આપવી એ બહુ જરૂરનું કામ છે. ગરીબ ખેડૂતોને નવી નવી જાતનાં બિયાં મફત પૂરાં પાડવાં ને તેનું વાવેતર કરવાની રીત તથા તેના ફાયદા સમજાવવા એ બહુ અગત્યની વાત છે. આપણા દેશના ખેતીવાડી ખાતામાં સુધરેલી ઢબનાં ઓજારો દાખલ કરાવવાં એ બહુ ફાયદાવાળી બાબત છે. ખેડૂતોની સ્થિતિ તપાસનારી, તેઓ ઉપર થતો જુલમ જાહેરમાં લાવનારી તથા તેઓના હકનું રક્ષણ કરનારી મંડળી સ્થાપવી એ બહુ મુદ્દાની વાત છે. નવી નવી જાતનાં ખાતરોના લાભ લેતાં શીખવવું એ બહુ જરૂરની વાત છે. નવી નવી જાતના પાકોના ને ફળફૂલોના અખતરા કરવાનું મોટા પાયા ઉપર ખાતું સ્થાપવું ને તેનો સો ખેડૂતોને લાભ આપવો, એ આજના જમાના પ્રમાણે બહુ જરૂરની બાબત છે. ખેતીવાડીની

બાબતોમાં ખાસ ઉપયોગનું હોય એવું ખેડૂતો ને મફત અથવા સસ્તામાં સસ્તી કિંમતનું વાચન પૂરું પાડનારી મંડળી થવી જોઇએ અને જુદા જુદા દેશોની ખેતીવાડીનો જાતઅનુભવ મેળવવા સારુ લાયક ખેડૂતોને ખરચની મદદ આપીને જુદી જુદી જાતોના અભ્યાસ કરવા માટે જુદા જુદા મુલકમાં મોકલવા, એ બહુજ જરૂરની વાત છે. જેમકે ચોખાની ખેતી શીખવા માટે રંગૂન મોકલવા, બટેટાનો વધારે પાક ઊતરી શકે તે શીખવા માટે ઇટલી મોકલવા, ઊંચી જાતના ઘઉંની વાવણીનો અનુભવ લેવા અમેરિકા મોકલવા, લાંબા તારની રૂની વાવણીનું કામ શીખવા માટે ઇજિપ્ત મોકલવા, દ્રાક્ષનું વાવેતર શીખવા માટે ફ્રાન્સમાં મોકલવા, શેરડીનું વાવેતર શીખવા માટે મોરિસ મોકલવા, કૉફીનું વાવેતર શીખવા માટે સિલોન મોકલવા અને બીટનું વાવેતર શીખવા માટે જર્મની મોકલવા જોઇએ. દેશની આબાદી માટે આવી સેંકડો બાબતો ખેતીવાડી ખાતામાં કરવાની છે. તેમજ એ બધી તથા એને મળતી બીજી ઘણીએ બાબતો હુન્નરકળાનાં ખાતામાં પણ કરવાની છે. કેળવણી ખાતામાં પણ એવું એવું ઘણુંએ કામ કરવાનું છે. દેશના પદાર્થોની બાબતમાં પણ ઘણુંએ કરવાનું છે. રાજદ્વારી બાબતોમાં પણ પ્રજાના લાભના હજી ઘણાજ સુધારા થઈ શકે તેમ છે. ધર્મની બાબતોમાં પણ હજી બહુજ મોટી ઊથલપાથલ થઇ શકે તેમ છે. સંસારસુધારાની બાબતમાં પણ કામ કરવા માટે આપણી પાસે બહુ મોટું મેદાન છે અને આત્મિક બળ ખીલવવાની બાબતમાં પણ હજી આપણે ઘણુંજ કરવાનું બાકી છે. ટૂંકામાં એજ કે જેને જે ગમે તે દરેકે દરેક લાઇનમાં હજી ઘણુંજ કામ કરવાનું બાકી છે અને જ્યારે એ બધાં કામો બહુજ સારી રીતે થશે ત્યારેજ દેશનું ખરું કલ્યાણ થશે. માટે ભાઇ! જો આપણે પોતે સુખી થવું હોય તથા આપણાં છોકરાંઓને સુખી કરવાં હોય, જો તમને આપણા ગરીબડા દેશની દાઝ હોય, આપણા દુખિયારા ભાઇબંધો માટે લાગણી હોય, આપણા ઉત્તમ ધર્મ માટે માન હોય, આપણા આત્માના કલ્યાણની ઇચ્છા હોય અને સર્વશક્તિમાન મહાન ઈશ્વરના વહાલા થવું હોય, તો કોઇ પણ રીતે ને કોઇ પણ ઠેકાણે દેશના હિતનાં કાંઇક પણ ભલાં કામો કરો, કાંઇક પણ ભલાં કામો કરો! તોજ આપણો દેશ આબાદ થઈ શકશે અને તોજ આપણે સુખી થઇ શકીશું.

૪૪–પૈસા ક્યાં છે? પૈસા વિના કાંઇ થઇ શકે નહિ

એ સાંભળી પારેખે કહ્યું કે, તમારી એ બધી વાત સાચી, પણ એ બધાં ભલાં કામો કરવા માટે ધન જોઇએ તે ક્યાં છે? આપણો દેશ પાયમાલ થઇ ગયેલો છે; આપણી લક્ષ્મી લૂંટાઇ ગયેલી છે, આપણા રસકસ પરદેશ ઘસડાઇ જાય છે, આપણો દેશ દરિદ્ર છે અને આપણે પોતે ગરીબ છીએ, એ વાતો તમે કાં ભૂલી જાઓ? આપણી પાસે અત્યારે ધન નથી; એટલુંજ નહિ પણ આપણા કરોડો દેશબંધુઓમાં અત્યારે સાદી સમજ પણ નથી. આપણા દેશમાં પચીસ કરોડ માણસો બહુજ અજ્ઞાનપણામાં છે. એટલું બધું અજ્ઞાન કે તેઓને નવા વિચાર તો કરતાં આવડતાજ નથી, પણ લખતાં–વાંચતાં પણ આવડતું નથી. આપણી પાસે અત્યારે કોઈ જાતનાં સારાં સાધનો નથી. આપણી સાચામાં સાચી ને મોટામાં મોટી ફરિયાદો પણ હાલમાં કોઈ સાંભળતું નથી. અત્યારે આપણા રાજ્યમાં આપણો અવાજ નથી. આપણો દેશ અત્યારે ગુલામગીરી જેવી સ્થિતિમાં છે. આપણા લોકોની સુસ્તી હજી ઊડી નથી. આપણા ધર્મનાં બંધનો આપણને એક ઈંચ પણ આગળ વધવા દે તેમ નથી. આપણા ગુરુઓનું પોલાણ પણ ક્યાં તમારાથી અજાણ્યું છે? અને આપણા દેશના કરોડો ભિખારીઓ કે જેઓને પૂરું એક ટંક પણ ખાવાનું મળતું નથી, તેઓનો જરા ખ્યાલ તો કરો? આપણા વિદ્યાર્થીઓને સ્કૂલની ફી આપવા માટે પણ ફાંફાં મારવાં પડે છે. આપણી બહુજ દુખિયારી લાચાર વિધવા બહેનોને રોટલાના ટુકડા વિના રઝળવું પડે છે. આપણાં જાનવરોને પેટ પૂરતું ઘાસ પણ મળતું નથી; તેમજ આપણા ઘણાએ ભિખારીઓનાં મુડદાંઓને કફન પણ મળતું નથી અને મુડદાંઓને બાળવા માટે લાકડાં પણ મળતાં નથી, ત્યાં નવી નવી શોધો તે ક્યાંથી થાય? યાદ રાખજો કે તમારી યોજનાઓ બહુ સારી છે, પણ આવાં ભિખારીપણા વચ્ચે કાંઈ થઈ શકે નહિ. જો દેશની ઉન્નતિ કરવી હોય ને લોકોને સુધારવા હોય તો પ્રથમ ધન જોઇએ. ધન વિના કાંઇ થઈ શકે નહિ. માટે પ્રથમ ધન મળે એવા રસ્તા બતાવો, એટલે પછી બીજાં બધાં કામો એમાંથી એની મેળે થઇ શકશે.

૪૫–અમારી ગરીબાઇ

આ સાંભળીને પાઠકે જરા નિસાસો નાખીને કહ્યું કે, ભાઈ! એ બધી વાતો હું સમજું છું અને મારી નજરે જોયું છું કે, આપણા દેશની બહુજ દુર્દશા છે; એટલુંજ નહિ પણ હું જાતે અનુભવું છું કે, મારા અભ્યાસ માટે મને જે પુસ્તકોની જરૂર છે, તે પણ મને મળી શકતાં નથી. મને રહેવા માટે સારી જગ્યા પણ મળતી નથી. મારો એક મિત્ર બહુજ સારો વિદ્વાન છે અને જો એને સારાં સાધનો મળે તો ઘણાંએ ભલાં કામો કરી શકે તેવો છે, પણ બિચારો રોટલાના ટુકડા વિના દુઃખી થાય છે. કોઈક કોઈક દિવસ તો તે બિચારાને એકબે દોઢિયાંના ચણામમરા પણ મળતા નથી. વળી તે પોતે એકલો છે અને માત્ર મહિને દસ રૂપિયામાં ગુજારો કરી શકે એવો છે અને તેમ છતાં હજાર રૂપિયાના મહિનાવાળો માણસ જેટલું કામ ન કરી શકે એટલું કામ કરી શકે તેવો છે, છતાં પણ તે બિચારાને કોઈ માણસ મહિને દસ રૂપિયાની મદદ પણ કરતું નથી અને તે કોઈની પાસે માગવા પણ જતો નથી. મારો એક બીજો મિત્ર છે તે પણ બહુજ લાગણીથી ને જાતમહેનતથી કામ કરવાવાળો છે, તેથી બહુજ ટૂંકા ખરચમાં દેશના હિતનાં ઘણાંએ કામો કરી શકે તેમ છે, પણ એને પણ કોઈ મદદ આપતું નથી. એ પણ એવો મસ્ત છે કે કોઈની દરકાર રાખતો નથી ને કોઈ કોઇ દિવસ જમવાનું ન મળવાથી ભૂખે સૂઇ રહેવામાંજ મજા સમજે છે. મારી પાડોશમાં એક વિધવા બાઈ છે, એ એટલી બધી ભલી છે, એટલી બધી ડાહી છે અને એટલી બધી લાગણીવાળી છે કે, એનું હૃદય જોઇને આપણને આનંદ થયા વિના રહેજ નહિ. એ બાઈ ઘણુંએ કામ કરી શકે તેવી છે, પણ બિચારી દળણાં દળી દળીને અને માગીભીખીને દુઃખે પોતાનું પેટ ભરે છે. મારી ફૈઇનો દીકરો મોટા મોટા બૅરિસ્ટરોના કાન કાપી લે એવો હોશિયાર છે. તેને જો કાંઈ હુન્નરકળા શીખવવા પરદેશ મોકલ્યો હોય તો બહુ ફાયદો થાય તેમ છે, પણ દોઢિયાંની મારામારી એટલે કરીએ શું? અને મારે ઘેર મારી મા અમારી કાબરી ગાયને પૂરું ઘાસ પણ નથી નાખી શકતાં, એ શું હું નથી જાણતો? બધુંએ જાણું છું પણ કરીએ શું? છપ્પનિયા દુકાળ પહેલાં રોજ બેત્રણ દોઢિયાંના

ઘાસમાં ગાયને પૂરું થતું અને હવે દરરોજ ત્રણચાર આનાનું ઘાસ લઇએ તોપણ પૂરું થતું નથી. ગાયના ખરચ જેટલું પણ દૂધ ન મળે, એટલે પછી કરીએ શું ? તેથી મારે પોતાનેજ ઘેરે દરરોજ પવિત્ર ગાય માતા અર્ધી ભૂખી રહે છે. આવા આપણા હાલ છે, એ શું હું નથી જાણતો ? ભાઇ ! બધુંએ જાણું છું, પણ એમ રડયા કરવાથી કામ કર્યા વિના કાંઇ ધન આવી પડે એમ છે ? અમે દુઃખી છીએ, અમે કંગાળ છીએ, અમે દરિદ્રી છીએ, અમારી પાસે ખાવા માટે અન્ન નથી, અમારી પાસે પહેરવા માટે લૂગડાં નથી, અમારે રહેવા માટે ઘર નથી, અમને કોઇ મદદ કરતું નથી અને અમે ધન વિના તરફડી તરફડીને મરી જઇએ છીએ એમ વાતો કરવાથી કે દુઃખ રડ્યા કરવાથી આપણે સારુ કાંઇ અધ્ધરથી ધનનો વરસાદ વરસવાનો છે ? અમે ગરીબ છીએ એમ કહેવાથી કાંઇ પરદેશના લોકો પોતાની દોલત આપણને આપી દે એમ છે ? આપણે દરિદ્રી છીએ તેથી એ દરિદ્રતા મટાડવા સારુ કાંઇ પોતાની મેળે મેળે સોનાનાં ઝાડો ઊગી જાય તેમ છે ? આપણે સાધનો વિનાના છીએ તેથી આપણે જે જોઇએ તે સાધનો કાંઇ આસમાનમાંથી ચાલ્યાં આવે એમ છે ? અને આપણે ગરીબ છીએ તેથી આપણી ઉપર દયા કરીને કોઇ આપણા સૌના ઘરમાં સોનાના લોટાઓ મૂકી જવાનું છે ? કહો કે નહિજ. ત્યારે એકલી ગરીબાઇની વાતો શું કામની ?

૪૬–ગરીબાઇની વાતોની સાથે કામ કરવાની વાતો કરો

આપણે હાલમાં શું કરવું જોઇએ તેની વાતો કરો, આપણે શું કરી શકીએ તેમ છીએ તેની વાતો કરો અને આપણા દેશના કલ્યાણ માટે આપણી સ્થિતિના પ્રમાણમાં હાલમાં આપણે કેવી રીતે કામ કરવાની શરૂઆત કરવી જોઇએ એ વાતો કરો. કારણ કે, દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવાથીજ આપણી દરિદ્રતા મટવાની છે અને હમણાં તો આપણે દરિદ્રતાની વચ્ચેથીજ કામ લેવું જોઇશે. માટે દેશના કલ્યાણનાં કામો કરતી વખતે આપણે આપણી દરિદ્રતાને આપણી નજર સામે નહિ રાખવી જોઇએ. એ વખતે તો એમજ સમજવું જોઇએ કે, દેશના કલ્યાણનાં કામો માટે જે પૈસા જોઇએ તે પૈસા આપી શકે એવો અમારો દેશ છે. દેશના કલ્યાણનાં કામો માટે જે સાધનો જોઇએ તે સાધનો અમારા દેશમાંથી

મળી શકે તેમ છે. દેશના કલ્યાણ માટે જે મદદ જોઇએ તે મદદ આપણા બંધુઓ આપી શકે તેમ છે. દેશના ભલા માટે હું પોતે પણ મારા દેશની કાંઇક સેવા કરી શકું એમ છું. આવી રીતે આપણા દેશના દરેક માણસે સમજવું જોઇએ અને એમ સમજવું એમાં કાંઇ પણ ખોટું નથી. જો જરા ઊંડા ઊતરીને વિચારી જોઇએ તો ખરેખરું એમજ છે; કારણ કે આપણે દુનિયાના બીજા સુધરેલા દેશોની આગળ તદ્દન ગરીબમાં ગરીબ છીએ એ વાત સાવ સાચી છે, પણ તેથી કાંઈ દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવા જેટલું પણ આપણા લોકો પાસે ધન નથી, એમ હું માનતો નથી. પણ હું તો એમ માનું છું કે, આપણે બહુજ ગરીબ છીએ છતાં પણ ઘણાંએ ભલાં કામો કરી શકીએ તેમ છીએ. આપણા દેશના કલ્યાણ માટે વિદ્યા-હુન્નરનાં કામો કરી શકીએ, અરસપરસ થોડીઘણી મદદ કરી શકીએ, નવાં નવાં ખાતાંઓની શરૂઆત કરી શકીએ, દુઃખીઓનાં આંસુઓ લૂછી શકીએ, શરૂઆતની કેળવણી આપી શકીએ અને પ્રજામાં નવી જાગૃતિ લાવી શકીએ, એટલું દ્રવ્ય તો આપણા દેશમાં છેજ. અરે, જરા વિચાર તો કરો કે, જે દેશ છ કરોડ ભિખારીઓને વરસોનાં વરસો થયાં નિભાવે છે, તે દેશ શું લોકોનાં કલ્યાણનાં થોડાંક નાનાંમોટાં કામો નહિ કરી શકે? જે દેશના લોકો બાવન લાખ બાવાઓ તથા બાર લાખ ફકીરોનો હમેશાં બોજો ઉપાડે છે, તે લોકો શું પોતાના દેશના કલ્યાણનાં થોડાંક કામો નહિ કરી શકે? જે દેશના લોકો પોતાની ત્રીસ લાખ જુવાન વિધવા બહેનોનાં આંસુનો તથા ખરચનો બોજો હમેશાં ઉઠાવે છે, તે લોકો શું પોતાના દેશના કલ્યાણ માટે થોડાંક જિગરનાં આંસુઓ નહિ આપી શકે કે પોતાની બહેનોમાં થોડીક કેળવણી નહિ ફેલાવી શકે? જે દેશના લોકો નાતો જમાડવામાં દર વરસે કરોડો રૂપિયા ખરચી નાખે છે, તે દેશના લોકો શું પોતાના દેશના કલ્યાણ માટે ધંધારોજગાર ખીલવવાનાં કામોમાં થોડીક મદદ નહિ કરી શકે? જે દેશના લોકો યુરોપિયનોની સોબતથી ખાનાખરાબી કરનાર પરદેશી દારૂ પીવામાં દર વરસે કરોડો રૂપિયા ઉડાવી દે છે, તે દેશના લોકો શું પોતાનાંજ છોકરાંઓના કલ્યાણ માટે થોડાંક ભલાં કામો નહિ કરી શકે? જે દેશમાં આંધળાં, લંગડાં ને રોગી જાનવરો માટે હજારો પાંજરાપોળો છે તથા દરેક ગામોમાં સદાવતો છે, તે દેશના લોકો શું

પોતાના દુખિયારા બંધુઓને મદદ કરવા માટે થોડાંક નાણાં નહિ આપી શકે? અને જે દેશના લોકો સોનાચાંદીનાં ઘરેણાં પહેરવામાં દર વરસે કરોડો રૂપિયા ખરચે છે, તે લોકો શું પોતાના દેશના ફાયદા માટે હુન્નરકળાનાં કામો શરૂ કરવામાં થોડાક પૈસા નહિ આપી શકે? જરૂર આપી શકે; એટલુંજ નહિ પણ જો સારાં કામો કરવા માટે ધન ન મળે તો એ આપણા દેશના લોકોને માટે બહુજ શરમભર્યું ગણાય. છતાં પણ આપણે જોઇએ છીએ કે, બહુજ સારાં કામો કરવા માટે પણ થોડાઘણા પૈસા પણ મળતા નથી. આનું કારણ શું? શું આપણી દરિદ્રતા એજ એનું મુખ્ય કારણ છે? બેશક, દરિદ્રતા પણ જ્યાંત્યાં બહુ નડે છે, પણ એ કાંઇ મુખ્ય કારણ નથી. મુખ્ય કારણ તો આપણી અજ્ઞાનતા એજ છે. આપણે આપણા દેશની પાયમાલી સમજી શકતા નથી. આપણો દેશ અસલ કેવો ધનવાળો હતો, કેવો ફળદ્રુપ હતો, કેવો માનમરતબાવાળો હતો અને દરેક બાબતમાં કેવો સૌથી શ્રેષ્ઠ હતો; તેને બદલે હાલમાં કેવો ભિખારી થઇ ગયો છે, કેવો રસકસ વિનાનો થઇ ગયો છે, કેવો અપમાનભરેલો થઇ ગયો છે, કેવી નીચતાવાળો થઇ ગયેલો છે અને દરેક બાબતમાં તેના કેવા બૂરા હાલ થઈ ગયા છે, એ આપણે સૌ બરાબર રીતે જાણતા નથી, તેથી આપણા દેશ માટે આપણા મનમાં જે માનની ને જે પ્રેમની લાગણી જાગવી જોઈએ તે હજી જાગી નથી અને આપણા લોકો દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં હજી જોઈએ તેવી મદદ કરતા નથી.

૪૭–આપણા દેશની હાલની સ્થિતિ

બીજું આપણે આપણી દરિદ્રતા સમજતા નથી, આપણી ગુલામગીરી જેવી સ્થિતિનો હજી પણ આપણને ત્રાસ લાગતો નથી, આપણી ઉપર ઘણી તરફથી ઘણી જાતના અન્યાયો થાય છે તોપણ તે બધી બાબતોની આપણા સૌ લોકોને પૂરેપૂરી ખબર પડતી નથી. આપણા હકો આપણને મળતા નથી, એટલુંજ નહિ પણ રોજ રોજ ઊલટા આપણા હકો લૂંટાતા જાય છે, તોપણ આપણી આંખો ઊઘડતી નથી. આપણા હજારો બંધુઓ આપણો ઉત્તમ ધર્મ છોડીને દર વરસે પરધર્મમાં વટલાઈ જાય છે અને પાછા આપણાજ દેશના ને આપણાજ ધર્મના તેઓ દુશ્મન બને

છે, તેમ છતાં એ ભયંકર સ્થિતિને તેના અસલ સ્વરૂપમાં આપણા દેશના સૌ લોકો જાણુતા નથી. આપણા લોકો જૂઠું બોલવામાં, દગાફટકા કરવામાં, હાજી હા કરવામાં, વાતવાતમાં ડરી જવામાં, દરેક બાબતમાં પોલંપોલ ચલાવવામાં, પોતાના જરાક જેટલા સ્વાર્થ સારુ દેશદ્રોહી થવામાં, બહારના બનાવટી ખોટા સંતોષમાં, આળસમાં અને જરાક વારના ઉપરછલ્લા ભાડૂતી મોજશોખમાં ફસાતા જાય છે, પણુ પોતાનું પોઝિશન સમજતા નથી. અસલના વખતમાં આખી દુનિયામાં આપણા પૂર્વજો સૌથી સરસમાં સરસ હતા અને હજી પણુ જો આપણે ચેતીએ તો થોડાં વરસોમાં આપણા દેશનું ઘણુંએ ભલું કરી શકીએ તેમ છીએ.

૪૮–આપણે આગળ વધવાની સગવડો

એ સિવાય આપણા દેશમાં દરેક જાતનાં સાધનોના અખૂટ ભંડાર ભરેલા છે, આપણે ત્યાં મજૂરી સસ્તી છે, આપણા લોકોમાં બુદ્ધિબળ છે, આપણા દેશમાં જથ્થાબંધ કાચી ચીજો ઉત્પન્ન થાય છે, આપણા દેશની અંદરજ દરેક જાતના માલનો ઉઠાવ થઇ શકે તેમ છે, આપણા દેશમાં સેંકડો જાતના નવા ઉદ્યોગો ખીલવવા માટે બહોળાં મેદાનો પડેલાં છે, દરેક નવી બાબતો પણુ બહુજ સહેલાઈથી આપણા લોકો શીખી શકે તેમ છે, આપણા દેશની વસ્તી એટલી બધી મોટી છે કે, એક માત્ર ચીન સિવાય આખી દુનિયાના બીજા કોઇ દેશમાં એટલી બધી વસ્તી નથી અને ઇશ્વરકૃપાથી આપણા દેશની ઋતુઓ એવી અનુકૂળ છે તથા હાલના વખતમાં દુનિયામાં એવાં સારાં સાધનો છે કે, આપણે આપણા દેશના કલ્યાણુ માટે જે ધારીએ તે કરી શકીએ તેમ છીએ. પણુ આ બધી મુદ્દાની વાતો આપણા દેશનાં ત્રીસ કરોડ માણુસો જાણુતાં નથી, એજ આપણું દુર્ભાગ્ય છે અને એથીજ આપણા દેશની બહુ માઠી દશા છે તથા એ અજ્ઞાનપણાને લીધેજ આપણુને દેશના કલ્યાણુનાં કામો માટે પણુ ધન મળતું નથી. પણુ જો આ બધી વાતો દેશનો દરેક માણુસ સમજે તો પછી દેશના કલ્યાણુનાં કામો કરવા માટે ધનની ખોટ રહે ખરી કે ? કહો કે નહિજ.

૪૯–આપણી ગરીબાઈ વચ્ચે પણ આપણે કાંઈક કરી શકીએ તેમ છીએ

કારણ કે આપણે ગરીબ છીએ છતાં પણ જો ધારીએ તો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં હજારો કામો કરી શકીએ તેમ છીએ. આપણી ગરીબાઇ વચ્ચે પણ આપણે આપણા દુખિયારા બંધુઓને મદદ કરી શકીએ, નવા નવા હુન્નરો કરી શકીએ, આપણા અજ્ઞાન બંધુઓમાં કેળવણી વધારી શકીએ, સ્વદેશી વસ્તુઓને ઉત્તેજન આપી શકીએ, જુલમની સામે થઈ શકીએ, ભવિષ્યની પ્રજા માટે કાંઇક ભલાં કામો કરી શકીએ, આપણા વાજબી હકો મેળવી શકીએ અને કદી કોઈ માણસથી કાંઇ ન બને તોપણ છેવટે આપણી ગરીબાઇ વચ્ચેથી પણ આપણા દેશને માટે આપણે ભલી લાગણી રાખી શકીએ તેમ તો છીએજ. અને સ્વદેશને માટે ભલી લાગણી રાખવી એ પણ કાંઇ નાની વાત નથી. યાદ રાખજો કે, હમણાં જે કાંઈ આપણે કરવાનું છે, તે બધું આપણી ગરીબાઇમાંથીજ કરવાનું છે અને દેશના કલ્યાણનાં કામો કર્યા વિના કાંઇ આપણી ગરીબાઈ પોતાની મેળેજ મટી જવાની નથી. વળી આપણી ગરીબાઇ મટે ત્યાંસુધી કાંઈ દેશના કલ્યાણનાં કામો માટે વાટ જોઇને બેસી રહેવાય એમ પણ નથી; એટલુંજ નહિ પણ આપણે ગરીબ છીએ, માટે કાંઇ આપણે કરવાનાં કામો દેવતાઓ આવીને કરી જાય, પરદેશી ને પરધર્મી લોકો કરી જાય કે તે કામો પોતાની મેળે મેળે થઈ જાય તેમ નથી. આપણે ગરીબ છીએ માટે કાંઇ આપણે કરવાનાં કામો આપણા પોલંપોલમાંથી થઇ જાય તેમ નથી. આપણે ગરીબ છીએ માટે કાંઇ આપણે કામ કર્યા વિના ચાલવાનું નથી. સાદી સમજ વાપરીને જયારે આપણે સૌ આપણા દેશની આબાદીનાં કામો કરીશું, ત્યારેજ આપણી ગરીબાઈ મટી શકશે. માટે હાલમાં તો આપણે આપણી ગરીબાઈ વચ્ચેથીજ આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવાની શરૂઆત કરવી જોઇએ.

૫૦–બીડી પાછળ થતો ધનનો ધુમાડો

બંધુઓ ! આપણે ગરીબ છીએ એ વાત સાચી, પણ ઈશ્વર-

કૃપાથી આપણા દેશમાં એટલી બધી જાતની અનુકૂળતા છે અને આપણી પ્રજા એટલી બધી મોટી છે કે, જો ધારીએ તો એ ગરીબાઇ વચ્ચેથી પણ આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં ઘણાંએ કામો કરી શકીએ. છતાં પણ જે થવું જોઇએ તેનો સોમો ભાગ પણ થતું નથી, એનું કારણ માત્ર આપણી ગરીબાઇ એ એકલુંજ નહિ, પણ આપણી અજ્ઞાનતા એજ મુખ્ય કારણ છે. જો એમ ન હોય ને એકલી ગરીબાઇજ આપણને ખરેખરી નડતી હોય, તો એવી ગરીબાઈમાં આપણને મોજશોખ કરવા ક્યાંથી સૂઝે? ને એવી ગરીબાઈમાં મોજશોખ કેમ રહી શકે? તેમ છતાં આપણે જોઈએ છીએ કે, આપણા લોકો ઘણી જાતની મોજમજા કરે છે; એટલુંજ નહિ પણ ઘણીએ નકામી નુકસાનકારક ચીજો પાછળ દરરોજ લાખો રૂપિયા ઉડાવે છે. જેમકે બીડી પીવી અથવા તંબાકુ ખાવી કે સૂંઘવી એ કાંઈ જિંદગીની જરૂરની બાબત નથી. તંબાકુ વિના જિંદગી ચાલી શકે નહિ એવું કાંઇ નથી અને તંબાકુ ખાવામાં કે સૂંઘવામાં ઘણીજ જાતનાં નુકસાન છે એમ વૈદકશાસ્ત્રથી સાબિત થઇ ગયેલું છે, છતાં પણ માત્ર મોજશોખને ખાતરજ હમેશાં લોકો છૂટથી તંબાકુ વાપરે છે; અને તે પણ થોડાઘણા લોકો નહિ, પણ વસ્તીનો મોટો ભાગ તંબાકુ વાપરે છે. તંબાકુ નહિ વાપરનાર લોકો બહુજ થોડા છે, છતાં પણ મારી ગણતરી વધારે પડતી અથવા અતિશયોક્તિ વાળી ન દેખાય માટે દાખલા તરીકે ધારો કે, આપણા દેશમાં દર છ માણસે એક માણસ બીડી પીવાવાળો છે, તો એ હિસાબ પ્રમાણે આપણા દેશની ત્રીસ કરોડ માણસની વસ્તીમાંથી પાંચ કરોડ માણસો બીડી પીનારા નીકળે. એ બધા માણસો બીડી પાછળ દરરોજ એક દોઢિયું કે તેથી પણ વધારે ખરચે એવા શોખીનો હોય છે. છતાં પણ તે દરેક જણનું દરરોજનું માત્ર એક પાઇનું તંબાકુનું ખરચ ગણો અને પછી જુઓ કે દરરોજની પાંચ કરોડ પાઇના કેટલા રૂપિયા થાય છે! ભાઇઓ! એ પાંચ કરોડ પાઇના બે લાખ, સાઠ હજાર ચારસો સોળ રૂપિયા, દસ આના ને આઠ પાઇ થાય છે! આપણા ગરીબડા દેશમાંથી દરરોજ એટલા રૂપિયા બીડી ફૂંકવામાં ઊડી જાય છે. આ પ્રમાણે એક વરસમાં નવ કરોડ ને સાડીસાડત્રીસ લાખ રૂપિયાનો બીડી પાછળ ધુમાડો થઇ જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ દરરોજ એ ધુમાડો વધતોજ જાય છે; હવે વિચાર કરો કે જે

દેશ દર વરસે ઓછામાં ઓછા દસ કરોડ રૂપિયા બીડી પાછળ ઉડાવી શકે છે, તે દેશના લોકો જો સાદી સમજ વાપરીને લાગણીથી કામ લે તો શું દેશના કલ્યાણનાં કામો ન કરી શકે? જરૂર જે ધારે તે કરી શકે પણ ખરી દેશદાઝની ભાવના જોઇએ.

૫૧–આગળ વધવાના સહેલા ઉપાયો

એ બધું ખાસ મહેનત કરીને કે પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને કરવું પડે એમ નથી પણ આપણા બહારના થોડાક ઉપરછલ્લા મોજશોખ ઓછા કરીએ, આપણી ઉપરથી થોડાક વગરમફતના કર ઘટાડીએ અને આપણે આપણી જિંદગીને ઓછી કરી નાખવામાં જે પૈસા ઉડાવી દઇએ છીએ, તેજ પૈસા જો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં વાપરીએ તો બીજું કાંઇ પણ વધારે નવું ખરચ કર્યા વિના એમાંથીજ આપણે ઘણાંએ મોટાં મોટાં કામો કરી શકીએ. જેમકે દિવાળીના ફટાકડા, હોળીની ઉજાણીઓ, શ્રીમંતોનાં લગ્નોમાં ઊડતું દારૂખાનું અને ખુશામતોને ખાતર નાતાલમાં અપાતાં ફ્રૂટના પૈસા જો આપણે બચાવીએ અને એ પૈસા દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં ખરચીએ, તો બીજું કાંઇ પણ નવું ખરચ કર્યા વિના એમાંથીજ દેશનું ઘણુંએ ભલું થઈ શકે. પણ કરવું છે કોને? કરવું તો બાજુએ રહ્યું, પણ દેશના કલ્યાણની આવી વાતો સાંભળવી પણ આપણા સૌ લોકોને હજી કયાં ગમે છે? અને આપણા દેશના સૌ લોકોને કાને આવી વાતો જાય એવાં સાધનો પણ હજી આપણા દેશમાં કયાં છે? કહો કે નથીજ; અને તેનું કારણ શું? એનું કારણ આપણે આપણી ગરીબાઈ માનીએ છીએ, પણ તેનું કારણ જુદુંજ છે અને તે એજ કે ગરીબાઈ પણ જેમાંથી પેદા થાય છે તે અજ્ઞાનપણું એજ એનું મૂળ કારણ છે. માટે પ્રથમ આપણે આપણા અજ્ઞાનપણાને દૂર કરવું જોઈએ, એટલે ગરીબાઈ પોતાની મેળેજ ભાગી જશે. કારણ કે અજ્ઞાનપણા વિના બીજા કોઇ પણ ઠેકાણે ગરીબાઇ રહી શકતી નથી. માટે જો આપણે આપણી ગરીબાઇને મટાડવી હોય તો પ્રથમ આપણે આપણા દેશમાંથી તથા આપણા લોકોમાંથી અજ્ઞાનપણાને હાંકી કાઢવું જોઇએ. અજ્ઞાનપણાને હાંકી કાઢવા માટે હાલ તરત તો આપણે માત્ર એટલુંજ કરવાનું છે કે, જે પૈસા આપણે આપણા હલકા પ્રકારના નજીવા મોજશોખમાં ઉડાવી દઇએ છીએ, જે

પૈસા આપણે આપણા હાથે કરીને આપણી રાજીખીશીથી પરદેશી વસ્તુઓ ખરીદીને પરદેશ મોકલી દઈએ છીએ, હિંમતની ખામીને લીધે જે પૈસા ઘરમાં પેટીમાં રાખી મૂકીએ છીએ અને ઘણાંએ સાચાંખોટાં કરીને તથા પરસેવો ઉતારીને મેળવેલા જે પૈસા મૂકીને વગરમફતની હાયવોય કરતાં કરતાં મરી જઈએ છીએ ને ઘોયેલા મૂળા જેવા થઈને ખાલી હાથે ચાલ્યા જઈએ છીએ, તે પૈસા આપણું પોતાનું કલ્યાણ કરવામાં, આપણા દેશની આબાદી કરવામાં અને આપણા ભાઈબંધોનાં દુઃખો દૂર કરવામાં વાપરવા જોઈએ. જો આપણે માત્ર એટલુંજ કરી શકીએ તો બીજાં કાંઈ પણ વધારે નાણાં રોકયા વિના એમાંથીજ આપણું ઘણુંએ કલ્યાણ થઈ શકે.

૫૨–આપણા દેશમાં વપરાતી પરદેશી ચીજો

આપણે ગરીબ છીએ એ વાત સાચી, પણ એ ગરીબી છતાં પણ આપણે દર સાલ કેટલા લાખ રૂપિયાનો ચરબીવાળો પરદેશી સાબુ વાપરીએ છીએ, એ તમને ખબર છે? કેટલા લાખની માછલીના તેલની મીણબત્તીઓ વાપરીએ છીએ, એ તમને ખબર છે? હાડકાંમાંથી નીકળતા ફોસફરસમાંથી બનાવેલી કેટલા લાખની દીવાસળી દર વરસે વાપરીએ છીએ, એ તમને ખબર છે? દર વરસે કેટલા લાખની છત્રીઓ, કેટલા લાખનાં રમકડાંઓ, કેટલા લાખની બાઈસિકલો તથા મોટરો, કેટલા લાખની આભડછેટવાળીને ઊલટી તંદુરસ્તી બગાડનારી વિલાયતી દવાઓ, કેટલા લાખનું પરદેશી મીઠું, કેટલા લાખના પરદેશી કોલસા, કેટલા લાખનાં રંગ ને વાર્નિશ, કેટલા લાખના કાગળો, કેટલા લાખનાં ચપ્પુ, કાતર, અસ્ત્રા વગેરે, કેટલા લાખનો કાચનો સામાન, કેટલા લાખનો ચામડાંનો સામાન અને દર વરસે એવીજ જાતનો બીજો પરચૂરણ સામાન લાખો ને કરોડો રૂપિયાનો પરદેશથી આવે છે, એ તમે જાણો છો? એટલુંજ નહિ પણ સો વરસ ઉપર એક પાઈની પણ જે ચીજ આપણા દેશમાં આવતી નહિ તે ચીજો હવે દર સાલ કરોડો રૂપિયાની આપણા દેશમાં આવે છે, એ તમે જાણો છો? જેમકે ખાનાખરાબી કરનાર કરોડો રૂપિયાનો પરદેશી દારૂ આપણા દેશમાં આવે છે અને વરસોવરસ એનો આંકડો વધતોજ જાય છે. દર વરસે કરોડો રૂપિયાની ભ્રષ્ટતાવાળી પરદેશી ખાંડ આવે છે અને તેમાંથી શ્રીમંતોમાં મીઠા પેશાબનો રોગ વધતો

જાય છે. દર વરસે ધુમાડો થઇને ઊડી જનાર ઘાસલેટ કરોડો રૂપિયાનું આવે છે અને દર વરસે પરદેશથી ત્રીસ કરોડ રૂપિયાનું કાપડ આપણા દેશમાં આવે છે. હવે જુઓ કે આમાં ક્યાંય જરાય ગરીબી દેખાય છે? અફસોસ કે આવી રીતે દર વરસે કરોડો રૂપિયા મોજશોખમાં ઊડી જાય ને પરદેશમાં ચાલ્યા જાય તેમાં ક્યાંય ગરીબાઇ દેખાતી નથી, પણ આપણી નાલાયકી તો જુઓ કે જ્યાં દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવાની વાત આવે ત્યાંજ બિચારી ગરીબાઇને વચમાં ઘુસાડી દઇએ છીએ!!

૫૩–લગ્ન તથા મરણ પાછળ થતા ખરચો

ભાઇઓ! આપણે ગરીબ છીએ એ વાત સાચી, છતાં પણ એ ગરીબાઈ વચ્ચે પણ આપણે કેટલું બધું ખોટું ખરચ કરવાવાળા છીએ અને એવી ગરીબાઈ છતાં પણ દેશના કલ્યાણને માટે કેવા બેદરકાર છીએ, એની તમને ખબર છે? એ ખબર નથી. જો પૂરે-પૂરી ખબર હોય તો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવામાં ખોટેખોટાં રોદણાં રડયા કરીએ નહિ અને આપણું પોતાનુંજ ભલું કરવામાં આપણે આટલા બધા બેદરકાર રહીએ નહિ; પણ અફસોસ એજ છે કે, આપણે ઊંડા ઊતરીને આપણી પોતાની સ્થિતિ તપાસતા નથી. જો એ તપાસીએ તો તરત ખબર પડે કે, આપણો દેશ એટલો બધો મોટો છે અને તેમાં એટલાં બધાં બહોળાં કુદરતી સાધનો છે કે જે આપણે ધારીએ તે કરી શકીએ. પણ આપણે તો ગરીબાઇનું બહાનું આડું ધર્યા કરવું છે ને કરવું કાંઇજ નથી, તેથીજ આપણા દેશની દુર્દશા છે. માટે હવે તો આપણે સૌએ આપણા દેશના કલ્યાણનાં કાંઇક ને કાંઇક ભલાં કામ કરવાં જોઇએ. જે પૈસા મોજશોખને ખાતર, લોકલાજને ખાતર, ચાલતા આવેલા રિવાજને ખાતર તથા આપણી મૂર્ખાઇને ખાતર ઉડાવી દેવામાં આવે છે, તે પૈસાનો આપણે આપણા દેશના કલ્યા-ણનાં કામોમાં ઉપયોગ કરવો જોઇએ. જો એ પ્રમાણે આપણે કરીએ તો ધનનાં બીજાં વધારે ફાંફાં માર્યા વિના એમાંથીજ આપણે ઘણુંએ કામ કરી શકીએ. એક હજારે વીસ મરણ લેખે આપણા દેશની ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાંથી દર વરસે સરેરાશ સાઠ લાખ મરણ થાય છે અને આશરે ચાળીશ લાખ લગ્ન થાય છે. તે દરેક લગ્ન તથા મરણ પાછળ નાતોનાં મોટાં મોટાં ખર્ચ થાય છે. તેમાં કેટ-

લોક શ્રીમંતોની પાછળ તો અરધો અરધો લાખ રૂપિયા બ્રાહ્મણોની ચોરાશી જમાડવામાં ચાલ્યા જાય છે અને કેટલાક શ્રીમંતોને ત્યાં લગ્નમાં લાખો રૂપિયાનું ખરચ થઈ જાય છે, પણ દરેક લગ્ન તથા મરણ પાછળ નાતો જમાડવાના ખરચના સરેરાશ આપણે ફક્ત વીસ રૂપિયા ધારીએ, તોપણ એ હિસાબે ચાળીશ લાખ લગ્ન તથા સાઠ લાખ મરણ મળી કુલ એક કરોડ લગ્ન તથા મરણ પાછળ દર વરસે આપણે વીસ કરોડ રૂપિયા ખરચી નાખીએ છીએ અને તે બધા પૈસા બીજે દહાડે ગામની ગટરોમાં તથા રોગો વધારવામાં ચાલ્યા જાય છે. છતાં એનો દશમો ભાગ પણ કોઈ દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં ખરચે તેમ છે? કહો કે નહિજ. અને તેમ છતાં પણ અજાયબી તો જુઓ કે, આપણે તો માત્ર આપણી ગરીબાઇનું બહાનું આડું ધરીને દેશના હિતનાં કાંઇ પણ કામો કર્યા વિના જૂની રૂઢિ પ્રમાણે ચાલીનેજ આપણા દેશનું કલ્યાણ કરી નાખવું છે!! પણ સાદી સમજ વાપર્યા વિના અને પોતાના સ્વાર્થનો થોડોક પણ ભોગ આપ્યા વિનાજ દેશનું કલ્યાણ કેમ થઇ શકે, એ જરા વિચાર તો કરો! અરે, દેશનું કલ્યાણ કરવું છે કોને? માત્ર મોઢેથી એમ કહ્યા કરવું છે કે અમે ગરીબ છીએ, અમે શું કરી શકીએ? પણ પોતાના આત્માના બળ સામે જોઇને, દેશમાં રહેલાં કુદરતી અનુકૂળ સાધનો સામે જોઇને, આખી દુનિયાની નવામાં નવી શોધોનો પણ સૌને તરતજ લાભ મળી શકે છે એવી સગવડતા સામે જોઇને અને તેમ છતાં આપણો દેશ પાયમાલીમાં ડૂબતો જાય છે એ સામે જોઇને જો આપણે જરાક વધારે વિચાર કરીએ તો તરતજ આપણને એમ લાગી જાય કે, અમે જે ધારીએ તે કરી શકીએ તેમ છીએ અને તે પણ બહુજ મુશ્કેલીથી નહિ પણ ઘણી સહેલાઈથી કરી શકીએ તેમ છીએ. કારણ કે આપણો દેશ બહુ વિશાળ છે, આપણા લોકોની સંખ્યા બહુ મોટી છે, આપણા બંધુઓને બીજી પ્રજાઓ કરતાં કરકસરથી રહેતાં આવડે છે, આપણા દેશમાં મજૂરી સસ્તી છે, આપણા દેશમાં કુદરતી સાધનો બહુ સારાં છે અને આપણી પ્રજામાં અસલના પવિત્ર ઋષિઓએ વાવેલાં જ્ઞાનનાં બીજ હજી પણ છે; તેથી થોડી મદદમાંથી પણ આપણે ઘણુંએ કરી શકીએ તેમ છીએ. વળી એ મદદ પણ કાંઇ બીજાઓ પાસેથી મેળવવાની નથી, પણ આપણે આપણી પોતાની ઉપર જરાક વધારે અંકુશ રાખતાં શીખીએ ને જરાક

વધારે નજર પહોંચાડીને યથાશક્તિ કામ કર્યા કરીએ તો એમાંથીજ આપણું પોતાનું અને આપણા દેશનું ઘણુંએ કલ્યાણ થઈ શકે તેમ છે. માત્ર આપણા રોજના ખોરાકમાંથીજ આપણે કેટલું બધું કરી શકીએ તેમ છીએ એ જરા જુઓ તો ખરા !

૫૪–આપણા ખોરાકમાંથીજ આપણે ત્રણ કરોડ માણસોને નિભાવી શકીએ તેમ છીએ

+જો આપણે જરાકજ મિતાહારી થઇએ તો કદી પણ આપણા દેશમાં દાણાનો દુષ્કાળ પડી શકે નહિ અને વરસાદના દુષ્કાળ છતાં પણ કદી આપણા ભાઇબંધો ભૂખે મરી જાય નહિ. કારણ કે હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં ત્રીસ કરોડ માણસની વસ્તી છે અને તે બધાં માણસો પોતાની જિંદગીને જરૂર હોય તે કરતાં હમેશાં સવાયું–દોઢું અને કેટલાંક તો બમણું વધારે ખાય છે. હવે ધારો કે, દરરોજ દરેક માણસને બન્ને વખત મળીને સાધારણ રીતે સરેરાશ એક રતલ અનાજ જોઇએ, તેને બદલે લોકો દોઢ રતલ ખાય છે, છતાં પણ આપણી ગણતરીમાં વધારે પડતું ન દેખાય તથા ન બની શકે એવું ન થાય, માટે આપણે દરેક માણસ બન્ને ટંક મળીને સવા રતલ એટલે પચાસ તોલા અન્ન ખાય છે એમ ધારો. આમાં જોવાનું છે કે ત્રીસ કરોડ માણસોમાં લાખો બચ્ચાંઓ એકલા દૂધ ઉપરજ રહેતાં હશે, લાખો બચ્ચાંઓનું પોષણ પાંચદશ તોલામાંથીજ થતું હશે, લાખો માણસો બીમાર હશે અને લાખો માણસોને બન્ને વખત પેટ ભરીને પૂરેપૂરું ખાવાનું પણ નહિ મળતું હોય. તેમજ બીજી તરફ એ જોવું જોઇએ કે, હિંદુસ્તાનમાં સેંકડે એંશી ટકા ખેડૂતોની વસ્તી છે અને ખેડૂતો દિવસમાં ત્રણ વખત જમે છે; એટલુંજ નહિ પણ તાજી હવા તથા જાતમહેનતને લીધે તેઓને વધારે ખોરાક જોઇએ છે, એટલે દરરોજ બે રતલ, અઢી રતલ ને ત્રણ રતલ ખોરાક ખાઈ જાય એવા પણ કરોડો માણસો છે. માટે બન્ને બાજુ તપાસીને હું દરરોજ દરેક માણસ માટે સવા રતલ ખોરાકની સરેરાશ કાઢું છું. હવે વિચાર કરો કે, જો આપણી સ્ત્રીઓ મિતાહારપણાના ફાયદા સમજે ને એ પ્રમાણે વરતે તો દરરોજ દરેક માણસના ખોરાકમાંથી દર

+ 'સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ' પાનું ૩૫૫.

ટંકે ખુશીથી અઢી તોલા ખોરાક ઓછો કરી શકે. યાદ રાખજો કે, ટંકે માત્ર અઢી તોલા ખોરાક ઓછો ખાવાથી આપણને કોઇ-પણ રીતે વસમું લાગે નહિ અથવા ઓછું જણાય નહિ, પણ ઊલટું શરીર વધારે જાગૃતિમાં રહે. આવી રીતે દરેક માણસના ખોરાકમાંથી દરરોજ બહુજ સહેલાઇથી પાંચ તોલા ખોરાક ઓછો કરી શકાય અને તેમ છતાં પણ એટલે કે પાંચ તોલા ખોરાક ઓછો ખાવા છતાં પણ યાદ રાખજો કે, આપણો જઠરાગ્નિ પચાવી શકે તે કરતાં આપણે પાંચદશ તોલા વધારેજ ખાઇએ છીએ. ખોરાક ઓછો કરવા છતાં પણ આપણી જિંદગીને જરૂર હોય તે કરતાં આપણે વધારેજ ખાઇએ છીએ અને એટલો ખોરાક ઓછો કરવા છતાં પણ આપણે આપણી હોજરી ઉપર થોડુંઘણું વધારે ખાવાનું ઘાતકીપણુંજ ગુજારીએ છીએ. મતલબ કે ખરી રીતે આપણે જેટલું ઓછું ખાવું જોઇએ તેનો ચોથો ભાગ, ત્રીજો ભાગ, અથવા બહુ તો અરધોઅરધ ઓછું ખાવાનું હું કહું છું. કારણ કે બધાં માણસો એકદમ મિતાહારી થઈ શકે નહિ. માટે હું કહું છું કે, દરરોજ બન્ને વખત મળીને સરેરાશ આપણે હમેશાં પચાસ તોલા અનાજ ખાઇએ છીએ. તેને બદલે તેમાંથી પાંચ તોલા કમી કરીને દરરોજ દરેક માણસે સરેરાશ પિસ્તાળીસ તોલા અનાજ ખાવું જોઇએ. જો આપણી સ્ત્રીઓ મિતાહારી થાય તો સૌ લોકોને એટલો ખોરાક ઓછો કરવો એમાં કાંઈ બહુ મોટી વાત નથી, પણ એનું પરિણામ બહુ મોટું છે. કારણ કે ત્રીસ કરોડ માણસ જો દરરોજ પાંચ તોલા અનાજ બચાવે તો દરરોજ એક અબજ ને પચાસ કરોડ તોલા અનાજ બચે. એટલા તોલાના ચાળીશ રૂપિયાભારના શેરના હિસાબે ત્રણ કરોડ પંચોતેર લાખ શેર થાય છે; અને દરરોજ દરેક માણસને સવાશેર અન્ન જોઇએ, એ હિસાબે એટલું બચાવેલું અન્ન ત્રણ કરોડ માણસને એક દિવસ ચાલી શકે છે. હવે બીજી રીતે હિસાબ ગણીએ તો એમ થાય કે, દરરોજ એક માણસ પાંચ તોલા અનાજ બચાવે, તો એક મહિનાનું દોઢસો તોલા એટલે કે પોણાચાર શેર થાય છે અને એક વરસનું પિસ્તા-ળીસ શેર અન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રીસ કરોડ માણસનું અન્ન બચે તો એક વરસમાં તેર અબજ ને પચાસ કરોડ રતલ અન્ન બચી શકે છે અને તેટલા અન્નથી દરેક માણસ દીઠ દરરોજ સવાશેરના હિસાબે ત્રણ કરોડ માણસોનો એક વરસ સુધી ગુજારો થઇ શકે

છે. હવે વિચાર કરો કે, વગર પૈસે ને વગર મહેનતે માત્ર મિતાહારપણાથીજ આ કેટલો બધો મોટો ફાયદો! અને આ કેટલો બધો મોટો પરમાર્થ! એટલુંજ નહિ પણ એટલું ઓછું ખાવાથી કેટલા બધા રોગો ઓછા થઇ જાય, કેટલું આળસ ઓછું થઇ જાય અને કેટલી બધી ઉપાધિ ઓછી થઈ જાય, એનો જરા ખ્યાલ તો કરો! આ બધું શાથી? માત્ર જરાકજ મિતાહારપણાથી! પણ યાદ રાખજો કે, આ કામ પુરુષો કરી શકે તેમ નથી, પણ જ્યારે સ્ત્રીઓનાં અંતરમાં આ વાત ઊતરે અને તેઓ જરાક વધારે મજબૂત મનની થઇને સાદી સમજ વાપરીને કામ લે ત્યારેજ આ મહાન કામ બની શકે એમ છે. એ પછી દુષ્કાળ બિચારો ક્યાં રહી શકે? પોતાના હમેશના વધારે પડતા ખોરાકમાંથી માત્ર એકજ કોળિયો ઓછો કરવાથી જે પ્રજા દર વરસે ત્રણ કરોડ માણસોને નિભાવી શકે, તે પ્રજા પાસે દુષ્કાળનાં સંકટો કેમ આવી શકે? નજ આવી શકે. કારણ કે દુષ્કાળ તો પાંચદશ વરસે પડે છે અને તે પણ કંઇ બધે ઠેકાણે નહિ, પણ દેશના અમુક ભાગોમાંજ પડે છે અને આ પ્રમાણે મિતાહારપણાનો બચાવ તો વંશપરંપરાનો છે માટે મને તો એમ લાગે છે કે, કોઇ આપણને સોનાની ખાણોવાળાં રાજ્યો જીતી આપે એથી જેટલો ફાયદો થાય તે કરતાં પણ મિતાહારપણાથી વધારે ફાયદો થાય તેમ છે; અને કોઇ આપણને નવા નવા ખંડો શોધી આપે એથી જેટલો ફાયદો થાય, તે કરતાં પણ આપણી પ્રજા મિતાહારી થાય તો એથી આપણને જરૂર વધારે ફાયદો થઇ શકે તેમ છે.

૫૫—દેશના કલ્યાણ સારુ લગ્ન ઉપર કર નાખવો જોઇએ

દરરોજ ફક્ત એકજ કોળિયો ઓછું ખાવાથી જે દેશ દર વરસે ત્રણ કરોડ માણસોને બચાવી શકે, તે દેશના લોકો પોતાના દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવા માટે પણ શક્તિવાન ન હોય એ વાત અમે માની શકતા નથી. અમે તો એમ માનીએ છીએ કે, આપણા દેશમાં દર વરસે ચાળીશ લાખ લગ્ન થાય છે, એટલે કે ચાળીશ લાખ વર ને ચાળીશ લાખ કન્યા પરણે છે. એ વર તથા કન્યા ફક્ત સવા સવા રૂપિયો પોતાના દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં આપે, તો એમાંથીજ એક કરોડ રૂપિયા દર વરસે થઇ શકે. પોતાના દેશના ભલાને અર્થે લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગે માત્ર સવા રૂપિયો આપવો એ કોઇને

પણ ભારે પડે તેમ નથી. ઊલટા ઘણા માણસો સવા રૂપિયાને બદલે એવા માંગલિક પ્રસંગે સવાસો રૂપિયા આપવા પણ તૈયાર થશે. છતાં પણ આપણે આપણી માનસિક નબળાઇને લીધે, આપણા લોકોને કામ લેતાં આવડતું નથી તેને લીધે, આપણા લોકોમાં સંપ નથી તેને લીધે, પરમાર્થનાં ઘણાં કામોમાં હમેશાં ઘાલમેલ ને ગોટાળા થાય છે તેને લીધે, પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને દેશના ભલાને અર્થે કામ કરવાવાળા માણસો ન મળે તેને લીધે અને આપણા આગેવાનોની, આપણા વિદ્વાનોની, આપણા ધર્મગુરુઓની, આપણા અમલદારોની તથા આપણી પોતાની બેદરકારીને લીધે આવાં ઉપયોગી, આવાં મોટાં અને આવાં બહુજ સહેલાઇથીજ બની શકે એવાં કામો પણ આપણે ન કરી શકીએ તો એ જુદી વાત છે, પણ એનો આરોપ દેશની ગરીબાઇ ઉપર ઢોળી પાડવો એ તો ખુલ્લી નાલાયકી છે. બેશક, આપણો દેશ ગરીબ છે એ વાત સાચી, બહુજ ગરીબ છે એ વાત સાચી, ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાં પાંચ કરોડ માણસોને એક ટંકનું પણ પૂરું ખાવાનું મળતું નથી એ વાત સાચી; પણ બીજી બાજુએ ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાં પાંચ કરોડ માણસો એવાં પણ છે કે જે પોતાના દેશના કલ્યાણ સારુ દરરોજ એક પાઈ બહુજ ખુશીથી આપી શકે. અરે! એક પાઇ તો ગરીબમાં ગરીબ ભિખારી પણ દરરોજ બીડી પીવામાં ઉડાવી દે છે, ત્યારે પોતાના દેશનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા ભલી લાગણીવાળા માણસો પોતાના દેશનો ઉદ્ધાર કરવાના કામોમાં શું દરરોજ માત્ર એક પાઈ પણ નહિ આપી શકે? જો ધારે તો જરૂર આપી શકે. કારણ કે એવી તો ઘણીએ પાઇઓ દરરોજ પાનસોપારીમાં ઊડી જાય છે. એવી તો ઘણીએ પાઇઓ દરરોજ ચાકોફીમાં ઊડી જાય છે અને એવી તો ઘણીએ પાઇઓ દરરોજ ક્યાંય આડીઅવળી ઊડી જાય છે. ત્યારે શું દરરોજ માત્ર એક પાઇ દેશના હિતમાં ન આપી શકાય? જરૂર આપી શકાય, કારણ કે એ પાઇ કાંઇ દેશના દરેક માણસોએ આપવાની નથી, પણ દેશની વસ્તીનો છઠ્ઠો ભાગ કે જે બહુ સારી સ્થિતિમાં છે તેણેજ એ પાઈ આપવાની છે, તેમ છતાં પાંચ કરોડ માણસોની દરરોજની એક એક પાઇમાંથી દર વરસે નવ કરોડ ને સાડીસાડત્રીસ લાખ રૂપિયા થઇ શકે તેમ છે અને એ બાદશાહી રકમમાંથી કેટલાં બધાં પરમાર્થનાં ખાતાંઓ ચાલી શકે તથા આપણા ગરીબડા દેશનું કેટલું બધું ભલું થઇ શકે એ જરા

વિચાર તો કરો! પણ અફસોસ કે કરવું છે કોને? આપણે તો ગરીબાઈનું બહાનું આડું ધરીને વાતને ઉડાવી દેવી છે અને અમારી પાસે પૈસા નથી એટલે અમે શું કરી શકીએ? એમ કહીને નિરાશામાં જિંદગી ગુમાવી નાખવી છે, એટલે એને માટે કાંઇ ઉપાય નથી, પણ જેને ખરેખરી રીતે જિગરની લાગણીથી કામ કરવું હોય તેને માટે તો હજારો રસ્તા છે. અરે! ભલા માણસ, કદી બીજું કાંઇ પણ ન કરીએ, પણ છેવટે એટલુંજ કરીએ કે ખિતાબો મેળવવાની આશાએ અમલદારોની ખુશામતો કરવામાં ને પાર્ટીઓ આપવામાં આપણા શ્રીમંતો દર સાલ જેટલા રૂપિયા ઉડાવી દે છે, તેટલા રૂપિયા આપણા ધર્મનાં પુસ્તકો સસ્તી કિંમતે ફેલાવવામાં ખરચાતા હોય તોપણ દેશનું ઘણુંએ કલ્યાણ થઇ શકે. વળી દરસાલ જેટલા રૂપિયા રાંડોના નાચો પાછળ ખરચાય છે, તેટલા પૈસા જો આપણા અનાથ બંધુઓને પારકા ધર્મમાં વટલાઇ જતા બચાવવામાં ખરચાતા હોય, તો આપણા દેશની આવી બૂરી દશા હોય કે? કહો કે નહિજ.

૫૬–ખાંપણમાં જેટલા રૂપિયા ખરચાય છે તેટલા પણ દેશના હિતમાં ક્યાં ખરચાય છે?

હમણાં તો મરકી, કોલેરા તથા ઉપરાઉપરી પડતા દુષ્કાળોને લીધે ભૂખમરાથી ઘણુંજ વધારે માણસો મરે છે, પણ જ્યારે એવું કાંઈ ન હોય ત્યારે પણ ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાંથી દર વરસે સરેરાશ સાઠ લાખ માણસો આપણા દેશમાં મરી જાય છે; અને મરનાર માણસના શબ ઉપર સારાં કપડાં પહેરાવવાનો આપણા લોકોમાં રિવાજ છે, તેથી શ્રીમંતો તો ઊંચી ઊંચી જાતની અને મોટી મોટી કિંમતની શાલો, શેલાંઓ તથા સાડીઓ વગર મફતની બાળી દે છે અને સાધારણ લોકો પણ પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે સારું ખાંપણ વાપરે છે. એ બધું ન ગણતાં દરેક મુડદા દીઠ સરેરાશ બે રૂપિયાનું ખાંપણ ગણીએ તોપણ દરસાલ એક કરોડ ને વીસ લાખ રૂપિયા ખાંપણના થાય છે ને તે આપણી મૂર્ખાઇને લીધે બાળી નાખીએ છીએ! અરે, એ ખાંપણ જેટલા પૈસા પણ મરનારના પુણ્યને અર્થે કોઈ પોતાના દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં આપે છે? જો એ ખાંપણ જેટલા પૈસા દેશમાં નવા હુન્નરો દાખલ કરવા પાછળ ખર્ચાતા હોય તોપણ દેશને ઘણોજ ફાયદો થઈ શકે. પણ

અફસોસ કે, આપણને નમાલા રહેવું ગમે છે અને પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને કાંઈ કરવું નથી, તેથી પૈસા વિના અમે શું કરી શકીએ, એ બહાનું આડું ધર્યા કરીએ છીએ. હવે કદી આ ખાંપણની બાબત કોઇને ન ગમતી હોય તો એ બાબત જેને ન ગમે તે ભલે પડતી મૂકે અને એને બદલે હોળીમાં બળી જતાં લાકડાંનો સદુપયોગ કરતાં શીખે તો એમાંથી પણ ઘણો મોટો પરમાર્થ થઈ શકે તેમ છે. કારણ કે આપણા દેશમાં દર વરસે ગામેગામમમાં, કેટલાંક ગામોમાં ફળિયે ફળિયે અને કેટલાંક શહેરોમાં ઘેરેઘેરે હોળીઓ થાય છે અને તે દરેક હોળીમાં ફક્ત અરધા અરધા રૂપિયાનાં લાકડાં ગણીએ તોપણ દર વરસે લાખો રૂપિયાનાં લાકડાં બળી જાય છે. હવે વિચાર કરો કે, દર વરસે આપણા દેશમાં હોળી નિમિત્તે બળી જતાં લાકડાંની કિંમત જેટલા પૈસાનો સદુપયોગ કરીએ, તો એમાંથી પણ કેટલું બધું ભલું થઇ શકે ? પણ અફસોસ કે કરવું છે કોને ? જે કાંઈ પણ કરે છે તથા જેને દેશની ખરી દાઝ છે, તે લાંબી નજર પહોંચાડવાવાળા ડાહ્યા માણસો તથા પોતાના બંધુઓની સેવા કરવામાં પોતાની જિંદગી અર્પણ કરી ચૂકેલા સ્વદેશભક્ત મહાત્માઓ તો એમજ કહે છે કે, જેને કામ ન કરવું હોય તેને ગરીબાઈ એ આડું દેવાનું એક માત્ર બહાનું છે; કારણ કે ગરીબાઇ બે જાતની છે. તેમાં એક એ કે જેમાંથી બીજાની મદદ વિના છૂટી શકાયજ નહિ; અને બીજી એ કે જેમાં જરાક વધારે જોર કરે તો પોતે પોતાની મેળે ઊઠી શકે. આ બે જાતની ગરીબાઈમાંથી આપણો દેશ બીજી જાતની ગરીબાઇમાં છે, માટે આપણે ગરીબ છીએ છતાં હજી આપણે આપણી મેળે ઊભા થઈ શકીએ તેમ છીએ અને તેમ છતાં એ પણ ખરું છે કે, આપણા કરોડો બંધુઓ પહેલી જાતની ગરીબાઇમાં પણ છે, એટલે કે પોતે પોતાની મેળે સુધરી શકે તેમ નથી; તેઓને બીજાઓની મદદની જરૂર છેજ અને તે મદદ આપણે કરવી જોઇએ.

૫૭–હલકા ગણાતા લોકોને સુધારવાની કૃપા કરો

ઢેડ, ભંગી, મહાર, ચમાર, વગેરે જે લોકોને આપણે હલકા સમજીએ છીએ, એટલુંજ નહિ પણ જેને અજાણતાં અડી જતાં પણ આપણે અભડાઈ જઇએ છીએ, તેવાં આપણા દેશમાં સાડાચાર કરોડ માણસો છે અને તે બધાં બહુજ કંગાળ હાલતમાં તથા

બહુજ અજ્ઞાનપણામાં છે. એ સિવાય બીજા છ કરોડ ભિખારીઓ છે, તે પણ બહુજ દયાજનક સ્થિતિમાં છે. થોડાક સારા સાધુઓ બાદ કરતાં બાકીના લાખો સાધુઓની જિંદગી પણ દેશની ઉપર સાવ બોજા જેવી છે અને આપણી લાખો જુવાન વિધવા બહેનો પણ કાંઇ પોતે પોતાની મેળે સુધરી શકે તેમ નથી. એ બધાંને મદદ કરવા માટે આપણે કમર કસવી જોઇએ. સૌ લોકોએ જે-નાથી જે કાંઈ બની શકે તે રીતે પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં મદદ કરવી જોઈએ. પણ અફસોસ એજ છે કે, આપણામાં સ્વદેશ-પ્રેમની જેવી જોઇએ તેવી તીવ્ર લાગણી હજી જાગી નથી, તેથી આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવામાં આપણે મોળા રહીએ છીએ. એ મોળાપણાને લીધે આપણામાં ઘણી જાતના અવગુણો રહી જાય છે. કારણ કે જ્યાં મોળાપણું હોય, જ્યાં ઢીલાપણું હોય, જ્યાં ‘હોતી હે, ચલતી હે,’ એવું ખાતું હોય, જ્યાં સારું લગાડવાનીજ વાતો હોય, જ્યાં બધું પોલંપોલમાં ખેડાતું હોય અને જ્યાં પોતાના મનને ગમે તેમ આડુંઅવળું સમજાવીને પોતેજ પોતાના મનને ઠગતા હોય, ત્યાં અંતરની લાગણી ક્યાંથી હોય? ત્યાં જિગરનો પ્રેમ ક્યાંથી હોય? ત્યાં સત્યતા ક્યાંથી હોય? ત્યાં નિર્ભયપણું ક્યાંથી હોય? ત્યાં આત્મિકબળ ક્યાંથી હોય? અને ત્યાં નિઃસ્વાર્થપણે સેવા કરવાનો ધર્મ ક્યાંથી હોય? નજ હોય.

૫૮–આપણી ખામીઓ

સ્વદેશપ્રેમની ખામીને લીધે એ બધા સદ્ગુણો આપણા સૌ લોકોમાં હાલમાં નથી. તેથીજ આપણને કામ લેતાં આવડતું નથી, આપણામાં દૃઢતા નથી, આપણે સ્વતંત્રતાની ખૂબી સમજતા નથી, આપણામાં પ્રેમ નથી, દેશને અર્થે આપણો સ્વાર્થ તજી દેવાનું આપણામાં બળ નથી, આપણામાં આપણા બૂરા રિવાજોની સામે થવાનું બળ નથી, આપણામાં આપણી પોતાની કિંમત સમજવા-ની શક્તિ નથી. આપણામાં ભ્રાતૃભાવની ઊંડી લાગણી નથી; આપણામાં કળાકુશળતાની ખિલવણી નથી, આપણામાં એકબીજા-ને ટેકો આપવાની તીવ્ર ઇચ્છા નથી, આપણે ગુણીઓની કદર કરતા નથી, આપણે ખીલતા બળવાન છોડને પાણી પાતા નથી, આપણે આપણા દેશની અસલની ઉત્તમ સ્થિતિ ને હાલની દુર્દશા પૂરેપૂરી સમજતા નથી અને આપણે આપણી હાલની ગુલામગી-

રી જેવી સ્થિતિનાં દુઃખો તેના ભયંકર સ્વરૂપમાં સમજતા નથી. વળી આપણે જો જરાક વિચારીને કામ કરીએ તો આપણા દેશનું કેટલું બધું ભલું કરી શકીએ. એ ચોખ્ખી રીતે જાણતા નથી. આપણો અસલ ધર્મ શું છે અને તેને બદલે હાલમાં આપણે કેવાં નકામાં લફરાંઓમાં બંધાઇ ગયા છીએ, એ આપણે યથાર્થ રીતે જાણતા નથી. રાજદ્વારી બાબતોમાં જેવો જોઇએ તેવો આપણે ભાગ લેતા નથી અને આપણે આપણા આત્માનું બળ સમજતા નથી, તેથી આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરી શકતા નથી અને તેથીજ આપણે આપણી જિંદગીની સાર્થકતા કરી શકતા નથી. તેમ છતાં આપણા પોતાના એ બધા વાંકનો ઢગલો આપણે આપણી ગરીબાઇ ઉપર ઢોળી પાડીએ છીએ! દેશના કલ્યાણનાં જે કામો આપણી પોતાની નાલાયકીને લીધે થઈ શકતાં નથી, તે કામો આપણી ગરીબાઇને લીધે થઇ શકતાં નથી એમ માનીએ છીએ! પણ ભાઇઓ! હવે તો આપણે એમજ સમજવું જોઇએ કે ઈશ્વરની કૃપાથી આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવા માટે જેટલી જોઇએ તેટલી સગવડો આપણી પાસે તૈયાર છે, માત્ર આપણા પુરુષાર્થનીજ ખોટ છે. જરાક નજર પહોંચાડીને કામ લેવાનીજ ખોટ છે અને મહાસ્વાર્થ સાધવા સારુ અથવા મોટો પરમાર્થ કરવા સારુ આપણો થોડોક નજીવો સ્વાર્થ તજી દેવાનીજ ખોટ છે. જો એટલું કરી શકીએ તો પૈસાની તંગી દૂર થતાં કાંઇ વાર લાગે તેમ નથી. કારણ કે આપણા દેશમાં પૈસાની જેટલી ખોટ છે, તે કરતાં પણ પુરુષાર્થની વધારે ખોટ છે. પુરુષાર્થ કરતાં પણ મતભેદ છોડી દઇને લાંબી નજર પહોંચાડી કામ લેનારા ડાહ્યા માણસોની વધારે ખોટ છે અને તે કરતાં પણ દેશની સેવામાં પોતાની જિંદગી અર્પણ કરી દેનારા ભાગ્યશાળીઓની વધારે ખોટ છે. માટે અમે ગરીબ છીએ, તેથી શું કરી શકીએ, એવા વિચારોમાં હવે જિંદગી ખોઈ નાખવાની નથી; આપણા દેશના શ્રીમંતો ઉદ્ધાર થશે ત્યારેજ આપણે કાંઇક કરી શકીશું એવી આશામાં હવે રહી જવાનું નથી; રાજાઓ કે સરકારી અમલદારો મદદ કરે ત્યારેજ કાંઇક દેશનો શુક્રવાર વળે એમ ધારીને વાટ જોયા કરવાનો હવે વખત નથી અને ઓચિંતો એની મેળે આપણા દેશમાં કે આપણી જિંદગીમાં કોઇક મોટો ફેરફાર થઇ જાય એમ પણ કાંઇ બનવાનું નથી; પણ આપણે પોતેજ આપણા દેશના

કલ્યાણ માટે પુરુષાર્થ કરવો જોઇએ અને ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થઇ શકશે. આપણા દેશની આબાદી સારુ જેઓ સૂતા હોય તેઓને હવે જગાડવા જોઇએ, જેઓ જાગતા હોય તેઓને બેઠા કરવા જોઇએ, જેઓ બેઠેલા હોય તેઓને ઊભા કરવા જોઇએ, જેઓ ઊભા હોય તેઓને દોડાવવા જોઇએ, જેઓ દોડતા હોય તેઓને બીજાઓની સાથે શરતમાં ઉતારવા જોઇએ, જેઓ શરતમાં જીતેલા હોય તેઓને ઇનામ આપવાં જોઇએ અને જેમણે ઇનામ મેળવેલાં હોય તેમણે પોતાનાં ઇનામમાંથી પોતાના બંધુઓને ભાગ આપવો જોઇએ તથા પોતે કેમ જીત મેળવી શક્યા તેનો ભેદ પોતાના સૌ બંધુઓને સમજાવવાની મહેરબાની કરવી જોઇએ. આવી રીતે જ્યારે આપણા દેશની સમગ્ર પ્રજા જાગશે અને સૌ લોકો પોતપોતાની ફરજ બજાવતાં શીખશે, ત્યારેજ આપણો દેશ આબાદ થઈ શકશે અને ત્યારેજ આપણા લોકો સુખી થઇ શકશે. દરેક માણુસ જાગ્યા વિના અને ઘટતો પુરુષાર્થ કર્યા વિના અમે ગરીબ છીએ તેથી શું કરી શકીએ? એમ ધારીને બીજાઓની મદદની વાટ જોયા કરવાથી કાંઈ વળવાનું નથી. માટે ભાઇઓ! ગરીબાઈ વચ્ચે પણ દેશને અર્થે કાંઇક ભલાં કામો કરો અને સ્વાર્થનો ભોગ આપતાં શીખો. કારણ કે સર્વશક્તિમાન મહાન ઈશ્વરની નજરમાં એની કિંમત બહુ મોટી છે અને એથીજ આપણા દેશનું કલ્યાણ થઈ શકે તેમ છે. માટે આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ એકલી આપણી ગરીબાઇની સામેજ ન જોયા કરો, પણ આપણી નાલાયકીઓ સામે પણ જુઓ. આપણે પુરુષાર્થ કરવામાં મોળા છીએ તે સામે પણ જુઓ અને આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ આપણે આપણા સ્વાર્થનો ભોગ આપી શકતા નથી એ સામે પણ જુઓ; એટલે તમારી ખાતરી થશે કે, કાંઇ એકલી ગરીબાઈથીજ આપણે અટકેલા નથી, પણ આપણી નાલાયકીઓથીજ આપણે આગળ વધતા અટકી જઇએ છીએ. માટે જેમ બને તેમ આપણામાં સદ્ગુણો વધે એમ કરો, એટલે ગરીબાઇ એની મેળે ભાગી જશે. કારણ કે અજવાળું ને અંધારું બન્ને એકજ ઠેકાણે ને એકજ વખતે સાથે રહી શકે નહિ, તેમજ સદ્ગુણોની સાથે દરિદ્રતા રહી શકે નહિ અને જે ગરીબાઇને આપણે હમેશાં આગળની આગળ રાખીએ છીએ, તે ગરીબાઇ એજ આપણા દુર્ગુણોનું સર્ટિફિકેટ છે, માટે એ નામોશીભરેલું સર્ટિ-

ફિકેટ છે. એ નામોશીભરેલું સર્ટિફિકેટ હવે છોડી દો અને દેશની સેવા કરવાના કામમાં લાગી જાઓ, દેશની સેવા કરવાના પવિત્ર કામમાં લાગી જાઓ !

૫૯—આપણા દેશમાં છે તે કરતાં વધારે ગરીબાઇ દેખાય છે તેનું કારણ શું ?

બંધુઓ ! ગરીબાઈ બે જાતની છે. એક લાચારીની ગરીબાઇ, ફરજિયાત ગરીબાઇ, અશક્તિની ગરીબાઇ ને નાલાયકીની ગરીબાઈ; અને બીજી ગરીબાઇ પોતાની રાજીખુશીથી સ્વીકારેલી, નિઃસ્પૃહીપણાની કે તીવ્ર વૈરાગ્યની ગરીબાઇ. આ બે ગરીબાઈમાં પહેલી જાતની ગરીબાઈ એ એક જાતના શાપ સમાન છે. એ ગરીબાઈ દુર્ગુણોનું સર્ટિફિકેટ છે, એ ગરીબાઇ તે પડતીનું મૂળ છે, એ ગરીબાઇ તે સદ્‌ગુણના છોડનો નાશ કરનાર કીડો છે, એ ગરીબાઈ તે ઘણી જાતનાં દુઃખોનું કારણ છે, એ ગરીબાઇ તે એક મોટી આફત છે અને એ આખા દેશની ગરીબાઇ તે સમસ્ત પ્રજાને લાગુ પડેલો મહાન રોગ છે. એવી ખાનાખરાબી કરનાર ગરીબી આપણા દેશમાં ને આપણા લોકોમાં છે, એમાં કાંઈ કોઈથી ના પાડી શકાય તેમ નથી. પણ આપણા દેશમાં વાસ્તવિક રીતે જેટલી ગરીબાઇ છે, તે કરતાં આપણા લોકોમાં ઘણીજ વધારે ગરીબાઈ દેખાય છે અને તેથીજ આપણે સૌ આપણા દેશના કલ્યાણનાં દરેક કામોમાં જ્યાંત્યાં ગરીબાઇને આડી ધરી દઇએ છીએ. દેશની ખરી ગરીબાઇ કરતાં આપણા લોકોના ઘરસંસારમાં વધારે ગરીબાઇ દેખાય છે તેનું કારણ એજ છે કે, આપણા શ્રીમંતો પોતાની ફરજો બરાબર રીતે બજાવતા નથી, તેથી આપણા લોકોમાં વધારે ગરીબાઈ દેખાય છે અને શ્રીમંતો પોતાની ફરજો બજાવતા નથી, તેનું કારણ એ છે કે પૈસા એટલે શું ? શા માટે પ્રભુએ તેઓને પૈસા આપ્યા છે ? મરી ગયા પછી પૈસા શું કામ આવશે ? ગરીબોને અર્થે પૈસા ન ખરચવાથી કેટલું બધું પાપ લાગશે ? શ્રીમંતોનો ધર્મ શું છે ? અને પૈસા મૂકીને મરી જવું એ કેટલી બધી નાલાયકી છે ? એ બધી વાતો અસલ સ્વરૂપમાં આપણા દેશના જૂના વિચારના શ્રીમંતો જાણતા નથી, તેથી તેઓ પોતાની ફરજો બજાવતા નથી. એટલે આપણા દેશમાં જેટલી ગરીબાઇ છે, તે કરતાં આપણા લોકોમાં વધારે ગરીબાઇ દેખાય છે. પણ શ્રી-

મંતો એમ નથી સમજતા કે પૈસાનો સાચો ઉપયોગ શું ?

લક્ષ્મી એટલે ઈશ્વરનું પોતાનું અર્ધું અંગ. પૈસા એટલે આગલા ભવમાં કરેલાં પુણ્યનું ફળ. પૈસા એટલે પરમાર્થ કરવાનું મોટું સાધન. પૈસા એટલે જગતનું સૌંદર્ય વધારવાની કૂંચી. પૈસા એટલે જગતમાંથી દુઃખો ઓછાં કરવાનું હથિયાર. પૈસા એટલે સંસારસાગર તરવા માટે ધર્મરૂપી હોડીનું હલેસું. પૈસા એટલે ઘણે ઠેકાણે વાપરી શકાય એવું મહાન બળ. પૈસા એટલે માણસોને ઊડવાની પાંખો. પૈસા એટલે ઘણી જાતની મોટી સલામતી. પૈસા એટલે પ્રત્યક્ષ કુદરતી મદદ. પૈસા એટલે માણસની પરીક્ષા કરવાની કસોટી. પૈસા એટલે એક જાતની મીઠી ખુમારી. પૈસા એટલે ઘણી જાતના આનંદનું મૂળ. પૈસા એટલે માણસોને વશ કરી લેનારી એક મહાશક્તિ. પૈસા એટલે એક જાતનું પ્રત્યક્ષ જાદુ અને પૈસા એટલે ઈશ્વરની કૃપા. માટે ગેરવાજબી રીતે પૈસા ગુમાવી દેવા એ ઈશ્વરની કૃપા ગુમાવી દેવા જેવું છે, પોતાના પુણ્યનાં ફળને ગુમાવી દેવા જેવું છે અને ધર્મ સાધી લેવાનું સાધન ગુમાવી દેવા જેવું છે. વળી પૈસાને જમીનમાં દાટી રાખવા કે તિજોરીમાં પૂરી રાખવા અને તેનો કાંઇ પણ સારો ઉપયોગ કરવો નહિ, એ પણ ઈશ્વરના અર્ધા અંગને કેદ કરી રાખવા બરાબર છે. એમ કરવું એ આપણને ઊડવા માટે મળેલી પાંખો કાપી નાખવા જેવું છે. એમ કરવું એ જગતમાંથી દુઃખો ઓછાં કરવાનું હથિયાર ખોઇ નાખવા જેવું છે અને એમ કરવું એ ઘણી જાતના આનંદના મૂળને કાપી નાખ્યા બરાબર તથા એક જાતની મહાશક્તિને ઉપયોગમાં લીધા વિના તેને દાબી દીધા બરાબર છે. આમ કરવું એ મહાપાપ છે; કારણ કે મહાત્માઓ તો એમજ કહે છે કે, પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ શા માટે શ્રીમંતોને પૈસા આપ્યા છે, એ તમને ખબર છે ?

કાંઇ પાપ કરવા સારુ પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા નથી. કાંઇ તેઓને રૂપાળા જોઈને પૈસા આપ્યા નથી. કાંઇ તેઓને પોતાની હલકી જાતની મોજમજામાં ઉડાવી દેવા સારુ પૈસા આપ્યા નથી. કાંઇ તેઓને ચા, તંબાકુ કે એવાજ બીજી કોઇ જાતના નશા કરવા સારુ પૈસા આપ્યા નથી. કાંઇ તેઓને અભિમાન કરવા સારુ અને મિજાજો બગાડવા સારુ પૈસા આપ્યા નથી. બીજાઓના હકો લૂંટી લેવા સારુ ને પોતાને આશરે પડેલા ગરી-

ઓને સતાવવા સારુ કાંઇ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. બાંકાટેડા થઇને ફરવા સારુ ને પોતાના ખરાબ દાખલાથી દુનિયાને બગાડવા સારુ કાંઇ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. પોતાના નીચ પ્રકારના સ્વાર્થ સાધવા માટે બીજાઓને હેરાન કરવા કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. પોતાની ઉત્તમ જાતની લાગણીઓને બુઠ્ઠી કરી નાખવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. જગતમાં વેરઝેર વધારવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. નાટકચેટકમાં ને હલકી જાતની રમતગમતમાં ઉડાવી દેવા સારુ કાંઈ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. કોર્ટો લડવા સારુ કાંઇ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. ખિતાબો મેળવવા માટે, અમલદારોની ખુશામતો કરવા સારુ કાંઇ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી. પોતાની નીચ વૃત્તિઓને તૃપ્ત કરવા સારુ, પરદેશી વસ્તુઓ વાપરીને પોતાના દેશબંધુઓને ગેરઇન્સાફ કરવા સારુ કાંઇ તેઓને પૈસા આપ્યા નથી અને શ્રીમંતો ખાસ પોતાને માટે પોતેજ નરકની ટિકિટ લે તે સારુ કાંઈ ઈશ્વરે તેઓને પૈસા આપ્યા નથી; પણ પરમકૃપાળુ સર્વશક્તિમાન મહાન કલ્યાણકારી ઈશ્વરે જગતનું કલ્યાણ કરવા સારુજ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ગરીબોને મદદ કરવા માટે દીનાનાથ પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. સૃષ્ટિનું સૌંદર્ય વધારવા માટે સૌન્દર્યના સ્વામીએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. દુઃખીઓને દિલાસો દેવા માટે ને તેઓનાં આંસુ લૂછવા માટે દીનજનપાલક પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતની વસ્તુઓની કિંમત વધારવા માટે સંપૂર્ણતાના સ્વરૂપ પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ગુણી માણસોના ગુણની કદર કરવા માટે ગુણોના બનાવનાર પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જરૂરની જૂની વસ્તુઓનો પુનરોદ્ધાર કરવા માટે નરસાનું પણ સારું કરનાર પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. પોતાના બંધુઓમાં વિદ્યા વધારવા માટે બુદ્ધિદાતા પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. દેશમાં નવી નવી હુન્નરકળા ખીલવવા માટે ચતુર વિશ્વકર્માએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાં ઈશ્વરનો મહિમા ફેલાવવા માટે મહામહિમાવાળા પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ધર્મને ટેકો આપવા સારુ ધર્મના પ્રવર્તક પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. અનાથોને મદદ કરવા માટે અનાથના નાથે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ગરીબ પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવા માટે સૌનું રક્ષણ કરવાવાળા

પ્રભુએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતનું ઐશ્વર્ય વધારવા માટે સૌ પ્રકારના ઐશ્વર્યવાળા ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાં રસિકતા વધારવા સારુ રસસ્વરૂપ પરમાત્માએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાં શાંતિ ફેલાવવા સારુ શાંતિદાતા પરમાત્માએ શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાં આનંદ વધારવા સારુ આનંદસ્વરૂપ ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાં જ્ઞાન ફેલાવવા સારુ જ્ઞાનસ્વરૂપ ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. આ દુનિયામાં દયાનાં કામો કરવા સારુ દયાળુ ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતને ન્યાયના માર્ગમાં ચલાવવા સારુ ન્યાયી ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જીવોમાં સદ્‌ગુણો વધારવા સારુ સર્વ સદ્‌ગુણોના સ્વામી ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ગરીબોને જુલમમાંથી બચાવવા સારુ જુલમીઓનો નાશ કરનાર ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાંથી રોગોને ઓછા કરવા સારુ બધી જાતના રોગોને મટાડનાર મહાન ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. જગતમાંથી પાપી વિકારો ઓછા કરવા સારુ વિકારોના શત્રુ ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. હરિજનોને મદદ કરવા સારુ ભક્તવત્સલ ભગવાને શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. મનુષ્યજાતમાં પવિત્રતા વધારવા સારુ સૌથી વધારે પવિત્ર ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. અબળાઓને મદદ કરવા માટે શક્તિનું રૂપ લેનારા ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. દેવોને તેઓનાં કામોમાં મદદ કરવા સારુ દેવોના મદદગાર ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. પિતૃઓને રાજી કરવા સારુ પિતૃઓને તેઓના ભાગ પહોંચાડનાર ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. બાળકોને સુખી રાખવા સારુ વાત્સલ્યભાવવાળા ભગવાને શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. ઇન્સાફના કામોમાં મદદ કરવા સારુ અદલ ઇન્સાફી ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. પાપીઓને પાપ કરતાં અટકાવવા સારુ નરકનો અગ્નિ પ્રકટાવનાર ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે અને યોગભ્રષ્ટ હરિજનોના તપથી ખુશી થઈને તેમના પુણ્યના બદલામાં તેમને સ્વર્ગ આપવા સારુ—સ્વર્ગની ટિકિટ લેવા માટે સ્વર્ગના મહારાજાધિરાજ સર્વશક્તિમાન મહાન ઈશ્વરે શ્રીમંતોને પૈસા આપેલા છે. માટે જેમ બને તેમ શ્રીમંતોએ પોતાના પૈસાનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તોજ પૈસાની સાર્થકતા છે, તોજ જિંદગીની

સફળતા છે અને જો પૈસાનો સારો ઉપયોગ થાય તોજ સ્વર્ગમાં જઇ શકાય તેમ છે. માટે એક પણ દોઢિયું અધર્મના કામમાં ન ખરચાય કે એક પણ દોઢિયું પ્રભુને અર્થે ઉપયોગમાં આવ્યા વિના નકામું ન રહી જાય એ દરેક શ્રીમંતોએ બહુજ સંભાળવાનું છે. આ બધી બાબતો જેવી રીતે જાણવી જોઈએ તેવી રીતે આપણા દેશના શ્રીમંતો જાણતા નથી, તેથી તેઓ પોતાના પૈસાનો જેવો જોઇએ તેવો સદુપયોગ કરી શકતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ પોતાની મિલકતનો સોમો ભાગ પણ પરમાર્થમાં ખરચી શકતા નથી; તેથીજ આપણો દેશ જેટલો ગરીબ છે તે કરતાં ઘણોજ વધારે ગરીબ દેખાય છે. માટે જેઓને પોતાના દેશની દાઝ હોય, પોતાના ધર્મની લાગણી હોય, પોતાના બંધુઓની અતિશય દુઃખી હાલત જોઇને જેનો જીવ તરફડતો હોય અને જે પોતાના અંતરનો દિલાસો મેળવવા ચાહતા હોય તથા ઈશ્વરને રાજી રાખવા ચાહતા હોય, તે સર્વ માણસોએ પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં પ્રભુ-પ્રીત્યર્થે પોતાના દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં અંતરના ઉમળકાથી પૈસા ખરચવા જોઇએ. જ્યારે એ પ્રમાણે દરેક માણસો કાંઇક ને કાંઇક પણ શુભ કામ કરવા લાગશે ત્યારેજ આપણા દેશનું કલ્યાણ થઈ શકશે. આપણા દેશની આટલી બધી દુર્દશા થઇ ગઈ છે, છતાં પણ આપણા શ્રીમંતો પોતાના પૈસાનો સદુપયોગ કરતા નથી તેનું કારણ એજ છે કે, મરી ગયા પછી પૈસા શું કામ આવશે, એ તેઓ જાણતા નથી. તેથી તેઓ પોતાના દેશના ભલાની બાબતમાં તથા પોતાના આત્માના કલ્યાણની બાબતમાં બેદરકાર રહે છે, પણ જો તેઓ પોતે પોતાના મનને એમ સવાલ પૂછે કે, અમે મરી જઈશું પછી અમારા પૈસા અમને શું કામ આવશે? તો તેઓને ઘણી ઊંડી લાગણી થયા વિના રહે નહિ. એનો જવાબ તરતજ એમ મળી આવે કે, અમે મરી ગયા પછી અમારા પૈસા અમને કાંઇ પણ કામ લાગી શકે એમ નથી. છતાં પણ એ પૈસાથી અમે હમણાં ધર્મ કાં ન કરી લઇએ? અમે મરી ગયા પછી અમારા પૈસા જેના હાથમાં આવશે તે ખાઈ જશે ને વખતે હમણાં અમને જેનું મોઢું જોવું પણ નથી ગમતું, તે અમારા દુશ્મનોજ અમારા પૈસાથી મોજ કરશે, છતાં પણ અમે અમારા પૈસાને ગરીબોની સેવામાં હમણાંજ કાં ન ખરચીએ? અમે મરી ગયા પછી અમારી બહુ કિંમતવાળી ને બહુ વહાલી વસ્તુઓ કોઇક વાપરશે, છતાં

પણ અમે હમણાં અમારી સડી ગયેલી જૂની વસ્તુઓ પણ ભિખારીઓને કાં ન આપી શકીએ ? અમે મરી ગયા પછી અમારા ધન સારુ અમારા દીકરાઓ અને બીજાં સગાંઓ અંદર અંદર લડશે અને હજારો રૂપિયા કોર્ટો ખાઈ જશે, છતાં પણ હમણાં હાથે કરીને અમે અમારો હાથ કાં ન ઠારીએ ? અમે મરી ગયા પછી અમારા ઘણા પૈસા જ્યાંના ત્યાં દબાઇ જશે અને જેના હાથમાં તેના મોંમાં થઈ જશે તથા લાખના બાર હજાર થઇ જશે, છતાં પણ અમે અમારા પૈસાથી હમણાં અમારી નામના કાં ન મેળવી લઇએ ? જાતમહેનતથી પરસેવો ઉતારીને મેળવેલા અમારી ખરી કમાઇના પૈસા અમે મરી ગયા પછી અમારા વંશ-વારસો પોતાની હલકી જાતની મોજમજામાં ને નરકની ટિકિટ ખરીદવામાં ઉડાવી દેશે, છતાં પણ અમારા એ પૈસા હમણાં અમારે હાથે અમે ઈશ્વરને અર્થે કાં ન ખરચીએ ? અમારાં ઘરબાર ને અમારા વાડીબંગલાઓ કે જે અમે ઘણી જાતનાં છળકપટ કરીને તથા ઘણા જણા સાથે ઘણી જાતના કજિયાઓ કરી મેળવેલા છે અને જેમાં અમે હમણાં કોઈ સારા માણસને કે અભ્યાગતોને પણ ઊભા રહેવા દેતા નથી, તેજ મકાનોમાં અમે મરી ગયા પછી ઘણીએ જાતના અધર્મો થશે અને તે જ્યારે અમે પ્રેતની અવસ્થામાં રહીને જોઇશું, ત્યારે એ વખતે અમને કેટલી બધી દિલગીરી લાગશે અને કેટલો બધો ત્રાસ થશે ? છતાં પણ અફસોસ કે, હમણાં અમે અમારાં મકાનો ગરીબો માટે કે હરિજનો માટે પણ ખુલ્લાં રાખી શકતા નથી !!

૬૦–સાચવી રાખેલા પૈસાનું પરિણામ

હમણાં જે પૈસા માટે અમે અતિશય હાયવોય કરીએ છીએ, જે પૈસા માટે કાળાંધોળાં કરીએ છીએ, જે પૈસા માટે અમે અમારા લોહીનું પાણી કરીએ છીએ અને જે પૈસા માટે અમે તરફડી તરફડીને મરીએ છીએ, તેજ પૈસામાંથી અમે મરી ગયા પછી ઘણી જાતનાં પાપો થશે. તેજ પૈસામાંથી કુટુંબકલેશ થશે અને નવી નવી હોળીઓ સળગશે. તેજ પૈસા અમારાં સગાંઓને મોઢે અમને શાપો અપાવશે. તેજ પૈસા અમારા કુટુંબમાંથી ઘણા જણનું ભૂંડું કરશે. તેજ પૈસા જે સગાંવહાલાં માટે અમે રાખી જઈશું તે માણસો પણ સુખેથી ભોગવી શકશે નહિ. તેજ પૈસા અમે

મરી ગયા પછી લોકોમાં અમારી અપકીર્તિ કરાવશે અને તેજ પૈસા અમને નરકમાં લઈ જશે. છતાં પણ અમે એવા અભાગિયા છીએ કે, હજી સુધી પણ એ પૈસાને અમે પુણ્યના કામમાં ખરચી શકતા નથી. એ પૈસાનો ધરાર આવો માઠો ઉપયોગ થશે એમ અમે થોડુંઘણું જાણીએ છીએ, છતાં પણ અમે એવા અભાગિયા છીએ કે, અમારા દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં એ પૈસા અમે ખરચી શકતા નથી. અમે મરી ગયા પછી એ પૈસા અમોને કાંઈ પણ કામ આવવાના નથી, છતાં પણ અમે એવા અભાગિયા છીએ કે, તેમાંથી થોડાક પૈસા પણ અમે હમણાં અમારાં અજ્ઞાન ભાઇ–બહેનોને સુધારવાના કલ્યાણકારક કામમાં પણ ખરચી શકતા નથી. મરી જવું છે એ ચોક્કસ છે એમ જાણીએ છીએ, દેહનો ઘડીનો પણ ભરોંસો નથી એ પણ ખબર છે અને અમારી નજર આગળ અમારા કરતાં મોટા મોટા માણસો તથા અમારા કરતાં નાની ઉંમરના સાજાતાજા માણસો વાત કરતાં કરતાં ઊડી ગયા છે ને કાંઈ પણ કરી શક્યા નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેમની પછવાડે પણ કાંઈ થયું નથી એ અમે અમારી નજરે જોયેલું છે, છતાં પણ અમે એવા અભાગિયા છીએ કે, પ્રભુને અર્થે પરમાર્થનાં કામોમાં અમે અમારું ધન વાપરી શકતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ અમે મરી ગયા પછી અમારું એ ધન અમને શું કામ આવશે, તેનો કોઈ દિવસ અમે વિચાર પણ કરતા નથી. તેથી અમે ધનના મોહમાં પડ્યા રહીએ છીએ, તેથી અમે ગાફલ બની જઇએ છીએ અને તેથીજ અમે અમારા ધનનો કાંઈ પણ રૂડો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માટે દરેક શ્રીમંતોએ વિચાર કરવો જોઇએ કે હમણાં વખત છે છતાં પણ અમે અમારું ધન ખરચતા નથી, ત્યારે મરી ગયા પછી અમારું ધન અમને શું કામ આવશે, તેમજ અમે મરી ગયા પછી અમારી વિદ્યા અમને શું કામ આવશે, એ વાતનો દરેક વિદ્વાનોએ વિચાર કરવો જોઇએ. અમે મરી ગયા પછી અમારો હુન્નર અમને શું કામ આવશે, એ વાતનો દરેક કારીગરે વિચાર કરવો જોઇએ. અમે મરી ગયા પછી અમારું બળ અમને શું કામ આવશે, એ વાતનો દરેક બહાદુર માણસે વિચાર કરવો જોઈએ. અમે મરી ગયા પછી અમારા ગુણો અમને શું કામ આવશે, એ વાતનો દરેક ગુણી માણસે વિચાર કરવો જોઈએ. અમે મરી ગયા પછી અમારી લાગવગ અમને શું કામ

આવશે ? એ વાતનો દરેક વગવસીલાવાળા માણસે વિચાર કરવો જોઇએ; અને હમણાં અમે અમારી સત્તાનો સારો ઉપયોગ કરતા નથી, ત્યારે અમે મરી ગયા પછી એ સત્તા અમને શું કામ આવશે ? એ વાતનો દરેક સત્તાવાળા માણસે વિચાર કરવો જોઇએ. આપણા અજ્ઞાનપણાને લીધે આવી જાતના સારા વિચારો હજી સૌ લોકોને સૂઝતા નથી, તેથીજ આપણે આપણા દેશના કલ્યાણનાં તથા આપણા આત્માના કલ્યાણનાં ભલાં કામો કરી શકતા નથી અને તેથીજ આપણો દેશ બહુ ગરીબ છે ને આપણા લોકો બહુ દુઃખી છે. માટે જેમ બને તેમ આપણા લોકોમાં જ્ઞાન વધે એમ આપણે કરવું જોઇએ. કારણ કે ધનની તંગીનું આપણા દેશમાં જેટલું દુઃખ છે, તે કરતાં અજ્ઞાનપણાનાં ઘણાંજ વધારે દુઃખો છે અને ધનની તંગીનું દુઃખ પણ અજ્ઞાનપણાને લીધેજ છે. માટે જેમ બને તેમ આપણા દેશમાં કેળવણી વધે એમ આપણે કરવું જોઇએ. જો એમ થાય તો થોડાજ વખતમાં આપણા શ્રીમંતોની આંખો ઊઘડી જાય ને તેઓને અંતરમાંથી એમ લાગી જાય કે, દુઃખીઓનાં દુઃખ મટાડવા માટે પ્રભુપ્રીત્યર્થે પરમાર્થનાં કામોમાં પૈસા ન ખરચવા એ બહુજ મોટું પાપ છે અને એ અમારી બહુ-જ મોટી નીચતા છે; એટલુંજ નહિ પણ ગરીબોને મદદ કરવાનાં કામોમાં પૈસા ન ખરચવાથી અમને કેટલું બધું મોટું પાપ લાગે છે એ વાત અમે ચોખ્ખી રીતે જાણતા નથી, તેથી અમે સૌ હમેશાં એ પાપ કર્યાજ કરીએ છીએ.

૬૧–પાપને લીધેજ અમે અમારી શ્રીમંતાઇનું પૂરેપૂરું સુખ ભોગવી શકતા નથી

જેમકે ઊંચી જાતના આફૂસની બહુજ સુંદર કેરી તૈયાર હોય અને તે ખાવાનું અમને બહુજ મન થયું હોય, છતાં પણ અમારા શરીરમાં કાંઇક એવો મહારોગ હોય અને ડૉક્ટરે એવી આકરી કરી પાળવાનું કહ્યું હોય કે તેમાંથી એક ચીરી પણ અમારાથી ખાઇ શકાય નહિ!! આ શું થોડું દુઃખ છે ? કોઇ વસ્તુ વાપરવાનું કે ખાવાપીવાનું બહુ મન હોય ને એ વસ્તુઓ મળી શકે તેમ ન હોય તો તેમાં ઝાઝું દુઃખ થતું નથી, પણ પોતાનીજ વસ્તુઓ પોતાની નજર આ-ગળ પડેલી હોય અને તે ભોગવવાની અંતરમાંથી બહુ ઇચ્છા હોય, છતાં પણ એ વસ્તુઓ પોતાનાથી ભોગવી શકાય નહિ એ બહુજ

મોટું દુઃખ છે. અમારે આશરે રહેલાં, અમારા હાથ નીચે રહેલાં તથા અમારી નજર આગળ રહેલાં બહુજ ગરીબ માણસોને ખાસ જરૂરની ચીજો પણ અમે આપતા નથી, તેથીજ—એ પાપને લીધેજ અમને મળેલા ભોગો પણ અમે ભોગવી શકતા નથી. તેમજ અમે જાણીએ છીએ કે, આ અજાણ્યા મુસાફરોનો સત્કાર કરવો જોઇએ, આ અભ્યાગતોને રહેવાની જગ્યા આપવી જોઇએ, આ વિદ્વાનોની અમારા બંગલામાં સભા ભરવી જોઇએ અને આ સુપાત્ર સાધુને અમારા ઘરમાં ઉતારો આપવો જોઇએ, છતાં પણ એમાંનું કાંઇ પણ અમે કરતા નથી. એ પાપને લીધે અમારા વાડીબંગલાઓનું સુખ અમે ભોગવી શકતા નથી, તેથી હજારો રૂપિયા ખરચીને મનમાનતો બંગલો તૈયાર કરીએ, ત્યારે એજ વખતે કોઇ એવી જાતનો રોગ આવીને ઊભો રહે છે કે જેથી એ બંગલામાં રહી શકાતું નથી. તરતજ ડૉકટર કહે કે, એ બંગલાની હવા તમને માફક નહિ આવે, અથવા તો એ મકાનમાં કોઇ એવું સગુંવહાલું મરી જાય કે એ બંગલામાંથી જીવજ ઊઠી જાય ને ઊલટો તે ખારો ઝેર થઈ પડે. અથવા એ બંગલામાં રહ્યા પછી ધંધામાં કાંઈ એવું મોટું નુકસાન થઇ જાય કે એ બંગલા માટે મનમાં વહેમજ આવ્યા કરે ને એમ લાગી જાય કે, એ જગ્યા સાથે આપણને લેણાદેણી નથી ! આવી જાતના કાંઇ ને કાંઇ બનાવો બન્યા કરે તેથી એ જગ્યા સુખેથી ભોગવી શકાયજ નહિ; કારણ કે, જે માણસ પોતાના સુખને માટેજ બધી તજવીજ કરે અને પોતાનો એકલાનો સ્વાર્થ સાધવા સારુજ તરફડિયાં માર્યા કરે, પણ બીજાં ગરીબ માણસોના સુખની દરકાર રાખે નહિ કે તેઓને સુખી કરવા માટે પોતાના સુખમાંથી ભાગ આપે નહિ, તે નીચ મનના માણસ ઉપર ઈશ્વર રાજી રહેતો નથી. તેથી માત્ર પોતાનુંજ સુખ શોધનારાં એવાં એકલપેટાં સ્વાર્થી માણસો ખરું સુખ ભોગવી શકતાં નથી; એટલુંજ નહિ પણ તૈયાર થયેલા ભોગો ભોગવવામાં પણ એમને અણચિંતવ્યાં વિઘ્નો આવ્યા કરે છે. જેમકે બીજાઓને સુખી કર્યા વિના સુખી થઈ શકાયજ નહિ. પોતાની બાયડી બહુ સારા ઘરની હોય ને બહુ રૂપાળી હોય અને પોતાના મનમાં પણ ગૃહસ્થાશ્રમના લહાવા લેવાની બહુ ઇચ્છા હોય, પણ બીજાઓના કજિયા વખતે પોતાની લાગવગ વાપરીને પોતે ક્યાંય સંપ ન કરાવ્યા હોય, કોઇ દુઃખીઓને દિલાસા ન

દીધા હોય, કોઈ અજ્ઞાનીઓના વાંક માફ ન કર્યા હોય અને નાણાંના મદમાં જેનીતેની સાથે કજિયા કરવામાં તથા કોર્ટો લડવામાંજ પોતાની જિંદગી ખોઈ નાખતા હોય, તેથી તેવા શ્રીમંતોને પોતાની બાયડી સાથેજ બનતું નથી. બાયડીનું મોં જુએ તો તેઓનો મિજાજ બગડી જાય છે, બાયડીની વાત સાંભળે તો તેઓને કાળ ચડે છે અને જાણે એ હમણાંજ મરી જાય તો ઠીક એમ મનમાંથી ઇચ્છે છે. પણ ગરીબોની તરફ બેદરકાર રહેનારાઓ પાસેથી કુદરત વ્યાજ સાથે વેર લે છે, તેથી એ બાયડી તેના પહેલાં મરતી પણ નથી ને ધરાર એનું કહ્યું પણ માનતી નથી. આ શું એવા અભિમાની માણસોને થોડું દુઃખ છે? આખી જિંદગી સુધી રોજની હોળી અને બીજાં બધી જાતનાં મનમાનતાં સાધનો છતાં ધણી-ધણિયાણીમાંજ કંકાસ અને ગૃહસ્થાશ્રમના સુખ માથેજ પૂળો!! પ્રભુ! પ્રભુ! જો બન્ને જણને બનતું હોય તો બેમાંથી એક જણ રોજનું બીમાર હોય છે અથવા તો બેમાંથી એકની જિંદગી ટૂંકી હોય છે. કદી બાયડી સાથે બનતું હોય તો ભાઈ સાથે બિચાબારું હોય છે, ભાઈ સાથે બનતું હોય તો ઘરમાં ડોસીઓજ લોહી પીધા કરે છે. ડોસીઓની ઉપાધિ ન હોય તો બહેન, બનેવી કે જમાઈ અથવા એવાંજ બીજાં કોઈ બહુજ નજીકનાં સગાંઓ સાથે મોટું વેર હોય છે. આવો આવો કાંઇ ને કાંઇ કુટુંબકલેશ જરૂર હોય છે. કારણ કે પરમકૃપાળુ મહાન ઈશ્વરનો એવો અચળ નિયમ છે કે, બીજાંઓને સુખી કર્યા વિના પોતાથી સુખી થઇ શકાયજ નહિ. તેથીજ પ્રત્યક્ષ રીતે અમે જોઇએ છીએ કે જે તારીખે બહુ ભારે કિંમતની નવી સાડી લઇએ, નવી મોતીની માળા કે હીરાની બંગડી લઈએ, અથવા નવી ગાડી કે નવો ઘોડો લઇએ, ત્યારે એજ વખતે કોણ જાણે કયાંથી ઘરમાં કાંઈકનું કાંઇક હુલ્લડ થઇ જાય છે. એ માનીતી વસ્તુ વાપરતીજ વખતે રિસાવું પડે છે ને જીવ કોચવાય છે. કાં તો બાપ તરફથી કાંઈક અડચણ થાય છે, કાં તો બાયડી કાંઇક આડું વેતરે છે, કાંતો નાનકડી બાળરાંડ નણંદ કાંઇક મહેણાં મારે છે, કાં તો મોટી ભાભી કાંઈક રજનું ગજ કરે છે, કાં તો એ વસ્તુ લીધા પછી એની ઉપરથી મનજ ઊતરી જાય છે, કાં તો એ વસ્તુ વાપરવાનો જોગ હોય ત્યારેજ કાંઇક મોટો શોક આવી પડે છે, કાં તો એ વસ્તુ પોતાને બહુજ ગમતી હોય પણ ઘરનાં સૌ માણસોને

બહુજ અળખામણી લાગે છે, કાં તો બહુ ટૂંકી મુદતમાં માનીતી વસ્તુ હાથમાંથી ચાલી જાય છે અને કાં તો એ વસ્તુ લેનારનેજ તે વાપર્યા પહેલાં કાંઇક અણધારી મોટી અડચણ આવી પડે છે. યાદ રાખજો કે, આપણા દેશના શ્રીમંતોમાં સેંકડે નેવું કેસમાં જરૂર આમ થાય છે, એનું કારણ શું ? એનું કારણ પોતે એકલાએજ મોજ-મજા કરવી અને પોતાના ગરીબ ભાઇબંધોના સુખોની દરકાર ન રાખવી એજ છે. એ પાપને લીધેજ છતાં સાધનોએ આપણા દેશના હાલના શ્રીમંતો જેવા જોઈએ તેવા વૈભવો ભોગવી શકતા નથી. માટે કોઈ પણ જાતનું ખરું સુખ ભોગવવાની જેને ઇચ્છા હોય, તેણે પ્રથમ પોતાના ગરીબ બંધુઓને સુખી કરવા જોઈએ અને ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી પણ પોતાના બંધુઓને મદદ કરવાના કામમાં આપવી જોઇએ; એટલુંજ નહિ પણ પોતાના દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં સૌ લોકોએ મોટો ટેકો આપવો જોઇએ. શુભ કામમાં મોભ, મોભ નહિ તો વળી, વળી નહિ તો સળી અને જો સળી પણ ન હોય તો છેવટ હાં મારો બાપો, એમ મોટો લલકારો પણ કરવો જોઇએ. જો આપણી શક્તિના પ્રમાણમાં એવું કાંઈ પણ કરીએ તોજ આપણાં સુખો વધુ વાર સુધી ટકી શકે, તોજ આપણે શાંતિથી વૈભવો ભોગવી શકીએ અને તોજ અંતે આપણે સાચું સુખ મેળવી શકીએ. માટે કોઈ પણ રીતે જેમ બને તેમ આપણે દુઃખી જીવોનાં દુઃખો ઓછાં કરવાં જોઇએ. તોજ—એ પુણ્યને લીધેજ આપણાં સુખો ટકી શકે. એ વિના તો આપણે ખુલ્લી રીતે જોઇએ છીએ કે, ઘેર ઘણીએ ગાયો—ભેંસો હોય અને દૂધ—ઘી ખાવાનું મન પણ હોય; એટલુંજ નહિ પણ શક્તિ વિનાનાં નબળાં શરીરને પણ તેની જરૂર હોય, છતાં પણ જરાક વધારે દૂધ ખાય તો ઘણાએ ઝાડા થઇ પડે તથા જરાક વધારે ઘી ખાય તો અજીર્ણ થઇ જાય. ત્યારે બીજી બાજુ ગરીબોને ઘી—દૂધ તો રહ્યું, પણ પથરા પણ પચી જાય ! આનું કારણ શું ? એનું કારણ એજ છે કે, અનાથ છોકરાંઓને દૂધ પાયા વિના પોતે દૂધ પીએ છે, ગરીબોની હૉસ્પિટલમાં પડેલા નિરાધાર રોગીઓને દૂધ પાયા વિના પોતે દૂધ પીએ છે, દેશની સેવા કરવા સારુ પોતાના સ્વાર્થ ઉપર પૂળો મૂકી બેઠેલા સજ્જનોની લુખી રોટલી ઉપર ચોપડવા સારુ ઘી આપ્યા વિના પોતે ઘી ખાય છે અને નાની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન આપવા સારુ તેઓનાં મીઠાં

મોઢાં કરાવવાં જોઇએ, તે મીઠાં મોઢાં કરાવ્યા વિના પોતે એકલા એકલા મીઠાઇઓ ખાય છે અને હું ને મારી વહુ ને એમાં આવ્યું સહુ એમ માની બેસે છે; તેથી એ પાપને લીધે તેઓને ઘી, દૂધ ને મીઠાઇઓ પચતી નથી. કારણ કે કુદરતનો એવો કાયદો છે કે, જેવું વાવશો તેવું લણશો ને જેવું આપશો તેવું પામશો. માટે જો દૂધડાં પીવાં હોય તો પ્રથમ બીજાઓને દૂધ પાઓ, ઘી ખાવું હોય તો પ્રથમ બીજાઓને ઘી ખવરાવો અને જો સ્વાદિષ્ટ મીઠાઇઓ પચાવવી હોય તો જેને મીઠાઇઓ ન મળી હોય તેનાં મીઠાં મોઢાં કરાવો. એટલે દયાળુ ઈશ્વર તમારી ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરશે. આ બાબત વધારે ચોખ્ખી રીતે સમજાવવા માટે*મારી મોટી મા આમ કહેતાં:

એકદમ કાંઇ મોટો લાભ મળે ત્યારે તરતજ તેમાંથી કાંઈક પણ પરમાર્થ કરવો જોઈએ. જો એમ ન કરીએ તો તરતજ કાંઈ મોટું નુકસાન ખમવું પડે. સાચું સુખ પરમાર્થમાં છે, એટલે પરમાર્થ વિના સુખ ટકી શકે નહિ. માટે જ્યારે કાંઈ લાભ થાય ત્યારે પ્રથમ બીજાઓને કાંઈક પણ લાભ આપીને પછી આપણે આપણા લાભનો ઉપયોગ લેવો જોઇએ, તોજ તે લાભ ટકી શકે. વળી તે કહેતાં કે, તારા મોટા બાપા એક ગરાસિયાના કારભારી હતા. તેથી આપણે ત્યાં શેરડીના ભારા ચાલ્યા આવતા, ત્યારે તેમાંથી તરતજ હું પાંચ સાંઠા મંદિરે મોકલી આપતી અને પાંચ-દશ સાંઠાના કટકા કરી પાડોશીનાં છોકરાંઓને વહેંચી આપતી, તે પછી મારાં છોકરાંઓને શેરડી ખાવા આપતી, એટલે તે કોઇ દિવસ માંદા પડતાં નહિ. મારી શેઠાણી કોઇને કટકો આપતી નહિ, તેથી તેના ઘરમાં નાહકની શેરડી સુકાઇ જતી અને તેનાં છોકરાંઓ જો શેરડી ખાય તો તરત ઉધરસ થતી હતી. હું હમેશાં સાધુસંતને તથા બ્રાહ્મણશ્રમણને દૂધની લોટી આપતી અને ગરીબોને છાશ આપતી, તેથી મારે ઘેર બહુ દુઝાણું હતું; અને મારી જેઠાણી કોઇને દૂધનો છાંટો દેખાડતી ન હતી કે કોઇને છાશ પણ આપતી ન હતી. ઘણી છાશ થાય તો ભેંસોને પાઈ દે પણ બારણામાં ટળવળતી ભિખારણને વાટકી છાશ આપે નહિ. તેથી પાંચ વરસમાં તેનું બધું આથમી ગયું અને મારે ત્યાં પચાસ વરસ થયાં હજી પણ દુઝાણું નભે છે. અમારે ઘેર કેરીટાણામાં કેરીનાં ડાલાં ભર્યાં રહેતાં, તેમાંથી દરરોજ હું સૌને પાંચ-પચાસ કેરી

* 'સાચું સ્વર્ગ' માંથી પાનું ૩૩૯.

આપીને હાથ ઠારતી; અને મારી જેઠાણી કોઇને કેરીનો ગોટલો પણ દેખાડતી નહિ, તેથી રોજ વાસ મારતી સડેલી કેરીના સૂંડલા ઉપાડીને તેને ઉકરડે નાખવા જવું પડતું હતું. આવી રીતના ઘણા દાખલાથી મેં જોયેલું છે કે, જો ધરમ કરીએ તોજ માલ પચે. કારણ કે પુણ્યે પાપ ઠેલાય. પુણ્ય વિના માલ પચે નહિ.

એવો કુદરતનો નિયમ છે, એવો શાસ્ત્રનો હુકમ છે, એવી મહાત્માઓની ઇચ્છા છે. જુઓ ને એ બાબતમાં આપણું અંતઃકરણ પણ એવીજ સાક્ષી પૂરે છે. છતાં પણ આપણે આપણી ભક્તિના પ્રમાણમાં પરમાર્થ કરતા નથી, તેથી એ પાપને લીધેજ આપણા દેશના ગરીબોની દુર્દશા છે અને એ પાપને લીધેજ આપણા દેશના શ્રીમંતો જેવાં જોઈએ તેવાં શ્રીમંતાઇનાં સુખો ભોગવી શકતા નથી. માટે જો આપણા દેશને આબાદ કરવો હોય, આપણા બંધુઓને સુખી કરવા હોય, આપણી ભવિષ્યની પ્રજાને ચડતી સ્થિતિમાં મૂકવી હોય, આપણા બાપદાદાઓની આબરૂ વધારવી હોય, આપણી પોતાની જિંદગી સુધારવી હોય અને ઇશ્વરની કૃપા મેળવવી હોય, તો આપણે સૌએ આપણી શક્તિના પ્રમાણમાં પરમાર્થ કરવો જોઇએ; અને આપણાં ગરીબડાં ભાઇબહેનોની સેવા કરવી જોઇએ. તોજ આપણને સુખ મળી શકશે, તોજ આપણાં સુખ ટકી શકશે અને તોજ આપણાં સુખો વધી શકશે.

૬૨—આત્માનો સ્વભાવ

કારણ કે કુદરતી રીતેજ આત્મા એવો છે કે, પ્રકાશીનેજ રાજી થવું, આપીનેજ રાજી થવું, બીજાંઓની સાથે અભેદ અનુભવીનેજ રાજી થવું, સૃષ્ટિનાં સૌન્દર્યને વધારીનેજ રાજી થવું, જ્ઞાનની તરફજ દોડયા કરવું અને ચોતરફ પ્રેમનેજ ફેલાવ્યા કરવો તથા પ્રેમનું સ્વરૂપ બની જવું, એ આત્માનો સ્વભાવ છે. માટે આ જાતનાં કામો કરવા સારુ કુદરતી રીતેજ આપણો આત્મા આપણા અંતઃકરણને પ્રેરણા કરે છે, આપણી લાગણીઓને ધક્કો મારે છે. આપણા બળને ઉશ્કેરે છે. આપણી બુદ્ધિને સતેજ કરે છે અને તેમ છતાં પણ જયારે આપણે પરમાર્થનાં કામો કરવામાં મોળા રહીએ, ત્યારે અંતે તે આપણને પશ્ચાત્તાપ કરાવે છે. એ વખતે આપણી જિંદગી આપણને કંટાળાભરેલી લાગે છે, એ વખતે આપણી જિંદગી આપણને બોજા જેવી લાગે છે, એ વખતે આપણે

થાકી જઇએ છીએ, એ વખતે આપણે ઢીલાઢસ થઈ જઇએ છીએ, એ વખતે આપણને કોઇ ચીજમાં રસ લાગતો નથી, એ વખતે સૌ ઠેકાણે દુઃખજ દેખાયા કરે છે, એ વખતે મગજ બરાબર રીતે કામ કરી શકતું નથી, એ વખતે લાગણીઓ સુસ્ત થઇ જાય છે, એ વખતે શરીર નમાલું થઇ જાય છે અને એ વખતે જીવને જરા પણ ચેન પડતું નથી. કારણ કે આત્માની ઇચ્છા પ્રમાણે પરમાર્થ થતો નથી, પણ મનની નબળાઇ પ્રમાણે નજીવા નજીવા સ્વાર્થનાં ખોટાં ખોટાં ફાંફાં મરાય છે, તેથી જીવ કંટાળી જાય છે, તેમ છતાં આપણે ચેતતા નથી અને તેમાં પણ ખાસ કરીને ધનના મદને લીધે બુઠ્ઠી લાગણીવાળા થઈ ગયેલા શ્રીમંતો તો પોતાના અંતઃકરણના અવાજ સામે જરાય જોતા નથી. તેથીજ—એ પાપને લીધેજ તેઓમાં આપણે જોઇએ છીએ કે, સેંકડે પોણોસો ટકા તેઓ રોગી હોય છે; કારણ કે બીજાઓના રોગો મટાડવાની તેઓમાં શક્તિ છે, પણ એ શક્તિનો તેઓ લાભ લેતા નથી, તેથીજ તેઓ રોગી રહે છે. જેમકે જો તેઓ ધર્માદા દવાખાનાંઓ કાઢે તો હજારો રોગીઓના રોગ મટી શકે. જો તેઓ નવી નિશાળો ખોલે તો હજારો માણસોનો અજ્ઞાનપણાનો રોગ મટી શકે. જો તેઓ હુન્નરકળાનાં કારખાનાંઓ કાઢે તો સેંકડો માણસોની દરિદ્રતાનો રોગ મટી શકે. જો તેઓ શાસ્ત્રના હુકમ પ્રમાણે પેટાનાતોનાં ગેરવાજબી બંધનો તોડવાનાં ભલાં કામોમાં મદદ કરે, તો તેઓ મૂર્ખાઇની હદ સુધી પહોંચેલો આભડછેટનો રોગ મટાડી શકે. જો તેઓ જિંદગીની ઉત્તમતા તથા ધર્મની ખૂબી સમજાવવાનાં ખાતાંઓમાં મદદ કરે, તો બહારના ખોટા વૈરાગ્યનો ને દેશની ઉપર બોજારૂપ થઇ પડતા બાવા થઈ જવાનો રોગ મટાડી શકે; અને જો તેઓ દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં પોતાના પૈસા ખરચે તો દેશની ગરીબાઇનો રોગ મટાડી શકે. પણ, છતાં સાધનોએ આવા આવા ભયંકર રોગો પણ તેઓ મટાડતા નથી. તેથીજ—એ પાપને લીધેજ તેઓ હમેશાં રોગી ને રોગીજ રહે છે. કારણ કે આપણાં પવિત્ર શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે કે, જે બીજાઓની ઉપર દયા કરશે, તેની ઉપર ભગવાન દયા કરશે. જે બીજાઓનો વાંક માફ કરશે, તેના વાંક પ્રભુ માફ કરશે. જે બીજાઓના રોગ મટાડશે તેના રોગ ઈશ્વર મટાડશે. જે બીજાઓને સુખી કરશે તેને પરમાત્મા સુખી કરશે, જે બીજાઓને મદદ કરશે, તેને ઈશ્વર મદદ ક-

રશે. જે બીજાઓને જ્ઞાન આપશે, તેને પરમેશ્વર જ્ઞાન આપશે અને બીજાઓને સુખી કરવા સારુ જે પોતે દુઃખ ખમશે, તે સ્વર્ગમાં જશે, તેમજ તે પ્રભુના વહાલા થશે. માટે જો આપણે સુખી થવું હોય તો કોઈ પણ રીતે આપણે આપણા બંધુઓને સુખી કરવા જોઇએ. પણ અફસોસ છે કે, ઈશ્વરકૃપાથી એવી તક છતાં પણ આપણા શ્રીમંતો તેનો જેવો જોઇએ તેવો લાભ લેતા નથી, તેથીજ–એ પાપને લીધેજ તેઓ પોતાના પૈસાનું જેવું જોઇએ તેવું સુખ ભોગવી શકતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ જે વહુનું મોઢું જોવું ન ગમતું હોય, જેની સાથે રોજ કજિયા થતા હોય, જે ધરાર સામે થઇને હેરાન કરતી હોય અને નાતજાતમાં જે પોતાની સાસુને વગોવતી હોય, તે વહુના હાથમાંજ અંતે પોતાની ચાવીનો ઝૂમખો જાય છે. જે દિયર સાથે બનતું ન હોય ને મોઢું જોવાનો વહેવાર પણ ન હોય, તેજ દિયર અંતે તેની મિલકત ખાઇ જાય છે. જે ભત્રીજા સાથે બિચાબારું હોય, જેની સાથે કોર્ટે લડયા હોય, જેને દુઃખી કરવા માટે ઘણાએ આડાઅવળા પ્રપંચો કર્યા હોય અને જેણે પોતાની નીચતાથી સેંકડો વખત કાકાનો જીવ બાળ્યો હોય, તે ભત્રીજોજ કાકા ગુજરી ગયા પછી તેની તિજોરીનો માલિક થઈ પડે છે. આવી રીતે કોઇનું ધન જમાઈ ખાઈ જાય છે. કોઇનું ધન મુનીમ ખાઈ જાય છે. કોઇનું ધન વકીલ–બૅરિસ્ટરો ખાઇ જાય છે. કોઇનું ધન પોતે જ્યારે જીવતા હોય ત્યારે જેને ગાળો દેતા હોય અને જેનું કાળે ઘડે સ્નાન કરી નાખ્યું હોય તેજ પિત્રાઇઓ ખાઇ જાય છે અને કોઇનું ધન કોઇ વેપારીને ત્યાં કે જમીનમાં દાટયું હોય ત્યાંનું ત્યાંજ રહી જાય છે. કારણ કે દાન, ભોગ ને નાશ એ ત્રણજ ધનની ગતિ છે; માટે જે માણસ ધર્મ પણ કરે નહિ અને પોતે જાતે ભોગવે પણ નહિ, તેના ધનનો અંતે નાશજ થાય છે. આવી રીતે સેંકડો ઠેકાણે આપણે નજરે જોઇએ છીએ, છતાં આપણી આંખો ઊઘડતી નથી; અને ભગવાનને અર્થે પણ આપણા હાથમાંથી ધન છૂટતું નથી. તેથી અદલ ઇન્સાફ કરનાર ભગવાન એવા લોભી માણસોને એવી સખ્ત શિક્ષા કરે છે કે, જેથી તેઓનું બહુજ માનીતું ધન તેઓના બહુજ મોટા દુશ્મનોના હાથમાં આપી દે છે. તેથીજ આપણે જોઇએ છીએ કે, લોભી સાસુની ચાવી તેનો જીવ બાળનાર કજિયાખોર વહુના હાથમાંજ જઈ પડે છે અને લોભી શેઠિયાઓનાં ધન તેનું ધરાર અપમાન કરનાર પિત્રાઇઓ-

ના હાથમાંજ જઇ પડે છે અને તે એટલાજ સારુ કે મૂઆ પછી પણ તેઓનો જીવ એ જોઈ જોઇને દિલગીર થયા કરે અને તેથી બીજા ભવમાં પરમાર્થ કરતાં શીખે તથા એવા દાખલાઓ પોતાની નજરે જોઇને દુનિયાનાં સૌ માણુસો તેમાંથી એમ શીખે કે, જે માણુસ પોતાને હાથે કરીને પોતાનું ધન ધર્મના કામમાં ન ખરચે, તેનું ધન અંતે તેના દુશ્મનોજ ખાય છે અને અતિશય હાયવોય કરીને, ઘણી જાતના છળપ્રપંચ કરીને તથા ઘણી જાતનાં દુઃખ ભોગવીને મેળવેલા પૈસાના અંતે આવા હાલ થાય, ત્યારે એ જોઇને જીવને કેટલું બધું દુઃખ થતું હશે એ જરા ખ્યાલ તો કરો! છતાં પણ આપણે સૌ એવા અભાગિયા છીએ કે, હજી પણ ચેતતા નથી. પ્રભુ! દયા કરો, અમારા આવા અભાગિયાપણા ઉપર દયા કરો.

૬૩–જેવું કરશો તેવું પામશો

આવીજ રીતે પોતાની પાસે વધારાના નકામા પૈસા પડ્યા રહેવા છતાં પણ, આપણા દેશના શ્રીમંતો આપણા દેશમાં પ્રજા વધે એવા ઉપાયો કરતા નથી, તેથી એ પાપને લીધેજ તેઓને ઘેર છોકરાં થતાં નથી. જેમકે ઘણીએ ટૂંકી ટૂંકી નાતોમાં કન્યા મળતી નથી તથા પુનર્લગ્ન પણ થતાં નથી, તેથી લાખો પુરુષો વાંઢા રખડે છે અને બિચારી લાખો લાચાર વિધવાઓ બહુજ દુઃખી થાય છે. વળી ઘણીએ નાતોમાં કન્યા બહુ વધારે હોવાથી સારા વર મળતા નથી અને તેથી કુલીન ગણાતા માણુસો ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર સ્ત્રીઓ સાથે પરણે છે. તેથી વસ્તીના પ્રમાણમાં આપણા દેશમાં જેટલી પ્રજા વધવી જોઈએ તેટલી વધી શકતી નથી. જો શ્રીમંતો પોતાના ધનનો સદુપયોગ કરે અને આવાં પરમાર્થનાં કામોમાં મદદ કરે, તો થોડાં વરસોમાં આપણા દેશમાં ઘણી વસ્તી વધી શકે. પણ આવાં દયાનાં ભલાં કામોમાં તેઓ ધ્યાન આપતા નથી, તેથીજ એ પાપને લીધેજ તેઓમાંથી ઘણા જણને ઘેર પ્રજા ઉત્પન્ન થતી નથી અને જો કદી થાય તો જેટલાં જીવવાં જોઇએ તેટલાં તેઓનાં છોકરાં જીવતાં નથી. કારણ કે ગરીબોનાં બચ્ચાંઓને તેઓ બચાવતા નથી, તેથી તેઓનાં બચ્ચાંઓને પ્રભુ બચાવતા નથી. અને જો તમે ‘ કર્મનો કાયદો ’ માનતા હો, જો તમે ‘કરશો તેવું પામશો’ એ આપણા શાસ્ત્રનો હુકમ માનતા હો,

સારું કામ કરેલું કદી પણ વ્યર્થ જતું નથી, એ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું વચન જો તમે માનતા હો અને 'પુણ્યે પાપ ઠેલાય' એ અનુભવી મહાત્માઓનાં વચનો જો તમે માનતા હો, તો યાદ રાખજો કે, આમાં કાંઈ પણ ખોટું નથી કે જરાએ વધારે પડતું કહેવાતું નથી. ઊલટું મને તો એમ લાગે છે કે, આ બદલાનો મહાનિયમ એટલે કે જેવું કરશો તેવું પામશો એ સત્ય સિદ્ધાંત જેવી રીતે સમજાવવો જોઇએ તેવી રીતે હું તમને સમજાવી શકતો નથી, તથા આપણા સ્વદેશી બંધુઓની સ્થિતિ જેટલી ખરાબ છે તેટલી ખરાબ હું તમને બતાવી શકતો નથી, એ મને અફસોસ છે. કારણ કે આપણે સૌ પ્રત્યક્ષ રીતે જોઇએ છીએ કે, હાલમાં વારંવાર પડતા દુષ્કાળોમાં ભૂખમરાથી હજારો લોકો મરી જાય છે. અતિશય ગરીબાઇને લીધે નાનાં બાળકોની કોઇ પણ જાતની સગવડ નહિ સચવાવાથી આપણા દેશમાં દર વરસે લાખો બાળકો મરી જાય છે, છતાં પણ આપણા દેશના શ્રીમંતોને તેનું ભાન પણ નથી; પણ જ્યારે સુધરેલા દેશોની સાથે બાળકોનાં મરણના પ્રમાણની સરખામણી કરીએ, ત્યારે આપણા દેશનાં બાળકોનાં મરણની ભયંકર સ્થિતિ જોઇને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. એ સિવાય આપણા દેશનું અનાજ પરદેશમાં ચાલ્યું જાય છે, તેથી આપણા દેશમાં દર વરસે અતિશય મોંઘારત થતી જાય છે. આપણી ગાયોનો વધ થાય છે તેથી જિંદગીને ટકાવનારી દૂધઘી જેવી ઉત્તમ વસ્તુઓ મોંઘી થતી જાય છે ને તેમાં પાણી તથા ચરબી વગેરે અપવિત્ર ચીજોનો ભેળ થાય છે. સરકારના વધતા જતા કરને લીધે તથા શહેરસુધરાઇના નવા નવા કાયદાને લીધે ઘરોનાં ભાડાં વધતાં જાય છે અને પરદેશીઓની દેખાદેખીથી દારૂ, ચા, સોડા, વગેરે વગરજરૂરની ચીજો વાપરવાનો લોકોનો શોખ વધતો જાય છે. તેથી દરરોજ લોકોનાં ખરચ વધતાં જાય છે, પણ ઊપજ વધતી નથી, એટલે દેશની વસ્તીના મોટા ભાગને સારો ખોરાક, સારી જગ્યા, સારાં કપડાં કે જિંદગીને ખાસ જરૂરની ઉપયોગી ચીજો પણ મળી શકતી નથી. તેથી સેંકડે એંસી માણસોને દરેક બાબતમાં બહુજ તંગી ભોગવવી પડે છે, સાધનોની ખામીને લીધે રોગના ભોગ થવું પડે છે તથા રોગ વખતે સારી રીતે સારવાર કરવાનાં પણ સાધનો નહિ હોવાથી મરણને શરણ થવું પડે છે. આવી રીતે ગરીબાઇને લીધે સગવડો નહિ સચવા-

ચાથીજ દર વરસે આપણા દેશમાં લાખો માણસો મરી જાય છે. છતાં પણ એ બધી બાબતોના ઉપાયો કરવામાં આપણા દેશના શ્રીમંતો બેદરકાર રહે છે. દર વરસે આપણા દેશમાં વિધવાઓનાં હજારો બાળકોનાં ખૂન થાય છે તથા હજારો વિધવાઓ ગર્ભ-પાત કરે છે, આ શું થોડું પાપ છે? આ મહાભારત પાપ છે. છતાં પણ આપણે સૌ તેમાં બેદરકારી રાખીએ છીએ ને આંખમિચા-મણાં કરીએ છીએ, તેથી એ પાપના ભાગિયા થઇએ છીએ અને કુદરતનો એવો નિયમ છે કે, સૌ સૌને સૌ સૌની શક્તિના પ્રમાણમાં પાપ લાગે છે, તેથી આ પાપનાં કામો અટકાવવા માટે જેનામાં ઓછી શક્તિ હશે તેને ઓછું પાપ લાગશે અને ઈશ્વરે જેને વધારે શક્તિ આપી હશે છતાં પણ એ શક્તિ નહિ વાપરે તેને વધારે પાપ લાગશે. આવાં વધારે પાપમાં આપણા દેશના વિદ્વાનો, આપણા આગેવાનો, આપણા ધર્મગુરુઓ, આપણા અધિકારીઓ તથા ખાસ કરીને આપણા શ્રીમંતો આવી જાય છે. આવાં આવાં પાપને લીધેજ આપણા દેશના હાલના વિદ્વાનોની વિદ્યા જેવી જોઇએ તેવી ફળદાયી થતી નથી. એ પાપને લીધેજ ધર્મગુરુઓનાં ખોખરાં ગાડાંઓ આગળ ચાલી શકતાં નથી. એ પાપને લીધેજ ગામના કે નાતના આગેવાનોની કોઇ દરકાર રાખતું નથી. એવાં એવાં પાપોના ભાગિયા થવાને લીધેજ અધિકારીઓ લોકોનો પ્રેમ મેળવી શકતા નથી; અને બીજાનાં છોકરાંઓને મરતાં બચાવતા નથી એ પાપને લીધેજ શ્રીમંતોનાં ઘણાં છોક-રાંઓ જલદી જલદી મરી જાય છે. વળી જે મરતાં મરતાં માંડ માંડ બચે તે પણ ઘણું કરીને બુધવારના વાંધાવાળાં હોય છે. કારણ કે કુદરતનો એવો નિયમ છે કે, જે કેરી વાવે તેને કેરી મળે છે, જે આંબલી વાવે તેને આંબલી મળે છે, જે ઘઉં વાવે તેને ઘઉં મળે છે, જે શેરડી વાવે તેને શેરડી મળે છે અને જે બાવળ વાવે તેને કાંટા મળે છે; તેમજ જે પોતાના બંધુઓ ઉપર પ્રેમ રાખે છે તેની ઉપર સૌ પ્રેમ રાખે છે, જે બીજાઓને માફ કરે છે તેને સૌ માફ કરે છે, જે બીજાઓને માન આપે છે તેને માન મળે છે, જે બીજાઓને દાન આપે છે તેને ઈશ્વર દાન આપે છે. જે બીજાઓને ખાતર દુઃખ ખમે છે, તેને ખાતર દુઃખ ખમવા હજારો માણસો તૈયાર થાય છે, જે બીજાઓને ખાતર પોતાનો સ્વાર્થ તજે છે, તેને ખાતર ઘણા લોકો પોતાનો સ્વાર્થ તજી દે છે

અને જે બીજાઓમાં જ્ઞાન ફેલાવે છે તેને જ્ઞાન મળે છે; એટલુંજ નહિ પણ જે બીજાઓને સુખી કરવા સારુ કેદમાં જાય, તેને ખાતર ઘણા લોકો કેદમાં જવા તૈયાર થાય છે અને જે બીજાઓને ખાતર પોતાનો પ્રાણ આપે, તેને ખાતર ઘણા વરસો સુધી ઘણા લોકો પોતાનો પ્રાણ આપ્યા કરે છે. આવો નિયમ હોવાથી, આવો જનસ્વભાવ હોવાથી, આવી સૃષ્ટિની રચના હોવાથી અને આવી ઈશ્વરની ઇચ્છા હોવાથી આપણે જે ચીજ વધારે જોઈતી હોય તે ચીજ આપણે પ્રથમ બીજાઓને આપવી જોઇએ. પણ આપણા શ્રીમંતો એ નિયમો પાળતા નથી, તેથી તેઓની ખરાબી થાય છે.

૬૪–આપણાં દુઃખો મટાડવાના ઉપાયો

આપણા દેશમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે એંસી ટકા ખેડૂતો છે અને તે બધા અજ્ઞાન છે. એ બધા ખેડૂતો પોતે કદી ન ભણી શકે તોપણ તેઓનાં નાની ઉંમરનાં કરોડો છોકરાંઓ તો ભણી શકે તેમ છે. છતાં પણ આપણા શ્રીમંતો એ બાબત ઉપર ધ્યાન આપતા નથી અને તેઓને ભણાવવાની સગવડ કરી આપતા નથી, તેથી એ પાપને લીધે શ્રીમંતોનાં છોકરાંઓ અક્કલનાં ઓથમીર હોય છે. આપણા દેશમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે એક સ્ત્રી પણ હજી સુધી ભણેલી નથી, એટલે કે સો બાયડીઓમાંથી નવ્વાણું બાયડીઓ અભણ છે, છતાં પણ તેઓને ભણાવવા માટે જેટલું ખરચ કરવું જોઇએ, તેનો સોમો ભાગ પણ આપણા શ્રીમંતો ખરચતા નથી, તેથી એ પાપને લીધે આપણા શ્રીમંતોનાં છોકરાંઓ માંડીવાળેલ પાનિયાં જેવાં થાય છે. આપણા દેશના છ કરોડ ભિખારીઓનાં છોકરાંઓ, ગરીબ કારીગરોનાં છોકરાંઓ, માબાપ વિનાનાં રખડતાં અનાથ છોકરાંઓ, દુષ્કાળો વખતે માબાપોએ તજી દીધેલાં છોકરાંઓ તથા એવાંજ બીજાં લાખો છોકરાંઓ તદ્દન જંગલી અવસ્થામાં ભટક્યા કરે છે, તેઓને સુધારવાનાં કાંઈ પણ સારાં સાધનો નથી, અને છતાં ધને આપણા દેશના શ્રીમંતો એવી મહા પુણ્યની બાબતોમાં પણ બેદરકાર રહે છે અને પોતાના બંધુઓમાં જ્ઞાન ફેલાવવાની બહુજ ઉત્તમ તક ખોઈ નાખે છે. તેથી–એ પાપને લીધેજ આપણા દેશના શ્રીમંતોનાં છોકરાંઓ બુધવારના વાંધાવાળાં થાય છે. માટે જો જિંદગી સુધારવી હોય તો જેને ઈશ્વરે જે જાતની શક્તિ

આપેલી હોય તે જાતની શક્તિ તેણે પોતાના બંધુઓની સેવા કરવામાં વાપરવી જોઇએ. તોજ—એ પુણ્યને લીધેજ આગળ વધી શકાય અને જિંદગીની સાર્થકતા કરી શકાય. એવી રીતે લોકોના કલ્યાણમાં શક્તિ વાપર્યા વિના કાંઈ થઈ શકે નહિ, માટે કોઈ પણ જાતનાં પોતાનાં દુઃખો મટાડવાની જેની ઇચ્છા હોય, તેણે પ્રથમ પરમાર્થ કરતાં શીખવું જોઇએ. એટલે ઈશ્વરકૃપાથી થોડાજ વખતમાં ઘણી જાતનાં દુઃખો ઓછાં થવા લાગશે અને તેમાં પણ શ્રીમંતોએ આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે; કારણ કે છતાં સાધનોએ બહુજ ગરીબોને પણ વિનાકારણ મદદ ન કરવાથી જે બહુજ મોટું પાપ લાગે છે તે પાપને લીધેજ તેઓ પોતાના વૈભવો ભોગવી શકતા નથી કે સાચું સુખ ભોગવી શકતા નથી અને પોતાની જિંદગી સુધારી શકતા નથી. માટે ભાઇઓ! જો આપણા દેશને આબાદ કરવો હોય, આપણા લોકોને ઘણી જાતની ગુલામગીરીમાંથી છોડાવવા હોય, આપણી પોતાની જિંદગી સુધારવી હોય અને ઈશ્વરના વહાલા થવું હોય, તો પરમાર્થ કરતાં શીખો અને બીજાઓને શીખવો. કારણ કે શ્રીમંતોનો ધર્મ શું છે એ તમે જાણો છો? ધનને જમીનમાં દાટી રાખવું; તિજોરીમાં ભરી રાખવું કે બેંકોમાં રાખી મૂકવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. ચોપડાનાં પાનાં ફેરવતાં ફેરવતાં નફાની મોટી મોટી રકમો જોઈ જોઈને મનમાં રાજી થયા કરવું એજ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. હજારો રૂપિયા દાગીનાઓમાં રોકી રાખવા અને બહુ પાણીદાર હીરાની વીંટી કે મોટાં મોટાં મોતીની માળા સામે જોઈ જોઇને મલકાયા કરવું એ કાંઇ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. વારેવારે તિજોરી ઉઘાડ્યા કરવી ને તેમાંના શૅરો તથા નોટોના ચોપડાઓ જોયા કરવા ને મનમાં ને મનમાં ફુલાયા કરવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. નાટકો જોવામાં ને રાંડોના નાચ કરાવવામાં પૈસા ઉડાવી દેવા એ કાંઇ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. જરૂર કરતાં વધારે નાતો જમાડવી ને લગ્નપ્રસંગે હદ બહારના ઉડાઉ ખરચો કરવા એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી, ઊંચા વિચારો ધરાવનાર આબરૂદાર મોટા લોકોના મત પ્રમાણે જે વસ્તુની બહુ કિંમત નથી એવા ખિતાબો મેળવવા સારુ અમલદારોની ખુશામતો કરવામાં ને તેમને પાર્ટીઓ આપવામાં નાણાં ઉડાડવાં એ કાંઇ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. પોતાની મોટાઈ દેખાડવા સારુ વગરજરૂરની ભારે

કિંમતની ભભકાદાર પરદેશી વસ્તુઓ ખરીદ્યા કરવી એ કાંઈ શ્રી-મંતોનો ધર્મ નથી. ગરીબોને હલકા સમજી તેમનાથી જુદું જુદું રહેવું ને તેમને પોતાનો રોફ બતાવ્યા કરવો એ કાંઇ શ્રીમંતો-નો ધર્મ નથી. ખાવાપીવામાં હદ બહારના ખરચાઓ કરવા, પહેર-વાઓઢવામાં નવી નવી ફેશનોના ગુલામ બન્યા કરવું અને બોલ-વા-ચાલવામાં 'ફાસ્ટ' જવું એ કાંઇ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. પૈસાના જોરને લીધે બીજાઓને અણઘટતી રીતે દબાવીને પોતાનું કામ કાઢી લેવું એ કાંઇ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. વાતવાતમાં મિજાજ બગાડવો, ધર્મ પ્રમાણે નહિ પણ પોતાના ફાંટા પ્રમાણે ચાલવું, નઠારા સોબતીઓની સાથે હલકી જાતના મોજશોખમાં પડ્યું રહેવું અને પોતાની જિંદગીની ફરજો બજાવવામાં બેદરકારી રાખ-વી એ કાંઇ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. નમાલાપણું આવી જાય એટલી હદ સુધી નાજુક થઇ જવું, વાતવાતમાં ઉશ્કેરાઇ જવું, સહેજ બાબતમાં બીમાર થઇ જવું અને દવાની બાટલીઓ તથા ડૉક્ટ-રોની મદદ ઉપરજ જીવવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી. વળી, આગલા ભવમાં તપ કરીને પોતે જે ધન મેળવેલું છે તે સ્વર્ગ અપાવનારું મહાકીમતી ધન અહીં મૂકીને અનંતકાળના રસ્તા-માં ખાલી હાથે ચાલ્યા જવું એ કાંઈ શ્રીમંતોનો ધર્મ નથી; પણ ઈશ્વરને અર્થે શુભ કામો કરવા સારુ પોતાની હયાતીમાં પોતાને હાથેજ પોતાનું ધન વાપરવું ને અંતરનો દિલાસો મેળવવો એજ શ્રીમંતોનો ધર્મ છે. પોતાના ગરીબ બંધુઓના સુખને ખાતર પોતાની લાગણીઓને વિશાળ ને ઉદાર બનાવવી અને તે-ઓના અંતરના આશીર્વાદો લેવા એ શ્રીમંતોનો ધર્મ છે. કોઇ પણ દુઃખી માણસને દિલાસો આપવાનાં કામો કરવાં, કોઇ પણ રોગીના રોગ મટાડવાનાં કામો કરવાં, કોઇ પણ ભૂલા પડેલાને રસ્તો બતાવવાનાં કામો કરવાં, કોઇ પણ સારી ચીજ નાશ પામતી હોય તેને બચાવી લેવાના ઉપાયો કરવા, કોઇ પણ ફળદ્રુપ ઝાડ-ના બીજને પાણી પાવું, કોઈ પણ અજ્ઞાનીને જ્ઞાન આપવાની સગવડ કરવી, કોઇ પણ સુંદર વસ્તુની સુંદરતા વધારવી, કોઇ પણ નિરુપયોગી ગણાતી ચીજને ઉપયોગી બનાવી તેની કિંમત વધારવી, કોઇ પણ રીતે પોતાના દેશને ફાયદો થાય તેમ કરવું, કોઇ પણ રીતે મનુષ્યજાતની ઉન્નતિ થાય તેમ કરવું, કોઇ પણ રીતે જગતના નાનામોટા સૌ જીવો સુખી થાય તેમ કરવું, કોઈ

પણ રીતે જગતમાં ભ્રાતૃભાવ વધે એમ કરવું, કોઇ પણ રીતે સમસ્ત પ્રજાની ભાવનાઓ ઊંચી થાય એમ કરવું, કોઇ પણ રીતે બાળકોનાં મનમાં ઊંચી જાતના સંસ્કારો બેસે તેમ કરવું, કોઈ પણ રીતે સ્ત્રીઓમાં પ્રેમધર્મ વધારવો, કોઇ પણ રીતે આપણા બંધુઓને ગુલામગીરી જેવાં બંધનોમાંથી છોડાવવા, કોઇ પણ રીતે આપણો ઘરસંસાર સુધરે તેમ કરવું, કોઈ પણ રીતે સમસ્ત પ્રજાની નીતિ સુધરે તેમ કરવું, કોઇ પણ રીતે જગતમાંથી લડાઇટંટા ઓછા થાય તેમ કરવું, કોઈ પણ રીતે લોકોની સ્વતંત્રતા વધે તેમ કરવું, કોઇ પણ રીતે લોકોની સમૃદ્ધિ વધે એમ કરવું, કોઇ પણ રીતે રાજ્યના જુલમો ઓછા થાય તેમ કરવું, કોઇ પણ રીતે રાજા-પ્રજાનો સંબંધ પિતાપુત્ર જેવો થાય એમ કરવું, કોઇ પણ રીતે માણસો પોતાની ફરજો બજાવતા થાય એમ કરવું, કોઇ પણ રીતે માણસો પોતાનું મનુષ્યપણું સમજે એમ કરવું, કોઇ પણ રીતે શરીરબળ તથા બુદ્ધિબળ ખીલે એમ કરવું, કોઇ પણ રીતે જગતને ફાયદો થાય એવી નવી નવી શોધો થઇ શકે તેમ કરવું, કોઇ પણ રીતે સત્ય ઈશ્વિરી ધર્મની મદદમાં રહેવું અને કોઈ પણ રીતે આપણો આત્મા પરમાત્મા તરફ જઈ શકે એમ કરવું એ શ્રીમંતોના ધર્મ છે. એટલુંજ નહિ પણ આ સંસારમાંજ સ્વર્ગ બનાવવું તથા અહીંજ-આ જિંદગીમાંજ સ્વર્ગ ભોગવી શકાય એવા ઉપાયો કરવા એ શ્રીમંતોના ધર્મ છે; એટલુંજ નહિ પણ ઈશ્વિરી રસ્તામાં આગળ વધેલા ભલા શ્રીમંતોને તો પોતાની મેળે પોતાના અંતરમાંથી એવાજ વિચારો આવ્યા કરે છે કે, જો અમારી દોલત જગતના કલ્યાણનાં કામોમાં વપરાય નહિ, તો એ દોલત અમોને શું કામની? અમારા બંધુઓ ટુકડા રોટલા વિના તરફડી તરફડીને મરી જાય એ અમે નજરે જોઇએ છતાંપણ અમે મોજમજા કર્યા કરીએ! ધૂળ પડો એ મોજમજા ઉપર! અમારા કરોડો બંધુઓ અજ્ઞાન છે એ જોયા છતાં તમે અમારું ધન દાટી રાખીએ? ધિક્કાર છે એ ધનને. અમારા લાખો બંધુઓ ધંધા-રોજગાર વિના રખડે છે ને તેથી ભીખ માગે છે તથા મોટાં પાપો કરે છે એ નજરે જોઇએ, છતાં પણ તેનો અમે કાંઈ ઉપાય કરીએ નહિ, એ કરતાં અમારી વધારે નાલાયકી બીજી કઇ? અને થોડીક સગવડો કરી આપવાથી જે છોકરાઓ દેશના થાંભલાઓ થઈ શકે, જે છોકરાઓ પોતાની કોમના હીરાઓ થઇ શકે, જે

છોકરાઓ પોતાના કુળના દીવાઓ થઇ શકે અને જે છોકરાઓ ભવિષ્યની પ્રજા માટે તારાઓ થઇ પડે, તે છોકરાઓ હાથમાં કાચલી લઇને ભીખ માગવામાંજ પોતાની જિંદગી બગાડી નાખે, તે છોકરાઓ ગલીએ ગલીએ ભટકી ગટરમાં ફેંકી દીધેલી એંઠી પતરાળીઓમાંથી ભાતના દાણા વીણીનેજ પોતાની જિંદગી પૂરી કરે, તે છોકરાઓ ખરાબમાં ખરાબ જિંદગી ગુજારે અને તેમાંથી હજારો છોકરાઓ પરધર્મમાં વટલીને પાછા આપણાજ ધર્મના દુશ્મનો બને અને દર વરસે આપણા દેશમાંથી લાખો છોકરાઓ ખાસ કરીને આવા કંગાલિયતપણાને લીધેજ મરી જાય, છતાં પણ અમારી આંખો ઊઘડે નહિ અને તેઓને મદદ કરવાનાં કામોમાં અમારું ધન ખરચાય નહિ, ત્યારે એ ધન અમારે શું કામનું? અરે! અમે તે કોણ છીએ? માણસ છીએ કે રાક્ષસ! જે વખતે અમારા દેશની આવી દુર્દશા છે, જે વખતે અમારા બંધુઓની આવી બૂરી હાલત છે, જે વખતે અમારા લોકો સેંકડો જાતની ગુલામગીરીઓમાં ફસેલા છે, જે વખતે અમારા દેશમાં હજારો બાળકોનાં વિનાકારણ ખૂન થાય છે, જે વખતે અમારી લક્ષ્મી પરદેશમાં ચાલી જાય છે, જે વખતે અમારા કરોડો બંધુઓ અજ્ઞાનપણાના અંધકારમાં પડેલા છે, જે વખતે અમારી કરોડો બહેનોને પોતાના કર્તવ્યનું પણ ભાન નથી, જે વખતે આપણા બંધુઓને ઘણી જાતના ગેરઇન્સાફ થાય છે, જે વખતે અમારી ભવિષ્યની પ્રજાનું ભવિષ્ય કાળું થતું જાય છે અને જે વખતે અમારો દેશ આવી આવી હજારો જાતની આફતોમાં પડેલો છે, ત્યારે પણ અમારું ધન અમારા દેશની સેવામાં કામ ન લાગે! અરે હાય હાય! ત્યારે તો ધિક્કાર છે એ ધનને અને શરમ છે અમોને! હે પ્રભુ! અમારી બુદ્ધિ આવી તે કેમ થઇ ગઇ છે? આગલા ભવમાં જ્યારે બહુ તપ કરેલું છે, ત્યારે તેના બદલામાં અમારું કલ્યાણ કરવા સારુ જગતની સેવા કરવા માટે આ ભવમાં ઇશ્વિરે અમોને ધન આપેલું છે, છતાં પણ અફસોસ કે, એ ધનમાંથી ધર્મ મેળવવાને બદલે એ ધનથીજ અમે નરકની ટિકિટ લઇએ છીએ!!!

૬૫–અહા! મારે ઘેર તારું ઐશ્વર્ય!!

લક્ષ્મી! લક્ષ્મી! લક્ષ્મી! વિષ્ણુ ભગવાનની અર્ધાંગના લક્ષ્મી એ કેવી ઉત્તમ વસ્તુ છે? આખું જગત એને મેળવવા માટે ઉપર

નીચે થઇ જાય છે અને સૌ જીવો એને મેળવવા સારુ તરફડે છે, કારણ કે ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય તે કોને ન ગમે? અને આપણાથી દેખી શકાય, સમજી શકાય ને વાપરી શકાય એવું ઈશ્વરનું પ્રત્યક્ષ ઐશ્વર્ય તે લક્ષ્મી છે. માટે આ જગતના સૌ લોકો લક્ષ્મીની ઇચ્છા કરે છે અને મોટા મોટા પવિત્ર મુનિઓ તથા સ્વર્ગના દેવતાઓ પણ ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે; જો કે એ ઐશ્વર્ય જુદી જાતનું હોય છે, તોપણ એવા અમૂલ્ય ઐશ્વર્યનો એક ભાગ લક્ષ્મી છે અને ઈશ્વરકૃપાથી તે અમોને મળેલી છે. માટે શુદ્ધ અંતઃકરણથી વારંવાર ઈશ્વરનો ઉપકાર માનવો એ અમારો ધર્મ છે. એ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યને લીધે અમોને સૌ ઠેકાણે માનમોટાઇ મળે છે ને અમારી સગવડો સચવાય છે; માટે સૌ ભાઇબહેનોને માનમોટાઇ મળે એમ કરવા સારુ એ ઐશ્વર્યને જગતમાં વધારવું એ અમારો ધર્મ છે. પરમકૃપાળુ મહાન ઈશ્વરે કૃપા કરીને જેમ અમોને પોતાની અર્ધાંગના લક્ષ્મી આપેલી છે, તેમ અમારાથી ઓછી સગવડવાળા ગરીબો ઉપર દયા કરીને તેઓને અમારા પૈસાનો લાભ આપવો એ અમારો ધર્મ છે. એ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યની મદદથી ધર્મનાં કામો કરી લેવાં એ અમારો ધર્મ છે. એ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યને લીધે અમોને જે ઘણી જાતની સગવડો મળે છે તે સગવડોની મદદથી જિંદગી સુધારી લેવી એ અમારો ધર્મ છે. એ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યને લીધે અમોને ઘણાએ ગુણી તથા જ્ઞાની માણસોનો સંગ થાય છે, તેઓના ગુણ તથા જ્ઞાનનો લાભ લેવો એ અમારો ધર્મ છે અને એ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યનો સદુપયોગ કર્યાથી અમે હજારો જણાના અંતરના આશીર્વાદ મેળવી શકીએ તેમ છીએ; માટે જે આગથી બળે નહિ, પવનથી ઊડી જાય નહિ, પાણીથી પલળે નહિ, હથિયારથી કપાય નહિ અને બીજી કોઈ પણ રીતે જેની ભલી અસરો નાબૂદ કરી શકાય નહિ, એવો શુભ આશીર્વાદોનો ખજાનો મેળવવો એ અમારો ધર્મ છે. એટલું જ નહિ પણ અમારું ધન જોઇ જોઇને ઉપકારની લાગણીથી રોવું એ અમારો ધર્મ છે; કારણ કે ઈશ્વરી રસ્તામાં આગળ વધેલા ભલાં શ્રીમંતોને એ વખતે એમ લાગી જાય છે કે, ક્યાં મારી નાલાયકી ને ક્યાં આ ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય! ઓ પ્રભુ! ઓ પ્રભુ! મારી ઉપર તારી એટલી બધી દયા કે મારે ઘેરે તારી અર્ધાંગના!! મારે ઘેર તારું ઐશ્વર્ય! અરે તેં શું જોઇને મને પસંદ કર્યો? જ્યારે મારા કરોડો બંધુઓ પૈસા, પૈસા ને પૈસા કરતા કરતા મરે છે, ત્યારે તે પૈસાના ઢગલા મારે

ઘેર ! ધન્ય પ્રભુ ધન્ય! તારો આ ઉપકાર કાંઇ જેવોતેવો નથી. માટે એ ઉપકારના બદલામાં હવે તો મારે એમજ કરવું જોઇએ કે, તારે અર્થેજ મારા બધા પૈસા ખરચાવા જોઇએ અને પાર પામી શકાય નહિ એવો મારો મહિમા ફેલાવવામાં, તારું કીર્તિવંતું નામ સૌની નજર આગળ રહે તેમ કરવામાં, તારા અલૌકિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન ફેલાવવામાં અને તારા સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપનો આનંદ જગતને આપવામાંજ મારા બધા પૈસા ખરચાવા જોઇએ. હે પ્રભુ! આવું જાણવા છતાં હું તારી અર્ધાંગનાને કેદ કરી રાખું તો પછી મારા કરતાં વધારે નાલાયક બીજો કોણ? અને તો પછી મારા કરતાં વધારે મોટો પાપી બીજો કોણ? કારણ કે તારાં ઐશ્વર્યને ડાબી રાખવાને મને શું હક છે? હે પ્રભુ! મને કાંઇ પણ હક નથી અને છતાં પણ અફસોસ કે, મારા મનની નબળાઇથી હું છૂટથી પૈસા ખરચી શકતો નથી. માટે હે પ્રભુ! તારે અર્થે પરોપકારનાં કામોમાં પૈસા ખરચવાની મને સદ્‌બુદ્ધિ આપ. મને શ્રીમંતાઈનો ધર્મ સમજાય એવી બુદ્ધિ આપ અને એ ધર્મ પાળવાનું એટલે કે પરમાર્થ કરવાનું મારામાં બળ આવે એમ કર.

ખરા દિલથી આવી રીતની પ્રાર્થના કરવી અને ઉપકારની લાગણીથી પોતાનું ધન જોઈ જોઈને પ્રેમભાવથી રોવું એ શ્રીમંતોના ધર્મ છે. પણ આપણા દેશના શ્રીમંતો હાલના વખતમાં એ ધર્મો સમજતા નથી અને જેઓ સમજે છે તેઓ પણ એ પ્રમાણે વર્તતા નથી, તેથીજ આપણા દેશની દુર્દશા છે, તેથીજ આપણા લોકોમાં અજ્ઞાનપણું છે, તેથીજ આપણે હુન્નરકળામાં પાછળ છીએ, તેથીજ આપણે ગુલામગીરી જેવી સ્થિતિમાં છીએ, તેથીજ આપણે નમાલા બનતા જઇએ છીએ, તેથીજ આપણા લોકોને હડધૂત કરનાર ઑસ્ટ્રેલિયા તથા ટ્રાન્સવાલ વગેરેના પરદેશી લોકો આપણી ઉપર ગેરલાભ લઈ જાય છે અને તેથીજ આપણે પાછળ પડી જઇએ છીએ . આપણા શ્રીમંતો પોતાનો ધર્મ પાળતા નથી એટલે કે પરમાર્થનાં કામોમાં પોતાનું ધન ખરચતા નથી, તેથીજ આપણા બંધુઓની પાયમાલી થાય છે. માટે જો પોતાનું, પોતાના દેશનું, પોતાના બંધુઓનું અને પોતાનાં છોકરાં–છૈયાંઓનું ભલું કરવું હોય તથા ઈશ્વરના વહાલા થવું હોય તો સૌ શ્રીમંતોએ પોતપોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં દેશકાળ જોઇને જમાનાને અનુસરતાં ભલાં કામોમાં બહુજ છૂટથી પોતાના પૈસા ખરચવા જોઈએ. તોજ

કલ્યાણ થઇ શકશે. એમાં કાંઇ પણ શક નથી છતાં આવી ચોખ્ખી બાબતોમાં પણ આપણા ચીકાશદાર શેઠિયાઓ બહુજ બેદરકાર રહે છે. કારણ કે પોતાની પાછળ બહુ ધન મૂકીને મરી જવું એ બહુજ મોટી નાલાયકી છે, એ આપણાં શાસ્ત્રનો સાચો સિદ્ધાંત તેઓ સમજતા નથી. પણ એથી ઊલટીજ રીતે પોતાના છોકરાંઓ માટે ખૂબ ધન રાખીને પછી મરવું એમાંજ તેઓ ડહાપણ સમજે છે. તેથીજ તેઓ પોતાને હાથે કરીને મોટા પરમાર્થ કરી શકતા નથી, અને મોટા પરમાર્થ કરી શકતા નથી તેથીજ દેશની ખરાબી થાય છે અને દેશની ખરાબી થવાથી જે મહાપાપ લાગે છે તે પાપથીજ તેઓ નરકમાં જાય છે. માટે એમ ન થાય તે સારુ અમારા મસ્ત કવિ તો એમજ કહેતા કેઃ–

પોતાનાં છોકરાંઓ સારું જોઇએ તે કરતાં વધારે દોલત મૂકી જવી એ તેઓને નાલાયક બનાવવાનું સાધન સોંપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને સેતાનના હાથમાં સોંપી દેવા જેવું છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે વારસો આપી જવો એ તેઓને પાપમાં નાખવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓના પુરુષાર્થને તોડી પાડવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓમાંથી માણસાઇ ઓછી કરી નાખવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને ઘણી જાતના દુર્ગુણો આપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને ઘણી જાતના ગુનાઓ કરવાનું મેદાન આપવા જેવું છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓની કુદરતી બુદ્ધિને ખીલતી અટકાવી નાખવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓંને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને દુનિયાના સાધારણ લોકોના મોટા ભાગમાંથી નાતબહાર કરી મૂકવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને ઘણી જાતનું બીકણપણું આપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને અધુર્ં નાસ્તિકપણું આપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને મિથ્યા અભિમાન સોંપી જવા

બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને આળસુના પીરનો વારસો આપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને અમલદારોના ખુશામતિયા બનાવવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને વગર મફતના કજિયાખોર બનાવવા જેવું કામ છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓની લાગણીઓને બુઠ્ઠી બનાવી નાખવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને ખોટા આડંબર ને વગર જરૂરની મોજમજા આપી જવા બરાબર છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને ઘણી જાતના રોગો આપી જવા જેવું છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને અપકીર્તિ આપી જવા જેવું છે, અને પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે પૈસા આપી જવા એ તેઓને મોટામાં મોટા શાપ આપી જવા બરાબર છે. કારણ કે જ્યારે હજારો ગરીબ માણસોના હકો લૂંટી લેવામાં આવે ત્યારેજ એટલી મોટી દોલત મેળવી શકાય છે. અને હજારો લાયક હકદારોના હક ન ચુકવાય ત્યારેજ એ દોલત પોતાનાં છોકરાંઓ સારુ રહી શકે છે. માટે જરૂર કરતાં વધારે દોલત કે જેની ઉપર હજારો હકદાર જીવોનો હક છે, તે દોલત પોતાનાં છોકરાંઓને પાપરૂપ થઈ પડે એમાં નવાઈ શું ? એટલુંજ નહિ પણ મને તો એમ લાગે છે કે, પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે દોલત આપી જવી એ તેઓને નરકની ટિકિટ આપી જવા બરાબર છે તથા પોતે પણ નરકની ટિકિટ લીધા બરાબર છે. માટે ધર્મને જાણવાવાળો કોઇ પણ માણસ આવું મોટું પાપ કરે નહિ. પણ એવા ડાહ્યા માણસો તો પોતાનાં છોકરાંઓને સાચો વારસો આપી જાય છે. તે પોતાનાં છોકરાંઓને ઊંચી જાતની કેળવણી આપે છે, પોતાનાં છોકરાંઓને સદ્‌ગુણો શીખવે છે, પોતાનાં છોકરાંઓને હુન્નરકળાનાં કામો શીખવે છે, પોતાનાં છોકરાંઓને ધંધારોજગારમાં લગાડી જાય છે. પોતાનાં છોકરાંઓને ઉદ્યોગી બનાવે છે અને પોતાનાં છોકરાંઓ માટે પોતાની ચોખ્ખી નીતિનો તથા પોતાની પરમાર્થ વિષેની મોટી કીર્તિની લાગવગ અને ગરીબોના આશીર્વાદનો સાચો

વારસો મૂકી જાય છે, પણ જરૂર કરતાં વધારે ધન મૂકી જતા નથી. કારણ કે તેઓ એમ સમજે છે કે ધન છે એ માયા છે. અને માયાને તો ઋષિ–મુનિઓ પણ જીરવી શક્યા નથી તથા અમારો પણ હજી સુધી એમાંથી મોહ છૂટતો નથી, તેથી અમે અમારા પોતાના કલ્યાણ સારુ પણ છૂટથી તેને ખરચી શકતા નથી; ત્યારે એ ભગવાનની મહામાયાને અમારાં બાળક કે જુવાન છોકરાંઓ કેમ જીરવી શકે ? નજ જીરવી શકે. આમ છતાં તેઓના હાથમાં માયા સોંપવી એ તો વાંદરાના હાથમાં તલવાર સોંપવા જેવું છે. એમ વિચારીને અનુભવી માણસો પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે ધન આપી જતા નથી, પણ તેઓને પોતાના સદ્‌ગુણોનો વારસો આપી જાય છે તથા ધંધારોજગારમાં લગાડી દે છે અને પોતાનું ધન તો પોતાની હયાતીમાં પોતાને હાથે કરીને પરમાર્થમાંજ ખરચી નાખે છે. કારણ કે જે માણસ પોતાની ફરજ શું છે તે સમજે, ધનની કિંમત શું છે તે સમજે, ધન કેટલી હદ સુધી કામનું છે તે સમજે, ધનનો ઉપયોગ શું છે એ સમજે અને અહીં પૈસા મૂકીને મરી જવું ને અનંતકાળના રસ્તામાં ખાલી હાથે ચાલ્યા જવું એ કેટલી બધી મોટી નાલાયકી છે એ સમજે, તે માણસ પરમાર્થ ન કરે તો બીજું શું કરે ? એ માણસ ધનને કેમ રાખી શકે ? કારણ કે તેને તો એમ લાગી જાય છે કે, ઝાઝું ધન હોય તે છાણના ઢગલા જેવું છે અને જો છાણનો ઢગલો એકજ ઠેકાણે ઘણી વાર સુધી પડયો પડયો સડયા કરે તો તેમાંથી દુર્ગંધી નીકળ્યા વિના રહેજ નહિ તથા તેમાં જીવડા પડ્યા વિના રહેજ નહિ. પણ જો એ છાણને છૂટું છૂટું કરી નાખીને ખાતર તરીકે ખેતરોમાં વાપર્યું હોય તો તે ખેતરોમાંથી મોટો પાક ઊતરી શકે છે. તેમજ જો ધનનો પણ એકજ ઠેકાણે ઢગલો કરી રાખ્યો હોય અને તેનો કાંઇ ઉપયોગ ન થતો હોય તો તેમાંથી ઘણી જાતની લાલચો, ઘણી જાતના કજિયાઓ અને ઘણી જાતનાં પાપો થાય છે, પણ જો એજ ધનને જુદાં જુદાં પરમાર્થનાં કામોમાં વાપર્યું હોય તો એમાંથી બહુજ મોટા લાભ મેળવી શકાય છે. માટે અસલના ઋષિમુનિઓ પોતાની પાસે જરૂર કરતાં વધારે ધન રાખતા નહિ. એટલુંજ નહિ પણ બીજા શેઠશાહુકારો તથા રાજા–મહારાજાઓ પણ પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર જેટલું ધન આપી બાકી વધારાનું ધન પોતાને હાથે પરમાર્થમાં ખરચીનાખતા હતા અને ધનને લીધે થતી ઉપા-

ધિઓમાંથી છૂટીને ઘડપણની અવસ્થા શાંતિમાં ગાળતા હતા. કારણ કે તેઓ એમ સમજતા કે, ધનને રાખી મૂકવાથી કાંઇ મુક્તિ મળે એમ નથી, પણ પોતાને હાથે કરીને ધનને ખરચવાથીજ કલ્યાણ થઇ શકે તેમ છે, છતાં પણ જો ધનને ખરચીએ નહિ ને રાખી મૂકીએ, તો એ કરતાં વધારે મોટી મૂર્ખાઇ બીજી કઈ? ધન રાખીને મરી જવાથી કાંઈ તૃષ્ણા મટે એમ નથી, પણ એથી તો ઊલટી તૃષ્ણા વધતી જાય છે અને ધનને ખરચવાથી તો અંતરનો દિલાસો મળે છે, છતાં પણ જો અમારે હાથે કરીને અમે પરમાર્થનાં કામોમાં અમારું ધન ખરચીએ નહિ, તો પછી એ કરતાં વધારે ખરાબી બીજી કંઈ? અમે જાણીએ છીએ કે જો છોકરાંઓના નસીબમાં ધન હશે તો અમે તેઓ સારુ થોડું ધન રાખ્યું હશે તેમાંથી પણ ઘણું ધન થઈ પડશે અને જો તેઓનાં નસીબમાં ધન નહિ હોય, તો તેઓને માટે અમે ઘણું ધન રાખ્યું હશે છતાં પણ તેઓ દેવાળાં ફૂંકશે. કારણ કે છોકરાંઓનાં નસીબ છોકરાંઓની સાથે છે. છતાં પણ જો છોકરાંઓને વધારે ધન આપી જવા સારુ અમે પરમાર્થનાં કામો કરીએ નહિ ને ધરાર નરકમાં જઈએ, તો એ કરતાં વધારે નાલાયકપણું બીજું કયું? અમે નજરે જોઇએ છીએ કે, જે શ્રીમંતો પોતાનાં છોકરાંઓ સારુ જરૂર કરતાં વધારે ધન મૂકી જાય છે, તેઓમાંથી ઘણાનાં છોકરાંઓથી કાંઈ પણ શુક્રવાર વળતો નથી, પણ ઊલટી તેઓની ઘણી જાતની બહુ ખરાબી થાય છે.

૬૬–વધારે ધનથી થતી ખરાબી

ધન સારુ લોકો પોતાનાં કુટુંબ સાથે લડે છે. ભાઇઓ ભાઇઓ સાથે લડે છે, દીકરા બાપ સાથે લડે છે, બાયડી ધણી સાથે લડે છે, લાગણીઓ બુઠ્ઠી થઇ જાય છે, સ્વભાવ મોજીલો થઈ જાય છે, ઘણી જાતના રોગ વધી જાય છે, પોતાની ફરજો બજાવવામાં નાલાયક થઇ જાય છે, ધર્મ પાળવામાં બેદરકાર બની જાય છે, ઘણી જાતની નીતિ ઉપર પૂળો મૂકી દે છે અને પરમાર્થ કર્યા વિનાનું તેઓનું ધન તેઓનાં છોકરાં સુખેથી ભોગવી શકતાં નથી. કારણ કે જે કૂવો પાણીથી ભરેલો હોય, છતાં પણ જેનું પાણી કોઇના ઉપયોગમાં ન આવતું હોય, તે કૂવાનું પાણી ગંધાઇ જાય છે. પણ જે કૂવામાંથી સૌ લોકો પાણી ભરી જાય છે, તે કૂવામાં ભલે થોડું પાણી હોય તોપણ તે સારું રહે છે. તેમજ ધનના

પ્રમાણમાં જેના ધનમાંથી પરમાર્થ ન થતો હોય, તે ધનવાળાને ઘણી જાતના શાપ લાગે છે, તેથી એ પરમાર્થ વિનાનું ધન તેના વારસો સુખેથી ભોગવી શકતા નથી; પણ જે ધનમાંથી સારી રીતે પરમાર્થ થયા કરતો હોય તે ધન સુખેથી ભોગવી શકાય છે. આમ જાણ્યા છતાં પણ જો અમે અમારે હાથે કરીને અમારું ધન ન ખરચીએ ને છોકરાંઓને માથે એ બલા મૂકી જઇએ, તો પછી પાછળથી છોકરાંઓના બૂરા હાલ થાય એમાં નવાઇ શું? એના જવાબદાર કોણ? એના જવાબદાર અમેજ છીએ; અને એવી ભયંકર જવાબદારી પોતાને માથે શા માટે લેવી? પોતાનાં છોકરાંઓને જરૂર કરતાં વધારે ધન આપી જવા માટેજ! આ કરતાં વધારે નાલાયકપણું બીજું કયું? છતાં પણ હજી સુધી અમારી આંખો ઊઘડતી નથી અને અમે એવા અભાગિયા છીએ કે, આવું સમજ્યા છતાં પણ છૂટથી અમે અમારું ધન પરમાર્થનાં કામો કરવામાં ખરચી શકતા નથી!! અરે! એ ધન મેળવવા માટે અમે કેટલી બધી હાયવોય કરી છે? કેટલી બધી માથાફોડ કરી છે? કેટલા બધા પ્રપંચો કર્યા છે? કેટલા જણાની કેટલી બધી ઓશિયાળ ભોગવી છે? કેટલાં બધાં સાચાંખોટાં કર્યાં છે? કેટલાં બધાં માણસોના જીવ દુભાવ્યા છે? કેટલા બધા હકદારોના હક લૂંટ્યા છે? કેટલી બધી ઘાલમેલ કરી છે? અરે, એ ધન મેળવવા સારુ અમે અમારા કેટલા બધા લોહીનું પાણી કરેલું છે તથા એ હાયવોયમાં અમે અમારી કેટલી બધી જિંદગી ખોઇ નાખી છે. એ તો અમે ને અમારો ઈશ્વરજ જાણીએ છીએ. છતાં પણ એવું અમૂલ્ય ધન, એવું જિંદગીના બદલામાં મળેલું ધન અને આગલા ભવમાં કરેલા તપના ફળ તરીકે મળેલું ધન, સ્વર્ગ મેળવવાના રસ્તામાં વાપરવાને બદલે, જેનો સારો ઉપયોગ થવાની કાંઇ પણ ખાતરી નથી, એવાં જુવાન છોકરાંઓના હાથમાં એ બધું ધન મૂકીને અનંતકાળના રસ્તામાં અમે ખાલી હાથે ચાલ્યા જઇએ છીએ!! આ કરતાં અમારા મનની વધારે નબળાઇ બીજી કઈ? આ કરતાં અમારી વધારે નાલાયકી બીજી કઇ? અને આ કરતાં અમારી વધારે ખરાબી બીજી કઇ? એટલુંજ નહિ પણ પોતાનું ધન પોતાનાજ કલ્યાણમાં પણ ન વાપરી શકાય એ કરતાં વધારે નીચતા બીજી કઇ? તેમ છતાં પણ અફસોસ કે, આપણા દેશના શ્રીમંતોનો મોટો ભાગ હજી સુધી પણ આવી નીચતામાંજ છે અને તેથી

આપણા દેશની તથા આપણા બંધુઓની દુર્દશા છે. પણ જો તેઓ એમ સમજે કે, અહીં ધન મૂકીને મરી જવું એ મોટામાં મોટી નાલાયકી છે, તો તરતજ તેઓને એમ લાગે કે, અહીં પરમાર્થમાં પૈસા નહિ ખરચીએ ત્યારે પછી એ પૈસા અમોને શું કામ આવશે? અને અમે અહીં પરમાર્થમાં પૈસા નહિ ખરચીએ, ત્યારે પછી એ પૈસાને અમે શું કરીશું? કારણ કે અમારી પાસે વધારે પૈસા હોય તેથી કાંઇ ગરીબોના કરતાં અમે વધારે ખોરાક ખાઇ શકતા નથી. ગરીબોને પેટનો ખાડો પૂરવા જેટલું અન્ન જોઇએ છે એટલુંજ બલ્કે એથી પણ ઓછું અન્ન અમારે મોટી શ્રીમંતાઇ છતાં પણ જોઇએ છે. સાધારણ લોકોના ડગલામાં જેટલું કપડું જોઇએ છે, એટલુંજ કપડું અમારા ડગલામાં પણ જોઇએ છે. સાધારણ લોકોને દશ હાથનું ધોતિયું જોઇએ છે તેમજ અમારે પણ એવડુંજ ધોતિયું જોઇએ છે, પણ અમે પૈસાદાર છીએ તેથી કાંઇ વીસ કે ચાળીશ હાથનું ધોતિયું પહેરી શકવાના નથી. ગરીબ માણસોને સૂવા માટે પણ સાડાત્રણ હાથજ જગ્યા જોઇએ છે, તેમજ અમારે સૂવા માટે પણ સાડાત્રણ હાથજ જગ્યા જોઇએ છે. અમે શ્રીમંત છીએ તેથી કાંઇ લાંબાપહોળા થઇને સો-બસો હાથ જમીનમાં સૂતા નથી, પણ સૌની પેઠે સાડાત્રણ હાથ જગ્યામાંજ સૂઇએ છીએ. વળી મર્યા પછી મુડદાંને બાળવા માટે જેમ સૌને ખાંડી સવા-ખાંડી લાકડાં જોઇએ છે, તેમ અમોને બાળવા માટે પણ એટલાંજ લાકડાં જોઇશે. અમે શ્રીમંત છીએ માટે અમોને બાળવા સારુ કાંઇ દસવીસ ખાંડી લાકડાં ખપવાનાં નથી. છતાં પણ જો અમે લોભ કર્યા કરીએ અને ખરેખરા જરૂરને વખતે પણ જો અમે પરમાર્થનાં કામોમાં અમારા પૈસા ન ખરચીએ, તો પછી એ અમારા પૈસા અમોને શું કામના? વળી મહામહેનતના અમારા પૈસા જો અમારે હાથે કરીને ન ખરચાય, તો પછી અમારી અધોગતિ થાય એમાં પણ નવાઇ શું? એટલુંજ નહિ પણ એક મહાત્મા તો એમજ કહેતા કે, પરમાર્થનાં કામો કર્યા વિના જે માણસ પોતાની દોલત અહીં મૂકીને મરી જશે, તેની દોલત તે માણસ મરી ગયા પછી સાપનું રૂપ લેશે અને પ્રેત અવસ્થામાં કામલોકમાં તે સાપ તેના ગળા ઉપર વીંટાઇને વારેવારે કરડશે ને કહેશે કે, હું તારી દોલત છું, હું તારી દોલત છું, લે દોલતની મજા! એમ કહીને વારેવારે તે પોતાનો ઝેરી ડંખ મારશે. એ વખતનું દુઃખ બહુ મોટું છે અને

એ વખત કાંઈ દૂર નથી. એ તો ઓચિંતો આવી પડશે. માટે ભાઇઓ! જેને ચેતવું હોય તે ચેતજો.

પોતાની પાસે પૈસા હોય છતાં પણ પૈસા ન ખરચવામાં જ્યારે આટલું બધું દુઃખ છે, ત્યારે પ્રભુને અર્થે પૈસા ખરચવામાં કેટલો બધો આનંદ છે, એ જરા જુઓ તો ખરા! બંધુઓ! એ લહાવ તો લેવા જેવો છે. મારી પાસે પૈસા નથી, હું તો ગરીબ માણસ છું, એટલે મેં કાંઇ મોટા પરમાર્થ કર્યાના લહાવા લીધા નથી, પણ બેચાર દોઢિયાં ખરચવાના મારા આનંદની વાત તો જરા સાંભળો. એ સાંભળશો તો તમોને એમ લાગશે કે, આવી નાની નાની બાબતોમાંથી પણ જ્યારે એટલો બધો આનંદ લઇ શકાય છે, જ્યારે એટલું બધું ભલું થઇ શકે છે અને જ્યારે એટલા બધા આશીર્વાદો મેળવી શકાય છે, ત્યારે જેઓ પોતાના લાખો રૂપિયા પરમાર્થમાં ખરચતા હશે, તેઓને કેટલો બધો આનંદ થતો હશે? તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે? તેઓ કેટલા બધા જીવોનું કેટલું બધું ભલું કરી શકતા હશે? અને તેઓનું પોતાનું કેટલું બધું કલ્યાણ થતું હશે? એ વિચારતાં પણ મને તો બહુ આનંદ થાય છે અને એમ લાગે છે કે, પરમાર્થના વિચાર કરવાથીજ જ્યારે આટલો બધો આનંદ થાય છે, ત્યારે પરમાર્થનાં કામો કરવાથી કેટલો બધો આનંદ થતો હશે? અને કેટલું બધું ઈશ્વરની નજીક જવાતું હશે? માટે હું તો હમેશાં એજ પ્રાર્થના કર્યા કરું છું કે, હે પ્રભુ! અમારા દેશનો ઉદ્ધાર કરવા માટે અને સૌનું કલ્યાણ થાય તે સારુ અમારાં સૌ ભાઇબહેનોનાં અંતરમાં પરમાર્થ કરવાની પ્રેરણા કરો, સૌને પરમાર્થ કરવાની સદ્દબુદ્ધિ આપો અને સૌને પરમાર્થ કરવાની શક્તિ આપો.

૬૭–નાના પરમાર્થની મોટી ખૂબી

હવે હું મારા બેચાર દોઢિયાંના પરમાર્થની તથા વગર દોઢિયાંના પરમાર્થની વાતો કહું છું. એ બહુ સાદી વાતો છે અને એમાં નવાઇ જેવું કાંઈ પણ નથી, તોપણ મારા મન ઉપર એની બહુ ભારે અસર થયેલી છે, તે માટે કહું છું.

એક વખત મુંબઈમાં ગ્રાંટરોડ તરફથી હું ચાલ્યો આવતો હતો. ત્યાં રસ્તામાં એક ગરીબ કાઠિયાવાડી મજૂર બેઠો હતો, તેની

પાસે ખાવાનું કે પૈસા કાંઇ ન હતું અને તેને બહુ ભૂખ લાગી હતી. મજૂરી કરવા માટે પાટી લઇને તે ફરતો હતો. પણ તે અજાણ્યો માણસ હતો અને મુંબઇનો ભોમિયો ન હતો, તેથી દૈવયોગે રોંઢા સુધી (ત્રણચાર વાગ્યા સુધી) તેને કાંઇ મજૂરી મળી ન હતી. વળી તે ભીખ માગતાં શરમાતો હતો, છતાં સારાં સારાં કપડાં પહેરેલા ને શેઠિયા જેવા દેખાતા થોડાક માણસો પાસે તેણે માગી જોયું, પણ કોઇએ કાંઇ આપ્યું નહિ. એ પછી હું ત્યાંથી નીકળ્યો, ત્યારે તેને ખરેખરી દીનતાથી મારી સામે જોયું ને બહુ આજીજી કરીને દોઢિયું માગ્યું. મેં કહ્યું કે, તું જુવાન માણસ થઇને ભીખ કેમ માગે છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, સવારનો ફરું છું પણ કાંઈ મજૂરી મળતી નથી. મને તેની વાત સાચી લાગી, તેથી મેં તેને બે દોઢિયાંના ચણામમરા અપાવ્યા, એથી તે બહુજ રાજી થયો ને ખરા અંતઃકરણથી તેણે મારો ઉપકાર માન્યો. બે દોઢિયાંના ચણામમરા સારુ વાંકો વળી બહુ માનપૂર્વક તે મને પગે લાગવા મંડ્યો તથા ઘણાએ આશીર્વાદ દેવા લાગ્યો અને આ બધું બહારના વિવેકને ખાતર નહિ, પણ તદ્દન સ્વાભાવિક હતું, તેથી મારા અંતરમાં તેની બહુ ઊંડી અસર થઇ. કારણ કે જે વખતે તેને ખરેખરી જરૂર હતી તેજ વખતે હું તેને મદદ કરી શક્યો હતો, તેથી મારાં બે દોઢિયાંના પરમાર્થમાંથી પણ એ વખતે બહુ મોટું કામ થઇ ગયું હતું. એ ગરીબ મજૂરના હાવભાવ તથા ચહેરા ઉપરથી તથા મારા અંતરાત્માની સાક્ષી ઉપરથી મને એમ લાગી ગયું કે આ મારાં બે દોઢિયાં ઊગી નીકળ્યાં છે અને ઈશ્વરની હજૂરમાં તે નોંધાઇ ગયાં છે. મારે ઘેર સત્યનારાયણની કથા, ગરુડપુરાણની કથા, ભાગવતની કથા, શ્રાદ્ધના બ્રાહ્મણો, તરપિંડીના બ્રાહ્મણો, અનંતના દોલાનો ઉત્સવ, ગૌત્રાટનો ઉત્સવ વગેરે ઘણા પ્રસંગો આવી ગયા છે, પણ એ મજૂરને બે દોઢિયાં આપવાથી જેવો તેને આનંદ થયો, જેવી તેની ઉપકારવૃત્તિ જાગી અને જેવા તેણે અંતઃકરણના ઊંડાણમાંથી આશીર્વાદો આપ્યા, તેથી મને એમ લાગી ગયું કે, ખરા વખતનાં માત્ર બે દોઢિયાં પણ આટલું બધું કામ કરી જાય છે. માત્ર બે દોઢિયાંના ચણામમરાથી પણ એક માણસને એટલો બધો રાજી કરી શકાય છે, ત્યારે જે ભાગ્યશાળીઓને ઘેર સાધુ, સંત તથા મુસાફરો માટે સદાવ્રતો ચાલતાં હશે, જે ઈશ્વરના કૃપાપાત્રોને

ઘેર નિરાધારોના આશ્રમો હશે અને જે નસીબદારોને ઘેર વિદ્વાનોના સત્કાર કરવાના લહાવા લેવાતા હશે, તેઓને કેટલું પુન્ય થશે ? તેઓ જગતનું કેટલું બધું ભલું કરી શકશે ? અને તેઓ કેવા ઊંચી જાતના આત્મિક દિલાસા મેળવી શકશે ? એ ખ્યાલ પણ જો બરાબર રીતે સમજાશે, તો આનંદ થયા વિના રહેશે નહિ તથા પરમાર્થનાં કામોમાં પૈસા ખરચવાનું મન થયા વિના રહેશે નહિ.

૬૮–એક દોઢિયું આપવામાં આટલો બધો આનંદ !

હમણાં થોડા દિવસ ઉપર ચોપાટીથી ફરીને હું ચાલ્યો આવતો હતો. ત્યાંથી રસ્તામાં ઠાકુરદ્વાર પાસે એક છ વરસની ઘાટીની છોકરી શાકભાજી વેચવાવાળા પાસે ઊભી ઊભી રોતી હતી. તેથી મેં એ છોકરીને પૂછ્યું કે, તું કેમ રડે છે ? પણ મને અજાણ્યો માણસ જોઇને તે છોકરી મારાથી શરમાવા લાગી ને કાંઇ બોલી નહિ, પણ ઊલટી વધારે વધારે રોવા લાગી. મેં તેના માથા ઉપર બહુ આસ્તેથી મારો હાથ લગાડીને તે જાણે મારી દીકરીજ હોય તેવી રીતે અંતરના પ્રેમથી તેને પૂછ્યું કે, તું કેમ રડે છે ? ત્યારે તેને મારો વિશ્વાસ બેઠો અને તેણે કહ્યું કે, આ શાકવાળો મારું દોઢિયું લઇ ગયો. તે શાકવાળાની પાસે પાંચસાત ઘરાક ઊભાં હતાં, તેમાં તે છોકરીએ આપેલું દોઢિયું એ ભૂલી ગયો, તેથી તે છોકરી પાસે ફરીથી દોઢિયું માગતો હતો. એવાં બહુજ ગરીબ માણસનું એક દોઢિયું જાય તે તેઓને એક રૂપિયો જવા જેવું લાગે છે, તેથી તે છોકરી બહુ રોતી હતી. પણ એથી કાંઇ શાકભાજીવાળાને દયા આવે તેમ ન હતું. તે તો પોતાના ઘરાકોમાં રોકાયેલો હતો. મેં એ છોકરીને કહ્યું કે, લે આ દોઢિયું, એમાં રડે છે શું ? એમ કહીને બહુ પ્રેમથી મેં એ છોકરીને એક દોઢિયું આપ્યું, તેથી તે રોતી બંધ થઇ, મારી સામે જોઇ રહી અને બહુજ રાજી થઇ ગઇ. એ વખતનો તેનો આનંદ જોઇને મને એમ લાગી ગયું કે, ઓહો ! ધન્ય પ્રભુ ધન્ય ! એક દોઢિયું આપવામાં આટલો બધો આનંદ ! ત્યારે જેઓ પોતાના લાખો રૂપિયા પરમાર્થમાં આપી દેતા હશે, તેઓનો આનંદ તે કેવો અલૌકિક હશે ? અરે ! છતાં સાધનોએ જે એવો મહાભારત લાભ નહિ લેતા હોય, તેઓ કેટલા બધા અભાગિયા અને નીચ હશે ? એ છોકરીનું એક દોઢિયું

પાછું મળવાથી તેને જ્યારે આટલો બધો આનંદ થયો અને તે પોતાની માના હાથના મારથી બચી, ત્યારે જે શ્રીમંતો પોતાના ધનના જોરથી, જે વિદ્વાનો પોતાની વિદ્યાના જોરથી, જે શૂરવીરો પોતાના શરીરના જોરથી, જે કારીગરો પોતાની હુન્નરકળાના જોરથી, જે રાજદ્વારીઓ પોતાની સત્તાના જોરથી અને જે ગરીબો મહાજનોને પગલે ચાલીને પ્રજામતના બળથી પોતાના બંધુઓને તેઓના ગયેલા હકો પાછા મેળવી આપવામાં મદદ કરતા હશે, તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે અને એથી ભગવાન કેવા રાજી થતા હશે ? એ બધું શાથી ? એ બધું સૌ આપણા ગજા પ્રમાણે પરમાર્થ કરીએ તેમાંથીજ. માટે જેમ બને તેમ સૌ ભાઇબહેનો પોતાના દેશને અર્થે, પોતાના બંધુઓને અર્થે, પોતાના ધર્મને અર્થે, પોતાના અંતરની શાંતિને અર્થે અને પ્રભુને અર્થે પરમાર્થ કરો, આત્માના કલ્યાણને અર્થે પરમાર્થ કરો !

૬૯—એક ગરીબ મુસાફર

એક વખતે મુંબઇ આવવા સારુ કાઠિયાવાડના એક બંદરે સ્ટીમરની વાટ જોતો હું બેઠો હતો. એટલામાં ત્યાંના ચારપાંચ મજૂરોએ એક માણુસ બતાવીને મને કહ્યું કે, આ માણુસ મુંબઇ જવા સારુ ચાર દિવસ થયા બેઠો છે, પણ તેની પાસે અધો રૂપિયો ઘટે છે, તેથી બે સ્ટીમરો ચાલી ગઈ તોપણ તે જઇ શકયો નથી. તે ઘણા માણસો પાસે માગે છે પણ કોઈ તેને આપતા નથી, તેથી તમે કાંઇક મહેરબાની કરો તો બહુ સારી વાત. એ સાંભળીને મેં તે માણસને પૂછયું કે, પૈસા કેમ ખૂટી પડ્યા ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ધંધા સારુ મુંબઇ જવું છે, હું જાણું કે આગબોટનું ભાડું અઢી રૂપિયા છે, તેથી માંડ માંડ ત્રણ રૂપિયા લઇને ઘેરથી નીકળ્યો હતો. અહીં આવ્યો ત્યારે બપોરે આગબોટ ઊપડી ગયેલી, તેથી તે દિવસ ગયો. આગબોટ ત્રીજે દહાડે મળે તેમ હતી, તેથી બે દિવસમાં છ આના ખવાઇ ગયા, ને આગબોટની ટિકિટના ત્રણ રૂપિયા લાગે છે તેથી છ આના ઘટી પડ્યા. એ સારુ ઘણા જણને કહ્યું, પણ કોઇ પૈસા આપતું નથી. તેથી કાલની આગબોટ ચૂકયો ને વળી એમાંથી પણ બે આનાનું ખાવાનું લેવું પડ્યું તેથી હવે આઠ આના ઘટે છે. જો એ આઠ આના નહિ મળે તો આજે પણ આ-

ગબોટ ચાલી જશે ને હું રહી જઇશ. મેં કહ્યું કે, આ શહેરમાં તો ઘણાએ સારા શેઠિયાઓ છે ને તેમ છતાં ચાર દિવસમાં તમને અર્ધો રૂપિયો પણ ન મળ્યો? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, મોટા શેઠિયાઓ તો કોઇ ઊભા રહેવા દેતા નથી ને વખતે કોઈના મનમાં દયા આવે, તોપણ આજના વખતમાં ઢોંગી ભિખારીઓ બહુ વધી પડ્યા એટલે સાચી વાત ઉપર પણ કોઇને વિશ્વાસ આવે નહિ; તેથી ચાર દિવસ થયા હું રખડું છું પણ કોઇ એક દોકડો પણ આપતું નથી. મને તેની વાત સાચી લાગી, તેથી મેં તેને અર્ધો રૂપિયો આપ્યો ને મારી પાસે બેસાડી મારી સાથેના ભાથામાંથી તેને ખાવાપીવાનું આપ્યું, તેથી તે બહુજ ખુશી થઇ ગયો. ત્યાં ઊભેલા મજૂરો પણ અજબ થઇ ગયા અને મારાં બહુ વખાણ કરવા લાગ્યા કે, તમે બહુજ સારું કર્યું. જો તમે એને આજે એટલા પૈસા ન આપ્યા હોત તો એ આજની આગબોટમાં જઈ શકત નહિ અને હવે ત્રણ દહાડા સુધી પાછી આગબોટ નથી તેથી એ બિચારો પરદેશી માણસ રખડી પડત. અમે એની તરફથી ઘણા જણને કહ્યું, પણ કોઇએ કાંઈ આપ્યું નહિ ને તમે મદદ કરી તેથી ભગવાન તમારું ભલું કરશે.

આગબોટમાં ચડવા માટે બીજાં જે માણસો ત્યાં બેઠા હતાં તે પણ મને કહેવા લાગ્યાં કે, તમે બહુ સારું કર્યું અને હું એક માણસને વખતસર જોઇતી મદદ કરી શક્યો, તેથી મને પણ એક જાતનો ખાસ સંતોષ થયો.

આ બધું જોઇને મને એમ સમજાય છે કે, એક માણસને ખૂટતા થોડા પૈસા આપવાથી જ્યારે આટલો બધો આનંદ થાય છે, ત્યારે જે ભાગ્યશાળી શ્રીમંતો હજારો માણસોને સ્વર્ગની ટિકિટો અપાવતા હશે, તેઓને કેટલો બધો આનંદ થતો હશે? તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે? તેઓનું કેટલું બધું નસીબ ખૂલતું હશે? અને ભગવાન તેઓની ઉપર કેટલા બધા રાજી થતા હશે?

૭૦–સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવી એટલે શું?

અજ્ઞાનીને જ્ઞાન આપવું અથવા અપાવવું એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ આપાવવા જેવું છે. નાસ્તિકોને સત્ય ધર્મમાં લાવવા એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. પોલંપોલમાં પડ્યા રહેતા

લોકોને તેઓની ફરજ સમજાવી કર્તવ્યમાં લગાડવા એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. ગુલામગીરી જેવાં બંધનોમાં પડ્યા રહેતા લોકોને સ્વતંત્રતા અપાવવી, એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. જડ બુદ્ધિવાળાં થઇ ગયેલાં માણસોને તીવ્ર બુદ્ધિવાળાં બનાવવાં તથા બુઠ્ઠી લાગણીવાળાં થઈ ગયેલાં માણસોને નાજુક લાગણીવાળાં બનાવવાં એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. મૂઆ પછી જે ચીજો પોતાને કાંઇ પણ કામ આવે એવી નથી, પણ ઊલટી બંધનકર્તા થઇ પડે એવી છે, તેવી ચીજોના મોહમાં જિંદગી ખોઇ નાખનારાં માણસોનો એ મોહ મટાડવો એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. કાંઈ પણ ઉચ્ચ હેતુ ધ્યાનમાં રાખ્યા વિના ગમે તેમ રખડનારા, ગમે તેમ બકનારા, ગમે તેમ ખાનારા અને કાંઇ પણ નિયમ વિના અલેલટપ્પુપણામાં જિંદગી ખોઇ નાખનારા માણસોને પ્રભુપ્રીત્યર્થે પોતાના ભાઇબંધોની સેવામાં લગાડવા, એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. આળસુ માણસોને ઉદ્યોગી બનાવવા, ધંધારોજગાર વિના રખડતા માણસોને ધંધારોજગારમાં લગાડવા, કુદરતની ખૂબીઓ નહિ સમજનાર માણસોને કુદરતની ખૂબીઓ સમજાવવી તથા એ બધાં માણસોને એ બધી બાબતોમાં કાંઇક ઉચ્ચ હેતુ લક્ષમાં રાખીને કામ લેતાં શીખવવું, એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. વંશપરંપરાથી ઓછા હકવાળા તથા નીચ ગણાતા માણસોને જમાનાને અનુસરતા વધારે હકો અપાવવા તથા ઊંચે ચડાવવા, એ તેઓને સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું છે. ટૂંકામાં એજ કે મનુષ્યમાંથી પશુવૃત્તિઓનું જોર ઓછું થાય એમ કરવું અને તેને બદલે મનુષ્યમાં રહેલું મનુષ્યપણું એટલે કે આત્માનું આત્માપણું ખીલવવું એ સ્વર્ગની ટિકિટ અપાવવા જેવું બલકે એ કરતાં પણ ઘણુંજ વધારે એટલે કે ખુદ સ્વર્ગ ખડું કરવા જેવું છે. એ બધું ધનવાનોના ધનમાંથી થઈ શકે તેમ છે, વિદ્વાનોની વિદ્વત્તામાંથી થઇ શકે તેમ છે, ગુણીઓના ગુણમાંથી થઇ શકે તેમ છે, ભલાઓની ભલાઇમાંથી થઇ શકે તેમ છે, વગસગવાળાઓની લાગવગમાંથી થઈ શકે તેમ છે, સત્તાવાળાઓની સત્તામાંથી થઈ શકે તેમ છે, સાધુઓના સાધુપણામાંથી થઇ શકે તેમ છે, જોરાવરોના જોરમાંથી થઇ શકે તેમ છે, હરિજનોના ધર્મના બળથી થઇ શકે તેમ છે, નાજુક લાગણીવાળી સુંદરીઓની મદદથી થઈ

શકે તેમ છે અને ગરીબો સાચા દિલે કામ કરે તેમાંથી થઇ શકે તેમ છે. માટે સૌ ભાઇબહેનોએ પોતપોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં પોતપોતાની લાઇનમાં બહુજ ઉદારતાથી વર્તવું જોઇએ અને કાંઇક પણ રુડું કામ કરીને પોતાના બંધુઓમાં અસરકારક દાખલો બેસાડવો જોઇએ. તોજ દેશ આબાદ થઇ શકશે અને તોજ જિંદગી સફળ થઇ શકશે. બાકી એ વિના ખાઇપીને જાડાપાડા થવું, ઇન્દ્રિયોના ગુલામ થવું, ગમે તે પહેરવુંઓઢવું અને ગમે તે બકતાંબકતાં મરી જવું એમાં કાંઈ સફળતા નથી, પણ ઉચ્ચ હેતુઓ રાખીને સૌની સાથે ઉદારતાથી વર્તવું ને આ જિંદગીમાં કાંઈક પણ ભલાઇ કરી લેવી એજ સાચી વાત છે; માટે પરમાર્થ કરવાની ને સ્વર્ગ મેળવવાની જેને ઈશ્વરે તક આપી હોય તેને હું વિનતિ કરું છું કે, એ સોનેરી તક જવા દેશો મા, પણ એ મહાન લહાવા તો જેમ ખૂબ લેવાય તેમ કરજો, એ અલૌકિક લહાવા તો જેમ ખૂબ લેવાય તેમ કરજો !

૭૧–પૈસા વિના પણ પરમાર્થ થઇ શકે છે

બંધુઓ! ઉપલા દાખલાઓ ઉપરથી જોઈ શકશો કે, ઘણી વખત બહુજ થોડા પૈસાથી પણ બહુ મોટા પરમાર્થ થઇ શકે છે; છતાં પણ આપણે સૌ એવા લાગણી વિનાના બની ગયા છીએ કે, આવાં સહેલાં કામો પણ ખૂબ મન દઇને ખુશીથી કરી શકતા નથી. વળી તેમાં પણ આપણા દેશના શ્રીમંતોનો મોટો ભાગ તો ખાસ ઈશ્વરની કૃપા છતાં પણ એ બાબતમાં સાવ પછાત છે. આપણા દેશમાં ધન નથી તેથીજ આપણી દુર્દશા છે એમ કાંઇ નથી, પણ આપણા દેશમાં આપણી યોગ્યતાના પ્રમાણમાં જે કાંઈ થોડુંઘણું ધન છે, તેમાંથી આપણી નાલાયકીને લીધે જમાનાને અનુસરતા પરમાર્થ આપણે કરતા નથી. માટે પોતાનું તથા પોતાના દેશનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા દરેક સજ્જનોએ જેમ બને તેમ યથાશક્તિ પોતપોતાની લાઇનમાં પરમાર્થ કરવો જોઇએ; અને એવી સ્થિતિ પણ ન હોય તોપણ નિરાશ થવું નહિ; કારણ કે સમર્થ પ્રભુએ કાંઈ પૈસામાંજ પરમાર્થને રાખેલો નથી, પણ પરમાર્થને સાચો સંબંધ તો અંતઃકરણમાંજ છે અને અંતઃકરણ તો સૌ માણસોને છે, માટે જો કોઈ માણસ સાચી લાગણીથી કરવા

ધારે તો ધન વિના પણ બહુ મોટા પરમાર્થ થઈ શકે છે અને એવા ઘણા પ્રસંગો મારા અનુભવમાં આવી ગયા છે. તમારી ખાતરી માટે તેમાંથી બે દાખલા કહું છું તે સાંભળવાની મહેરબાની કરો.

૭૨–દુઃખીઓની સેવાનો આનંદ

પાંચ વરસ ઉપર નર્મદા કિનારે એક મહાત્માના આશ્રમમાં હું રહેતો હતો. એ તીર્થનું સ્થાન હતું અને ત્યાં તે મહાત્માની ધર્મશાળા તથા અન્નક્ષેત્ર હોવાથી ઘણા સાધુઓ તથા ભિખારીઓ આવતા હતા. તેમાં એક બાવાને પગે કૂતરું કરડ્યું હતું અને વખતસર ઘટતા ઈલાજો ન થવાથી પગનો આખો નળો બહુ સૂઝી જઇને ઉપરની ચામડી ઊખડી ગઇ હતી તથા જખમમાં જીવડા પડી ગયા હતા અને સડેલો પગ બહુ ગંધાતો હતો; તેથી એ ધર્મશાળામાં પડેલા સૌ લોકો પોતપોતાને નાકે આડું લૂગડું દઇને તેનાથી છેટા છેટા ભાગતા હતા અને તેનો તિરસ્કાર કરતા હતા, પણ એ બિચારો બુઢ્ઢો બાવો પોતાના પગની ભયંકર વેદનાથી જરા પણ હાલીચાલી શકતો નહોતો. વળી કાંઇ ઉપાય કરી શકે કે ત્યાંથી બીજે ઠેકાણે જઇ શકે તેમ નહોતો. તેથી અરરર ને ઓય ઓય કરતો માખીઓ ઉડાડતો પગ સામે જોઇને બેઠો હતો. માખીઓનું એવું જોર હતું ને જખમ એટલો બધો મોટો હતો કે, તે માખીઓને રોકી શકતો નહોતો. ઉપરથી ઉડાડે તો નીચે બેસતી ને નીચેથી ઉડાડે તો બાજુમાં બેસતી. તેથી તે કાયર થઇ ગયો હતો અને કોઈ કાંઇ મદદ કરે તો બહુ સારું એમ મનમાંથી ઇચ્છતો હતો. તેથી જે માણસ ત્યાંથી નીકળે તે સૌની સામે તે જોતો હતો, પણ સૌ લોકો તેના સડેલા પગની દુર્ગંધથી દૂર દૂર ભાગતા હતા. તેને આશા નહોતી કે કોઇ તેને મદદ કરે. એટલામાં મને દયા આવવાથી હું તેની પાસે ગયો અને પૂછ્યું કે, તમને પગે શું થયું છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, આઠદસ દિવસ પહેલાં કૂતરું કરડ્યું હતું. મેં પૂછ્યું કે, દવા કેમ નથી લગાડતા? તેણે કહ્યું કે, હું ચાલી શકતો નથી, એટલે શું કરી શકું? મેં કહ્યું કે, તમારી મરજી હોય તો હું દવા લાવીને ચોપડી દઉં. ત્યારે તે બહુ ખુશી થયો ને તેણે મારી સામે હાથ જોડ્યા ને પૂછ્યું કે, શું લગાડશો? ત્યારે મેં

કહ્યું કે, ધંતૂરાનાં પાંદડાંનો રસ લગાડીશ ને ઉપર ધંતૂરાનાં પાંદડાં બાંધીશ એટલે જીવડા મરી જશે ને જખમ રુઝાશે. તેણે કહ્યું કે, બહુ સારું, તમારી મરજી પડે તેમ કરો. એ ધર્મશાળાની પાસેજ ધંતૂરાનાં પાંદડાં હતાં તે મેં તોડી લીધાં અને પથરાવતી વાટીને તેનો રસ એ સૂઝેલા પગ ઉપર રેડ્યો ને ધંતૂરાનાં પાંદડાં તેની ઉપર લગાડયાં ને માખી ન બેસે તે સારુ તે પાંદડાં ઉપર ત્યાં ધૂણી હતી તેમાંથી રાખના બે ખોબા નાખ્યા. આટલું કરવાથી તે દુખિયારો બુઢ્ઢો બાવો બહુ અજબ થઇ ગયો, બહુ ખુશી થઇ ગયો, ઘણી વાર સુધી મારી સામેજ જોઈ રહ્યો અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી તે મને બહુ બહુ આશીર્વાદ દેવા લાગ્યો; એટલુંજ નહિ પણ એ ધર્મશાળાના મુસાફરો પણ અજાયબીથી મારી સામે જોઈ રહ્યા અને મારાં વખાણ કરવા લાગ્યા; તથા એ આશ્રમના મહાત્માએ જ્યારે બીજાઓની પાસેથી એ વાત સાંભળી ત્યારે તેઓ પણ બહુ રાજી થયા અને મને કહ્યું કે, બેટા! બોત અચ્છા કીયા, વૈસાહી કરના ચઇએ. આ બધું જોઇને મારા અંતરમાં બહુ ગંભીર છાપ પડી અને મને એમ લાગ્યું કે, એક દુઃખી માણુસને પગે માત્ર પાટો બાંધવાથી જ્યારે આટલાં બધાં વખાણ થાય છે, આટલો બધો આનંદ થાય છે, આટલા બધા આશીર્વાદો મેળવી શકાય છે અને એટલામાંથી બહુ કલ્યાણ કરી શકાય છે, ત્યારે જે ભાગ્યશાળી શ્રીમંતોને ઘેરે ધર્માદા ઇસ્પિતાલો હશે, જે ઈશ્વરના કૃપાપાત્ર મહાત્માઓ ગરીબ દરદીઓને જલદી ફાયદો થાય તેવી ઉત્તમ દવાઓ હમેશાં મફત આપતા હશે અને જે પરમાર્થી માણુસોએ ગરીબોની સેવા કરવામાં પોતાની જિંદગી અર્પણ કરી હશે તેઓના આનંદ કેવા હશે? તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે? તેઓનું કેટલું બધું કલ્યાણ થતું હશે! તથા એ જોઇને ભગવાન કેવા રાજી થતા હશે? એ ખ્યાલ કરતાં પણ મને તો એમ લાગે છે કે, જાણે એ ભાગ્યશાળીઓને ઘેરજ સ્વર્ગ આવી પડયું હોયને! અને જાણે એ નસીબદારોના હૃદયમાંજ પ્રભુ પધાર્યા હોયને!! કારણ કે મેં જ્યારે એ બાવાને પગે દવા ચોપડી, ત્યારે તેના મનમાં મારે માટે જે માન ઉત્પન્ન થયું, મારે માટે તેને જે ભાવ આવ્યો, મારે માટે તેણે પ્રભુ પાસે જે ભલી દુવા માગી, મારો તેણે જે સાચા દિલથી ઉપકાર માન્યો અને મારી ઉપરના પ્રેમથી તેની આંખોમાં જે ચમક આવી ગઈ, તેના અંતરની લાગણીઓમાં જે ઉમળકો થઈ

આવ્યો, તેની વાણીમાં જે ગદ્ગદિતપણું આવી ગયું અને એ થોડો વખત તે પોતાના ભયંકર દુઃખનું જે ભાન ભૂલી ગયો, તેવી ખરે-ખરી અસરકારક સ્થિતિ મેં મારી જિંદગીમાં ફરી કોઈ દિવસ જોઈ નથી. માટે મને એમ લાગે છે કે, આપણે માત્ર થોડોક સ્નેહ બતાવીએ તેમાંથી પણ દયાળુ પ્રભુ જ્યારે આટલું બધું કરી દે છે, ત્યારે જો સાચા દિલથી ને પૂર્ણબળથી સૌ જીવોની ઉપર પૂરે-પૂરો પ્રેમ રાખતાં આવડે તો આપણું પોતાનું અને આપણા બં-ધુઓનું કેટલું બધું કલ્યાણ થઇ શકે ? ભલી ઇચ્છાથી આપણે કરેલાં સારાં કામોનું કદી જોઇએ તેવું સારું પરિણામ ન આવે તોપણ આપણને તો તેથી ફાયદો થાયજ. જેમકે મેં દવા ચોપડી તેથી કાંઇ એ બાવો બચ્યો નહિ, કારણ કે તેનો પગ એટલો બધો સડી ગયો હતો કે, તે બચે એવી કાંઇ આશા નહોતી, તેથી તે બિચારો તો બીજેજ દિવસે મરી ગયો, પણ તેની સાથે કાંઈ તેના આશીર્વાદો મરી ગયા નથી. તે મરી ગયો પણ ત્યાં જે લોકો હાજર હતા તેઓને જે ભલી અસરો થઇ તે અસરો કાંઇ મરી ગઈ નથી અને તે મરી ગયો પણ તેની સેવા કરવાથી મને જે મારા અંતરમાંથી સંતોષ થયો, તે સંતોષ કાંઈ મરી ગયો નથી. માટે હું કહું છું કે, આવી નાની વાતોમાંથી અને આવી વગરપૈસાની વાતોમાંથી પણ જ્યારે આટલું બધું ભલું કરી શકાય છે, ત્યારે જેઓ પોતાના પરસેવાની કમાણીના પૈસા આવી જાતનાં પરમા-ર્થનાં કામોમાં ખરચતા હશે, તે ભાગ્યશાળી શ્રીમંતોનું કેટલું બધું કલ્યાણ થતું હશે ? અને તેઓની ઉપર પ્રભુ કેટલા બધા રાજી થતા હશે, એ તમારે વિચારવું જોઇએ. છતાં પણ આપણા દેશનાં અને આપણા લોકોનાં હાલમાં એવાં દુર્ભાગ્ય છે કે, આવી ચોખ્ખી વાતો પણ લોકોને ગળે ઊતરતી નથી અને છતાં સાધનોએ પર-માર્થ કરતા નથી, પણ ઊલટા પોતાના પૈસાથી પોતેજ પોતાને માટે નરકની ટિકિટ લે છે. પ્રભુ ! દયા કરો, દયા કરો, એવા દેશ-દ્રોહીઓ ઉપર, એવા પશુવૃત્તિવાળા ઉપર, એવા અજ્ઞાનીઓ ઉપર અને એવા આત્મઘાતીઓ ઉપર. કારણ કે તેઓનું પાપ એટલું બધું મોટું છે કે, તમારી દયા વિના બીજી કોઈ પણ રીતે તેનો આરો આવી શકે તેમ નથી.

૭૩–મોટા પરમાર્થ કરે તેને કેટલો બધો ફાયદો થતો હશે !

અરે ! જિગરની લાગણીથી ખરે વખતે માત્ર એક પાટો બાંધવાથી જ્યારે આટલું બધું પુણ્ય, આટલી બધી કીર્તિ અને આટલો બધો ઉપકાર મેળવી શકાય છે; એક પાટો બાંધવાથી જ્યારે પોતાની આસપાસ એટલી બધી ભલી અસરો કરી શકાય છે, એટલી બધી શુભવૃત્તિઓને ખીલવી શકાય છે, એટલી બધી સેવા કરી શકાય છે, એટલો બધો અંતરનો દિલાસો મેળવી શકાય છે અને એવો વખતસરનો એક પાટો બાંધવાથી પણ જ્યારે ઈશ્વરને રીઝવી શકાય છે, ત્યારે જે શ્રીમંતો તરફથી ધર્માદા દવાખાનાંઓ ચાલતાં હશે, જે ભાગ્યશાળીઓનું ધન ગરીબોનું કલ્યાણ કરવા અને દેશની સેવા કરવાનાં કામોમાં ખરચાતું હશે, જે સદ્ગુરુઓનું જ્ઞાન મનુષ્યની અંદર રહેલા વિકારોનાં દુઃખો મટાડવામાં વપરાતું હશે, જે હોશિયાર કારીગરો પોતાની નવી નવી જાતની ઊંચી ઊંચી કારીગરીથી જગતનું સૌંદર્ય વધારતા હશે, જે નવીન શોધકો પોતાની કીમતી શોધોથી જગતના જીવોનાં સુખો વધારતા હશે, તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે ! તેઓને અંતઃકરણના કેવા ઉમદા આશીર્વાદો મળતા હશે ! તેઓની કેટલી બધી કીર્તિ ફેલાતી હશે ! તેઓનાં અંતરમાં કેટલો બધો આનંદ થતો હશે ! અને તેઓ ઈશ્વરની કેટલી બધી દયા મેળવી શકતા હશે, એનો જરા ખ્યાલ તો કરો ! અને તેની સાથે એ પણ જુઓ કે, છતાં સાધનોએ જે શ્રીમંતો, વિદ્વાનો, સત્તાવાનો, ગુણવાનો કે કાંઇ પણ ભલું કરી શકે તેવા બીજા કોઈ પણ બહાર પડતા માણસો આવી અમૂલ્ય તકો ગુમાવી નાખતા હશે, તેઓ કેટલા બધા કમનસીબ હશે ! કેટલા બધા નીચ હશે અને કેટલી બધી દયા ખાવા જોગ હશે ! માટે બંધુઓ ! દેશની દુર્દશા અને આપણી તથા આપણા બંધુઓની કંગાલિયત મટાડવા સારુ પ્રથમ આપણે આપણી પોતાની માનસિક કંગાલિયત મટાડવી જોઇએ અને પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવામાં જેટલું બની શકે એટલું ઉદાર થવું જોઇએ તોજ આપણી ઉન્નતિ થઇ શકશે. કારણ કે એકલી બહારની ગરીબાઇને લીધેજ કાંઇ આપણી ઉન્નતિ અટકેલી નથી, પણ બહારની ગરીબાઈ કરતાં અંતરની ગરીબાઇને લીધેજ

આપણી વધારે ખરાબી થઇ છે અને હજી પણ થાય છે. માટે ઈશ્વરે કૃપા કરીને આપણને જે ગુણો, જે વિદ્યા કે જે સમૃદ્ધિ આપી હોય તેનો આપણે આપણા બંધુઓને બહુ છૂટથી લાભ આપવો જોઇએ અને ન હોય તોપણ જો ધારીએ તો અંતરની ભલી લાગણીથી તથા સાધારણ ઘરગથ્થુ વસ્તુઓના સદુપયોગથી પણ ઘણુંએ ભલું કરી શકાય છે. એ માટે મારા એક મિત્રે એક વખત મને કહ્યું હતું કે, નાના પરમાર્થની પણ મોટી અસર થાય છે.

વરસાદના દિવસોમાં એક વખત હું કોટના મેદાનમાં ચાલ્યો જતો હતો, એ વખતે વાદળ ખુલ્લું હતું અને વરસાદ આવે એવો કાંઇ સંભવ નહોતો; તેથી ઘણા માણસો છત્રી લીધા વિના ચાલ્યા જતા હતા. પણ ઓચિંતું એક વાદળું ચડી આવ્યું ને ઝપાટાબંધ વરસાદ પડવા લાગ્યો. એ વરસાદ ફક્ત પાંચસાત મિનિટનોજ હતો, પણ ઝાપટું જોરાવર હોવાથી રસ્તે ચાલતા સૌ લોકો દોડાદોડી કરવા મંડ્યા અને કપડાં ભીંજાઈ જાય નહિ એવી જગ્યા શોધવા લાગ્યા. એ વખતે ત્યાં એક ગોવાનીસ ફિરંગી હતો તેણે લૂગડાં પહેરેલાં હતાં, પણ પાસે છત્રી નહોતી અને જેના ઓથે ઊભા રહી શકાય એવાં મકાનો ત્યાંથી બહુ દૂર હતાં, તેથી તે નિરાશ જેવો થઇ એક ઝાડ નીચે ઊભો રહ્યો. કારણ કે નવાં કોટપાટલૂન ભીંજાઈ જાય અને કોઈ સારે ઠેકાણે જવું હોય ત્યાં ખરાબ દેખાવ લાગે એ દુઃખ પણ કાંઇ જેવુંતેવું નથી. એ વખતનો તેનો ચહેરો બહુ દયામણો બની ગયો હતો અને એજ વખતે તેની પાસેથી છત્રી ઓઢેલાં ઘણાંએ માણસો ચાલ્યાં જતાં હતાં, પણ તે કોઇને કહી શકતો નહોતો; કારણ કે બીજી જાતના લોકો ઉપર પોતે કોઇ દિવસ એવી મહેરબાની કરી નહોતી. પણ પોતે દેશી છતાં પણ હિંદુ, મુસલમાનો કે પારસીઓથી પણ જાણે અભડાઇ જતો હોય તેમ ઊલટો છેટો છેટો રહેતો હતો; એટલુંજ નહિ પણ આ વખતે કદી તેની પાસે છત્રી હોત અને કોઈ હિંદુ કે મુસલમાન તેની પેઠે છત્રી વિનાના ભીંજાતા હોત, તો તેને પોતાની છત્રીમાં લેવાનો તેને ખ્યાલ પણ આવત નહિ અને કદી કોઈ અજાણ્યો માણુસ એ ફિરંગી સાહેબ પાસે એવી માગણી કરત કે, સિનોર સાહેબ! તમારી છત્રીમાં મને આવવા દો; તો એમ કહેનાર માણુસ સામે ડોળા કાઢી પોતાનો ચહેરો બગાડી તેનો તિરસ્કાર કરી રોફમાં ને રોફમાં ચાલ્યો જાત, પણ પોતાની છત્રીમાં

તેને લેત નહિ. આવાં પોતાનાં આચરણ હોય એટલે પછી તે બીજાઓની મદદ કેમ માગી શકે? તેથી તે એરંડિયું પીધા જેવું મોઢું કરીને વરસાદનાં ફોરાંઓ લૂછતો એક ઝાડની નીચે ઊભો હતો. તેને એવી કઢંગી સ્થિતિમાં જોઇને સ્વાભાવિક રીતેજ મેં કહ્યું કે, મિસ્ટર! મારી છત્રીમાં આવી જાઓ. એ સાંભળીને તે ફિરંગી બહુ અજબ થયો, બહુ ખુશી થયો અને મારો બહુ ઉપકાર માનવા લાગ્યો. એ વખતે તેની અજાયબી, તેની ખુશાલી તથા તેની ઉપકારવૃત્તિ જોઇને મને પણ બહુ અજાયબી લાગી; કારણ કે આવી સાધારણ બાબતોમાંથી પણ લોકોને આટલી બધી અસર થઈ જતી હશે એમ હું જાણતો નહોતો. તેથી ઘણી વાર સુધી એ બાબત મારા મનમાં ઘોળાયા કરી અને હજી પણ એ ચિત્ર મારી નજર આગળ તર્યા કરે છે; એટલુંજ નહિ પણ આ દેખાવ જોયા પછી મને ખાસ એમ લાગી ગયું છે કે, આવી જાતની મદદ તો આપણે સૌએ એકબીજાને જરૂર કરવી જોઇએ.

૭૪--પરમાર્થમાંથીજ આપણું કલ્યાણ થવાનું છે

બંધુઓ! હવે વિચાર કરો કે, અજાણ્યા માણસને જરા વાર આપણી છત્રીમાં લેવાથી જ્યારે આટલો બધો ઉપકાર મેળવી શકાય છે, ત્યારે જે ભાગ્યશાળી માણસો અનાથ બાળકોના શિરછત્ર બનતા હશે, જેઓ અનાથ વિધવા બહેનોને શિરછત્ર અપાવવાનું કામ કરવામાં પોતાની ખરી કમાણીનું ધન ખરચતા હશે, જેઓ હજારો અજ્ઞાન લોકોને જ્ઞાનના છત્ર નીચે લાવવામાં પોતાનું ધન ખરચતા હશે, જે હરિજનો પાપી લોકોને ધર્મના પવિત્ર છત્ર નીચે લાવતા હશે, જેઓ ગુલામગીરીની સાંકળમાંથી લોકોને છોડાવીને સ્વતંત્રતાના છત્ર નીચે લાવવા પાછળ પોતાના પૈસા અથવા શક્તિ ખરચતા હશે, તેઓને કેટલું બધું પુણ્ય થતું હશે! તેઓનો લોકો કેટલો બધો ઉપકાર માનતા હશે! તેઓની કેટલી બધી કીર્તિ ગવાતી હશે! તેઓને કેટલા બધા આત્મિક દિલાસા મળતા હશે! અને તેઓની ઉપર ઈશ્વર કેટલા બધા રાજી થતા હશે! એ જરા ખ્યાલ તો કરો! વળી એ ખ્યાલ કરવા છતાં પણ જો તમારી લાગણી ન પીગળે તો એમ સમજજો કે, આ દાખલાઓ જેવી રીતે કહેવા જોઇએ તેવી રીતે મને કહેતાં આવડતા નથી, તેથી તમને અસર નહિ થતી હોય. બાકી એવી જાતના નાના નાના પરમા-

થીથીજ મારું જીવન તો સુધરેલું છે. માટેજ હું વારેવારે ભાર મૂકીને કહું છું કે, જ્યારે આપણા લોકો પ્રથમ પોતાને ઘેરથી પરમાર્થ કરતાં શીખશે, પોતાનાં ખિસ્સાં ઉપર કાતર મૂકતાં શીખશે, પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપતાં શીખશે અને સાંસારિક બાબતોમાં, રાજદ્વારી બાબતોમાં, હુન્નરકળાની બાબતોમાં, નીતિની બાબતોમાં, કેળવણીની બાબતોમાં તથા ધર્મની બાબતોમાં જ્યારે લોકો ઉદાર વિચાર ધરાવતા થશે ત્યારેજ આપણા દેશની ઉન્નતિ થઇ શકશે, ત્યારેજ આપણામાં દેવપણું આવી શકશે અને ત્યારેજ આપણે સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવી શકીશું. એ બધું આપણે આપણી શક્તિના પ્રમાણમાં પરમાર્થ કરીએ તેમાંથીજ થવાનું છે. તેટલા સારુ મારી ઓળખાણવાળા શેઠિયાને એક મહાત્મા કહેતા કે, શેઠ! તમે અગ્નિ જેવા છો, કેમકે જો તમે ધારો તો ઘણાઓની ટાઢ ઉડાડી શકો, ઘણી ચીજોને ગરમી આપી શકો અને ઘણીએ નકામી વસ્તુઓને બાળીને ભસ્મ કરી શકો. તમે નદી જેવા છો; કેમકે તમારામાંથી ઘણીએ નહેરો નીકળી શકે અને એ નહેરોથી ઘણાંએ ખેતરો તાજાં રહી શકે તથા ઘણાએ ગરીબ ખેડૂતો આબાદ થઇ શકે. તમે માળી જેવા છો; કેમકે આડાંઅવળાં વધી ગયેલાં ઝાડોને કાપીને સરખાં કરી શકો, નકામા છોડને જડમૂળથી ઉખેડી શકો, સારા રોપાને પોષણ આપી શકો અને પ્રયુક્તિથી જુદા જુદા ઝાડની કલમો બાંધીને તેમાંથી કાંઇક ખાસ નવીજ જાતનાં ફળફૂલો પેદા કરી શકો. તમે વીજળી જેવા છો, કેમકે તમારા જરાક આંચકાથી પણ બીજાઓમાં ઝમઝમાટી લાવી શકો, બધી બાબતોમાં પ્રવેશ કરી શકો અને અજાણતાં પણ તમારી અસર સૌને લાગ્યા કરે એવું છે. તમે લોહચુંબક જેવા છો, કેમકે સ્વાભાવિક રીતેજ સૌ તમારી તરફ ખેંચાયા કરે છે, એટલે બહુજ સહેલાઇથી તેઓની ઉપર તમે તમારી ધારેલી અસર કરી શકો તેમ છો. તમે આંબાના ઝાડ જેવા છો, કેમકે તમારામાં ઘણાંએ પક્ષીઓ રહી શકે, ઘણાએ જણને તમારો છાંયો આપી શકો અને ઘણાંએ કીમતી ફળો આપી શકો. તમે સૂરજ જેવા છો, કેમકે દૂર રહીને પણ બીજાઓની ઉપર તમે અસર કરી શકો, અજવાળું આપી શકો અને ઘણીએ બગડેલી વસ્તુઓને સુધારી શકો. તમે દેવ જેવા છો, કારણ કે આ ભવમાં અથવા આગલા ભવમાં તપ કરીને તમે ઈશ્વરને રાજી કરેલા છે. તેથીજ ખુશી થ-

ઇને ઈશ્વરે પોતાનું ઐશ્વર્ય તમને આપેલું છે અને જે ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય છે, તેજ મનુષ્યમાં દેવપણું છે, માટે જો તમે ધારો તો સંસારમાં સ્વર્ગ બનાવી શકો તેમ છો. આ ઉપમાઓ કાંઇ અમે તમને નથી આપતા; પણ ઈશ્વરી ઐશ્વર્યને આપીએ છીએ અને એમાં કાંઇ ખોટું પણ નથી. માત્ર જે ખોટું છે તે એજ કે, આવું અમૂલ્ય ઐશ્વર્ય તમારી પાસે છે, છતાં પણ તેનો લાભ તમે લેતા નથી. આવું અલૌકિક ઐશ્વર્ય તમારામાં છે, છતાં પણ તમે તમારી જિંદગીની સાર્થકતા કરી લેતા નથી અને આવું મહાન ઐશ્વર્ય તમારા કબજામાં છતાં તેને અંધારામાં નાખી મૂકો છો અને કંગાલ જેવા થઇને ફરો છો, એજ ખોટું છે, એજ શરમભર્યું છે, એજ નાલાયકી છે અને એજ પાપ છે. માટે ભાઇ! મહાન ઈશ્વરે કૃપા કરીને તમોને જે પોતાનું ઐશ્વર્ય આપેલું છે, તે ઐશ્વર્ય જીવોના કલ્યાણનાં કામોમાં વાપરો, તે ઐશ્વર્યને સંસારમાં સ્વર્ગ લાવવાના ઉપાયમાં વાપરો અને તે ઐશ્વર્યને તમારી પોતાની તથા બીજાઓની જિંદગી સુધારવાનાં કામોમાં વાપરો, તોજ એ બધી ઉપમાઓ તમને ઘટી શકે. જો તમારી પાસે રહેલા ઐશ્વર્યને તમે ન વાપરો અને છતાં સાધનોએ કાંઇપણ સારાં કામો કર્યા વિના નમાલાપણામાંજ ફોગટ જિંદગી ગુમાવી નાખો, તો પછી તમારામાં ને હલકા માણસોમાં ફેર શું? જો તમે તમારી પાસે રહેલા ઐશ્વર્યને ન વાપરો તો બીજાઓ કરતાં કોઇ પણ રીતે તમે મોટા નથી અને તમારામાં કાંઈ પણ આવી પડયું નથી. અમે કાંઈ તમને માન આપતા નથી પણ તમારી પાસે રહેલા ઈશ્વરી ઐશ્વર્યને માન આપીએ છીએ. માટે શેઠ! અત્યાર સુધી ધન સાચવી રાખવાનાં દુઃખ તો તમે ઘણુંએ જોયાં પણ હવે જરા માલ ફેંકવાની મજા તો જુઓ! એ મજા બહુજ અનુભવવા લાયક છે ને એમાંથી તો ધારીએ એવાં શુભ કામ થઇ જાય તેમ છે. અત્યાર સુધી ધન મેળવવા સારુ તથા સાચવવા સારુ ભાઇઓ ભાઇઓમાં લડ્યા, બાયડીને વારેવારે રોવરાવી, ભાગિયાઓ સાથે વાંધા કર્યા, ઘરાકો સાથે ઘાલમેલ કરી, કોઇ કોઇ પ્રસંગે હકદારના હક ડુબાવ્યા, ગરીબ નોકરોના બાર વગાડયા, સગાંઓમાં અળખામણા થયા, ન કરવો જોઇએ ત્યાં પણ લોભ કર્યો, ન માનવી જોઇએ તેની વાતો પણ માની, જેની સાથે કામ ન પાડવાં જોઇએ તેની સાથે પણ કામ પાડયાં, જે ધંધા ન કરવા જોઇએ તે ધંધા પણ કર્યા, જે શબ્દો ન બોલવા

જોઇએ તે બોલ્યા, જે ખર્ચ ન કરવું જોઇએ તે ખર્ચ પણ કર્યું, જેની ખુશામતો ન કરવી જોઇએ તેની ખુશામતો કરી, જે પીડાઓ ન ભોગવવી જોઇએ તે ભોગવી, ધન મેળવવા સારુ કોઇ બાબતમાં ધરાર અપકીર્તિ લીધી, કોઈ ઠેકાણે વગરમફતની ઉપાધિ વહોરી લીધી, કોઈ ઠેકાણે શરીર બગડે એમ કર્યું, કોઇ બાબતમાં દિલગીર થવું પડે એમ કર્યું અને ઘણીએ બાબતોમાં ઘણાએ માણસોના નિસાસા લીધા. અત્યાર સુધીમાં એ બધું તમે કરી જોયું અને એનાં દુઃખો અગાઉ ભોગવ્યાં, હજી ભોગવો છો અને હવે પછી પણ ભોગવશો. પણ હવે જરા ધન ખરચવાનો આનંદ તો જુઓ. એ લહાવા હજી સુધી તમે લીધા નથી એટલે એની ખરી ખૂબી તમે જાણતા નથી, પણ જો એ લહાવા લો તો તમને એમજ લાગી જાય કે, જે ખરો આનંદ છે, તે તો માલ ફેંકવામાંજ છે. જિંદગીની જે ખરી સાર્થકતા છે, તે તો જગતના સૌ જીવો ઉપરના પ્રેમમાંજ છે. આ દુનિયામાં જો કાંઇ મેળવવા જેવું હોય તો તે માત્ર પુણ્યજ છે. મરી ગયા પછી આપણા જીવને કામ લાગી શકે એવી જો કોઇ વસ્તુ આ જગતમાં હોય, તો તે ભલાં કામોનો આત્મિક દિલાસોજ છે. સહેલાઈથી ને જલદીથી આપણું કલ્યાણ થઇ શકે એવી જો કોઈ વસ્તુ આ જગતમાં હોય તો તે ગરીબોના આશીર્વાદજ છે. આપણી જિંદગીની જે મધુરતા છે, તે કર્તવ્યમાંજ છે. દુનિયામાં જે મોટામાં મોટા મહાત્માઓ થાય છે, તે સૌએ પોતપોતાનાં આચરણોથી એજ વાત સાબિત કરેલી છે કે, પોતાના બંધુઓને અર્થે બની શકે તેટલો વધારે ત્યાગ કરવામાંજ વધારે સુખ છે અને એમાંજ સાત્ત્વિક આનંદ રહેલો છે.

૭૫–અસલના આપણા બાપદાદાઓનો સિદ્ધાંત પણ એજ હતો

જેટલું અમે ભોગવ્યું એટલું અમે કમાયા. એ પછી તેઓનું બીજું વચન એ હતું કે, અમે જેટલું દાન કર્યું એટલું અમારી પાસે છે. કારણ કે આ જિંદગીમાં અથવા મૂઆ પછી એ દાન કામ આવશે. તેઓનું ત્રીજું વચન એ હતું કે, જે ધન અમે અહીં સંઘરી રાખ્યું તે ધન અમે ખોયું. કારણ કે મરી ગયા પછી અમને તે શું કામનું? પાછળથી એ ધન રહેશે કે નાશ

પામશે અને સારાં કામમાં ખરચાશે કે માઠાં કામમાં ખરચાશે એ પણ અમને ખબર નથી; એટલુંજ નહિ પણ પાછળથી એ ધન-નું ગમે તે થાય તોપણ તે અમારા હાથમાંથી તો ગયું, અમે તો એમાંથી કાંઇ સાર્થકતા કરી શકયા નહિ; માટે બંધુઓ ! આપણે સૌએ જરૂર બને તેટલી વધારે ઉદારતા રાખવી જોઇએ અને કાંઇ સ્વાર્થ રાખ્યા વિના પ્રભુપ્રીત્યર્થે ખૂબ સારાં કામ કરવાં જોઇએ. તેમાં પણ હાલમાં તો એકબીજાને મદદ કરવાની બહુજ જરૂર છે; કારણ કે એવી અરસપરસની મદદ વિનાજ આપણો દેશ પાયમાલ થઇ ગયો છે. માટે મારી ઓળખાણવાળા એક બાવાજી મહારાજ તો શ્રીમંતોને ખાસ એમજ કહે છે કે, જેને ધન ખરચતાં આવડે તેને માટે અત્યારે સ્વર્ગનાં બારણાં ઉઘાડાં છે. કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં કૌરવ–પાંડવના લશ્કરની વચ્ચે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું હતું કે, હે અર્જુન ! ભાગ્યશાળી માણસોનેજ આવું ધર્મયુદ્ધ કરવાની તક મળે છે. એટલુંજ નહિ પણ જો તું આ યુદ્ધમાં માર્યો જઈશ તો સ્વર્ગમાં જઇશ અને જો દુશ્મનોને જીતી લઇશ તો રાજ્ય ભોગવીશ. આ પ્રમાણે તને તો બે રીતે ફાયદો છે. માટે ઊઠ ને યુદ્ધ કર. શ્રીકૃષ્ણની એ શિખામણ માનીને પ્રથમથી હિંમત હારી ગયેલા અર્જુને ફરીથી હોશિયાર થઇને યુદ્ધ કર્યું, તેથી તે આ પૃથ્વીનું રાજ્ય જીત્યો અને અંતે સ્વર્ગમાં પણ જઇ શકયો. માટે જો તમે પણ પરમાર્થ કરો તો તમારે માટે પણ સ્વર્ગનાં બારણાં ઉઘાડાંજ છે. કારણ કે અત્યારે આપણો દેશ બહુ દુ:ખી છે, તેથી તેને મદદની બહુજ જરૂર છે. હાલના વખતમાં તમારાથી બની શકે તેવું તમારું ધર્મયુદ્ધ કયું ? એ ધર્મયુદ્ધ તે પરમાર્થ છે. કારણ કે ધર્મયુદ્ધનો અર્થ મહાત્માઓ એમ સમજે છે કે, પોતાનો સ્વધર્મ પાળવામાં આડી આવતી અડચણો સામે લડાઈ કરવી તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. પોતાના દેશના કલ્યાણ સારુ પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવો તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. સાધકદશામાં જિજ્ઞાસુ માણસોનાં મનમાં જે દૈવી–આસુરી સંપત્તિનું યુદ્ધ થાય છે તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. કૃપાળુ ઈશ્વરે મનુષ્યજાતને જે સ્વતંત્રતા આપેલી છે અને જે હકો આપેલા છે, તે સ્વતંત્રતા ને તે હકો મેળવવા માટે દેશકાળને અનુસરતો પુરુષાર્થ કરવો તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. ગરીબોનો બચાવ કરવા તથા પાપીઓને શિક્ષા કરવા સારુ જે જોખમો ખેડવાં તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે.

ટૂંકામાં એજ કે, ઉત્તમ હેતુ રાખીને જગતના જીવોનાં સુખ સારુ પોતે કષ્ટ સહન કરવાં અને પરમાર્થનાં કામો કરવામાંજ પોતાની જિંદગી અર્પણ કરી દેવી તેનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. જે એવું ધર્મ-યુદ્ધ કરે તેને માટે સ્વર્ગનાં બારણાં ઉઘાડાંજ છે. માટે હે શ્રીમં-તો ! તમે તમારા પૈસાથી આવું ધર્મયુદ્ધ કરી શકો તેમ છો; એટલુંજ નહિ પણ યાદ રાખજો કે, અસલના વખતમાં કદી પણ ન મળેલી એવી તમારે માટે આ બહુજ ભારે તક છે. કારણ કે અસલના વખતમાં આપણો દેશ બહુ આબાદ હતો અને આપણા લોકો બહુ સુખી હતા. વળી તેઓ બહુજ નિઃસ્પૃહી હતા, તેથી કોઇની પણ મદદ લેવા રાજી ન હતા. એટલે થોડા ધનમાં તેઓ મોટું કામ કરી શકતા ન હતા, પણ હાલમાં આપણો દેશ એટ-લો બધો પાયમાલ થઇ ગયો છે અને આપણા લોકો એટલા બધા દુઃખી થઇ ગયા છે કે, હાલના વખતમાં તમારું ત્રાંબાનું દોઢિયું પણ તેઓને મન સોનાના મૂલનું થઇ પડે છે અને માત્ર ચણા મમરાના દાનથી પણ લોકોની જિંદગી બચાવી શકાય તેમ છે. માટે જો જરાકજ વિચાર કરો તો તરતજ તમોને એમ લાગશે કે, ખરેખર અમારા હાથમાં બહુજ મોટી તક છે; છતાં પણ અમે એવા અભાગિયા છીએ કે તેનો જેવો જોઇએ તેવો લાભ લઈ શકતા નથી.

૭૬–આપણા દેશની અસલની ને હાલની સ્થિતિ

અરે, જરા જુઓ તો ખરા કે, આપણા દેશમાં એક વખત એવો પણ હતો કે જ્યારે અતિથિઓને લોકો દેવ જેવા સમજતા હતા; એટલુંજ નહિ પણ અતિથિઓને જમાડ્યા પછીજ જમવું એવો નિયમ પણ કેટલાક ગૃહસ્થો લેતા હતા. દેશમાં એટલી બધી સમૃદ્ધિ હતી અને લોકો એટલા બધા નિઃસ્પૃહી હતા કે, એવા નિયમ લીધેલા ગૃહસ્થોને પણ વખતસર અભ્યાગતો મળતા ન હતા, તેથી તેઓને ઉપવાસ કરવા પડતા હતા. આજુબાજુ શોધવા છતાં પણ કોઇ અભ્યાગત ન મળવાથી સગાળશા શેઠને સાત અપવાસ થયા હતા એ તમે ક્યાં નથી જાણતા ? એ પણ એક વખત હતો કે જ્યારે દેશમાં કોઇ ભિખારી શોધ્યો મળતો નહોતો અને હાલમાં એ પણ એક વખત છે કે જ્યારે ભિખારી-ઓનોજ સૌથી મોટો ત્રાસ થઇ પડેલો છે. ગલીએ ગલીએ ભિ-

ખારીઓ, ઘેરેઘેર ભિખારીઓ, મંદિરો પાસે ભિખારીઓ, નાતો જમતી હોય ત્યાં ભિખારીઓ, સ્ટેશન ઉપર ભિખારીઓ, બજારમાં ભિખારીઓ, હવા ખાવા કે ફરવા જઇએ ત્યાં પણ ભિખારીઓ, મેળાઓમાં ભિખારીઓ, નાટકશાળા પાસે ભિખારીઓ, ગોદીમાં ભિખારીઓ, સરકારી ઑફિસો પાસે ભિખારીઓ, ઇસ્પિતાલો પાસે ભિખારીઓ, નિશાળો પાસે ભિખારીઓ, તીર્થોમાં ભિખારીઓ અને મુડદાંને દાટવા કે બાળવા મસાણમાં જોઇએ તો ત્યાં પણ ભિખારીઓનો ત્રાસ ભોગવવો પડે છે. કારણ કે આપણા દેશમાં હાલમાં છ કરોડ ભિખારીઓ છે. એટલે કે દર પાંચ માણસે એક માણસ ભિખારી છે, તેથી અસલના વખતમાં ભિખારીઓને શોધવા સારુ સગાળશા શેઠ જેવાને નોકરો રાખવા પડતા. તેને બદલે હાલમાં ભિખારીઓને ધક્કા મારવા સારુ આપણા હાલના શ્રીમંતોને ભૈયાઓ રાખવા પડે છે. ભિખારીઓના ત્રાસમાંથી છૂટવા સારુ પોલીસની મદદ લેવી પડે છે અને ભિખારીઓના ત્રાસમાંથી છૂટવા સારુ ભીખ માગવાની મનાઇ કરનારા કાયદાઓ બાંધવાની રાજ્યોને જરૂર પડે છે. પ્રભુ ! દયા કરો, દયા કરો, અમારા દેશ ઉપર દયા કરો ! જે દેશમાં દાન લેવા માટે માણસો મળતાં નહિ તેથી યુક્તિપ્રયુક્તિ કરીને અને પગે લાગીને સ્નેહપૂર્વક ને માનપૂર્વક દાન આપવામાં આવતું, છતાં પણ તે લેવાવાળા મળતા નહિ એ પણ એક કાળ હતો અને હાલમાં અનાજની અતિશય મોંઘવારી ને ઉપરાઉપરી દુકાળ છતાં પણ એવા આફતના વખતમાં પણ દર વરસે કરોડો રૂપિયાનું અનાજ પરદેશ ચાલ્યું જાય તેથી લોકોને મમના વાંધા પડે અને ભૂખના દુઃખથીજ હજારો માણસ મરી જાય એ પણ એક કાળ છે ! ! આવી આપણા દેશની દુર્દશા છે અને આવા આપણા લોકોના માઠા હાલ છે, માટે આ અણીનો વખત છે, આ ખરેખરો વખત છે, આ આફતનો વખત છે અને આ તરી જવાનો કાં બૂડી મરવાનો વખત છે. માટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું હતું તેમ પરમાર્થનું ધર્મયુદ્ધ કરનારાઓ માટે અત્યારે સ્વર્ગનાં બારણાં ઉઘાડાં છે. માટે ભાઇઓ ! જો દિવસ ઠેકાણે હોય તો દેશના કલ્યાણને અર્થે પરમાર્થનાં કામો કરવામાં તમારું તન, મન ને ધન ખરચો, એટલે તમારે માટે સ્વર્ગનાં બારણાં ઉઘાડાંજ છે. હે પ્રભુ ! એવા દિવસો તે ક્યારે આવશે કે જ્યારે અમે અમારા

દેશના કલ્યાણુ સારુ કમર કસી હોય, જ્યારે અમે અમારા બંધુઓનાં દુઃખો દૂર કરવા સારુ જિંદગી અર્પણુ કરી દીધી હોય, જ્યારે અમે અમારું તન, મન ને ધન દેશની સેવામાં સોંપી દીધું હોય અને આ બધી વાતો અમે સમજીએ છીએ તે પ્રમાણે પાળી શકીએ એવું બળ અમારામાં ક્યારે આવશે ? ક્યારે આવશે ? અમને જરા જરા બોલતાં આવડે છે, પણુ અફસોસ છે કે તે પ્રમાણે પાળતાં આવડતું નથી. માટે હે પ્રભુ! સદ્‌વિચારો અમારા આચારમાં આવે એવી કૃપા કરો તથા પરમાર્થનું ધર્મયુદ્ધ કરીને ઉઘાડાં રહેલાં સ્વર્ગનાં બારણુંમાં અમારા બંધુઓ દાખલ થાય એવી અમારી ઉપર કૃપા કરો, કૃપા કરો, કૃપા કરો !

૭૭–છતાં સાધનોએ આપણે કાંઇ કરી શકતા નથી તેનું કારણુ

આ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, આજ દિવસ સુધી તો હું એમ સમજતો કે આપણા દેશની ઉન્નતિ કરવા સારુ આપણી પાસે ધન નથી, આપણી પાસે વખત નથી, આપણા લોકોમાં એવી જબરી અક્કલ નથી અને હાલમાં આપણા દેશમાં જેવાં જોઇએ તેવાં અનુકૂળ સાધનો નથી, તેથી આપણે પાછળ પડ્યા છીએ; પણુ હવે આ વાત સાંભળ્યા પછી તો ચોખ્ખી રીતે સમજાય છે કે, આપણા દેશનું ભલું કરી શકીએ એવાં આપણી પાસે ઘણાંએ સાધનો છે અને આપણા કરોડો ભાઈબંધોનો ઘણો વખત સાવ ફોગટ જાય છે; એટલુંજ નહિ પણુ આપણે બહુજ સહેલાઈથી, બહુજ ટૂંકા વખતમાં, બહુજ થોડા પૈસાથી અને સાવ સાદી સમજણુથી પણુ આપણું પોતાનું અને આપણા દેશનું ઘણુંએ કલ્યાણુ કરી શકીએ તેમ છીએ. આટલી બધી અનુકૂળતા છતાં આપણે કાંઇ પણુ કરી શકતા નથી એનું કારણુ શું ?

ત્યારે ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, આપણા લોકોમાં દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ નથી તેથીજ આપણે કાંઈ કરી શકતા નથી; માટે હવે તો આપણે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણુના હુકમ પ્રમાણે દુઃખ સહન કરતાં શીખવું જોઇએ.

૭૮–આપણા દેશનાં ભયંકર દુઃખો

એ સાંભળીને પારેખે કહ્યું કે, શું આપણા લોકોમાં દુઃખ ખમવાની શક્તિ નથી? મને તો એમ લાગે છે કે, આપણા લોકો જેટલું દુઃખ ભોગવે છે, તેટલું દુઃખ આખી દુનિયામાં બીજા કોઇ પણ લોકો ભોગવતા નથી. અરે જરા જુઓ તો ખરા! મરકી, કૉલેરાથી દરેક દાયકામાં કરોડો માણસો આપણા દેશમાંથી મરી જાય છે અને તે શા માટે? એટલાજ સારુ કે એવા રોગો સામે ટકી રહેવા સારુ જે જાતની સગવડો ને જ્ઞાન જોઇએ તે આપણા લોકો પાસે નથી. જેમકે એવા રોગોથી બચવા માટે સ્વચ્છતા રાખવી જોઇએ. વળી એક એક નાની ઓરડીમાં પાંચ પાંચ સાત સાત માણસો રહેતા હોય, પાસેજ ગંધાતી ગટર હોય, પહેરવાને માટે એકજ લૂગડું હોય, ખાવાને માટે જે માગેલું–ભીખેલું કે સડેલું પડેલું મળે તે ઉપરજ આધાર હોય અને દવાનું ઠેકાણું હોય નહિ, તે માણસો મરકીના ભોગ થઇ પડે તેમાં નવાઈ શું? આવીજ રીતે આપણા દેશમાં બાળ ઉંમરે રાંડેલી દસ લાખ કરતાં વધારે વિધવાઓ છે અને તેઓની જિંદગી રોવાકૂટવામાંજ જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ એવી બાળરાંડોને લીધે તેઓનાં માબાપને કેટલું દુઃખ છે અને તેઓનાં સાસરાંઓમાં કેવી લડાઈઓ થાય છે, એ ભયંકર સ્થિતિ તમે જાણો છો? જો એ દુઃખદાયક સ્થિતિ તમે જાણો તો તમોને એમજ લાગે કે, વિધવાપણાને લીધે સુકોમળ સ્ત્રીઓની છાતી ઉપર આજ દિવસ સુધીમાં જેટલો માર પડ્યો છે, તેટલો માર જો હિમાલય પહાડ ઉપર પડ્યો હોત તો ક્યારના હિમાલયના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા હોત. એટલુંજ નહિ પણ એ ટુકડાઓની ધૂળ પણ મળત નહિ અને વિધવાપણાને લીધે આપણા દેશે જે દુઃખ ભોગવેલું છે તથા હજી પણ જે દુઃખ ભોગવે છે, તે દુઃખનો જો ડુંગર બનાવ્યો હોત તો મને લાગે છે કે, મેરુ પર્વત કરતાં પણ તે વધારે મોટો થાત અને જો વિધવાઓનાં આંસુઓ સાચવવાની જુદી જગ્યા હોત, તો તેમાંથી ક્યારનો એક નવો સમુદ્ર બની શક્યો હોત. તેમ છતાં તમે કહો છો કે, આપણા લોકો દુઃખ ખમતા નથી! આ કરતાં વધારે દુઃખો બીજાં શું હોય? આપણા દેશમાં સાપ કરડવાથી દર વરસે વીસ હજારથી વધારે માણસો મરી જાય છે તથા વાઘવરૂ વગેરે જંગલી જાનવરોના

ઝપાટામાં આવીને પણ દર વરસે હજારો માણુસો મરી જાય છે. એવાં ભયંકર જાનવરોની સામે થવા માટે હથિયાર પણ તેઓથી રખાય નહિ, આ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું શું? આવીજ રીતે દુષ્કાળના વખતમાં લાખો માણુસો ભૂખે ટળવળી ટળવળીને મરી જાય છતાં દર વરસે આપણા દેશમાંથી કરોડો રૂપિયાનું અનાજ પરદેશ ચાલ્યું જાય, એ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું કયું?

આ સિવાય દુકાળિયાંઓની છાવણીઓમાં કૉલેરા વગેરે ભયંકર રોગો ચાલે છે અને સંખ્યાબંધ માણુસો કૂતરાંને મોતે મરી જાય છે; આ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું શું? આપણા દેશની તુરંગોના હેવાલ તમે જાણો છો? જેલોની અંદર લાખો કેદીઓ પડીને ઊલટા વધારે ગુનાઓ કરતાં શીખે છે, એ શું શરમાવા જેવું નથી? યાદ રાખજો કે એમાંનો ઘણો મોટો ભાગ ખાસ ગરીબાઇને લીધેજ ગુના કરનારો હોય છે, કેટલાક ગુનેગારો તો ખુલ્લી રીતે કહે છે કે, જો જેલમાં જઇએ તો ખાવાનું મળે, બહાર રહીએ તો ભૂખે મરવું પડે છે, એ સારુ જેલમાં જવા તેઓ ચાહીને ગુનાઓ કરે છે. હવે વિચાર કરો કે, માત્ર ખોરાક સારુ લોકો કેદમાં રહેવાનું પસંદ કરે એ કરતાં દેશની વધારે ખરાબી અને દુર્દશા બીજી કઇ? તેમ છતાં તમે એમ કહો છો કે, આપણા લોકોને દુઃખ ખમતાં આવડતું નથી? ત્યારે શું દુઃખનાં તે માણુસોની ઉપર ઝાડ ઊગતાં હશે કે દુઃખના તે ડુંગર થતા હશે?

૭૯–આપણા પગે લાગવાજોગ સાધુઓ!

આવીજ રીતે આપણા દેશમાં ભીખ માગનારા ને દેશની ઉપર બોજારૂપ થઇ પડેલા બાવન લાખ બાવાઓ છે અને એમાં સેંકડે નવ્વાણું ટકા કેવી અધમ દશા ભોગવે છે એ તમે જાણો છો? જો એ બધાની ભયંકર હકીકત જાણો તો તમોને ત્રાસ થયા વિના રહે નહિ. એમાંથી ઘણા લોકો વગરમફતના પોતાની મૂર્ખાઇને લીધેજ પોતાના દેહને દુઃખ દીધા કરે છે. કેટલાકો પોતાના ચેલાઓને ચીપિયાઓથી માર મારવામાંજ પોતાની બહાદુરી સમજ્યા કરે છે. કેટલાક બાવાઓ પોતાની મંડળીનાં ઊંટો ચરાવવામાં, બોજાઓ ઉપાડવામાં, બાફણું બાફવામાં, વાસણો માંજવામાં અને ચોકા કર્યા કરવામાંજ પોતાની જિંદગી ધોઇ નાખે છે.

કેટલાક બાવાઓ ધંતરમંતરમાં ને ઢોંગ–સોંગમાંજ રહી જાય છે. કેટલાક બાવાઓ ઉપરથી મોટા મોટા આડંબર રાખે પણ અંદરથી સેતાનના સંગાથી હોય છે. બાવાઓ કાંઈ પણ શુભ ઉદ્દેશ વિના ગમે તેમ ભટક્યા કરવામાંજ પોતાની જિંદગી પૂરી કરી નાખે છે. કેટલાક બાવાઓ લોકોની પાસેથી પૈસા કઢાવવા સારુ નવી નવી જાતના વહેમો વધારવામાંજ શૂરાપૂરા હોય છે. કેટલાક બાવાઓ મલિન ચીજોનો ઉપયોગ કરવામાંજ પોતાની મહત્તા સમજે છે અને ઘણા બાવાઓ ધર્મનું કાંઇ પણ રહસ્ય સમજ્યા વિના કે પૂરો વૈરાગ્ય આવ્યા વિના મૂર્ખાઓને હાથે મૂંડાઇ જવાથી દેશમાં ધૂતારાપણું ને વ્યભિચારજ વધારી રહ્યા હોય છે. કેટલાક તો બાયલાપણું અથવા ગુનો છુપાવવા માટેજ બાવા બ[illegible] ગયેલા હોય છે. અફસોસ કે, આ બધા નમૂનાઓ મહાત્માઓ ગણાય છે. તેઓની પૂજા થાય છે, તેઓને દાનદક્ષિણા અપાય છે અને અજ્ઞાન લોકોની જિંદગી ઉપર તેઓની ઘણી મોટી અસર પહોંચે છે. હવે વિચાર કરો કે, આ કરતાં મોટું દુઃખ બીજું કયું? અને તેમ છતાં તમે કહો છો કે હજી પણ દુઃખ ખમતાં આવડતું નથી!

૮૦–આપણી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ

હવે આપણા દેશની સ્ત્રીઓની કેવી માઠી દશા છે, એ જરા જુઓ. સેંકડે એક સ્ત્રી પણ હજી સુધી ભણેલી નથી. ઊંચી કેળવણી તો બાજુએ રહી, પણ શ્રીગણેશાય નમઃ એટલે કે મંગળાચરણ પણ તેઓને આવડતું નથી; ત્યારે તેઓની તરફથી બીજી વધારે મોટી આશા તો ક્યાંથીજ રાખી શકાય? જ્યાંસુધી કેળવણી વધે નહિ ત્યાંસુધી ખરેખરા જરૂરના વિચારો પણ તેઓ ક્યાંથી સમજી શકે? તેથી ભાઇ ખગોળમાં રમે છે ને બાઇ ભૂગોળમાં ભમે છે. આવી રીતે ઉન્નતિની ગાડીમાં જમણું પૈડું બહુ ઊંચું છે ને ડાબું પૈડું બહુજ નીચું છે, તેથી ગાડી ઊથલી પડે તેવી રીતે ચાલે છે અને આવી સ્થિતિમાં કેટલું સુખ હોય તે વિચારવું કાંઇ મુશ્કેલ નથી. ટૂંકામાં એજ કે આપણી બહેનોની જિંદગી બહુજ અજ્ઞાનભરેલી છે, બહુજ વહેમભરેલી છે, બહુજ રોગિષ્ટ છે, બહુજ સાંકડા વિચારની છે, બહુજ અદેખાઇવાળી છે, બહુજ નકામી ચાલી જનારી અને ઘણી જાતનાં સુખનાં

સાધનો છતાં વિના કારણ ધરાર ઊભાં કરેલાં ઘણી જાતનાં દુઃખો-માંજ તેઓની જિંદગી ચાલી જાય છે; એટલુંજ નહિ પણ હાલના જમાનાની નવી નવી વહુઓના મરડાટ, સાસુઓના જુલમો, નણંદોની નફટાઇ, જેઠાણીઓની અક્કડાઇ, દેરાણીઓનો લટકો-મટકો, ભાભીઓના મિજાજો, પાડોશણોના છણછણાટ અને ડોશીઓના રંડાપા જોવા જેવા હોય છે. એ બધું જો જરાક ધ્યાન-પૂર્વક જોઇએ તો એમાં ક્યાંય સુખનો છાંટો પણ દેખાતો નથી. તેમ છતાં તમે કહો છો કે, હજી આપણા લોકોને દુઃખ ખમતાં આવડતું નથી! જે સ્ત્રીઓ સ્વર્ગની દેવીઓ જેવી છે, જે સ્ત્રીઓ જગતમાં અમૃત ફેલાવનારી છે, જે સ્ત્રીઓના હાથમાં ભવિષ્યની પ્રજાની દોરી છે, જે સ્ત્રીઓના પ્રેમથી પુરુષોનો મોક્ષ થવાનો છે, જે સ્ત્રીઓના સૌંદર્યથી જગતમાં સૌંદર્ય ફેલાવાનું છે, જે સ્ત્રીઓ-ની ભલાઇથી જિંદગીમાં મીઠાશ આવવાની છે અને જે સ્ત્રીઓને સુખી રાખવાથી દેવતાઓ રાજી રહે છે, તે સ્ત્રીઓની આવી માઠી દશા હોય એ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું કયું?

૮૧–ઊતરતા વર્ગની દયાજનક સ્થિતિ

હવે આપણે જેને નીચ સમજીએ છીએ, જેને અડવાથી અભડાઈ જઇએ છીએ, જેનાથી દૂરના દૂર ભાગીએ છીએ અને હજારો વરસો થયાં જે લોકોને સુધારવા માટે આપણે કે આપણા વડીલોએ કંઇ પણ મહેનત લીધી નથી, પણ ઊલટો સૌ ઠેકાણેથી જેનો ચોખ્ખી રીતે તિરસ્કાર થાય છે, એવા ઢેડ, ભંગી, ચમાર, મહાર, પારિયા વગેરે અંત્યજ જાતિનાં આપણા દેશમાં સાડાચાર કરોડ માણસો છે. તે બધા લોકો બહુજ કંગાળ છે, બહુજ અજ્ઞાન છે અને બહુજ દુઃખી છે. તેમ છતાં અજાયબી તો જુઓ કે, આપણા દેશના ઉચ્ચ વર્ણના કોઇ પણ સારા માણસો તેઓની સ્થિતિ સુધારવા માટે હજી સુધી કાંઇ પણ કરતા નથી! આ શું દિલગીરીની વાત નથી? આપણો આર્યધર્મ આખી દુનિયામાં સૌથી શ્રેષ્ઠ છે એમ આપણે કહીએ છીએ, પણ અફસોસ કે બીજાઓને ઊંચે ચડાવવામાં, નિર્બળોને બળ આપવામાં, દુઃખીઓને દિલાસો દેવામાં, નીચને ઉચ્ચ કરવામાં, ગરીબોને મદદ કરવામાં, રડતાંઓનાં આંસુ લૂછવામાં, પડી ગયેલાઓને ટેકો દેવામાં અને અજ્ઞાનીઓને જ્ઞાન

આપવામાં તથા પાપીઓને પવિત્ર બનાવવામાં એ ઊંચા ધર્મનો ઉપયોગ થતો નથી, પણ તેને બદલે પડેલા ઉપર પાટુ મારવામાં આપણે ઊંચાપણું સમજીએ છીએ. કંગાળોને વધારે કંગાળ બનાવવામાંજ આપણે ઊંચાપણું સમજીએ છીએ. પાપીઓને ડામ દેવામાંજ આપણે ઊંચાપણું સમજીએ છીએ. પાપીઓને વધારે પાપ કરવાની તક આપવામાંજ આપણે આપણા ધર્મનું ઊંચાપણું સમજીએ છીએ. આપણાથી ઊતરતા અને નબળા હોય તેનો તિરસ્કાર કરવામાંજ આપણે આપણા ધર્મનું ઊંચાપણું સમજ્યા કરીએ છીએ. જગતનાં બધાં માણસો ઈશ્વરનાં બાળકો છે, માટે સૌની સાથે પ્રેમ તથા માનથી વર્તવું જોઈએ એ આપણા ધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે, તેને બદલે ભ્રાતૃભાવ તોડી નાખવામાંજ આપણે આપણા ધર્મનું ઊંચાપણું સમજ્યા કરીએ છીએ. આમ આપણે એટલા બધા નીચ બની ગયા છીએ કે, આ બધી બાબતો આપણે પાળી શકતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ આવી જાતના વિચારો સમજવા કે સાંભળવા પણ ચાહતા નથી અને જે માણસો આપણી આગળ આવી વાતો કહે, તેઓને પણ ગાળો ભાંડવામાંજ આપણે આપણા ધર્મનું ઊંચાપણું સમજ્યા કરીએ છીએ. અજ્ઞાન બૈરાંઓ કે જંગલી ગામડિયાઓ નહિ, પણ કેળવણી પામેલા ઘણાએ ભલા માણસો પણ આમજ કરે છે. કોણ જાણે શું છે કે તેઓ બધી બાબતોમાં બહુ ભલા અને ઉદાર હોય, પણ જ્યાં આ વાત આવે ત્યાં સાંકડા બની જાય છે, મોળા પડી જાય છે, ચૂપ રહી જાય છે અને 'સસ્સેકા તીન પાઉં' કરી જાય છે. અફસોસ કે એવા સારા માણસોને પણ આવા બિચારા લાચાર જીવડાઓની દયા આવતી નથી. આ શું ઓછું દુ:ખ છે? ભલે બ્રાહ્મણો ઈશ્વરનું મુખ હોય, ક્ષત્રિયો તેના બાહુ હોય, વૈશ્યો તેનું પેટ હોય અને શૂદ્રો તેના ચરણ હોય, તોપણ યાદ રાખજો કે શૂદ્રો ભગવાવાનનાજ ચરણ છે. માટે એ ચરણને નીચા સમજવાનો કે તેને દુ:ખ દેવાનો આપણને કંઇ પણ હક નથી; એટલુંજ નહિ પણ આજના વખતના લોકો કદી ઉપલી વાત ન માને અને તેને બદલે એમ માને કે, વિદ્વાનો એ દેશનું મુખ છે. બહાદુર લડવૈયાઓ એ દેશના હાથ છે, વ્યાપારીઓ, ખેડૂતો તથા કારીગરો એ દેશનું પેટ છે અને મજૂર વર્ગ એ દેશના પગ છે; માટે એ પ્રમાણે જોતાં પણ દેશના પગને નુકસાન થાય એ પણ કાંઇ જેવુંતેવું નુકસાન નથી, કારણ કે જેના ટાંટિયા ભાગી પડે તેના પણ બાર વાગી જાય

છે. આપણે આપણા દેશના અંત્યજ અને મજૂરવર્ગોને સુધારવા સારુ તેઓની મદદમાં રહેવું જોઇએ, છતાં પણ એ કાંઇ આપણે કરતા નથી, તેને બદલે ઊલટા એવા લોકોને નીચ સમજ્યા કરવામાં ને તેઓથી છેટે છેટે ભાગ્યા કરવામાંજ આપણે ધર્મ સમજ્યા કરીએ છીએ ! આ શું ઓછું દુઃખ છે?

૮૨-જીવદયાનો ખરો રસ્તો

અરે ! જરા વિચાર તો કરો કે, જો નીચ ગણાતા એ સાડાચાર કરોડ માણસો સુધરે અને તેઓ માંસાહાર તજી દે તો હમેશના કેટલા બધા જીવો મરતા બચી શકે, એ જરા ખ્યાલ તો કરો! આપણે જીવદયાની વાતો બહુ કર્યા કરીએ છીએ, પણ જેઓ જીવદયા પાળે છે તેઓની પાસેજ એ વાતો કર્યા કરીએ છીએ, પણ નીચ ગણાતા લોકો જીવદયા પાળતા નથી તેઓની પાસે ખાસ ચાહીને કોઈ દિવસ એ વાતો કરીએ છીએ ? કહો કે નહિજ. તેમજ આપણો ધર્મ બહુજ ઊંચો છે એ વાત સાચી અને એ લોકો પણ આપણાજ ધર્મવાળા છે, છતાં આપણા કોઈ પણ સારા વિદ્વાનો એ લોકોને આપણા ધર્મની ઉત્તમતા સમજાવવા જાય છે ? કહો કે નહિજ. આનું પરિણામ શું ? એનું પરિણામ એજ કે તેઓ પરધર્મમાં વટલી જાય છે અને આપણાજ ધર્મના પાછા દુશ્મનો બને છે અને આપણીજ સામે ઊભા રહી આપણાજ ધર્મની નિંદા કરે છે તથા આપણાજ બીજા બંધુઓને તેઓ વટલાંવે છે. આ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું કયું ? અને તેમ છતાં તમે કહો છો કે હજી આપણા લોકો દુઃખ ભોગવી જાણતા નથી ! !

૮૩-ગુનાઓ અટકાવવાનો ઉપાય

યાદ રાખજો કે અજ્ઞાન તથા ગરીબ લોકો વધારે ગુના કરે છે. માટે જો આપણે આપણા નીચ ગણાતા સાડાચાર કરોડ બંધુઓને સુધારી સારી સ્થિતિમાં મૂકીએ તો આપણા દેશમાંથી ઘણી જાતના ગુનાઓ ને ઘણી જાતનાં પાપો ઓછાં થઇ જાય; કારણ કે જો તુરંગોમાં જઇને જોશો તો ખબર પડશે કે, ત્યાં કાંઈ વિદ્વાનો હોતા નથી, ત્યાં કાંઈ શ્રીમંતો હોતા નથી, ત્યાં કાંઇ અમલદારો

હોતા નથી, ત્યાં કાંઇ ધર્મગુરુઓ હોતા નથી અને ત્યાં કાંઇ આગળ વધેલા માણસો હોતા નથી, પણ હલકી ગણાતી કોમોના લોકોજ ખાસ વધારે હોય છે. માટે જો આપણે એ લોકોને સુધારીએ તો ઘણી જાતનાં મોટાં પાપો થતાં અટકી શકે; એટલુંજ નહિ પણ તેથી તેઓની તથા આપણા આત્માની ઉન્નતિ થાય અને ઈશ્વર રાજી થાય, પણ અફસોસ કે એ બધું કરવું છે કોને?

૮૪–હલકા વર્ણના લોકોને સુધારવાથી થતા ફાયદા

આ સિવાય એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, નીચ ગણાતા સાડાચાર કરોડ માણસો બહુજ કંગાળ છે અને બહુજ પાછળ પડેલા છે તથા બહુજ અજ્ઞાની છે, તેથી દેશના કલ્યાણનાં કોઈપણ સારાં કામોમાં તેઓ ભાગ લઇ શકતા નથી અને જરા વિચાર તો કરો કે જે દેશમાં સાડાચાર કરોડ માણસો નકામા થઈ પડે તે દેશની દુર્દશા થાય તેમાં નવાઇ શું? જો એ સાડાચાર કરોડ માણસો રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેતાં શીખે તો દેશને કેટલો બધો ફાયદો થાય જો એ સાડાચાર કરોડ માણસો વિદ્યાહુન્નરમાં ભાગ લે તો દેશની કેટલી બધી સમૃદ્ધિ વધી જાય અને જો એ સાડાચાર કરોડ માણસો કે જેઓ તદ્દન પશુ જેવી સ્થિતિ ભોગવે છે ને તજાઈ ગયેલા છે તથા અપમાન પામેલા છે, તેઓને જો સુધારવામાં આવે, તેઓની પાસે જો નવા નવા ધંધારોજગાર કરાવવામાં આવે અને તેઓને જો અસલ ધર્મ શીખવવામાં આવે તો આપણા દેશને કેટલો બધો ફાયદો થાય! એટલુંજ નહિ પણ જો એ સાડાચાર કરોડ માણસોની મદદ આપણને મળી જાય તો આપણામાં કેટલું બધું નવું બળ આવી જાય! તેમ છતાં અફસોસ કે આટલી બધી મદદ અને આવા મોટા લાભો આપણે કારણ વિના ગુમાવી નાખીએ છીએ, એ ઓછું દુઃખ છે? અને તેમ છતાં તમે એમ કહો છો કે, હજી આપણા લોકો દુઃખ ભોગવી શકતા નથી!

આ બધું સમજાવીને હું કાંઇ એમ નથી કહેતો કે, આપણે એ લોકોની સાથે ખાવાપીવા મંડી જવું જોઇએ, પણ હું માત્ર એટલુંજ કહું છું કે, આપણે તેઓની તરફ તિરસ્કારને બદલે મીઠી નજર ફેંકતાં શીખવું જોઇએ. તેઓની દુઃખદાયક સ્થિતિ સમજવાની કોશિશ કરવી જોઇએ. તેઓનાં બાળકો માટે ઠેકાણે ઠેકાણે સ્કૂલો કાઢવી જોઇએ. મોટી ઉંમરના માણસો માટે રાત્રિની શાળાઓ

ખોલવી જોઇએ. એવા ગરીબ લોકો માટે તેઓના લત્તામાં ધર્માદા દવાખાનાંઓ ઉઘાડવાં જોઇએ. એવા ગરીબ લોકોને રહેવા માટે તંદુરસ્તી જળવાય તેવાં સસ્તા ભાડાનાં મકાનો પૂરાં પાડવાં જોઇએ. તેઓને માટે ફ્રી લાયબ્રેરીઓ ખોલવી જોઇએ. તેઓને વખતોવખત નીતિના ઉપદેશ આપવા જોઇએ અને તેઓનાં હૃદયમાં પ્રેમ જાગૃત થાય એવો ધર્મ તેઓને શીખવવો જોઇએ; એટલુંજ નહિ પણ તેઓને માટે તેઓનાથી બની શકે તેવા સહેલા સહેલા ધંધારોજગાર શીખવાની હુન્નરશાળાઓ કાઢવી જોઇએ. તેઓની હાલની અધમ સ્થિતિનું ભાન કરાવવું જોઇએ તથા સાથે સાથે એમ સમજાવવું જોઇએ કે, તમે પણ ડાહ્યા થઇ શકો તેમ છો, તમે ભલા થઈ શકો તેમ છો, તમે બહાદુર થઈ શકો તેમ છો, તમે પૈસાદાર થઇ શકો તેમ છો અને તમે મોટા પણ થઇ શકો તેમ છો; માટે એવા થવાની તજવીજ કરો. ટૂંકામાં એજ કે મનુષ્ય તરીકેની ફરજ તેઓને સમજાવવી અને એ ફરજ બજાવતાં તેઓ શીખે એમ આપણે કરવું જોઇએ અને એ ઉપાયો કરવા સારુ શ્રીમંતોએ પોતાના ધનની, વિદ્વાનોએ પોતાની વિદ્યાની, ગુણીજનોએ ગુણોની, સત્તાવાળાઓએ સત્તાની અને બીજા જે માણસોથી જે જે જાતની મદદ બની શકે તે તે જાતની મદદ કરવી જોઇએ. પણ અફસોસ કે કોઈ પણ માણસો જિગરની લાગણીથી આવાં શુભ કામો કરતા નથી, તેથી આપણા સાડાચાર કરોડ બંધુઓ પશુ જેવી સ્થિતિમાં પડયા રહેલા છે ને બહુજ દુઃખી થાય છે. છતાં પણ તમે કહો છો કે, આપણા લોકો દુઃખ ખમી શકતા નથી, ત્યારે તમારે તે હજી કેવાં દુઃખો જોઇએ છે?

૮૫–નાતજાતની આભડછેટથી થતી ખરાબી

બનાવટી આભડછેટના લફરાંઓથી આપણા હાથપગ કેટલા બધા બંધાઇ ગયા છે ને એથી આપણા દેશની કેટલી બધી ખરાબી થાય છે એ તમે જાણો છો? જો એ દુઃખો જાણો તો તમોને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. કારણ કે બધી જાતનાં સાધનો તૈયાર હોય છતાં પણ માત્ર એક કલ્પિત ખ્યાલથીજ તેનો લાભ ન લઇ શકાય એ દુઃખ શું થોડું છે? જેમકે કોઈ મેળામાં કે મેળાવડામાં ગયા હો, ત્યાં પાણી તૈયાર હોય અને આપણને તરસ લાગી હોય છતાં પણ પાણી પી શકાય નહિ, તેમજ ખાવાનું તૈયાર હોય,

પાસે પૈસા હોય અને ભૂખ લાગી હોય છતાં પણ ખાઇ શકાય નહિ, એ દુઃખ શું થોડું છે? એથી પરિણામ એ થાય છે કે, લાખો લોકોથી પરદેશ જઇ શકાતું નથી, એથી પરિણામ એ થાય છે કે ઘણી જાતની સગવડો સચવાતી નથી, તેથી શરીર સારાં રહેતાં નથી; એથી પરિણામ એ થાય છે કે બહુ કમાણીવાળા ઘણી જાતના ધંધારોજગારો કરી શકતા નથી અને એથી પરિણામ એ થાય છે કે, બહુ બુદ્ધિશાળી સારા સારા માણસોને પણ હલકી જાતનાં કામોમાં રોકાઈ રહેવું પડે છે. જેમકે રસોઇ કરવી, પાણી ભરવું, કોઇને ત્યાં આંટાફેરા ખાવા, કોઇકને કંકોત્રીઓ પહોંચાડવી વગેરે કેટલાંક સાધારણ કામો અસલના વખતમાં શૂદ્ર લોકો કરતા હતા, તેને બદલે પોલંપોલવાળી આભડછેટને લીધે એવી જાતનાં હલકાં કામો બ્રાહ્મણો કરે છે અને તેમાંજ પોતાની ઉત્તમતા સમજે છે, એ શું દિલગીરીની વાત નથી? શાસ્ત્રના શબ્દોમાં કહીએ તો બ્રહ્માના મુખમાંથી પેદા થયેલા ને દુનિયામાં સૌથી શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતા પૂર્વના સંસ્કારથીજ અલૌકિક બુદ્ધિવાળા પવિત્ર બ્રાહ્મણો ભઠિયારખાનામાંજ રોકાઈ રહે એ શું ઓછું છે? એટલુંજ નહિ પણ આભડછેટને લીધે બહુજ ટૂંકી ટૂંકી નાતોમાં પોતાના બધી જાતના વ્યવહાર ચલાવવા પડે છે, તેથી ઘણી નાતોમાં કન્યાઓની બહુજ અછત હોય છે અને ઘણી નાતોમાં વરના વાંધા હોય છે તેથી સમજુ માબાપોને પણ ફરજિયાત રીતે કજોડાં કરવાં પડે છે, કન્યાવિક્રય કરવા પડે છે, બાળલગ્ન કરવાં પડે છે, બહેન આપીને બાયડી લેવાનાં સાટાં કરવાં પડે છે, બુઢ્ઢાઓને બાળકીઓ આપવી પડે છે, એવી અડચણોને લીધે લાખો માણસોને વાંઢા રહેવું પડે છે અને ઘણી નાતોમાં ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર બૈરીઓ પરણે છે. આ બધી આભડછેટનીજ મોકાણો છે; એટલુંજ નહિ પણ આભડછેટને લીધે ઘણા લોકો સિપાઈગીરી કરી શકતા નથી, ઘણા લોકો લશ્કરી નોકરી કરી શકતા નથી અને ઘણા લોકો વહાણ ઉપરની દરિયાઇ નોકરી કરી શકતા નથી. તેથી આપણી પ્રજા બીકણ રહી જાય છે, બાયલી બની જાય છે અને દેશના ઉદ્ધાર માટે જે બહાદુરી તથા જે પુરુષાર્થ જોઈએ તે બાહાદુરી તથા તે પુરુષાર્થ વિનાની નમાલી પ્રજા થઈ જાય છે. તેથી હમેશાં ગુલામગીરીમાં સડ્યા કરવું પડે છે. આ દુઃખ શું થોડું છે? અને તેમ છતાં તમે કહો છો કે, હજી આપણા લોકો દુઃખ ભોગવી જાણતા નથી!

૮૬–સારાં કામો કરી શકે તેવાં માણસોએ હલકાં કામોમાં રોકાઇ રહેવું એ પાપ છે

આભડછેટના બચાવમાં કેટલાક લોકો કહે છે કે, એ વૈદકના નિયમો છે અને એથી આપણે ઘણી જાતના રોગોથી બચી શકીએ છીએ અને વળી એ નિયમો કાંઇ નવા નથી પણ ઋષિઓના વખતના છે. પણ આ બધા બચાવમાં મને તો સાવ પોલાણુ લાગે છે. કારણુ કે હું નજરે જોઉં છું કે, યુરોપિયનો આપણા જેવી આભડછેટ પાળતા નથી, છતાં પણ તેઓમાં પ્લેગ, કૉલેરા ને શીતળા વગેરે ચેપી રોગોથી થતાં મરણો બહુજ ઓછાં થાય છે અને આપણે આભડછેટ પાળીએ છીએ, છતાં પણ એવા ચેપી રોગોથી આપણા લોકોમાં દર વરસે હજારો ને લાખો મરણ થાય છે. તેમ છતાં એમ કહેવું કે, હાલમાં ચાલતી આભડછેટ એ વૈદકશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે છે, તો તે એક જાતનું હંબગજ છે. બેશક, એટલું ખરું કે, આભડછેટના મૂળ સિદ્ધાંતોમાં કાંઇક રહસ્ય છે, પણ હાલમાં આપણે જે રૂપમાં તેને પાળીએ છીએ તે રૂપમાં તો બહુજ મોટો ગોટાળો છે અને તેમ છતાં એ બધું સાચું છે, એમ બચાવ કર્યા કરવો એ પણ લોકોને ખાડામાં નાખવા જેવું છે. તેમજ અસલના વખતમાં હાલના જેવી આભડછેટ હતી એમ કહેવું એ પ્રાચીન ઋષિઓનું અપમાન કરવા જેવી વાત છે; કારણુ કે કોઇ પણ ઋષિ રાંધવાના કામોમાં પોતાનો વખત ગુમાવતા ન હતા, પણ તેઓને ત્યાં હમેશાં શૂદ્ર લોકોજ રસોઇ બનાવવાનું કામ કરતા હતા. કારણુ કે એ વખતના મહાન સદ્‌ગુણી પવિત્ર બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયો એમ સમજતા કે, ઊંચાંમાં ઊંચાં કામો કરવા માટે અમારી જિંદગી છે. અમારે તો અમારો વખત દેશની સેવા કરવામાં, અમારા આત્માની શક્તિઓ ખીલવવામાં, ઊંચી જાતના અભ્યાસો કરવામાં, કુદરતના મહાન ભેદો સમજવામાં, અમારા બંધુઓને આનંદ આપવામાં, સંસારમાં સ્વર્ગ લાવવામાં, ઈશ્વરભજનમાં અને ટૂંકામાં એજ કે, અમારે અમારો વખત દેવતાઓની પેઠે સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવવામાં ગાળવો જોઇએ. કારણુ કે ઈશ્વરકૃપાથી રૂડા દેશમાં, ઉત્તમ કુળમાં, શુભ કાળમાં અને અનુકૂળ સાધનો વચ્ચે અમારો જન્મ થયેલો છે; એટલુંજ નહિ પણ તેની કૃપાથી અમોને અલૌકિક બુદ્ધિબળનો શુભ કામોમાં ઉપયોગ કર-

વામાં વખત ગાળવો જોઇએ; તેને બદલે જો અમે ભઠિયારખાનામાં બાફણું બાફવામાં રોકાઇ રહીએ ને એમાંજ અમારો વખત ગુમાવી નાખીએ, તો એ કરતાં અમારી વધારે નાલાયકી બીજી કઈ? કારણ કે પાણી ભરવાનું કે બાફણું બાફવાનું કામ તો કોઈ પણ માણસો કરી શકશે, પણ જગતને આગળ વધારનારાં બુદ્ધિબળનાં કામો તથા આત્માનું કલ્યાણ કરનારાં ભક્તિભાવનાં કામો કાંઈ બધા લોકો કરી શકશે નહિ. માટે એવાં ઈશ્વરનાં વહાલાં કામો છોડીને બાફણું બાફવાના કામમાં રોકાઇ રહેવું એ તો એક જાતનો મહાઅપરાધ છે. એટલુંજ નહિ પણ કોઇ મોટા જજને ઝાડુ કાઢવાનું કામ સોંપવા જેવું તથા કોઈ રાજાને ભીખ માગવાનું કામ સોંપવા જેવું એ કામ છે. આમ સમજીને વેદના વખતના બ્રાહ્મણો પોતાને હાથે રસોઇ કરવાના કામમાં રોકાઇ રહેતા નહિ, પણ તેઓ બીજાઓએ બનાવેલી તૈયાર રસોઈ જમતા હતા એ નિર્વિવાદ વાત છે અને તેમ છતાં એમ કહેવું કે, અસલના બ્રાહ્મણો હાલના જેવી અડબંગપણાની આભડછેટ પાળતા હતા એ તો એક જાતનું ઠગારાપણુંજ છે અને એ લોકોની બદનક્ષી કરવા જેવુંજ છે. માટે હવે તો આપણે એવી કલ્પિત જાળોમાંથી છૂટવાની કોશિશ કરવી જોઇએ; તેને બદલે કેટલાક દાંભિક સ્વાર્થી ગુરુઓ એ જાતનાં લફરાંઓ વધારતા જાય છે ને લોકોને વહેમમાં નાખતા જાય છે એ શું થોડું દુઃખ છે? અને તેમ છતાં તમે કહો છો કે, હજી આપણા લોકો દુઃખ ખમી જાણતા નથી!

૮૭–આપણા ગૃહસ્થાશ્રમની હાલત!

ગૃહસ્થાશ્રમ એ સૌથી મોટો આશ્રમ છે એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે ને મહાત્માઓએ માનેલું છે; કારણ કે બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ ને સંન્યાસ એ ત્રણે આશ્રમોનો આધાર ગૃહસ્થાશ્રમ ઉપર છે. એવા ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમના હાલમાં શું હાલ છે? હાલમાં ગૃહસ્થાશ્રમ છેજ ક્યાં? કારણ કે ગૃહસ્થાશ્રમનો પાયોજ એ છે કે કુટુંબનાં સૌ માણસોએ પોતાના વડીલના હાથ નીચે રહેવું જોઈએ ને તેની ઇચ્છા મુજબ ચાલવું જોઈએ. વડીલોએ ઊંચામાં ઊંચા શુભ હેતુઓ ધ્યાનમાં રાખીને પ્રભુપ્રીત્યર્થે જગતની ઉન્નતિ કરવામાંજ પોતાની જિંદગી ગાળવી જોઇએ અને એજ સંસ્કારો પોતાના

કુટુંબનાં માણુસોમાં બેસાડવા જોઇએ. કારણ કે બધી જાતના પ્રેમને જાગૃત કરવાનું મધ્યબિંદુ ગૃહસ્થાશ્રમ છે, બધી જાતના પ્રેમને ખીલવવાનું મેદાન ગૃહસ્થાશ્રમ છે અને બધી જાતના પ્રેમને પ્રેક્ટિકલ બનાવવાનું મુખ્ય સાધન ગૃહસ્થાશ્રમ છે; એટલુંજ નહિ પણ બીજા ત્રણે આશ્રમો ગૃહસ્થાશ્રમને આધારેજ રહેલા છે; માટે ગૃહસ્થાશ્રમમાં જેમ વધારે ઉત્તમતા હોય તેમ તે ઉત્તમતા સૌ ઠેકાણે વધારે વધારે પહોંચી શકે છે, તેથીજ મહાત્માઓ તથા શાસ્ત્રો ગૃહસ્થાશ્રમનો મહિમા ગાયા કરે છે. એવા ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમના હાલમાં આપણા દેશમાં શું હાલ છે? હાલમાં આપણાં ઘરો હોટેલો જેવાં બની ગયાં છે અને વિષય ભોગવવાનાં સ્થાન જેવાં બની ગયાં છે. આપણાં ઘરોમાં બાપના વિચારો જુદા, દીકરાના વિચારો જુદા, ભાઈઓના વિચારો જુદા વર–વહુ વચ્ચે મતભેદ તો હોયજ, દેરાણી–જેઠાણીના ઝઘડા તો હમેશના, નણંદભોજાઇના ભવાડા તો વંશપરંપરાના અને સાસુ–વહુની લડાઇ ન હોય એવાં ઘર તો કોઇકજ હોય છે, તેથી જેમ હોટેલમાં મળેલા જુદા જુદા મુસાફરો એકબીજાની દરકાર કરતા નથી, તેમજ આપણાં ઘરોમાં પણ કુટુંબનો દરેક માણુસ કોઇ કોઈની દરકાર કરતો નથી, પણ માત્ર જેટલો પોતાનો સ્વાર્થ સચવાતો હોય તેટલીજ તેઓને સગાઈ હોય છે. જેમકે ભાઇઓ એમ સમજે છે કે બાયડીની મારે જરૂર છે, માટે ભલે આ ઠાઠિયું ઘરમાં પડયું, એમ સમજીને પોતાના વિષયોની તૃપ્તિ સારુ તથા ખાવાપીવાની સગવડતા સારુજ બાયડીને નિભાવે છે અને બાયડીઓ પણ બીજો કાંઈ ઉપાય ન હોવાથી પરાણે પરાણે ચલાવી લે છે. ગૃહસ્થાશ્રમનું મૂળ જે સ્ત્રી અને પુરુષ તેઓનાજ આવા હાલ હોય છે, ત્યારે એવા માઠા સંસ્કારોમાંથી ઉપજેલાં તેઓનાં બાળકો તથા કુટુંબીઓના કેવા હાલ હોય એ વિચારવાનું કાંઈ મુશ્કેલ નથી. આથી પરિણામ એ થાય છે કે, બાપ જ્યારે ઘરમાં ન હોય ત્યારે દીકરો જમવા આવે છે. ભાઇઓ વખતે જમવા ટાણે ભેળા થઇ જાય તો થઇ જાય, નહિ તો પોતપોતાના ઓરડામાં બેઠા બેઠા એકબીજાની અદેખાઇના વિચારો કર્યા કરે છે; મોટો ભાઇ જાણે કે બાપના માલમાંથી હું વધારે કેમ પડાવી લઉં અને નાનો ભાઇ જાણે હું મોટા ભાઇ પાસેથી મોટો ભાગ કેમ કઢાવી લઉં! આવી જાતના વિચારોમાં ભાઇઓ રહે છે. બહેનો પોતાની ભાભીઓ સાથે નાકનું

ટીચકું ચડાવીને ફરવામાં પોતાની મોટાઈ સમજ્યા કરે છે. ભાભીઓ પોતાની નણંદોના પગ પોતાના ઘરમાંથી કાઢવામાંજ પોતાની ચતુરાઈ વાપર્યા કરે છે. સાસુઓ ધૂળ જેવી વાતમાં પણ વહુઓને વગોવ્યા કરે છે અને વહુઓ પ્રાર્થનાઓ કર્યા કરે છે કે સાસુ જલદી મરી જાય તો સારું. આવા આપણા ઘરસંસારના હાલ છે. તેથી કુટુંબનાં માણસો વચ્ચે જે અન્યોઅન્ય હેતપ્રીત હોવી જોઇએ તે હેતપ્રીત હાલમાં રહી નથી. ઘરની અંદર કુટુંબ-મંડળમાં જે સ્નેહભરેલી આધીનતા જોઇએ તે આધીનતા આજે રહી નથી. ઘર ચલાવવામાં જે પરમાર્થ જોઇએ તે હાલમાં રહ્યો નથી. ઘર ચલાવવામાં જે સહનશીલતા જોઇએ તે સહનશીલતા હાલમાં રહી નથી અને ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવવાના જે મહાન ને ઉત્તમ હેતુઓ છે, તે હેતુઓ પ્રમાણે આપણા લોક વર્તતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ હાલમાં તે હેતુઓ આપણે સમજતા પણ નથી; તેથી આપણો ઘરસંસાર સાવ બગડી ગયો છે અને એ બગડયાનું પરિણામ એ થાય છે કે, ધણીધણિયાણિને બનતું નથી, બાપ-દીકરાને બનતું નથી, સાસુ-વહુને બનતું નથી, મા-દીકરીને બનતું નથી, ભાઇઓ ભાઇઓને બનતું નથી, નણંદ-ભોજાઇને બનતું નથી, દેરાણી-જેઠાણીને બનતું નથી, વેવાઈ વેવાઇને બનતું નથી અને સ્ત્રીઓને તો એકબીજીઓની સાથે જરા પણ બનતું નથી. તેથી ધરાર ફાટે ડાચે ગમે તેમ ગાળો દેવાય છે અને તે પણ એક દહાડો નહિ કે કોઇક વખત નહિ પણ એ કજિયા તો હમેશના હોય છે અને છતાં પણ રિવાજના એટલા બધા ગુલામ, જાહેર હિંમતની એટલી બધી ખામી, પોતાની શક્તિ ઉપર એટલો બધો અણ-વિશ્વાસ અને આજુબાજુના સંજોગોને એટલા બધા આધીન થઈ ગયેલા કે જુદા થઇ શકે નહિ, તેથી હમેશાં કલેશ થયા કરે અને મનમાં મનમાં રિબાયા કરે. આ પણ કોઇક ઠેકાણે નહિ પણ સેંકડે સત્તાણું ઘરોમાં આમજ બને છે. આ શું થોડું દુઃખ છે? તેમ છતાં તમે કહો છો કે, આપણા લોકોને દુઃખ ભોગવતાં આવડતું નથી!

૮૮–આપણા દેશનાં નિરાધાર બાળકો

આપણા દેશમાં એવાં હજારો ને લાખો બાળકો છે કે જેઓને રહેવા માટે ઘર નથી, ખાવા માટે અન્ન નથી, પાણી પીવાને વાસણ

નથી, પહેરવાને લૂગડાં નથી અને જ્ઞાન મેળવવાનું એક પણ સાધન નથી; તેથી તેઓની જિંદગી ઘણીજ કંગાળ હાલતમાં, ભિખારીપણામાં અને ગુનાઓ કરવામાંજ પૂરી થાય છે. આ શું થોડું દુઃખ છે ? આ શું થોડું પાપ છે ? બાળકો એટલે શું ? બાળકો એ દેશની ભવિષ્યની આશા .છે. આપણાં બાળકો રખડે એ દેશની ભવિષ્યની આશા રખડવા જેવું છે. બાળકો એ સ્વર્ગના તારાઓ છે. માટે બાળકો રખડે એ સ્વર્ગનો પ્રકાશ ખોઇ નાખવા જેવું છે. આપણાં બાળકો એ આપણું રૂડું નસીબ છે, માટે બાળકો રખડે એ આપણું નસીબ રખડે છે. આપણાં બાળકો એ ઉન્નતિનાં પગથિયાંઓ છે, માટે આપણાં બાળકો રખડે એ આપણી ઉન્નતિની સીડીના પગથિયાં તૂટી જવા જેવું છે. આપણાં અધૂરાં રહેલાં કામો પૂરાં કરવા માટે દયાળુ પ્રભુએ આપણને બાળકો આપેલાં છે, માટે આપણાં બાળકો રખડે એ આપણાં કામો રખડાવવા જેવું છે. આપણાં બાળકો એ ઈશ્વરની કૃપા છે, માટે આપણાં બાળકો રખડે એ ઈશ્વરની કૃપા રખડાવવા જેવું છે. આપણાં બાળકો એ દેશનું કલ્યાણ છે, માટે આપણાં બાળકો રખડે એ દેશના કલ્યાણને રખડાવવા જેવું છે. આપણાં બાળકો એ આપણી મોટી મદદ છે, માટે આપણાં બાળકોને રખડવા દેવાં એ આપણને મળનારી મોટી મદદ ખોઈ નાખવા જેવું છે. આપણાં બાળકોમાં દેવતાઈ ગુણો રહેલા છે, માટે આપણાં બાળકોને રખડાવવાં એ દેવતાઈ ગુણોને રખડાવવા જેવું છે અને આપણાં બાળકો તે કાંઇ માત્ર આપણાંજ બાળકો નથી પણ એ સર્વ શક્તિમાન પવિત્ર પિતા મહાન ઈશ્વરનાં બાળકો છે. માટે આપણાં બાળકો રખડે તે ઈશ્વરથી વિમુખ થવા જેવું તથા ઈશ્વરનું અપમાન કરવા જેવું છે. માટે આટલાં બધાં પાપો ન થાય તે સારુ આપણે આપણા દેશનાં અનાથ બાળકોની સંભાળ લેવી જોઇએ. તેઓને માટે ઠેકાણે ઠેકાણે અનાથાશ્રમ ખોલવા જોઇએ અને તેઓને સારી કેળવણી મળે એમ કરવું જોઇએ. કારણ કે આજના વખતમાં ઉપરાઉપરી પડતા દુષ્કાળોને લીધે નિરાધાર છોકરાંઓના બહુ બૂરા હાલ થાય છે. દુષ્કાળ, મરકી, કોલેરા, ધરતીકંપ વગેરે આફતોને લીધે હાલના વખતમાં આપણા દેશમાં લાખો ગરીબ મરી જાય છે, તેથી તેઓનાં નાનાં નાનાં બાળકો રખડી પડે છે. આ સિવાય ગરીબાઇને લીધે, મોંઘારતને લીધે છોકરાંઓના ને

માબાપોના વિચારોમાં ફેર પડતો જાય છે તેને લીધે, યુરોપિય-નોના સહવાસથી કુટુંબસ્નેહની લાગણીઓ મોળી પડતી જાય છે તેને લીધે અને બીજી ઘણી જાતની આફતોને લીધે અને સાધ-નોની ખોટને લીધે ગરીબ માણસોને લાચારીથી પોતાનાં બચ્ચાંઓ તજી દેવાં પડે છે. એટલે હાલના વખતમાં આપણા દેશમાં અનાથ બચ્ચાંઓની સંખ્યા બહુજ વધી ગયેલી છે, પણ એને માટે કાંઈ સારાં સાધનો નથી; તેથી તેઓ ગમે ત્યાં રખડે છે, ગમે તે ધર્મમાં વટલી જાય છે, મરજી પડે તેઓને હાથે મૂંડાઇ જાય છે, લાગ મળે તેવા ગુનાઓ કરી લે છે અને આપણે ગટરોમાં ફેંકી દીધેલી એઠી પત્રાવળીઓ ચાટ્યા કરવામાંજ તેઓ પોતાની જિંદગી પૂરી કરે છે. તે છતાં હજી સુધી આપણા લોકોની આંખ ઊઘડતી નથી, તેથી છતાં સાધનોએ વિનાકારણ પ્રભુનાં બાળકો અને આપણાં ભવિષ્યનાં રત્નો રખડે છે, પણ તેઓને ઠેકાણે પાડવા તથા તેઓને સુધારવા માટે કોઈ ભગીરથ પ્રયત્નો કરતા નથી એ શું થોડું દુઃખ છે? જો કોઇ પણ ઉત્તમ લાગણીવાળા ભલા માણસો ધારે તો એ મહાન કામમાં ઘણીજ મોટી ફતેહ મેળવી શકે તેમ છે; કારણ કે હવે પરમાર્થી સજ્જનોનું આવી બાબત તરફ લક્ષ ખેંચાતું જાય છે. ઘણાએ કેળવાયલા જુવાન બંધુઓ આવી જાતનાં કામો કરવા સારુ થોડોઘણો પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવા પણ તૈયાર છે. દેશી રાજાઓ તથા નામદાર અંગ્રેજ સરકાર પણ આવાં દયાનાં કામોને ઉત્તેજન આપવા રાજી છે અને બીજા પણ આસપાસના ઘણાએ એવા સારા સંજોગો છે કે જો લાયક માણસો આ બાબત મજબૂતીથી ધ્યાન ઉપર લે, તો એ ખાતામાં મોટું કામ કરી શકે તેમ છે અને મોટું નામ તથા મોટું પુણ્ય મેળવી શકે તેમ છે. છતાં પણ અફસોસ કે જિંદગી અર્પણ કરનારા કોઇ વીરલા હીરા-ઓ નીકળતા નથી. અફસોસ કે હજી સુધી પાકા પાયા ઉપર એ બાબતમાં કાંઇ મજબૂત યોજના થયેલી નથી, અને આ શું થોડું દુઃખ છે? તેમ છતાં તમે કહો છો કે, હજી આપણા લોકો દુઃખ ખમી શકતા નથી!

૮૯–ધર્મગુરુઓના સ્વાર્થથી થતી ખરાબીઓ

પોતાના સ્વાર્થ, મોજશોખ અને વંશપરંપરા ગાદી કાયમ રહે તે સારુ જુદા જુદા પંથના ધર્મગુરુઓ કેવી કેવી યુક્તિથી

ભોળા લોકોને પોતપોતાના વાડામાં બાંધી લે છે અને એથી દેશના તથા દુનિયાના ભ્રાતૃભાવને કેવી રીતે તોડી નાખે છે, એ હકીકત તમે જાણો છો? જો એ જાણો તો તમને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિ. જેમકે હિંદુઓમાં શિવપંથી ને વિષ્ણુપંથીના ઝઘડા, ગોસાંઇઓ ને વૈરાગીઓના ઝઘડા, શંકરાચાર્ય ને સ્વામીનારાયણના ઝઘડા, આર્યસમાજ ને સનાતનધર્મના ઝઘડા, જૈનોમાં શ્વેતાંબરી ને દિગંબરીના ઝઘડા, મુસલમાનોમાં શિયા ને સુન્નીનાં હુલ્લડો અને ખ્રિસ્તીઓમાં રોમન કેથલિક તથા પ્રોટેસ્ટંટની લડાઇઓ એ કાંઇ કોઇથી અજાણ્યું નથી. આ બધા કજિયાઓ ધર્મગુરુઓના સ્વાર્થોમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. આ બધાં ખાતાંઓના મૂળ હેતુઓ એ છે કે, જેમ બને તેમ જગતમાં ભ્રાતૃભાવ વધારવો, પણ તેને બદલે પોતાના જરાક સ્વાર્થ સારુ તથા લોકો એકબીજા સાથે વધારે ખુલ્લું મન ન રાખે તે સારુ તેઓ દુનિયાને ઊંધે રસ્તે દોરી જાય છે અને ઘેટાંનાં ટોળાં ગોવાળની પાછળ ચાલ્યાં જાય તેમ કાંઇ પણ ખાસ વિચાર કર્યા વિના વંશપરંપરાની રીત પ્રમાણે માણસોનાં ટોળાંઓ તેઓની પાછળ ચાલ્યાં જાય છે ને વિનાકારણ કોઇ એકજ સાંકડાં વાડામાં પુરાઇ જાય છે, આ શું થોડું દુઃખ છે?

જો કે તેઓના વાડાઓમાં થોડોક સંપ દેખાય છે, પણ જગત સામે જોતાં તો એવા વાડાઓથી ઊલટો કુસંપજ દેખાય છે. 'શિયાળ ખેંચે સીમ ભણી ને કૂતરું ખેંચે ગામ ભણી.' એવીજ રીતે જુદા જુદા પંથો વચ્ચે તાણાતાણી થાય છે અને એ તાણાતાણીમાંથી અંતે કજિયાજ થાય છે. યાદ રાખજો કે આ બધું ધર્મગુરુઓના ખાનગી સ્વાર્થમાંથીજ થાય છે અને તેમ છતાં આપણા લોકો જરાએ ચેતતા નથી, પણ દિનપ્રતિદિન ઊલટા વધારે વધારે નવી નવી જાળોમાં બંધાતા જાય છે. એથી પરિણામ એ થાય છે કે, તેઓ પોતાની સ્વતંત્રતા ખોઇ બેસે છે, પોતાના મનને નજીવી નજીવી બાબતોમાં રોકી રાખે છે, પોતાની બુદ્ધિને આગળ વધવાના દરવાજા પોતાને હાથેજ પોતે બંધ કરે છે અને પોતાની જિંદગીને વધારેમાં વધારે ઉપયોગી બનાવવાને બદલે નમાલા બની જવામાંજ ધર્મ સમજ્યા કરે છે, આ શું થોડું દુઃખ છે? જે માણસો પોતાના દેશબંધુઓની સેવા કરી શકે તેવા, રાજ્યોમાં ઊથલપાથલ કરી શકે તેવા, હુન્નરકળાના મેદાનમાં શરત જીતી જાય તેવા અલૌકિક બુદ્ધિવાળા હોય અને સંસારમાં સ્વર્ગ લાવી શકે

તથા સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવી શકે તેવા હોય; તે માણુસો સાંકડા વિચારના સ્વાર્થી ધર્મગુરુઓના વાડામાં પુરાઈ રહે અને આપલ-પોપલિયાપણામાંજ પોતાની જિંદગી ખોઇ નાખે, એ શું થોડું દુઃખ છે? જરા વિચાર તો કરો કે, હવે ગુલામગીરીમાં બંધાઈ રહેવાનો વખત છે કે સ્વતંત્રતા મેળવવાનો વખત છે? હવે ધર્મને નામે ધતિંગો ચલાવવાનો વખત છે કે સત્ય શોધવાનો વખત છે? હવે વંશપરંપરાના પોલંપોલમાં પડ્યા રહેવાનો વખત છે કે જિંદગીના હેતુઓ સમજવાનો તથા પાળવાનો વખત છે? હવે ગાડરિયા પ્રવાહનો વખત છે કે સ્વતંત્રતાનો વખત છે? હવે નમાલા વિચારોમાં ને નજીવી બાબતોમાં પડ્યા રહેવાનો વખત છે કે નવી રોશની મેળવવાનો વખત છે? હવે મૂર્તિઓનાં રમકડાં રમાડ્યા કરવાનો વખત છે કે દેશની સેવા કરવાનો વખત છે? હવે ઉપરચોટિયા આચારવિચારોમાં પડ્યા રહેવાનો વખત છે કે કાંઈક નવીન ભભક અનુભવવાનો વખત છે? હવે સ્વાર્થી ધર્મગુરુઓને ખાતર તેઓના વાડામાં પુરાઈ રહી આપણી જિંદગી બગાડી નાખવાનો વખત છે કે જિંદગીના ઉત્તમ હેતુઓ, મનુષ્યનું સ્વતંત્રપણું તથા આત્માનું અલૌકિક બળ સમજી સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવવાનો વખત છે? આમ છતાં આપણા કરોડો બંધુઓ ધર્મગુરુઓનાં પોલાણો જાણ્યા વિના કેવી રીતે વંશપરંપરાની રીત પ્રમાણે ધર્મગુરુઓની જાળમાં બંધાઈ જાય છે અને તેથી કેવા નમાલા થઇ જાય છે એ જરા જુઓ તો ખરા! આ શું થોડું દુઃખ છે?

૯૦—આવક થોડી ને ખરચ ઝાઝું એ દુઃખ શું થોડું છે?

આપણા દેશમાં હાલમાં દરેક માણુસની દરરોજની આવક તથા વાર્ષિક આવક ઓછી થઈ ગઇ છે અને ખરચા વધી ગયા છે, તેથી બધાં માણુસોને બહુ તણાઇ મરવું પડે છે અને તેમ છતાં ખિસ્સાં ખાલી ને ભપકા ભારી રાખવા પડે છે, એ દુઃખ કાંઇ ઓછું છે? અસલના વખતમાં છત્રી, ચશ્માં, ઘડિયાળ, બટન, સાબુ વગેરે ઘણી ચીજોની જરા પણ જરૂર પડતી નહિ, પણ હાલના જમાનામાં એવી સેંકડો જાતની વસ્તુઓની લોકોએ જરૂર વધારી દીધી છે તથા ખરચ વધતા જાય છે. ખરચ વધવાનું બીજું કારણ એ છે કે અસલના લોકો જિંદગીની જરૂરિયાત તરીકે જે ચીજો

વાપરતા નહિ તેવી ચીજો જેમકે ચા, કૉફી, બીડી, પાન, સોડા, લેમન, આઇસ વગેરે ઘણી ચીજોનો ઉપયોગ વધતો જાય છે અને એ બધી ચીજો કાંઈ મફત મળતી નથી; તેમજ તે કોઇક દહાડો જોઇએ છે તેમ પણ નથી. ગરીબ લોકો પણ દિવસમાં ત્રણ ત્રણ વખત ચા પીવાના શોખીન બનતા જાય છે. આ સિવાય કપડાંનો, ધોબીનો તથા હજામતનો ખરચ હાલના જમાનામાં બહુ વધી ગયો છે. અસલના વખતમાં એક રેશમી સાડી ત્રણ પેઢી સુધી લોકો વાપરતા હતા. સાસુનું પાનેતર વહુને આપતા અને તેજ પાનેતર પાછું તેના દીકરાની વહુ પણ વાપરતી. તેને બદલે હાલમાં નાજુક બની ગયેલી સ્ત્રીઓને નવી નવી ફેશનની અનેક સાડીઓ જોઇએ છે. એક પાઘડી બે પેઢી સુધી ચાલતી તેને બદલે નવી નવી ફેશનની ને મોંઘી કિંમતની ઘણી જાતની ટોપીઓ આપણા જુવાનિયાઓને જોઇએ છે. અંગરખાને બદલે મોટી કિંમતના ડગલાઓ જોઇએ છે અને તે પણ આખી જિંદગીમાં બેત્રણજ નહિ પણ ઘણાજ જોઇએ છે, તેથી ખરચ વધતાં જાય છે. વળી હાલના વખતમાં મુસાફરીનાં સાધન બહુ સહેલાં થઇ પડવાથી મોજશોખને ખાતર અને જ્યાં ખાસ જરૂર ન હોય ત્યાં પણ ગમતને ખાતર લોકો દોડયા કરે છે. તેથી મુસાફરીનું ખરચ બહુ વધી જવાને લીધે આવક ઓછી દેખાય છે. એ સિવાય હાલના વખતમાં મોજશોખની વસ્તુઓ, નવી નવી ફેશનના દાગીનાઓ, વાસણ કૂસણો તથા બીજી નવી નવી જાતની ઘરગથ્થુ ચીજો બહુ વધી ગઈ છે અને દહાડે દહાડે આપણા લોકોનાં મન એવાં નિર્બળ થતાં જાય છે કે, એ બધી ચીજોનો ઉપયોગ કર્યા વિના આપણે રહી શકતા નથી, તેથી ખરચા વધતા જાય છે ને આવક ઘટતી જાય છે. નવી નવી ફેશનોની બાબતોમાં આપણે યુરોપિયનોનું અનુકરણ કરીએ છીએ, તેથી તેઓની મડમોની ફેશનેબલ ખરચાળ રીતો આપણામાં આવતી જાય છે. આપણી સ્ત્રીઓનાં પોલકાંઓ, નવી નવી ફેશનની ચોળીઓ, નવી નવી બાનકની સાડીઓ અને તેની કોરો, ભરવાગૂંથવાના સંચાઓ, મોઢે લગાડવાના પાઉડરો, સેંટ પોમેડમો, લટકોમટકો કરવા સારુ હાથમાં રાખવાનાં પાકીટો, રેશમી રૂમાલો, ખોટી ચાવીઓના ઝમખાઓ અને એવાંજ બીજાં ઘણી જાતનાં વધારે પડતાં નકામાં ખરચો વધતાં જાય છે ને આવક ઓછી થાય છે, એ દુઃખ શું થોડું છે?

૯૧–પરદેશી વસ્તુઓ વાપરતાં પહેલાં વિચાર કરો

આપણી આવક ઓછી થાય છે ને ખરચ વધારે થાય છે તેનું આ સિવાય બીજું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણને નવી નવી બનાવટની વસ્તુઓ વાપરવા જોઇએ છે, પણ એ ચીજો બનાવવાનું આપણને સૂઝતું નથી, તેથી ખાડામાં ઊતરતા જઇએ છીએ. કારણ કે જે લોકો નવી શોધો કરી શકે નહિ, નવી વસ્તુઓ બનાવી શકે નહિ અને એ બધી બાબતોમાં પરદેશનેજ આધારે રહે તેઓની આવક ઓછી થાયજ ને ખરચ વધારે લાગેજ એમાં નવાઇ શું? જેને હમેશનું ખરચ વધારે હોય અને આવક ઓછી હોય તેનું દેવાળું નીકળી જાય એમાં પણ નવાઇ શું? માટે જો એવું દેવાળું ન નીકળવા દેવું હોય તો આપણે નવી નવી શોધો કરવી જોઇએ, નવા ઉદ્યોગો ખીલવવા જોઇએ અને હાલના વખતમાં પ્રજાને જે જે ચીજોની જરૂર હોય તે તે ચીજો બનાવવાનાં કારખાનાંઓ કાઢવાં જોઇએ અને જો એ બધું ન બની શકે તો પરદેશી વસ્તુઓ વાપરતાં અટકવું જોઇએ. જો એ બેમાંથી કાંઇ પણ ઉપાય થાય તોજ દેવાળાંમાંથી બચી શકાય, પણ નવાઈ તો એજ છે કે, આ બધું જાણતાં છતાં પણ હજી સુધી આપણામાંથી કોઇની આંખો ઊઘડતી નથી આ શું થોડું દુઃખ છે?

૯૨–આપણા વ્યવહારમાં ચાલતી પોલો

અરે! આપણાં દુઃખોની તે કેટલીક વાતો કરું? કારણ કે જ્યાં જ્યાં નજર ફેંકીએ ત્યાં ત્યાં દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખજ દેખાય છે! આપણા સંસારવ્યવહારનાં દરેક કામોમાં કાંઇક કાંઇક પ્રપંચ કરવો પડે છે, જરાતરા ઘાલમેલ કરવી પડે છે, થોડુંઘણું જૂઠું બોલવું પડે છે અને ઘરસંસારી, ધાર્મિક, રાજદ્વારી કે ધંધારોજગારની દરેક બાબતોમાં હૃદય વેચીનેજ કામ કરવું પડે છે, એ શું થોડું દુઃખ છે? પાપવૃત્તિવાળાને આ બાબતમાં દુઃખ ન દેખાય એ જુદી વાત છે, પણ સજ્જનોને તો આવી વાતોથી બહુજ કષ્ટ થાય છે. તેમ છતાં અફસોસ કે એ કષ્ટ મટાડવા માટે તેઓથી કાંઇ બની શકતું નથી, પણ રિવાજોને આધીનજ રહેવું પડે છે; તેથી તેઓનું અંતઃકરણ ડંખ્યા કરે છે અને તેઓને વધારે દુઃખ થાય

છે. જેમકે માત્ર દોઢિયાનાં દાતણ લેવા જઇએ તો ત્યાં પણ બે ચાર મિનિટ પંચાતી કરવી પડે અને એમાં પણ વેચનારને ચાર ઝૂડી આપવી હોય છતાં બે ઝૂડી કહે અને આપણે જાણતા હોઈએ કે દોઢિયાની ચાર ઝૂડી મળે છે છતાં પણ છ ઝૂડી માગવી પડે ત્યારે અંતે ચાર ઝૂડી મળે અને એમાં જેને વધારે તાણ કરતાં આવડે તેને ફાયદો થાય અને ન બોલે તે ઠગાઈ જાય. તેથી એવી નાની નાની વાતોમાં પણ કાંઇક કાંઇક યુક્તિઓ કરવી પડે છે અને આપણને એ દાતણ ગમતાં હોય છતાં પણ એમ કહેવું પડે છે કે આ દાતણ બરોબર નથી. આપણે જે ઠેકાણે ન પૂછયું હોય અથવા ત્યાં દાતણ આના કરતાં વધારે મોંઘાં મળતાં હોય, છતાં પણ એ દાતણવાળાને કહીએ છીએ કે, પેલો દાતણવાળો સસ્તાં આપે છે ને તું મોંઘાં આપે છે. બીજે ઠેકાણે તાજાં દાતણ છે ને આ બરોબર નથી. એવી એવી યુક્તિઓ કરીએ ત્યારે દાતણની ખરીદી થાય છે! હવે વિચાર કરો કે દાતણ જેવી નાની વસ્તુ માટે પણ આટલો બધો પ્રપંચ કરવો પડે, ત્યારે બીજી મોટી બાબતોમાં કેટલું બધું વધારે તરકટ કરવું પડતું હશે, એ જરા ખ્યાલ તો કરો!

૯૩–લગ્નમાં ચાલતી પોલ

કોઈનું વેશવાળ કરવું હોય ત્યારે કેટલા બધા પ્રપંચો કરવા પડે છે ને કેવી કેવી ઊંધીચતી વાતો કરવી પડે છે એ હકીકત તમે જાણો છો? જો એ બધી પોલ જાણો તો તમોને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહેજ નહિ. એટલુંજ નહિ પણ સરળ હૃદયના સાચા માણસોને તો એમજ લાગે કે હાય હાય! લગ્ન જેવી જિંદગીની સાર્થકતાવાળી ગંભીર બાબતોમાં પણ આટલી બધી પોલ! વરવાળાને કાંઇક સમજાવવું પડે, કન્યાવાળાને એથી કાંઇક ઊંધુંજ કહેવું પડે, વર–કન્યાના જે જે દોષો આપણે જાણતા હોઇએ તે છુપાવવા પડે, બજારના માલની પેઠે પલ્લાં માટે ખેંચાતાણ કરવી પડે, દસ્તાવેજો લખવામાં કાંઇક કાંઇક બારીકીઓ રાખવી પડે, જેનું મોં જોવું પણ ન ગમતું હોય તેની ખુશામતો કરવી પડે અને પરિણામ સારું નહિ આવે એમ ખાતરી હોય છતાં પણ લગ્ન કરવાં પડે, એ શું થોડું દુઃખ છે?

૯૪–ધર્મમાં ચાલતી પોલ

આવીજ રીતે ધર્મની બાબતમાં પણ સાવ પોલ ચાલે છે અને વિનાકારણ અંતઃકરણ વેચીને વર્તવું પડે છે. જેમકે ઘણી નાતોમાં જમતી વખતે હમેશાં નાહવાનો રિવાજ છે પણ હાલના વખતમાં ઘણા જુવાનિયાઓને વારંવાર નાહવાનો ટાઇમ મળતો નથી અથવા વારંવાર નાહવાનું ફાવતું નથી તેથી વારેવારે નાહતા નથી અને તેમ છતાં પોતાની નાતવાળાઓની આગળ એવો ડોળ રાખવો પડે છે કે અમે હમેશાં બન્ને વખત નાહીએ છીએ. કેટલીક નાતોમાં અબોટિયાં પહેરીને જમવાનો રિવાજ હોય છે, પણ ઘણા જુવાનિયાઓ પોતાના ઘરમાં હમેશાં અબોટિયાં પહેરતા નથી અને તેમ છતાં તેમના ઘરનાં માણસો બીજાઓની આગળ એવો દેખાવ કરે છે કે અમે હમેશાં અબોટિયાં પહેર્યા વિના જમતાં નથી. આવીજ રીતે કેટલીક નાતોમાં એવો રિવાજ હોય છે કે, રસોઇ કરતી વખતે બીજી કોઇ ચીજોને અડી શકાતું નથી, પણ આવી રીતે વર્તતાં બહુ અગવડ ભોગવવી પડે છે, તેથી હાલના વખતની ઘણી સ્ત્રીઓ તે નિયમો પાળી શકતી નથી અને પોતાના ઘરમાં જ્યારે પોતે એકલી હોય ત્યારે ત્યારે જરૂરની વસ્તુઓને અડે છે, પણ જ્યારે બહારનું કોઇ માણસ પોતાના ઘરમાં આવે ત્યારે એવો ડોળ કરે છે કે, અમે નવેણે છીએ તેથી કોઇને અડતાં નથી. આવીજ રીતે હાલના ઊછળતા જુવાનિયાઓ પોતાની આજુબાજુના સંજોગો પ્રમાણે ચા, કૉફી, પાણી વગેરે બીજે ઠેકાણે પી લે છે તથા ભજિયાંપૂરી વગેરે બજારમાંથી લઇને ખાઇ લે છે અને તેમ છતાં તેઓને પોતાનાં સગાંવહાલાંઓ પાસે એમ જૂઠું બોલવું પડે છે કે, અમે કાંઇ ખાતાપીતા નથી. આવીજ રીતે ઘણા જુવાનિયાઓ પરદેશથી કેળવણી લેવા સારુ બહારગામની કૉલેજોમાં જાય છે અને ત્યાં વીશીઓમાં જમે છે. એ વીશીઓ કાંઈ પોતાની નાતવાળાઓની હોતી નથી, છતાં પણ બીજાં સાધનો ન હોવાથી તેઓને ત્યાં જમવું પડે છે, પણ એવી રીતે બીજી નાતવાળાઓનું જમવું તે ઘણી નાતોમાં ગેરવાજબી ગણાય છે, તેથી બી. એ. ના ને એમ. એ. ના અભ્યાસીઓને પણ પોતાની નાતવાળાઓ આગળ જૂઠું બોલવું પડે છે કે અમે કોઇનું જમતા નથી. બનાવટી આભડછેટનાં બંધનો હાલના જમાનાને અનુકૂળ

નથી, તેથી જરાક જાહેર હિંમતની ખામીને લીધે આવી જાતની એ કડે બાબતોમાં સારા માણસોને પણ વિનાકારણ જૂઠું બોલવું પડે છે અને હૃદય વેચીને કામ કરવું પડે છે. તે થોડેઘણે ઠેકાણે નહિ પણ હાલમાં દરેક બાબતમાં એવુંજ થઇ પડેલું છે. જેમકે દુનિયામાં સૌથી ઊંચો સંબંધ ગુરુશિષ્યોનો છે, છતાં તેમાં પણ આજના વખતમાં બહુજ મોટા ગોટાળા થાય છે. કારણ કે ગુરુઓ જૂના વિચારના હોય છે અને શિષ્યો નવા વિચારોમાં રમનારા હોય છે, તેથી પોતાના શુદ્ધ અંતઃકરણથી ગુરુઓની વાતો માની શકતા નથી, છતાં પણ કુટુંબના દબાણને લીધે, નાતોના રિવાજોને લીધે અને જાહેર હિંમતની ખામીને લીધે હાએ હા કરવું પડે છે; તેથી બહારથી હાએ હા કરવા છતાં પણ અંદરથી ગુરુ–ચેલાનાં મન જુદાં હોય છે અને દુનિયામાં જે સૌથી મોટામાં મોટો ગુરુ-શિષ્યનો સંબંધ છે, તેમાંજ આવી પોલ હોય, એ શું થોડું દુઃખ છે? અને તે પણ એક ઠેકાણે કે એક સંપ્રદાયમાં નહિ પણ ઠેકાણે ઠેકાણે અને દરેક સંપ્રદાયમાં એ પ્રમાણે બની ગયેલું છે, તેથીજ આપણો ધર્મ આપણને ખરેખરું બળ આપી શકતો નથી. કારણ કે ગુરુશિષ્યના મતભેદને લીધે આપણા અંતઃકરણના ઊંડાણમાં ધર્મ ઊતરી શકતો નથી, તેથી આપણે પોલંપોલમાંજ રહી જઈએ છીએ અને જે જિંદગીને સુધારનારી બાબત છે, જે આત્માનું કલ્યાણ કરનારી બાબત છે અને જે જીવને ઇશ્વર સાથે જોડનારી બાબત છે, તે બાબતમાંજ આવી પોલ હોય એ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું કયું?

૯૫–રાજદ્વારી બાબતોમાં પણ આપણે પોલં-પોલ ચલાવીએ છીએ

આવીજ રીતે રાજદ્વારી બાબતોમાં પણ આપણે સૌ પોલં-પોલજ ચલાવીએ છીએ. જેમકે કોઇ મોટા અમલદારની રાજ-નીતિ પ્રજાને ગમતી ન હોય, છતાં પણ જાહેર મેળાવડાઓમાં તે અમલદારનાં વખાણ કરવાં પડે છે, ખાનગીમાં તે અમલદારની ખુશામતો કરવી પડે છે અને તે જાય ત્યારે તેની યાદગીરી માટેના ફંડમાં આપણા શેઠિયાઓને નાણાં ભરવાં પડે છે. હવે જુઓ કે પ્રજાના હક લૂંટી લેનારા તથા સખ્તાઇથી અમલ ચલાવનારા

અમલદારો માટે કુદરતી રીતેજ કોઈ માણુસોને માનની લાગણી હોતી નથી, તેથી પાછળથી ખાનગી રીતે એ અમલદારોની વિરુદ્ધ ઘણી જાતની ટીકાઓ થાય છે અને તેમ છતાં જાહેર હિંમતની ખામીને લીધે, ધર્મના બળની ખામીને લીધે, સત્યના બળની ખામીને લીધે, બહાદુરીની ખામીને લીધે, નીતિના બળની ખામીને લીધે અને પોતાના નજીવા સ્વાર્થ સારુ બીકણુપણાને લીધે જે માણુસોનાં કામો આપણુને ખાસ વાંધાભરેલાં લાગતાં હોય તે માણુસોનાં વખાણુ કરવાં પડે છે અને તે માણુસોની યાદગીરીના ફંડમાં પૈસા ભરવા પડે છે! આવી રીતે અંતઃકરણુ વેચીને કામ કરવું પડે એ શું થોડું દુઃખ છે? છતાં પણુ અફસોસ કે, દરવરસે ઘણે ઠેકાણે આવા બનાવો બન્યા કરે છે. આથી રાજાપ્રજા વચ્ચે જેવો માનભરેલો સંબંધ રહેવો જોઈએ તેવો માનભરેલો સંબંધ રહી શકતો નથી; પણુ થોડાક અમલદારોની ભૂલોને લીધે, થોડાક અમલદારોના જોહુકમીપણાને લીધે અને થોડાક અમલદારોના મનસ્વી ફાંટાઓને લીધે રાજા તથા પ્રજા વચ્ચેના સંબંધમાં મતભેદ થાય છે અને તેમ છતાં એવો મતભેદ કરાવનારા અમલદારોને માનપાન આપવાં પડે છે, તેઓની યાદગીરીના ફંડમાં પૈસા ભરવા પડે છે અને જેણે આપણા દેશને આગળ વધતો અટકાવેલો હોય તેઓનાં પણુ પૂતળાં ઊભાં કરવાં પડે છે એ શું થોડું દુઃખ છે? હવે વિચાર કરો કે, જોહુકમી ચલાવનારા અમલદારોને માનપત્રો આપવાં તથા તેઓનાં પૂતળાં ઊભાં કરવાં એ વાજબી છે, કે રાજ્યના ભલા સારુ જાહેર હિંમતથી કાયદાની રીત પ્રમાણે એવા અમલદારોની સામે પ્રજાનો પોકાર ઉઠાવવો એ વાજબી છે? આપણે જાણીએ છીએ કે એવી રીતે પ્રજામતનો અવાજ બહાર પાડવો એજ રાજ્યના તથા પ્રજાના કલ્યાણુની વાત છે, છતાં પણુ વિનાકારણુ મનમાં આપણે ડર્યા કરીએ અને ખાનગીમાં તેઓ માટે ખરાબ બોલીએ છીએ અને જાહેરમાં તેઓને માનપત્રો આપીએ છીએ. આવી નબળાઈ આપણી પ્રજામાં આવી ગઈ છે એ શું થોડી દિલગીરી છે અને એ શું થોડું દુઃખ છે?

આવી રીતે દરેક બાબતોમાં જ્યાંત્યાં સાવ પોલજ છે અને તેથી દરેક બાબતોમાં અંતઃકરણુ વેચીને કામ કરવું પડે છે અને તે પણુ પાંચપચાસ કે હજાર બે હજાર માણુસોને નહિ પણુ આખા

દેશની બધી પ્રજાની આવી નિર્માલ્ય સ્થિતિ થઈ ગયેલી છે, છતાં પણ એવા નમાલાપણામાંથી છૂટવાના આપણે કાંઇ પણ મજબૂત ઉપાયો કરતા નથી, એ શું થોડું દુઃખ છે?

૯૬–શ્રીમંતો તે શું કરવા કાંઇ કામકાજ કરે?

આપણા દેશના લોકોમાં ઘણાં વરસો થયાં કાંઇ એવોજ ખ્યાલ બેસી ગયો છે કે પૈસાદારને તે શું ફિકર? પૈસાદાર લોકો શા માટે ભણે? જેને નોકરી ચાકરી કરવી હોય તે ભણે અને જેને પરમેશ્વરે આપ્યું તે માણસો તે શું કરવા કાંઇ કામકાજ કરે? એ તો બેઠા બેઠા ખાયપીએ ને મોજમજા કરે. આવા વિચારોને લીધે આપણા દેશનો શ્રીમંતવર્ગ બિલકુલ નકામો થઇ પડેલો છે અને તેઓનો બધો વખત પણ નકામો જાય છે. યાદ રાખજો કે જે વખત નકામો જાય, તેમાં હમેશાં કાંઇક ને કાંઇક નાનાંમોટાં પાપજ થયા કરે છે. આવા લોકો એમ વિચારતા નથી કે ઈશ્વરે અમારી ઉપર કૃપા કરીને બીજાઓના કરતાં અમોને સગવડતા આપી છે, માટે એ સગવડતાનો લાભ લઇને અમારે ખૂબ આગળ વધવું જોઇએ. એ સગવડતાનો લાભ અમારા બંધુઓને આપવો જોઇએ. કારણ કે ઈન્સાફને વખતે ઈશ્વરની હજૂરમાં ગરીબો એમ બચાવ કરી શકશે કે અમારી પાસે કાંઇ સાધનો ન હતાં, તેથી અમે કાંઈ કરી શકયા નથી, પણ શ્રીમંતોથી કાંઈ એવો બચાવ થઈ શકશે નહિ. અફસોસ કે આવી સાચી વાતો પણ હાલમાં અમોને સમજાતી નથી, તેથી અમે સંતોષને નામે એક જાતના આળસમાં પડયા રહીએ છીએ અને વધારે નકામા બનતા જઇએ છીએ. આ શું થોડું દુઃખ છે? ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય આવી રીતે નકામું ગુમાવવું એ શું થોડું પાપ છે? અને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવાની હાથમાં આવેલી તક છોડી દઇને ચોરાશી લાખના ફેરામાં પડી જવું એ શું થોડું અજ્ઞાન છે?

૯૭–દેશની સેવા નહિ કરનારા શ્રીમંતોની દશા

આપણા દેશના શ્રીમંતો બીજાઓની સેવા કરવામાં પોતાના ધનનો ઉપયોગ કરતા નથી પણ પોતાના નજીવા સ્વાર્થોમાંજ હમેશાં મચેલા રહે છે, તેથી તેઓ દહાડે દહાડે સાંકડા વિચારના

બનતા જાય છે, નમાલા બનતા જાય છે, મૂર્ખ બનતા જાય છે, બીકણુ બનતા જાય છે અને છતે ધને દરિદ્રી સ્વભાવના બનતા જાય છે. કારણુ કે જે માણુસો હમેશાં પોતાના સ્વાર્થમાંજ મચેલા રહે અને પરમાર્થ તરફ બિલકુલ લક્ષ ન આપે તે માણુસોને તેઓની પ્રકૃતિજ શિક્ષા કરે છે, તે માણુસોને તેઓનું મનજ શિક્ષા કરે છે, તે માણુસોને તેઓનો સ્વભાવજ શિક્ષા કરે છે અને તે માણુસોને તેમની આસપાસના સંજોગો તથા કુદરત પોતેજ શિક્ષા કરે છે. તેથી એવી શિક્ષા પામેલા માણુસો તેજ વિનાના, ખોટા સંતોષી, પોતાની કિંમત સમજી શકે નહિ તેવા નમાલા ને બીકણુ બની જાય છે; અને તેથી એવા શિક્ષા પામેલા માણુસો ધર્મથી તથા ઈશ્વિરથી વિમુખ થાય છે. કારણુ કે પોતે એકલા મોજમજા કરે, પોતે એકલા પોતાની તિજોરીઓ ઉઘાડીને રાજી થયા કરે, પોતે એકલા નાચપાર્ટીઓમાં મોજ કરે, પોતે એકલા નવી નવી જાતની સ્વાદિષ્ટ ચીજો જરૂર કરતાં વધારે ખાધા કરે અને પોતે એકલા 'હમ બી નવાબ ભરૂચ કે' બનીને મિજાજમાં ને મિજાજમાં ફર્યા કરે; પણુ છતાં સાધનોએ પોતાના ગરીબ બંધુઓને મદદ કરે નહિ, પોતાના દેશના કલ્યાણુની દરકાર રાખે નહિ, પોતાના પંડને સુધારવાની કાળજી રાખે નહિ, પોતાની નાતમાં સુધારા કરે નહિ, પોતાના ધંધા રોજગારને ખીલવે નહિ અને કાંઇ પણુ ઉચ્ચ હેતુ રાખ્યા વિના પાનપટ્ટીમાં, બીડી–તંબાકુમાં, ચા–કોફીમાં, વિષયો ભોગવવામાં, ઠઠ્ઠા–મશ્કરીઓ કરવામાં અને અલેલટપ્પુપણે જેમ મરજી પડે તેમ મનને રખડવા દેવામાંજ પોતાની જિંદગી ગુમાવી નાખે તેવા પોતાનું કર્તવ્ય નહિ સમજનારા માણુસોને કુદરત શિક્ષા કરે એમાં નવાઇ શું ? યાદ રાખજો કે આપણા દેશમાં કુદરતના શાપ પામેલા આવા પાંચ પચાસ માણુસો નથી. પણુ આવા કર્તવ્યભ્રષ્ટ થયેલા ને તેથી શાપ પામેલા લાખો ને કરોડો માણુસો છે અને એ બધા છતાં સાધનોએ નમાલાપણામાં પડ્યા રહે છે ને ખોટા સંતોષમાં કંગાળ જિંદગી ભોગવે છે. તેઓ કોઇના પણુ ઉપયોગમાં આવ્યા વિના કટાઇ કટાઇને મરી જાય છે અને નરકના રસ્તામાં ચાલ્યા જાય છે. આ શું થોડું દુઃખ છે ?

૯૮–પરમાર્થ કરવામાં જે ધન ન ખરચાય તે ધન કોરટોમાં લડવામાં ખરચાય છે

ઘરમાં એટલો બધો માલ પડયો હોય કે એ સાચવવાની ફિકરમાંજ ઘણી જાતની ઉપાધિઓ કરવી પડે, પેટમાં એટલો બધો માલ પડયો હોય કે એ પચાવવોજ મુશ્કેલ થઈ પડે અને તેથી ઘણી જાતનાં દરદો થાય; શરીર ઉપર દાગીના એટલા બધા હોય કે એ દાગીનાના ભારથીજ જીવ અકળાયા કરે; ઊંચી ઊંચી જાતનાં ને નવી નવી ફેશનનાં કપડાં એટલાં બધાં હોય કે એ બધાં કપડાં પહેરવાનો પોતાને તો વારોજ ન આવે, પણ એ કપડાંઓ જંતુઓજ ખાઈ જાય; તાબાનાં માણસો એટલાં બધાં હોય કે જેને પોતે ઓળખતા પણ ન હોય; મકાનો એટલાં હોય કે જે બધાં પોતે નજરે જોયાં પણ ન હોય અને બીજા ઘણી જાતના વૈભવો એટલા બધા હોય કે જે ભોગવતાં ભોગવતાં પોતેજ થાકી જતા હોય; છતાં પણ–આટલી બધી સગવડો છતાં જે માણસોને પોતાના દેશની કે પોતાના બંધુઓની સેવા કરવાનું ન સૂઝે તેઓને તેઓનું પોતાનુંજ અંતઃકરણ શિક્ષા કરે તેમાં નવાઇ શું? કારણ કે પોતાના નજીવા સ્વાર્થ સારુ તેઓ ઘણી જાતના બોજા ઉપાડે છે. જેમકે રૂપાળા દેખાવા સારુ દાગીનાના બોજા ઉપાડે છે, લોકલાજની આબરૂ સારુ નાતવરાના બોજા ઉપાડે છે, પોતાનાં વખાણ સારુ નાચ–પાર્ટીઓના ખરચના બોજા ઉપાડે છે અને પોતાના હલકી જાતના શોખ સારુ બીજા ઘણી જાતના મોટા મોટા ખરચા કરે છે; પણ દેશની સેવા કરવાનો કે પોતાના બંધુઓની સેવા કરવાનો આનંદ લેવા તેઓ ચાહતા નથી; આ શું થોડું દુઃખ છે? એ સ્વાર્થીપણાનો બદલો આપવાનું કાંઇ કુદરત ભૂલી જાય કે? નહિજ; તેથી એવાઓને ત્યાં કુટુંબમાં કલેશ થાય છે અને જે ધન સેવામાં ન ખરચાય તે ધન કોરટે લડવામાં ખરચાય છે. કારણ કે મનુષ્ય જાતનો એવોજ સ્વભાવ છે કે જો મનને કોઇ પણ સારા કામમાં રોકેલું ન રાખ્યું હોય તો તે ખરાબ બાબતમાં ઊતરી જાય છે. યાદ રાખજો કે જે માણસો જગતની સેવા કરવાના કામમાં ન લાગે, પરમાર્થનાં કામો ન કરે અને પોતાની સ્થિતિના પ્રમાણમાં તથા પોતાની આજુબાજુના સંજોગોના પ્રમાણમાં પોતાના બંધુઓનું ભલું કરવાનાં કામોમાં ન રોકાયા, તે માણ-

સોનાં મન કુદરતી રીતેજ મોજશોખ તરફ દોડી જાય છે; અને પછી એમાંથી ઘણી જાતના નજીવા સ્વાર્થો, નાનામોટા મતભેદો તથા અભિમાન થાય છે. એ બધું બહુ વધી જાય ત્યારે તે જીરવી શકાતું નથી તેમજ બીજી બાજુએ મન વાળવા માટે પરમાર્થનું સાધન પણ હોતું નથી, તેથી એવા શ્રીમંતોનાં કુટુંબોમાં અંદરઅંદર કજિયાઓજ ચાલ્યા કરે છે. એ કજિયાઓથી તેઓના જીવને શાંતિ રહેતી નથી પણ મમતમાં ને મમતમાં દહાડે દહાડે તેઓ વધારે ને વધારે ખરાબ થતા જાય છે અને અંતે એમાંથીજ નરકનો રસ્તો પકડે છે. આ બધું સેવા ન કરે તેમાંથીજ થાય છે. તેમ છતાં અફસોસ કે આપણા દેશમાં લાખો શ્રીમંતોને આ બાબત સુઝતી નથી.

૯૯-ભિખારીઓને ધંધે લગાડવા સારુ તેઓનું સંસ્થાન વસાવવું જોઇએ

હાલમાં આપણા દેશમાં હજારો નહિ, લાખો નહિ પણ કરોડો ભિખારીઓ છે. છેલ્લી વસ્તીગણતરી ઉપરથી નક્કી થયું છે કે હિંદુસ્તાનમાં છ કરોડ ભિખારીઓ છે, એટલે કે દર પાંચ માણસે એક માણસ ભિખારી છે. આ શું થોડું દુઃખ છે? જો આ પ્રમાણે ભિખારીઓ વધતા જાય તો આપણા દેશની કેવી દુર્દશા થાય અને એ ગરીબ બિચારા ભિખારીઓના પણ કેવા ભૂંડા હાલ થાય એ જરા ખ્યાલ તો કરો! શું એ ભિખારીઓ ભિખારીપણામાંજ રહેવા માટે પેદા થયા છે? શું એ ભિખારીઓ પોતાના અંતઃકરણથી ભીખનો ધંધો પસંદ કરે છે? શું એ ભિખારીઓ સુધરી શકે તેમ નથી? મારી ખાતરી છે કે જો આપણે ખરેખરા જિગરની લાગણીથી મહેનત કરીએ તો દશ વરસની અંદર છ કરોડ ભિખારીઓમાંથી પાંચ કરોડ ભિખારીઓને ભીખ માગતા અટકાવી શકીએ તેમ છીએ અને ભીખનો ધંધો છોડાવીને તેમને બીજા ધંધારોજગારમાં લઇ જઈ શકીએ તેમ છીએ. કારણ કે બધા ભિખારીઓ કાંઇ ભિખારીઓજ રહેવા ઇચ્છતા નથી, પણ ઘણા ભિખારીઓને તો કામ ન મળે તેથી લાચારીને લીધે ફરજિયાતપણે ભીખ માગવી પડે છે. માટે જો કોઇ મુક્તિફોજવાળા જનરલ બૂથ જેવો પરોપકારી સજ્જન આપણામાં નીકળે અને ભિખારીઓનું સંસ્થાન વસાવે તો થોડાં વરસોની અંદર ઘણાએ ભિખારીઓની

જિંદગી સધરી જાય અને દેશમાંથી લાખો ભિખારીઓ ઓછા થઇ જાય અને એમ કરવું એમાં કાંઈ બહુ મુશ્કેલી પણ નથી. કારણ કે આપણા દેશમાં હજી ઘણાંએ જંગલો ઉજ્જડ પડેલાં છે. તે જમીન દેશી રાજાઓ તથા નામદાર અંગ્રેજ સરકાર એવાં સંસ્થાન વસાવવા માટે થોડાંક વરસો સુધી કાંઈ પણ કર લીધા વિના મફત આપી શકે તેમ છે અને ખેતીનાં ઓજારો પૂરાં પડવા માટે શ્રીમંતો તરફથી મદદ મળી શકે તેમ છે તથા જો પ્રજા ઇચ્છે તો ભીખ માગવાની બંધી કરવાનો કાયદો સરકાર કરી શકે તેમ છે. તેથી કામ મળવા છતાં પણ જે માણસો હરામનું ખાઈને ભીખના ધંધામાં પડ્યા રહેવા ઇચ્છતા હોય ને દેશ ઉપર બોજારૂપ થઇ પડવા ઇચ્છતા હોય તેઓને પોલીસ અટકાવી શકે તેમ છે. એટલુંજ નહિ પણ આપણા દેશમાં ઘણી જાતનાં એવાં કુદરતી અનુકૂળ સાધનો છે કે ખેતીના ધંધામાં બહુ ટૂંક વખતમાં આવું ખાતું ફતેહ મેળવી શકે તેમ છે. કારણ કે વારંવાર પડતા દુષ્કાળ વખતે લાખો માણસોને દુષ્કાળનાં બાંધકામો ઉઘાડીને ખાવાનું પૂરું પાડે છે; તેમજ જો આવા ખાતાના માણસોને થોડા મહિના નામદાર સરકાર ખાવાનું પૂરું પાડવાની મહેરબાની કરે તો બહુ ટૂંક મુદ્દતમાં ચોમાસાના વખતમાં બહુ સહેલાઇથી એવાં સંસ્થાનવાળાઓ મોટી કિંમતના નવા પાકો ઉપજાવી શકે તેમ છે. એમાંથી ઘણા માણસોનું પોષણ થઇ શકે તેમ છે તથા ઘણા માણસોની જિંદગી સુધરી શકે તેમ છે. યાદ રાખજો કે આ બધી કાંઇ હવાઇ ખ્યાલોની વાતો નથી, પણ આપણી નજર આગળ થોડાં વરસોમાં એ બધું બની શકે તેમ છે. છતાં પણ અફસોસ કે હજી સુધી કોઇને એવાં કામો કરવાનું સૂઝતું નથી. એ શું થોડું દુઃખ છે?

૧૦૦–ભિખારીઓનાં છોકરાંઓને ભીખના ધંધામાં પડવા દો મા

આવાં ભિખારીઓનાં સંસ્થાન વસાવવાને હજી કદાચ વાર લાગે, તો એટલું તો હમણાંજ કરવાની જરૂર છે કે ભિખારીઓને સમજાવીને તેઓની પાસેથી તેમનાં છોકરાંઓને લઈ લેવાં જોઈએ. એ છોકરાંઓને ભીખના ધંધામાં પડવા દેવાં નહિ, પણ તેઓને જુદાં જુદાં કારખાનાંઓમાં, મિલોમાં, સ્કૂલોમાં, ઓર્ફનેજોમાં

અને હુન્નરશાળાઓમાં દાખલ કરાવવાં જોઇએ. જો આ કામ ઉપર કોઈ માણસો ખરેખરી લાગણીથી મંડી જાય તો બહુ ટૂંક વખતની અંદર એમાં ઘણીજ મોટી ફતેહ મેળવી શકે તેમ છે. કારણ કે ઘણાએ ભિખારીઓ પોતાનાં છોકરાંઓને સારે ઠેકાણે ગોઠવાયલાં જોવા ઇચ્છે છે. ઘણાએ ભિખારીઓ પોતાનાં છોકરાંઓથી કંટાળી ગયેલા હોય છે તેથી તેઓને તજી દેવા માગે છે અને ઘણાએ ભિખારીઓ પોતાનાં છોકરાંઓનાં પેટનું પૂરું કરી શકતા નથી; તેથી જો તેઓને ખાવાપીવાનું સારું ઠેકાણું મળી જાય તો તેઓ બહુ ખુશીથી પોતાનાં છોકરાંઓ આપી દે તેમ છે. એટલુંજ નહિ પણ ઈશ્વરકૃપાથી હવે આપણા દેશના શ્રીમંતો પણ જાગતા જાય છે અને વધારેમાં વધારે ઉપયોગી થઈ શકે એવાં ધર્મનાં કામો કરવાનું સમજતા જાય છે; તેથી આવાં પરમાર્થનાં ખાતાંઓને સારી રીતે મદદ મળી શકે તેમ છે. કારણ કે એવા અભાગિયાઓ તે કોણ હોય કે છતાં સાધનોએ આવું મહાપુણ્ય લેવાની તક ખોઈ નાખે? એવા કમનસીબ તે કોણ હોય કે આવા કંગાળોને મદદ કરવાને તૈયાર ન થાય? એવા હલકા ખવાસના તે કોણ હોય કે જેને નિર્દોષ બચ્ચાંઓ ઉપર પણ દયા ન આવે? અને એવા કઠોર લાગણીના તે કોણ હોય કે જેને આવાં ભલાં કામોને ટેકો આપવાનું મન ન થાય? જરૂર થાય જ. તેમાં પણ આપણા લોકો તો અતિશય દયાળુ છે અને એટલા બધા ભલમનસાઇવાળા છે કે આટલી બધી ગરીબાઇ વચ્ચે પણ દર પાંચ માણસે એક ભિખારીને મફત નિભાવે છે. ત્યારે આવાં કંગાળોનાં બાળકોને થોડો વખત નિભાવવાં એમાં શું મોટી વાત છે? ખાતરી રાખજો કે દૃઢતાથી ને જિગરની લાગણીથી કામ કરનાર સજ્જનો નીકળે તો એમાં કાંઇ પણ મોટી વાત નથી. આજથીજ એ મહાન કામમાં ફતેહ મળી શકે તેમ છે. પણ અફસોસ કે આવાં ઈશ્વરનાં વહાલાં કામો કરવાવાળા પણ કોઇ નથી, એ શું થોડું દુઃખ છે? આથી આપણી તથા આપણા દેશની શું થોડી ખરાબી થાય છે? યાદ રાખજો કે આવાં પરમાર્થી માણસોની ખામીને લીધેજ આપણું સત્યાનાશ વળતું જાય છે. માટે હવે તો આપણે એજ પ્રાર્થના કરવી જોઇએ કે, હે પ્રભુ! અમારા દેશમાં પોતાની કિંમત સમજનારાં, જાહેર હિંમતવાળાં, જિગરની લાગણીથી કામ કરનારાં, પરમાર્થમાં જિંદગી અર્પણ કરનારાં, ગરીબોનાં દુઃખે દુઃખી થનારાં

અને કાંઈ પણ સ્વાર્થ રાખ્યા વિના પ્રભુપ્રીત્યર્થે કામ કરનારાં માણસો અમારા દેશમાં, અમારી જાતમાં ને અમારા કુળમાં ઉત્પન્ન થાય તેમ કરો અને અમારામાં પણ એવું બળ આવે તેમ કરો!

૧૦૧–ભિખારીઓની દુર્દશા આપણા શ્રીમંતો ન જાણે એ શું થોડું દુઃખ છે ?

ભિખારીઓની સ્થિતિ સુધારવા માટે આપણને ખાસ તીવ્ર લાગણી થતી નથી. તેનાં ઘણાં કારણોમાં આ પણ એક મુખ્ય કારણ છે કે, ભિખારીઓની સ્થિતિ કેટલી બધી દુઃખદાયક છે તે બરાબર રીતે દયાળુ સજ્જનો જાણતા નથી; તેથી તેઓ એવી બાબતોમાં જેટલું જોઇએ તેટલું ધ્યાન આપતા નથી ને બેદરકાર રહે છે. પણ જો તેઓ જાણે કે, છ કરોડ ભિખારીઓમાંથી લાખો માણસોને પહેરવા માટે લૂગડાં નથી, રહેવા માટે ઘર નથી, ખાવા માટે અન્ન નથી, ત્યારે કાંઇ પણ જ્ઞાન મેળવવાની કે ભલાઈ કરવાની તકો તો હોયજ ક્યાંથી? જ્યાં ખાવાનાજ વાંધા ત્યાં નીતિ તો હોયજ ક્યાંથી? જ્યાં પોતાને પણ લંગોટી વાળવા માટે ફાટેલાં કપડાંનો ટુકડો પણ ન મળે ત્યાં પરમાર્થ હોયજ ક્યાંથી? જેને પોતાનેજ પાણી પીવા માટે ફૂટેલું વાસણ પણ ન હોય, તેઓની પાસે બીજાં શું સારાં સાધનો હોય કે તેઓ ભલાં કામો કરી શકે? જેઓ ભૂખના દુઃખથી અધમૂઆ થઇ ગયા હોય, તેઓ શાંતિ રાખવાનો ધર્મ કેમ પાળી શકે? જેઓ દવાની મદદ વિના તથા અન્નની મદદ વિના ભૂખે ટળવળી ટળવળીને જાહેર રસ્તાઓ ઉપર ખુલ્લી રીતે સૌના દેખતાં ટપોટપ મરી જતાં હોય, પણ તેઓને માટે કોઇને જિગરની લાગણી ન થતી હોય, તે દેશને શાપ લાગે તેમાં નવાઈ શું? દર વરસે એવા લાખો ને કરોડો માણસોના શાપથી આપણું ભૂંડું થાય તેમાં પણ નવાઇ શું? એટલુંજ નહિ પણ જો તેઓની ખરેખરી દુઃખદાયક સ્થિતિ આપણે સમજીએ તો આપણને એમજ લાગે કે, એવા દુઃખી માણસો તરફ જેઓને જરા પણ દયા આવતી નથી; તેઓ માણસો નથી પણ રાક્ષસો છે. કારણ કે જરા વિચાર તો કરો કે, એવા ગરીબ માણસોની સ્ત્રીઓના સુવાવડ વખતે શું હાલ થતા હશે? એવા ગરીબ માણસોનાં બાળકછોકરાંઓને અન્ન ન મળવાથી તેઓ કેવાં તરફડતાં હશે? આમ કોઈ

જાતનાં બીજાં સારાં સાધનો ન હોવાથી ઘણીજ મોટી સંખ્યામાં તેઓનાં બાળકો મરી જાય છે. એ જોઈને તેઓનાં માયાવાદી અજ્ઞાન માબાપોને કેટલું બધું વસમું લાગતું હશે, એ જરા ખ્યાલ તો કરો! આમ છતાં તેઓને ત્યાં વધારે બાળકો જન્મે છે અને તેનો મોટો ભાગ કમોતે નાની ઉંમરમાંજ મરી જાય છે, આ શું થોડું દુઃખ છે? આ સિવાય એવા કંગાળ લોકોમાં ઘણી જાતના રોગો થાય છે, કારણ કે તેઓને વખતસર ખાવાનું મળતું નથી, તેઓને કોઈ વખત ટાઢમાં રહેવું પડે છે, કોઈ વખત વરસાદમાં ભીંજાવું પડે છે, કોઈ વખત ચેપી રોગવાળાંઓની સોબતમાં રહેવું પડે છે અને ઘણી વખત વાસ મારતી મલિન જગ્યાઓમાં પડયું રહેવું પડે છે; એટલુંજ નહિ પણ રોગોથી બચવા માટે મનુષ્યજાતને જે જે જાતની સગવડો જોઇએ તેવી કોઇ પણ જાતની સગવડો ન હોવાથી તેઓનો મોટો ભાગ રોગી હોય છે. એટલુંજ નહિ પણ એવા લોકો બહુજ અજ્ઞાન હોય છે ને પશુ જેવી વૃત્તિમાંજ રહેનારા હોય છે, તેથી તેઓ પોતાની લાગણીઓને રોકી શકતા નથી. એટલે જ્યારે સારું ખાવાનું મળે ત્યારે ઘણુંજ વધારે ખાઇ જાય છે. તેઓ વ્યસનના ગેરફાયદા જાણતા નથી, તેથી એ બાબતોમાં પણ બહુ બેદરકાર રહે છે. એટલે જ્યારે મળી જાય ત્યારે કેટલું અફીણ ખાઇ લેવું, કેટલો ગાંજો પી લેવો કે કેટલો દારૂ પી લેવો તેની પણ કાંઈ હદ રાખતા નથી તથા કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરે વિકારોને પોતાના કાબૂમાં રાખી શકતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ અતિશય ગરીબાઇને લીધે તેઓ બળેલા સ્વભાવના ને ચીડિયા બની ગયેલા હોય છે, તેથી તેઓ વાતવાતમાં જેનીતેની સાથે લડ્યા કરે છે ને મિજાજ બગાડ્યા કરે છે. આવાં આવાં કારણોને લીધે એવા ગરીબ લોકોમાં 'કમજોર ને ગુસ્સા બોત' એવું બહુજ વધારે હોય છે. તેઓ બહુજ બીમાર હોય છે અને તેઓ બહુજ દુઃખી હોય છે. છતાં પણ બીજું તો રહ્યું પણ તેઓને વખતસર દવા પણ મળી શકતી નથી, તેથી તેઓને કેટલું બધું દુઃખ ખમવું પડે છે અને કેવા ભૂંડા હાલ થાય છે, એ જો આપણે વિચારીએ તો આપણને ત્રાસ લાગ્યા વિના રહે નહિં. તેઓની આવી ભયંકર સ્થિતિ આપણા પરમાર્થી સજ્જનો બરોબર રીતે જાણતા નથી, તેથી તેઓની એવી દુર્દશા છે. આપણા બંધુઓની આવી દુર્દશાની વાતો પણ આપણા

શ્રીમંતો ન જાણે એ શું ઓછું દુઃખ છે? એ શું આપણા દેશનાં ઓછાં કમભાગ્ય છે? પ્રભુ! પ્રભુ!

૧૦૨–ભિખારીઓથી થતી ખરાબીઓ

આપણા દેશમાં લાખો ને કરોડો ભિખારીઓ બહુજ દુઃખી છે, માટે તેઓને મદદ કરવી જોઇએ; એટલુંજ નહિ પણ તે ભિખારીઓથી જે ભયંકર ખરાબીઓ થાય છે, તે ખરાબીઓ અટકાવવાને ખાતર પણ આપણે તેઓની ઉપર દયા કરવી જોઇએ. કારણ કે ભિખારીઓને લીધેજ આપણા દેશમાં ઘણી જાતના વહેમો, રોગો અને ઘણી જાતની નીચતા ફેલાય છે અને ભિખારીઓને લીધેજ ઘણી જાતના ગુનાઓ થાય છે. કેમકે ભિખારીઓ ભીખ માગવા સિવાય બાકીના બધા વખતમાં સાવ નવરા હોય છે, તેથી તેઓનો એ ફુરસદનો વખત ગપ્પાં મારવામાં, અંદરઅંદર લડવામાં, હલકા પ્રકારના પ્રપંચો કરવામાં અને એવીજ જાતની બીજી ખરાબીઓ કરવામાંજ જાય છે. કારણ કે તેઓને જ્ઞાન, સારી સોબત અને સારાં કામો કરવાનાં સાધનો હોતાં નથી અને કંગાલિયતને લીધે આગળ વધવાની તેઓની ઇચ્છા દબાઈ ગયેલી કે મરી ગયેલી હોય છે, તેથી તેઓ એવી અધમતામાંજ પડયા રહે છે; અને તેઓ દરરોજ વધારે ને વધારે સાંકડા વિચારના, સ્વાર્થી વિચારના અને રોગી તથા કંગાલ બનતા જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ જુદા જુદા રોગવાળાઓને રહેવાની કે ખાવાપીવાની જુદી જુદી સગવડો ન હોવાથી તેઓ પોતપોતાની અંદર બહુ છૂટથી હળેભળે છે અને એકબીજાનું એઠું ખાય છે તથા શરીરના સુખાકારીના નિયમો તેઓ જાણતા નથી; તેથી ચેપીરોગવાળાઓની સાથે પણ તેઓ બહુ છૂટથી સંબંધ રાખે છે. તેઓમાં એકદમ ઘણી જાતના રોગો ફેલાઇ જાય છે અને એથીજ આપણે જોઈએ છીએ કે કૉલેરા, મરકી, શીતળા વગેરે ઘણી જાતના રોગોમાં ગરીબોનો ખાસ મરો થાય છે અને આ બધા ગરીબો હમેશાં કોઇને કોઇ રીતે બીજા માણસોના સંબંધમાં આવ્યા કરે છે. કારણ કે ભીખ માગવા સારુ ગામડાંઓમાં તથા શહેરોમાં ઘેરઘેર તેઓ ભટકયા કરે છે, તેથી સાધારણ લોકોની ઉપર તેઓની ઘણી અસર થાય છે. આથીજ ધીરે ધીરે તેઓના વહેમો, તેઓના હલકી જાતના

વિચારો, તેઓની કપોળકલ્પિત વાતો, તેઓના હલકી જાતના સ્વાર્થો, તેઓનાં શરીરની તથા મનની મલિનતા અને તેઓના ભયંકર રોગો પ્રજામાં ફેલાય છે. માટે આવું ન થાય તે સારુ આપણે ગરીબોને મદદ કરવી જોઇએ અને તેઓને દુઃખમાંથી છોડાવવા જોઇએ, તેમજ તેઓને લીધે જાણ્યે-અજાણ્યે આપણી ઉપર આવી પડતાં દુઃખોમાંથી બચવાની પણ આપણે કોશિશ કરવી જોઇએ. અફસોસ કે હજી સુધી આપણા દેશના ભલા માણસોને પણ આ વાતો જેવી જોઈએ તેવી રીતે બરોબર સૂઝતી નથી, એ દુઃખ શું થોડું છે?

૧૦૩–જુદી જુદી જાતના ભિખારીઓ માટે જુદા જુદા આશ્રમો સ્થાપવા જોઇએ

બધી જાતના ભિખારીઓ સાથે સાથે રહેવાથી ઉપર મુજબ એકબીજામાં રોગો ફેલાય છે અને એકબીજાની બૂરી અસરો એકબીજાને પહોંચે છે; એટલુંજ નહિ પણ બધા ભિખારીઓ સાથે હોવાથી તેઓની સંખ્યા એટલી બધી મોટી દેખાય છે કે, એ જોઇને તેઓને મદદ કરવાની બાબતમાં તથા સુધારવાની બાબતમાં લોકો હારી જાય છે. તેઓને એમ લાગી જાય છે કે, આમાં કાંઇ આપણી નજર પહોંચી શકે તેમ નથી. એમ ધારીને જે કાંઇક કરી શકે એવા સારા માણસો હોય તેઓ પણ કાંઈ કરતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ ઘણા માણસોની દયા કરવાની રીત પણ જુદી જુદી હોય છે. જેમકે કોઈને રક્તપિત્તિયાંઓ ઉપર દયા આવે છે, કોઇને આંધળાઓની ઉપર દયા આવે છે, કોઇને અનાથ બાળકોની દયા આવે છે, કોઇને નિરાધાર થઈ પડેલી લાચાર સ્ત્રીઓની દયા આવે છે, કોઈને ધંધા વિના રખડતા જુવાન માણસોની દયા આવે છે, કોઇને રોગીઓની દયા આવે છે અને એ સિવાયનાં બીજાં ઘણાં ભિખારીઓ તેઓને ગમતાં નથી; તેથી જે જાતની ભિખારીઓની તેઓને દયા આવતી હોય તે જાતનાં ભિખારીઓનેજ તેઓ કાંઇક મદદ કરવા ઇચ્છે છે, પણ એ સિવાયનાં બીજાં ભિખારીને તેઓ મદદ કરવા ચાહતા નથી. પણ પોતાના વિચાર મુજબના ભિખારીઓનાં ખાતાં જુદાં જુદાં ન હોવાથી અને બધા ભિખારીઓ સેળભેળ હોવાથી તેઓ મદદ કરતા અટકી પડે છે.

માટે આમ ન થાય તે સારુ દેશના બધી જાતના ભિખારીઓ સારુ દરેક મોટાં શહેરોમાં જુદા જુદા આશ્રમો બનાવવા જોઇએ. જેમકે આંધળાઓ માટેનાં ખાતાં જુદાં હોવાં જોઇએ, તેમાં દેશના બધા ભાગમાંથી આંધળા ભિખારીઓને ભેગા કરી રાખવા જોઇએ અને એ ખાતાના પેટામાં અંધ વિદ્યાર્થીઓનું ખાતું જુદું, અંધ અશક્તોનું ખાતું જુદું, કોઇ પણ જાતનાં કામકાજો કરી શકે તેવા અંધ જુવાનિયાઓનું ખાતું જુદું અને અંધ સ્ત્રીઓનું ખાતું જુદું રાખવું જોઇએ. આવીજ રીતે રક્તપિત્તિયાંઓ માટેનાં ખાતાં થવાં જોઇએ. લાંબા વખતના રોગીઓ માટે તથા અસાધ્ય રોગીઓ માટેનાં ખાતાંઓ જુદાં થવાં જોઈએ. લૂલાં-લંગડાં માટેનાં જુદાં ખાતાં થવાં જોઇએ. બહેરાં-મૂંગાં માટેના આશ્રમો થવા જોઇએ. નિરાધાર અશક્ત વૃદ્ધોને રાખવાના આશ્રમો ખોલવા જોઇએ. માબાપ વગરનાં બાળકો માટે અનાથાશ્રમો કાઢવા જોઇએ. નિરાધાર થઇ પડેલી દુઃખી વિધવાઓને મદદ કરવાને આશ્રમો સ્થાપવા જોઇએ. એ આશ્રમમાં જેઓ કામ કરી શકે તેઓને કામ આપવું જોઇએ. જેઓ પરમાર્થને અર્થે પોતાની જિંદગી ગાળવા ઇચ્છે તેઓને એવી જાતની સગવડો કરી આપવી જોઇએ. જેઓ ધર્મનું જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છે ને ભક્તિ કરવામાંજ પોતાની જિંદગી અર્પણ કરે, તેઓને એ જાતની સગવડો કરી આપવી જોઇએ. જેઓ પુનર્લગ્ન કરવા ઇચ્છે તેઓને એ જાતની સગવડો કરી આપવી જોઇએ અને જેઓથી એવું કાંઈ પણ ન બની શકે એવું હોય તેઓને મફત મદદ કરવી જોઇએ. આ સિવાય સાધારણ પ્રકારના રોગીઓ માટે જુદી જુદી જાતની ધર્માદા ઇસ્પિતાલો કાઢવી જોઇએ અને બિનરોજગાર માણસોને રોજી અપાવવા એક જુદુંજ ખાતું ખોલવું જોઇએ. જ્યાંસુધી કામ ન મળે ત્યાંસુધી બિનરોજગાર ભિખારીઓને ખાવાપીવાનું તથા સૂવાબેસવાનું પૂરું પાડવું જોઇએ. આ ખાતાંવાળાઓએ દેશના જુદા જુદા ધંધારોજગારનાં મંડળો સાથે સંબંધ રાખવો જોઇએ કે જેથી કરીને જુદાં જુદાં ખાતાંઓમાં બિનરોજગાર ભિખારીઓને ગોઠવી શકાય. જેમ કે સ્વદેશી હિલચાલને લીધે અમદાવાદમાં મિલો વધતી જાય છે, તેથી ત્યાં મજૂરોની તાણ પડે છે અને ચાર વરસ પહેલાં જે મજૂરી મળતી તે કરતાં હાલમાં દોઢી મજૂરી આપે છે તો પણ મજૂરો મળતા નથી. અમદાવાદમાં જ્યારે આ પ્રમાણે છે ત્યારે

દેશના બીજા ભાગોમાં જ્યાં સારો વરસાદ ન પડયો હોય ત્યાં લોકો ભૂખે મરે છે અને ત્યાંના મજૂરોને કામ ન મળવાથી તેઓ બિનરોજગાર થઈને રખડે છે અને પરમાર્થીઓ ઉપર અથવા રાજ્ય ઉપર બોજારૂપ થઈ પડે છે; પણ જો આવી રીતે જ્યાં મજૂરોની જરૂર હોય ત્યાં તેઓને મોકલવામાં આવે તો એથી દેશના ઉદ્યોગોને ફાયદો થાય અને તે મજૂરોને પણ ફાયદો થાય. પણ આપણા દેશના મજૂરો અજ્ઞાન હોવાથી કયે ઠેકાણે રોજી મળી શકે એમ છે તે જાણતા નથી, પણ જો કોઇ આવી પરમાર્થ મંડળી તેઓને ખરી હકીકત સમજાવે અને કામ અપાવે તો તેઓ દેશના કોઈ પણ ભાગમાં જવાને તૈયાર હોય છે. માટે બિનરોજગાર ભિખારીઓને કામ આપવાનું ખાતું ખોલવું જોઇએ. જો આવી રીતે જુદાં જુદાં ખાતાંઓ નીકળી ને ભિખારીઓના વિભાગ પડી જાય તો દરેક ખાતા માટે કામ કરનારા જુદા જુદા પરમાર્થીઓ નીકળે, કારણ કે કોઈ માણસને રક્તપિત્તિયાંઓને જોઇને ત્રાસ છૂટે છે પણ આંધળાંઓની સેવા કરવી ગમે છે; કોઈ માણસ બાયડીઓથી બીએ છે પણ બાળકોને ચાહે છે અને કોઇ માણસ રોગીઓથી ડરે છે પણ બિનરોજગારવાળાઓની સેવા કરવા તૈયાર હોય છે. આવી રીતે જુદાં જુદાં માણસોનાં જુદાં જુદાં અંગ હોય છે. માટે જો આવી રીતે ભિખારીઓના વિભાગો પાડવામાં આવે તો તેઓને પોતાને અને દેશને ઘણોજ ફાયદો થાય. કારણ કે એથી તેઓનો મોટો ભાગ ધંધો કરતાં શીખે, એથી તેઓનો મોટો ભાગ સારી ચાલચલગત રાખતાં શીખે, એથી તેઓમાંથી કેટલાક માણસો ઈશ્વર ઉપર તથા ધર્મ ઉપર પ્રેમ રાખતાં શીખે અને તેથી તેઓનો મોટો ભાગ ઘણી જાતનાં દુઃખોમાંથી તથા રોગોમાંથી છૂટે; પણ અફસોસ કે આ બધું કરવાવાળા સજ્જનો ક્યાં છે? આપણા બંધુઓની આવી માઠી સ્થિતિ હોય ને તેઓને માટે આટલું બધું કરવાનું હોય છતાં આજના સુધરેલા જમાનામાં પણ હજી સુધી તેઓને માટે હજારમા ભાગનું કામ પણ થાય નહિ એ દુઃખ શું થોડું છે?

૧૦૪–આપણા દેશમાં દારૂથી થતી ખરાબી

અસલના વખતમાં આપણા લોકો દારૂને બહુજ ખરાબ સમજતા હતા. એટલુંજ નહિ પણ જે જગ્યાએ દારૂનું ટીપું પડયું તે જ-

ણ્યાને તથા તે વાસણને પણ બાળી નાખવું જોઇએ એમ શાસ્ત્રનો હુકમ કરેલો છે. જે માણસ દારૂ પીએ તે જો એ પાપમાંથી છૂટવા ઈચ્છતો હોય તો પશ્ચાત્તાપ તરીકે સીસાને ઉકાળીને તેનો ધગધગતો રસ તેણે પી જવો જોઇએ. આવી રીતે ધર્મશાસ્ત્રમાં લખેલું છે અને તે માન્યતા ઉચ્ચ વર્ણના લોકોમાં બહુ મજબૂતીથી ઠસી ગઇ હતી; તેથી કોઇ પણ માણસ દારૂ પીતો ન હતો. માત્ર કોઈ કોઇ વામમાર્ગીઓ ધર્મક્રિયા નિમિત્તે બહુજ છુપી રીતે કવચિત્ દારૂ પીતા હતા અને તે દારૂ પણ બહુ નરમ પ્રકારનો હતો; કારણ કે તેઓને યુરોપિયનોના બ્રાન્ડી ને વિસ્કી જેવા જલદ દારૂઓ બનાવતાં આવડતું ન હતું. જયારથી અંગ્રેજ સરકારનું રાજ થયું ત્યારથીજ દારૂના વેપારને ઉત્તેજન મળવા લાગ્યું, તેથી આપણા પવિત્ર દેશમાં હિંદુમુસલમાન બન્નેને અણગમતો ધર્મભ્રષ્ટ કરનારો અપવિત્ર પરદેશી દારૂ આવવા લાગ્યો અને દારૂનાં પીઠાંઓ વધવા લાગ્યાં; તેથી આપણા વર્ગના ગરીબ લોકોમાં દરરોજ દારૂનું વ્યસન વધતું જાય છે અને પરદેશી દારૂનો ઉપયોગ પણ બહુજ વધતો જાય છે. દારૂના વેપારમાંથી સને ૧૮૭૫માં સરકારને અઠ્ઠાવન લાખ રૂપિયા મહેસૂલ ઊપજ્યું હતું. તે પછી દર વરસે એ રકમ વધતાં વધતાં અંગ્રેજ સરકારને હવે દારૂ ઉપરના કરમાંથી ચૌદ પંદર કરોડની આવક થાય છે. હવે વિચાર કરો કે દારૂ જેવી મહાન અપવિત્ર ને ખાના ખરાબી કરનાર કેફી વસ્તુનું અતિશય બૂરું વ્યસન આપણા કરોડો બંધુઓમાં દિનપ્રતિદિન વધતું જાય અને આપણા ગરીબડા દેશમાંથી આપણી ખરી કમાણીના આટલા બધા પૈસા દારૂ જેવી બૂરી ચીજ પાછળ પાણીની માફક ફોગટ ચાલ્યા જાય, એ દુઃખ શું થોડું છે ?

માત્ર એકજ વરસમાં જ્યારે આટલા બધા રૂપિયા તો સરકારની જકાતનાજ થયા ત્યારે દારૂ પાછળ લોકોએ કુલ કેટલા બધા રૂપિયા ગુમાવ્યા હશે, એ જરા ખ્યાલ તો કરો! પવિત્ર ભારતભૂમિમાં અને સદાય દારૂનો તિરસ્કાર કરનાર ઉત્તમ આર્યલોકમાં આટલું બધું દારૂનું વ્યસન ફેલાતું જાય તેમ છતાં આપણને ત્રાસ લાગે નહિ, આપણી આંખો ઊઘડે નહિ અને આપણે એના કાંઈ ઉપાય કરીએ નહિ એ દુઃખ શું થોડું છે ? હવે એ જુઓ કે જે લોકોમાં આટલો બધો દારૂ પિવાતો હોય તે દારૂડિયાના કેવા બૂરા હાલ હોય, તેનાં દુઃખો કેવાં ત્રાસદાયક હોય, તેનો

ઘરસંસાર કેવો ખરાબ હોય, તેનામાં કેટલા બધા રોગો હોય, તે લોકોમાં કેટલા બધા લડાઇટંટા હોય, તે લોકોમાં કેટલું બધું દીવાનાપણું હોય અને તે લોકોમાં કેટલા બધા આપઘાતો થતા હોય તથા એ લોકો કેટલા બધા વગરમોતે મરતા હોય એ જરા ખ્યાલ તો કરો! આટલું સમજ્યા છતાં તમે તો એમજ કહો છો કે આપણા લોકો દુઃખ ખમી જાણતા નથી!

૧૦૫—આ બધું કરવું ક્યાંથી?

હવે સવાલ એ ઊઠે છે કે આ બધું કરવું ક્યાંથી? આમ કરવું જોઇએ ને તેમ કરવું જોઇએ એમ મોઢે કહેવું બહુ સહેલું છે, પણ એ પ્રમાણે કરવું કયાંથી? કારણ કે કરી બતાવવામાં તો ઘણો વખત, ઘણા પૈસા, સારા માણસો અને બીજાં ઘણી જાતનાં અનુકૂળ સાધનો જોઇએ છે. એ બધાં જોઇતાં સાધનો આપણી પાસે કયાં છે? આ સવાલ વાજબી છે, પણ જો જરા વધારે ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરીએ તો એનો પણ ખુલાસો થઈ શકે એમ છે. કારણ કે હાલમાં આપણી આટલી બધી ગરીબાઈ વચ્ચે પણ જ્યારે આપણી મદદથી છ કરોડ ભિખારીઓ નભી શકે છે ત્યારે જો લાગણીથી કામ લેવામાં આવે તો થોડાજ વખતમાં અરધો અરધ (ત્રણ કરોડ) ભિખારીઓ ઓછા થઈ જાય; અને જો ત્રણ કરોડ માણસો કામ કરતા થઈ જાય તો તેઓની મહેનતથી દેશને કેટલો બધો ફાયદો થાય એ જરા ખ્યાલ તો કરો! યાદ રાખજો કે જ્યારે આવી રીતે સમજીને જમાનાને અનુસરતી રીતે કામ લેવામાં આવશે ત્યારે હમણાં જે માણસો એવાં કામોમાં મદદ નથી કરતા, તે લોકો પણ ખાસ ચાહીને આવાં પરમાર્થનાં ખાતાંઓમાં મદદ કરશે. એ સિવાય હાલમાં જે ધર્મશાળાઓ, જે સદાવ્રતો, જે પાંજરાપોળો અને જે મંદિરોનો ઉપયોગ થાય છે તે મટીને તેને બદલે એ બધાં ખાતાંઓ આવી જાતના પરમાર્થના ઉપયોગમાં વાપરી શકાશે. તેથી થોડી મહેનતે ઘણું કામ થઈ શકશે અને જે સદાવ્રતોનો હાલમાં તદ્દન પાખંડીઓ લાભ લઈ જાય છે તેને બદલે ખરેખરા લાચારોને એ લાભ મળી શકશે. એ સિવાય મુષ્ટિફંડ, પૈસાફંડ, તહેવારોને નિમિત્તે થતાં ફંડો અને ઘેરઘેરથી રોટલા ઉઘરાવનારી મંડળીઓ નીકળશે અને તે બધાં મંડળો પણ આવાં ખાતાંઓને બહુ મદદ કરશે. એટલે

એવાં ખાતાંઓને જરૂર જેટલી મદદ બહુ સહેલાઇથી મળી શકશે એમાં શક નથી. કારણુ કે ઈશ્વર એવો દયાળુ છે કે એવાં કામોમાં ગમે ત્યાંથી મદદ મોકલી આપે છે. યાદ રાખજો કે જે ખરેખરાં દયાનાં કામો હોય અને જે નિઃસ્વાર્થપણે પ્રભુપ્રીત્યર્થે થતાં હોય તેઓને મદદ મળ્યા વિના રહેજ નહિ. મહાત્માઓ કહે છે કે, જે દયાનાં કામો છે તે પ્રભુનાં કામો છે અને જે પ્રભુનાં કામો છે તે પ્રભુ પોતેજ અણુધારી રીતે પૂરાં કરે છે; માટે જો કામ કરવાવાળા માણુસો હોય, પ્રભુપ્રીત્યર્થે કામ કરવાનું હોય અને સાદી સમજ વાપરીને કામ લેતાં આવડતું હોય તો યાદ રાખજો કે કદી પણુ પૈસાની ખોટ પડવાની નથી.

ભાઈ! અત્યારે દરેક બાબતમાં આપણા લોકોની આવી દુર્દશા છે. આપણા કરોડો બંધુઓ અતિશય દુઃખી થાય છે છતાં પણ આપણુને હજી સુધી ખરેખરી લાગણીથી કાંઈ પણુ ભલાં કામો કરવાનું સૂઝતું નથી, એ શું થોડું દુઃખ છે? અને તેમ છતાં તમે કહો છો કે આપણા લોકો દુઃખ ખમી શકતા નથી! એ તે તમારી જોવાની આંખો કેવી? ત્યારે શું દુઃખનાં તે ઝાડ ઊગતાં હશે કે દુઃખના તે ડુંગર થતા હશે? એમ કહી એક ગંભીર નિશ્વાસ નાખી પારેખ ચૂપ રહ્યા.

૧૦૬–આપણાં ઘરની અંદરનાં દુઃખો

ત્યારે ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, ભાઇ! આ બધાં દુઃખો હું જાણું છું. એટલુંજ નહિ પણુ આ સિવાય બીજાં સેંકડો પ્રકારનાં દુઃખો છે તે પણુ હું જાણું છું. જેમકે બાયડી મૂર્ખ હોય તેથી પોતાનાં મા-બાપમાં ને પોતાનાં છોકરાંમાંજ સર્વસ્વ માની બેઠી હોય, ખરાબ રિવાજોને જડની પેઠે વળગી રહેવામાંજ ડહાપણુ સમજતી હોય અને પતિ મોટો વિદ્વાન હોય તેથી ભાતભાતના દિવ્ય સંકલ્પો-ની સૃષ્ટિમાં રમતો હોય અને वसुधैव कुटुम्बकम् એમ સમજીને એ પ્રમાણે વર્તવા ચાહતો હોય; પણુ વાતવાતમાં પેલી મૂર્ખી આડી આવ્યા કરતી હોય, એ દુઃખ શું થોડું છે? મા મરજાદી હોય તેથી તે છાંટાથી છોવાઇ જતી હોય અને દીકરો એવા વધારે પડતા વહેમોનો દુશ્મન હોય, એ દુઃખ શું ઓછું છે? બાપ સરકારી નોક-રીમાં હોય તેથી અમલદારોની ખુશામતો કરવાના સ્વભાવવાળો થઇ ગયો હોય અને દીકરો પ્રજામતની તરફેણુનો હોય તેથી રા-

જ્યની ભૂલો માટે તેની વિરુદ્ધમાં ભાષણો આપતો હોય; બાપદીકરા વચ્ચે આવું બિયાબારું હોય એ દુઃખ શું ઓછું છે ? બાપનો વેપાર પરદેશી હોય તેથી તે પરદેશી માલ ખપાવવાની કોશિશ કરતો હોય અને દીકરાએ પરદેશી માલ બોયકોટ કર્યો હોય, એટલુંજ નહિ પણ પરદેશી માલ તજી દેવાની સૌને ભલામણ કરતો હોય તેથી સ્વાર્થી સ્વભાવના બાપ સાથે વારંવાર હુલ્લડો થતાં હોય એ દુઃખ શું થોડું છે ? વેપારમાં, નોકરીમાં, આ પ્રમાણે રિવાજોમાં, કાયદાઓમાં અને ધર્મના વિચારો તથા ક્રિયાઓમાં સારા સારા માણસોને પણ પોતાના અંતઃકરણના વિચારોને દાબી દઈને વર્તવું પડે, એ દુઃખ શું થોડું છે ? અંતરનો ને બહારનો ધર્મ એકજ હોય તેનુંજ નામ ધર્મ કહેવાય છે, પણ આપણા દેશમાં ખરાબ સંજોગોને લીધે તથા આપણી નબળાઇને લીધે અંતરનો ને બહારનો જુદો ધર્મ રાખવો પડે, એ દુઃખ શું થોડું છે ? વિદ્યા ભણાવનારા ગુરુઓ સાંકડા વિચારના હોય, તેથી ઉન્નતિના દરેક વિચારોમાં વિદ્યાર્થીઓની આડે આવતા હોય અને આગળ વધેલા વિદ્યાર્થીઓ જમાનાના જોસમાં તણાતા હોય, તેથી તેઓની વચ્ચે વારંવાર મતભેદ થતો હોય અને ગુરુજીના ઘર ઉપર નળિયાં ફેંકાતાં હોય, એ દુઃખ શું થોડું છે? ધર્મગુરુઓ ધરાર પોલંપોલ ચલાવતા હોય અને તેમ છતાં સમજદાર માણસોને પણ લોકલાજે કે કુટુંબના દબાણથી અથવા એવાંજ બીજાં કાંઇ કારણસર તેઓને સારા કહેવા પડે અને તેઓની મદદમાં રહેવું પડે, એ દુઃખ શું થોડું છે ? ગરીબ બાળવિધવાઓ ઉપર, કન્યાવિક્રયને લીધે થતાં કજોડાં ઉપર તથા પશુઓની હિંસા થાય છે તે બાબતોમાં આપણને બહુ દયા આવે છતાં પણ રિવાજોની અડચણોને લીધે, કાયદાઓની અડચણોને લીધે તથા આપણી નબળાઇને લીધે આપણે કાંઇ કરી શકીએ નહિ ને એ બધું જોઇ જોઇને અંતરમાં ખેદ પામીએ ને બળ્યા કરીએ, એ દુઃખ શું થોડું છે ?

૧૦૭–આપણે દુઃખો ભોગવીએ છીએ તેનાં કારણો

ભાઇ ! યાદ રાખજો કે આવાં આવાં તો હજારો જાતનાં દુઃખો છે અને તે કાંઈ પાંચ–પચીસ માણસોને નહિ, પણ લાખો–કરોડો માણસોને એવાં દુઃખો છે અને એ બધાં દુઃખો આપણે બહુ દયાજનક રીતે ભોગવીએ છીએ. એ બધાં દુઃખો આપણે આપણા

શરીરની, મનની તથા બુદ્ધિની નબળાઇને લીધે ભોગવીએ છીએ. એ બધાં દુઃખો આપણે આપણા ચાલતા આવેલા રિવાજોને ખાતર, આપણા પરાધીનપણાને લીધે અને આપણામાં ઘૂસી ગયેલા ઘણી જાતના મૂર્ખાઇભરેલા વહેમોને ખાતર ભોગવીએ છીએ. એ બધાં દુઃખો બહાદુરીની ખામીથી આપણામાં જે બાયલાપણું આવી ગયું છે તેને લીધે, અજ્ઞાનપણાને લીધે, ખોટા અભિમાનને લીધે, કોઈ કોઇ જાતની હઠીલાઈને લીધે, લોભને લીધે અને દુઃખોની સામે થવાનું આપણામાં બળ ન હોવાને લીધે ભોગવીએ છીએ. કેટલીક સગવડો ભોગવવા સારુ પણ આપણે કેટલીક જાતનાં દુઃખો ખમીએ છીએ. સગવડ ન હોય તોપણુ બાપદાદાની આબરૂ સારુ આપણે તણાઇ મરીએ છીએ, તેથી કેટલીક જાતનાં દુઃખો ખમીએ છીએ અને મારા નસીબમાં લખ્યું હશે તેથી આ દુઃખ હું ભોગવું છું, એમ માની લઈને પણ ઘણી જાતનાં દુઃખો આપણે ભોગવીએ છીએ. વંશપરંપરાના સંસ્કારોને લીધે અનેક જાતનાં દુઃખો ખમવાની આપણને ટેવ પડી જવાથી બુઠ્ઠી થઈ ગયેલી લાગણીઓને લીધે ઘણી જાતનાં દુઃખો આપણને દુઃખો જેવાં લાગતાં નથી. પણ યાદ રાખજો કે, આમ ફરજિયાત રીતે દુઃખો ભોગવીએ તેમાં કાંઈ વળે નહિ. કારણ કે એ તો લાચારીનું ફળ છે, એ તો નબળાઇનું, અજ્ઞાનનું અને સ્વાર્થનું ફળ છે; માટે એવાં દુઃખો ભોગવવાથી કાંઇ વળે નહિ. એથી તો ઊલટી પોતાની અને દેશની વધારે ખરાબી થાય. કારણ કે હજારો જાતનાં દુઃખો આપણે ભોગવવાં પડે છે એ વાત સાચી, પણ આપણી નબળાઇને લીધે તથા આજુબાજુના સંજોગોને લીધેજ આપણે એ દુઃખો ભોગવીએ છીએ. માટે એવી રીતે પોતાના સ્વાર્થ કે નબળાઇને લીધે હજારો વરસ સુધી રિબાયા કરીએ એમાં કાંઇ વળે નહિ. જો શુભેચ્છા રાખીને ઇરાદાપૂર્વક સમજી સમજીને પ્રભુપ્રીત્યર્થે દુઃખો ભોગવતાં શીખીએ તોજ આપણું તથા આપણા દેશનું કલ્યાણ થાય.

૧૦૮–હવે તો આપણે આપણા દેશનું ભલું કરવા સારુ ખાસ ચાહીને દુઃખો ભોગવતાં શીખવું જોઇએ

હવે તો આપણે આપણા દુખિયારા બંધુઓને ઘણી જાતનાં

દુઃખોમાંથી છોડાવવા સારુ આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ લઇને ઇરાદાપૂર્વક દુઃખો સહન કરવાં જોઇએ. હવે તો આપણે આપણા ધર્મના રક્ષણ સારુ હિંમત રાખીને તથા સત્ય સમજીને અસલના મહાત્માઓની પેઠે મહાભારત દુઃખો સહન કરવાં જોઇએ. હવે તો આપણે આપણી ભવિષ્યની પ્રજાના કલ્યાણ સારુ આપણા સ્વાર્થનો ભોગ આપતાં શીખવું જોઈએ અને હવે તો આપણે આ સંસારમાંજ સ્વર્ગ લાવવા સારુ તથા આ જિંદગીમાંજ સ્વર્ગ ભોગવવા સારુ દુઃખ ખમતાં શીખવું જોઇએ. જ્યારે એવી જાતના વિચારોથી અને એવી જાતની લાગણીથી આપણે દુઃખ ખમવા તૈયાર થઈશું અને જ્યારે આપણા દેશમાં હજારો માણસોને એવી રીતે દુઃખ ખમતાં આવડશે ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે, ત્યારેજ આપણા આત્માનું કલ્યાણ થશે. માટે હવે તો શુભેચ્છાથી ઇરાદાપૂર્વક પ્રભુપ્રીત્યર્થે દુઃખ ભોગવતાં શીખો!

૧૦૯–ખુશીથી ભોગવવાનાં દુઃખો

સંસારસુધારાનાં કામો કરીએ પણ એ કામો નાતીલાઓને પસંદ ન હોય તેથી તેઓ નાતબહાર મૂકે. નાતબહાર થઇને જે દુઃખો આવી પડે તે ભોગવવાં જોઇએ. બાપ જૂના વિચારનો અને રાજ્યપક્ષનો હોય અને દીકરો આગળ વધેલા નવીન વિચારોને પસંદ કરનારો હોય, તેથી બાપ પોતાના વારસામાંથી તેને બાતલ કરે તો દેશના કલ્યાણ સારુ પોતાના બાપનો વારસો છોડી દેવો જોઇએ. પ્રજાને જાગૃત કરવા સારુ હિંમત રાખીને રાજ્યના તથા પ્રજાના ભલા સારુ સાચી વાતો ખુલ્લી રીતે કહેવી જોઇએ અને એમ કરતાં કેટલાક અમલદારોની પાછળ હઠાવનારી રાજનીતિને લીધે કેદમાં જવું પડે તોપણ કબૂલ કરવું જોઇએ. ધર્મની બાબતમાં જે જે પોલ ચાલતી હોય તે પોલની સામે થવામાં કુટુંબ તરફથી, નાતજાત તરફથી, તથા ધર્મગુરુઓ તરફથી જે જે અડચણો આવી પડે તે અડચણો ખાસ ચાહીને સહન કરવી જોઇએ અને બીજાઓને માટે સત્યનો રસ્તો ખુલ્લો કરવો જોઇએ. દેશના ધંધારોજગાર વધારવા સારુ સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરવાનો ઠરાવ કરવો જોઇએ અને સ્વદેશી વસ્તુઓ મેળવતાં જે જે મુશ્કેલીઓ પડે તે ખમવી જોઇએ. કદી કોઈ ચીજ ન મળતી હોય તો એ ચીજ વિના ચલાવી લેતાં શીખવું

જોઇએ. કારણ કે પરદેશી ચીજોના પૈસા પરદેશમાં ચાલ્યા જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ પરદેશી ચીજો વાપરીએ તેટલી આપણા દેશની ચીજો વપરાતી અટકે છે અને તેથી આપણા દેશના કારીગરો ભૂખે મરે છે; માટે સ્વદેશી કપડું જરા રંગમાં ઊતરતું હોય, બારીક કુમાશનું ન હોય અને દિલપસંદ ન હોય, તોપણ આપણા દેશના ઉદ્યોગોને ટેકો આપવા ખાતર તથા આપણા દેશના કારીગરોને ઉત્તેજન આપવા સારુ, શરૂઆતના વખતમાં એવી ચીજોથી પણ ચલાવી લેતાં શીખવું જોઇએ. આવી રીતે પરદેશી વસ્તુઓનો વેપાર કરવામાં વધારે નફો થતો હોય અને સ્વદેશી વસ્તુઓનો વેપાર કરવામાં થોડો લાભ મળતો હોય, તેથી ગરીબ રહેવું પડતું હોય; તોપણ પોતાના દેશના કલ્યાણને સારુ ગરીબ રહેવું પસંદ કરીને પણ સ્વદેશી વસ્તુઓનો વેપાર કરવો જોઇએ. આવી રીતે ઇરાદાપૂર્વક સ્વદેશીમાં થોડા નફા ઉપર રહેવું અને પરદેશી વેપારથી થતા વધારે નફાને લાત મારવી એનુંજ નામ પુરુષાર્થ છે, એનુંજ નામ દેશહિત છે, એનુંજ નામ કર્તવ્ય છે અને એજ પ્રભુનું વહાલું કામ છે. માટે ખાસ ચાહીને એવી જાતનાં દુ:ખો ભોગવવાનું અમે કહીએ છીએ. મરકી, કૉલેરા વગેરે રોગોનો ઉપદ્રવ વધી ગયો હોય અને તેથી સાધનો વિનાના ગરીબ લોકોનો મરો થતો હોય અને ઘણી જાતની મદદ વિના તેઓની બહુ દુ:ખદાયક સ્થિતિ થતી હોય, એવા વખતમાં પોતાનાથી બની શકે તેવી તેઓને મદદ કરવી જોઇએ અને પોતાના દેહની દરકાર નહિ રાખતાં એવાં ભયંકર સ્થાનમાં જઇને પોતાના અનાથ બંધુઓની સેવા કરવી જોઇએ. એમ કરતાં કદી મોત આવી જાય તો પણ તેથી દિલગીર ન થવું જોઇએ. દર વરસે લાખો માણસો મરી જાય છે, તેમાં આપણો પણ વારો કોઈ વાર આવી જવાનોજ. માટે એવી રીતે મરવું તે કરતાં કોઇની પણ સેવા કરીને મરવું એ લાખ દરજ્જે સારું છે; પણ અફસોસ કે એવી હિંમત આપણામાં નથી, એવાં ભલાં કામોની મહાન કિંમત આપણે સમજતા નથી અને એવાં પ્રભુનાં વહાલાં કામોની મહત્તા આપણે જાણતા નથી; તેથી બુઢ્ઢી ડોશીઓની પેઠે ઘરમાં પડયા રહીને અરરરને ઓય ઓય કરતાં કરતાં મરવાનું પસંદ કરીએ છીએ. આપણા લોકો પોતાના બંધુઓની સેવામાં જિંદગી અર્પણ કરવાની મજા

જાણુતા નથી અને દેશને અર્થે પ્રાણુ આપવામાં જે આનંદ છે તે આનંદ લઇ શકતા નથી, તેથીજ આપણી પોતાની અને આપણા દેશની પાયમાલી થાય છે. માટે હવે તો આપણે આવી જાતનાં દુઃખો ભોગવતાં શીખવું જોઇએ. બંધુઓ! લાચારીને લીધે આપણા નજીવા નજીવા સ્વાર્થનાં દુઃખો તો સેંકડો વરસો થયાં ભોગવીએ છીએ, પણુ હવે થોડો વખત ઇરાદાપૂર્વક પરમાર્થનાં દુઃખ ખમી તો જુઓ! એની મજા કાંઈ ઓરજ છે!

૧૧૦–સંસારસુધારા માટે ખુશીથી ખમવાનાં દુઃખો

દરેક માણુસોએ દૃઢતાથી એવો ઠરાવ કરવો જોઇએ કે, જ્યાંસુધી અમોને અમારે લાયક સ્ત્રી નહિ મળે ત્યાંસુધી અમે પરણીશું નહિ અને સ્ત્રીઓએ પણુ એવો ઠરાવ કરવો જોઇએ કે, જ્યાંસુધી અમને અમારે લાયક વર મળે નહિ ત્યાંસુધી અમે પરણીશું નહિ. લાયક કન્યા તથા લાયક વર મેળવવા માટે અમે અમારી નાતજાતનાં નાનાં કૂંડાળાંમાં પડ્યા રહીશું નહિ, પણુ અમારા આચાર સાથે, અમારા વિચાર સાથે, અમારા અભ્યાસ સાથે, અમારા ધંધા સાથે, અમારી ટેવો સાથે અને અમારી લાગણીઓ તથા અમારી ઇચ્છાઓ સાથે મળતાપણું આવતું હશે, તેઓની સાથેજ અમે લગ્ન કરીશું. એવું માણુસ ગમે તે દેશનું કે ગમે તે નાતનું હોય તોપણુ અમને કાંઇ અડચણુ નથી. કારણુ કે અમારે અમારા સુખ સારુ લગ્ન કરવાનું છે, અમારે અમારી જિંદગી સુધારવા સારુ લગ્ન કરવાનું છે, અમારે અમારા દેશના કલ્યાણુ સારુ લગ્ન કરવાનું છે, અમારે જગતમાં આગળ વધવા સારુ અમારું લગ્ન કરવાનું છે અને અમે બન્ને હમણાં અધૂરાં અધૂરાં છીએ, તે અધૂરાપણું મટી જાય ને પૂર્ણ બનીએ તે સારુ અમારે લગ્ન કરવાનું છે. માટે જ્યાંથી એવી લાયક સ્ત્રી મળે ત્યાંથી લાવવા અમે ખુશી છીએ. કારણુ કે હવે અમારી આંખો ઊઘડી છે, તેથી હવે અમે રિવાજોની ગુલામગીરીમાં બંધાઇ રહેવાના નથી. હવે અમારી આંખો ઊઘડી છે તેથી જૂના વિચારનાં થોડાંક સગાંઓને રાજી રાખવા સારુ અમે અમારી જિંદગી બગાડવાના નથી. હવે અમારી આંખો ઊઘડી છે, તેથી હવે અમે પાંચ–પચાસ ઘરની નાતમાંજ સર્વસ્વ માની લઇએ તેમ નથી અને હવે અમારી આંખો ઊઘડી છે, તેથી અમારી મરજી વિરુદ્ધનાં કજોડાં કરીએ તેમ નથી.

પણ હવે તો દેશના હિતને ધ્યાનમાં રાખીને, જિંદગીના ઉત્તમ હેતુઓ સમજીને અને ભવિષ્યની પ્રજાના ભલા સામે જોઇને અમે અમારાં લગ્ન કરવા ઇચ્છીએ છીએ. માટે અમારા વિચાર મુજબની સ્ત્રી મેળવવાની અમે ઇચ્છા રાખીએ છીએ. સ્ત્રીઓએ પણ આવીજ ઊંચી ઇચ્છાઓ રાખવી જોઇએ અને એ ઇચ્છાઓ પાર પાડવામાં જે જે અડચણો આવી પડે તે તે અડચણો ઇરાદાપૂર્વક ધીરજથી સહન કરવી જોઇએ. જો એમ કરીએ તો થોડા વખતમાં ઘણીએ પેટાનાતો ઓછી થઈ જાય. જ્યાં ભોજનવ્યવહાર છે પણ કન્યા-વ્યવહાર નથી, ત્યાં કન્યાવ્યવહાર થઇ જાય અને નાના નાના મતભેદને લીધે સો–બસો વરસમાં જે નાતો જુદી પડી ગયેલી છે, તે નાતો પાછી ફરીથી એક થવા માંડે. માટે હવે તો આપણા કેળવાયલા જુવાન બંધુઓએ ઇરાદાપૂર્વક ખાસ આવી જાતના ઠરાવ કરવા જોઇએ અને એ ઠરાવો પાળતાં જે દુઃખ ખમવું પડે તે દુઃખ ખુશીથી સહન કરવું જોઇએ. જ્યારે એમ થશે ત્યારેજ આપણા દેશનું કલ્યાણ થશે. માટે બંધુઓ ! જમાનાની પ્રગતિને અનુરૂપ હોય એવી જાતનાં દુઃખો ભોગવતાં શીખો !

૧૧૧–માની શિખામણ

હવે તો માએ પોતાના દીકરાઓને કહેવું જોઇએ કે, તમે નમાલા રહો તે સારુ કાંઈ અમે તમારાં મળમૂત્ર ધોયાં નથી, તમે બાયલા રહો તે સારુ કાંઇ અમે તમોને લાડ લડાવ્યાં નથી, તમે ગુલામગીરીમાં બંધાયેલા રહો, તે જોવા સારુ કાંઈ અમે ઈશ્વરની પ્રાર્થનાઓ કરી કરીને તમને મેળવ્યા નથી, તમે આપલપોપ-લિયાપણામાં પડચા રહો, તે જોવા સારુ કાંઇ અમે તમારી પાછળ હેરાન થયાં નથી, તમે છળકપટવાળા ને દગાફટકાવાળા થાઓ ને નરકની ટિકિટ લો તે સારુ કાંઇ અમે તમારો ભાર ઉપાડયો નથી અને તમે પ્રભુથી વિમુખ થાઓ તે સારુ કાંઇ અમે તમારે માટે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ખમ્યાં નથી. પણ તમે દેશનું કલ્યાણ કર-નારા અને તમારી તથા અમારી આબરૂ વધારનારા થાઓ એવી આશાથીજ અમે તમારી તરફનાં ઘણી જાતનાં દુઃખો ભોગવેલાં છે. તમે ઉચ્ચ વિચારવાળાને સ્વતંત્ર જિંદગી ગાળનારા થાઓ એવી આશામાં અમે આજ સુધી રહેલાં છીએ. તમે મોટા માણસ થાઓ, ભલા માણસ થાઓ અને સત્ય સમજનારા તથા ધર્મના

બળવાળા થાઓ એવી આશાથી અમે ભીનામાં સૂઈને તમને સૂકામાં સુવાડેલા છે. તમે ઈશ્વરપરાયણ થઈ તમારી ઇકોતેર પેઢીઓને તારો તથા અનંતકાળના મોક્ષનો આનંદ મેળવો તે સારુ અમે તમારી તરફનાં ઘણી જાતનાં દુઃખો ખમ્યાં છે. તમે નમાલા થાઓ તે સારુ કાંઇ અમે અમારી જિંદગી તમારી પાછળ બગાડી નથી. માટે દીકરાઓ! હવે તો તમે ડાહ્યા થાઓ, બહાદુર થાઓ, સ્વતંત્ર વિચારના થાઓ, દુનિયામાં આગળ વધનારા થાઓ, બાપદાદાની આબરૂ વધારનારા થાઓ, ભલાં કામો કરનારા થાઓ, ધર્મના બળવાળા થાઓ, આપણા બંધુઓની તથા દેશની સેવા કરનારા થાઓ અને ઈશ્વરના વહાલા થાઓ. દીકરાઓ! ઈશ્વરના વહાલા થાઓ! જ્યારે આમ થશે ત્યારેજ તમારી અને અમારી જિંદગીની સફળતા થશે. દીકરાઓ! તમને ઉછેરીને મોટા કરવા સારુ જેમ અમે ઘણી જાતનાં દુઃખો ભોગવેલાં છે, તેમ અમારી ભલી આશાઓ પાર પાડવા સારુ તમે પણ સમજો અને ઉન્નતિઓ માટે જરા દુઃખ ભોગવતાં શીખો!

આપણા દેશની અસલની બહાદુર સ્ત્રીઓ પોતાના પુત્રોને કહેતી કે, દેશને અર્થે તમારાં માથાં આપો. આબરૂ ગયા પછી માથાં શું કામ આવશે? ગુલામગીરીમાં રહીને જીવવું એ જીવતર શું કામનું? અને નમાલા રહીને મરવું તે મરણ શું કામનું? જે મરણ સ્વર્ગ અપાવે તેજ મરણ કામનું છે. માટે દીકરાઓ! દેશને અર્થે તમારાં માથાં આપો. આવી રીતે આપણા દેશની ડાહી સ્ત્રીઓ પોતાના પુત્રોને સમજાવતી, શીખવતી અને તેઓની પાસેથી માગી લેતી કે, દેશને અર્થે તમે તમારા પ્રાણ આપો. ભાઈ! આજે અમે તમારી પાસેથી પ્રાણ નથી માગતા, પણ તમારા પોતાના તથા દેશના કલ્યાણ સારુ જરા દુઃખ સહન કરો એટલુંજ માગીએ છીએ. શું એ પણ તમારાથી નહિ બને? જો એટલું પણ ન બને તો પછી દેશનો ઉદ્ધાર કેમ થશે? જો એટલું પણ ન બને તો તમારી ઉન્નતિ કેમ થશે? જો એટલું પણ ન બને તો તમે બીજો શો શુક્કરવાર કરી શકશો? જો એટલું પણ ન બની શકે તો તમે કેમ આગળ વધી શકશો? એ જરા વિચાર તો કરો! આવી રીતે માતાઓએ પોતાના પુત્રોને સમજાવવા જોઇએ ને તેઓને પરમાર્થને અર્થે દુઃખ ખમતાં શીખવવું જોઇએ. જ્યારે એમ થશે ત્યારેજ આપણા દેશની ઉન્નતિ થઈ શકશે; માટે જગતમાં આગળ

વધવા સારુ સત્યના રસ્તામાં જે જે દુઃખો આવી પડે તે તે દુઃખો ભોગવવાનું અમે કહીએ છીએ.

૧૧૨–દેશને અર્થે દુઃખો ખમવાં એજ અત્યારે આપણો ધર્મ છે

આવીજ રીતે બહેનોએ પોતાના ભાઈઓને, સ્ત્રીઓએ પોતાના ધણીઓને તથા દીકરીઓએ પોતાનાં માબાપોને દુઃખો ખમવા સમજાવવાં જોઇએ. તેઓને એવા આશીર્વાદ દેવા જોઇએ કે, દેશના કલ્યાણ સારુ જે દુઃખો ભોગવવાં પડે તે દુઃખો ખમવાનું ઈશ્વર તમોને બળ આપો. ટૂંકામાં એજ કે દેશની સેવા કરતાં સ્નેહીઓનો વિયોગ થાય તો એ દુઃખ ખમી લેવું; દરિદ્રી રહેવું પડે અને તિરસ્કાર સહન કરવો પડે તો એ દુઃખ ખમી લેવું; દોસ્તો તજી દે, મંદવાડ આવી પડે અને કદાચ ભીખ માગવી પડે તો તે પણ ભોગવી લેવું; ઘરમાં કજિયો થાય, ભૂખ્યા રહેવું પડે, ઉજાગરા કરવા પડે, સખ્ત મહેનત કરવી પડે તથા બીજી જે કાંઇ હેરાનગતિ ભોગવવી પડે તે ભોગવી લેવી. એટલુંજ નહિ પણ કદી મરવું પડે તો મરવાનું દુઃખ પણ ભોગવી લેવું જોઇએ. ટૂંકામાં એજ કે ગમે તે દુઃખ આવી પડે તોપણ અમારા દેશના કલ્યાણ સારુ એ દુઃખો ખમવા અમે સૌ તૈયાર છીએ અને એજ અત્યારે અમારો ધર્મ છે, એમ સૌ ભાઈબહેનોએ સમજવું જોઇએ. યાદ રાખજો કે જ્યારે આવી રીતે શુભેચ્છાથી ઇરાદાપૂર્વક પ્રભુપ્રીત્યર્થે દુઃખ ખમતાં શીખીશું, ત્યારેજ આપણે આગળ વધી શકીશું અને ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે.

૧૧૩–દુઃખ ખમવા માટે પ્રભુનો હુકમ

એ માટે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પ્રભુએ પણ કહેલું છે કેઃ–

मात्रा स्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्ण सुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥

હે અર્જુન ! ઇન્દ્રિયોના સંબંધથી ટાઢું, ઊનું વગેરે જે સુખદાયક તથા દુઃખદાયક અસરો થાય તે સુખ અને દુઃખ આવે અને જાય એવા સ્વભાવવાળાં છે અને અનિત્ય છે; માટે તેને તું સહન કર; કારણ કેઃ–

यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते॥

હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ! વિષયોના સંબંધથી ઉત્પન્ન થતાં સુખ-દુઃખ જેને સમાન છે અને એ સુખદુઃખ જેને પીડાકારી થતાં નથી, તેવો ધીર પુરુષજ મુક્તિ મેળવી શકે છે.

૧૧૪–પરમાર્થનાં દુઃખો કોણ ખમી શકે?

બંધુઓ! તિતિક્ષા સહન કરી શકે તેજ મોક્ષ પામી શકે છે એમ પ્રભુ કહે છે, તેનું કારણ તમે સમજ્યા? એનું કારણ એજ છે કે જેનામાં હિંમત હોય, જેનામાં આત્મિકબળ હોય, જેનામાં પરમાર્થની લાગણી ખીલેલી હોય અને જેનામાં પ્રભુનો પ્રેમ હોય તેજ માણસ દુઃખ ખમી શકે છે. જેનામાં સાચું જ્ઞાન હોય, જેનામાં દયાની લાગણી ખીલેલી હોય અને જેનામાં જગતના જીવો ઉપરનો પ્રેમ હોય તેજ માણસ દુઃખ ખમી શકે છે. જેનામાં દૃઢતા હોય, જેનામાં સાચી બહાદુરી હોય અને જેનામાં પૂરો પુરુષાર્થ હોય, તેજ માણસ દુઃખ ખમી શકે છે. જેમનામાં અતિશય ઉદારતા હોય, જેઓ ઈશ્વરના રસ્તામાં આગળ વધેલા હોય અને જેઓ ખરા જિજ્ઞાસુ હોય તેજ માણસો દુઃખ ખમી શકે છે. જેને મોટામાં મોટા લાભો મેળવવા હોય અને જેનામાં ધર્મનું બળ હોય, તેજ માણસો દુઃખ ખમી શકે છે. જેનામાં આવી જાતની યોગ્યતા હોય તેનો મોક્ષ થાય એમાં નવાઇ શું? માટે પરમાર્થને અર્થે દુઃખો ખમવાં એમાંજ ખાસ ખૂબી છે અને એમાંજ ખરી બહાદુરી છે. એ માટે શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતામાં પ્રભુએ કહેલું છે કેઃ–

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात्।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः॥

કામ, ક્રોધ વગેરે વિકારોના વેગને જેઓ શરીર નાશ પામ્યા પહેલાં આ દુનિયામાંજ સહન કરી શકે છે તેજ યોગી છે, તેજ સુખી છે અને તેજ નર છે.

૧૧૫–પરોપકાર અર્થે દુઃખ ખમવું એ દેવ પૂજવા બરાબર છે

અસલના મહાત્માઓએ પોતાને અનેક પ્રકારની સગવડો હોવા છતાં જગતના કલ્યાણ સારુ ખાસ ચાહીને પરમાર્થનાં દુઃખો ભોગવેલાં છે. જેમકે ભગવાન રામચંદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ, પ્રહ્‌લાદ, હરિશ્ચંદ્ર, પાંડવો, બુદ્ધ, શંકરાચાર્ય, ગુરુ ગોવિંદસિંહ, મહારાણા પ્રતાપસિંહ તથા છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ વગેરે મહાપુરુષોએ દેશને અર્થે અનેક દુઃખો ભોગવેલાં છે. એટલુંજ નહિ પણ સ્વર્ગના રાજા ઇન્દ્ર તથા દેવોના દેવ મહાદેવ પણ તપ કર્યા કરે છે ને તિતિક્ષા સહન કરે છે, ત્યારે આપણે આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ થોડાંક દુઃખ ભોગવીએ તો એમાં શું મોટી વાત છે? મહાત્માઓ કહે છે કે, દુઃખ ખમવું એ દેવ પૂજવા બરોબર છે. પણ એ દુઃખ કેવું? હાલમાં આપણા નમાલાપણાને લીધે આપણે જે દુઃખો ભોગવીએ છીએ તે દુઃખ નહિ, પણ અમે કહીએ છીએ તે રીતે પરમાર્થને અર્થે, ઇરાદાપૂર્વક, બહાદુરીથી જે દુઃખો ખમવામાં આવે તે દુઃખોજ દેવ પૂજવા બરોબર છે. પરમાર્થને અર્થે જે દુઃખો ખમવામાં આવે તેની કિંમત બહુજ મોટી છે. એ વાત બરોબર રીતે આપણે સમજતા નથી, તેથીજ આપણે નજીવાં નજીવાં દુઃખોથી પણ ડર્યા કરીએ છીએ. દેશના કલ્યાણ સારુ પ્રભુપ્રીત્યર્થે ખાસ ચાહીને જે દુઃખો ભોગવવામાં આવે તે દુઃખો એ દુઃખ નથી પણ સુખ છે. તે દુઃખો દુઃખ નથી પણ અંતરનો દિલાસો અને મહાન તપ છે. તે દુઃખો દુઃખ નથી પણ દેવની પૂજા છે અને જિંદગીની ફરજ છે. તે દુઃખો દુઃખ નથી પણ જિંદગીને ઉત્તમ બનાવવાનો કીમિયો છે. તે દુઃખો દુઃખ નથી પણ ધન, માન, વૈભવ, આરોગ્યતા વગેરે આ દુનિયામાં આપણે જે જે સુખો જોઇએ છે, તે બધી જાતનાં સુખ આપનાર કલ્પવૃક્ષ છે. એ દુઃખો દુઃખ નથી પણ આપણા આત્માની તથા આપણા દેશની ઉન્નતિ છે. એ દુઃખો દુઃખ નથી પણ એ તો ધર્મનું તત્ત્વ છે અને એ તો પરમકૃપાળુ પરમાત્માનું વહાલું કામ છે. માટે આપણે ખાસ ચાહીને એવી જાતનાં દુઃખો ભોગવવાં જોઇએ. કારણ કે ઈશ્વરી પ્રેમને આપણી જિંદગીમાં ઉતારવા સારુ એવી જાતનાં દુઃખો ખમવાની જરૂર છે. એટલુંજ નહિ પણ જ્યાં-

સુધી એવાં દુઃખો ખમીએ નહિ ત્યાંસુધી ઈશ્વરી પ્રેમ આપણામાં ખીલી શકેજ નહિ અને ઈશ્વરી પ્રેમ ખીલે નહિ ત્યાંસુધી આપણું કલ્યાણ પણ થઈ શકે નહિ. માટે આપણા કલ્યાણ સારુ આપણે પ્રભુપ્રીત્યર્થે પરમાર્થને માટે પ્રેમથી દુઃખો ખમતાં શીખવું જોઇએ. એવી જાતનાં દુઃખો ખમવાં એજ ઈશ્વરી પ્રેમ આપણામાં આવ્યાની ખરેખરી કસોટી છે.

૧૧૬–પ્રભુપ્રેમનો સ્વભાવજ એ છે કે ચાહવું ને સહેવું

યાદ રાખજો કે જેને સહેતાં ન આવડે એટલે કે સહન કરતાં ન આવડે, ખમી ખાતાં ન આવડે અને પરમાર્થનાં દુઃખો સહન કરતાં ન આવડે તે માણસ બીજાઓને ચાહી શકેજ નહિ અને આવી રીતે સહન કર્યા વિના જે ચાહવાનો ડોળ ઘાલે તેને ઢોંગી સમજવો. કોઇ માણસ પોતાને ધર્મવાળો સમજે પણ બીજાઓનું ભલું કરવા સારુ તે જો કાંઇ દુઃખ ન ખમતો હોય તો તેને જૂઠો સમજવો. કારણ કે જે માણસ પોતાને ધર્મવાળો સમજતો હોય તે માણસે મહાન મહાત્મા ઉપર પ્રેમ રાખવો જોઇએ અને પ્રેમની નિશાનીજ એ છે કે, તેના હુકમો પાળવા જોઇએ. એ હુકમ એજ છે કે, જગતના જીવો કે જે મારાં બાળકો છે તેઓનાં સુખ સારુ તમે દુઃખો ભોગવી લેતાં શીખો. આમ હોવાથી જેઓ શુભેચ્છાથી દુઃખો ભોગવી શકે નહિ તેઓને હરિજનો સમજવા નહિ. કારણ કે ચાહવું ને સહેવું એજ ધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. જો આ બે વાતો બરોબર રીતે સમજાય તોજ આપણા આત્માની ઉન્નતિ થઇ શકે અને તોજ આપણે પ્રભુના વહાલા થઈ શકીએ. માટે ઈશ્વર ઉપર પ્રેમ રાખવા સારુ પ્રથમ આપણે શુભેચ્છાથી દુઃખો ખમતાં શીખવું જોઇએ. કારણ કે પરમાર્થને ખાતર દુઃખો ખમવાં એ દેવ પૂજવા બરાબર છે.

૧૧૭–દુઃખો જેટલાં મોટાં દેખાય છે એટલાં મોટાં તે નથી

આવી રીતે દુઃખો ખમવાં એ દેવ પૂજવા બરોબર છે. એટલુંજ નહિ પણ તિતિક્ષા સહન કરવી એ આપણા પવિત્ર ધર્મનું ફરમાન છે અને પરમાર્થને માટે દુઃખો ખમવાથી આપણા દેશની તથા

આપણા આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. છતાં પણ આપણે આપણી ખુશીથી એવાં દુઃખો ખમવા તૈયાર થતા નથી તેનું કારણ શું ? તેનું કારણ એજ છે કે, આજ દિવસ સુધી આપણે પોલંપોલમાં રહેલા છીએ ને આપલપોપલિયાપણામાં ઊછરેલા છીએ; તેથી પરમાર્થની અડચણોમાં જેટલાં દુઃખો હોય તે કરતાં તેમાં આપણને વધારે દુઃખો લાગ્યા કરે છે, એટલે આપણે દુઃખથી ડર્યા કરીએ છીએ ને નમાલા રહી જઈએ છીએ. દુઃખમાં જેટલી અડચણો છે તે કરતાં તેમાં ખૂબીઓ વધારે છે, આપણને દુઃખની અડચણો સામેજ જોયા કરવાની ટેવ પડી ગયેલી છે, તેથી પરમાર્થનાં દુઃખોમાંથી ઉત્પન્ન થતા મોટા લાભ તરફ આપણે જોઈ શકતા નથી. એટલે માત્ર દુઃખની એકજ બાજુ જોવાથી નાનાં દુઃખો પણ આપણને મોટાં મોટાં લાગ્યા કરે છે. માટે જેમ બહુ ઊંડા ઊતરીને દુઃખની મુશ્કેલીઓ તરફ જોઇએ છીએ, તેમ હવે બહુ ઊંડા ઊતરીને પરમાર્થનાં દુઃખો ખમવાથી ઉત્પન્ન થતા મહાન લાભો તરફ પણ જોતાં શીખવું જોઇએ. આપણને હાલમાં દૂરથી દુઃખો જેટલાં મોટાં દેખાય છે, તેટલાં મોટાં પાસે જવાથી જણાતાં નથી. એટલુંજ નહિ પણ પછી તો ઊલટો એમાં એક જાતનો ખાસ આનંદ દેખાય છે. યાદ રાખજો કે ઉપલક મોજશોખના આનંદ કરતાં પરમાર્થનાં દુઃખોમાંથી ઉત્પન્ન થતો આનંદ હજારોગણો શ્રેષ્ઠ છે. માટે પ્રભુપ્રીત્યર્થે પરમાર્થને કાજે દુઃખો ભોગવતાં શીખો, પરમાર્થને માટે દુઃખો ભોગવતાં શીખો !

૧૧૮–આ દુનિયામાં દુઃખ ભોગવ્યા વિના છૂટકોજ નથી

આ સિવાય આપણે એ પણ વિચાર કરવો જોઇએ કે, આપણે ન ઇચ્છીએ તોપણ જ્યાંસુધી આ દુનિયામાં છીએ ત્યાંસુધી કોઇને કોઇ જાતનાં દુઃખો તો આવશેજ. કારણ કે આપણે સારુ કાંઇ દુનિયામાંથી શરદી, ગરમી, દુષ્કાળ, મરકી, ધરતીકંપ, રેલ, કોલેરા વગેરે કુદરતી આફતો તથા માણસજાતની ભૂલથી ઉત્પન્ન થતી આફતો અટકી જવાની નથી, તેમજ માણસોની પ્રકૃતિમાં જે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અદેખાઇ વગેરે વિકારો રહેલા છે, તે નાશ પામી જાય તેમ નથી. વળી જુદી જુદી પ્રજાઓ વચ્ચે જૂના વખતમાં જે વેર બંધાઈ ગયેલાં હોય છે, રાજ્યના કાયદા-

ઓમાં જે નહિ ગમે એવું હોય છે, નાતોના રિવાજોમાં જે મુશ્કેલીઓ હોય અને ધર્મઝનૂનને લીધે જુદી જુદી કોમોમાં વારંવાર જે ઝઘડાઓ થયા કરે છે, તે બધું કાંઇ આપણા સારુ હમણાં ને હમણાં મટી જાય તેમ નથી. તેથી આપણી મરજી ન હોય છતાં પણ આપણે દુઃખો તો ભોગવવાં પડશેજ. તો આવી રીતે કાંઇ પણ ઉપયોગી થયા વિના લાચારીથી દુઃખો ભોગવ્યા કરીએ તે કરતાં આપણા બંધુઓને કાંઇક ઉપયોગી થઇને આપણી ખુશીથીજ દુઃખો કાં ન ભોગવીએ? પણ આવી જિંદગીની સાર્થકતા કરનારી વાતો તો જે ભાગ્યશાળી હોય તેઓનેજ સૂઝે છે. માટે ભાઇઓ! એવા ભાગ્યશાળી થવાની તજવીજ કરો. કારણ કે દુઃખોથી ડર્યા કરે તેનાથી કાંઇ શુક્કરવાર થઇ શકતો નથી, પણ હિંમત રાખીને બહાદુરીથી દુઃખો ખમી લે તેઓજ સફળતા મેળવી શકે છે. માટે આપણા દેશના અસલના બહાદુર લોકો તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ખાસ એજ સિદ્ધાંત ઉપર ચાલતા કેઃ—

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जीत्वावा भोक्ष्यसे महीम्।
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥

જો તું માર્યો જઇશ તો સ્વર્ગ પામીશ અને જો જીતી જઇશ તો આ દુનિયાનું રાજ્ય ભોગવીશ. માટે હે અર્જુન! યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કરીને ઊઠ.

આ મહાસિદ્ધાંત કહીને પ્રભુ એમ સમજાવે છે કે, ધર્મને અર્થે પોતાની ફરજ બજાવતાં કદી મરવું પડે તો એ મરણથી પણ સ્વર્ગ મળે છે અને જો ફતેહ મળે તો આ દુનિયાનાં સુખો ભોગવી શકાય છે, માટે જે દૈવી અને આસુરી સંપત્તિ વચ્ચે દરેક માણસના મનમાં જે લડાઈ થાય છે તે લડવીજ જોઇએ અને એ લડાઈ લડવામાં કદી મરવું પડે તોપણ એમાં કાંઇ મોટી વાત નથી. તો પછી થોડાંક દુઃખ ભોગવી લેવાં એમાં શું મોટી વાત છે? માટે આપણામાં રહેલી દૈવી સંપત્તિને ખીલવવા સારુ આપણા દેશના કલ્યાણનાં કામો કરવાં જોઇએ અને એ કામો કરતાં જે દુઃખો આવી પડે તે દુઃખો ખુશીથી પ્રભુપ્રીત્યર્થે સહન કરવાં જોઇએ. યાદ રાખજો કે જ્યારે આપણને એવાં દુઃખો સહન કરતાં આવડશે ત્યારેજ આપણું પોતાનું અને આપણા દેશનું ભલું થઇ શકશે. માટે શુભેચ્છાથી દેશને અર્થે પરમાર્થનાં દુઃખો ખમતાં શીખો, પરમાર્થનાં દુઃખો ખમતાં શીખો!

૧૧૯–અભયપણું એજ ધર્મનો પાયો છે

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, આપણે પરમાર્થનાં દુઃખો ખમી શકતા નથી તેનું મૂળ કારણ શું ? જો એનું ખરું કારણ સમજાય તો ઘણા લોકોને બહુ ફાયદો થાય.

એ સાંભળીને પંડિતજીએ કહ્યું કે, આટલાં બધાં કારણો બતાવ્યાં તે તમારા ધ્યાનમાં ન આવ્યાં ?

ત્યારે વામનરાવે કહ્યું કે, એ કાંઇ મૂળ કારણો નથી; કારણ તો કાંઇક જુદુંજ હોવું જોઈએ.

ત્યારે પાઠકે કહ્યું કે, આપણા દેશને અર્થે આપણે પરમાર્થનાં દુઃખો ખમી શકતા નથી, તેનું મૂળ કારણ એજ છે કે, દૈવી સંપત્તિનો જે મુખ્ય ગુણ છે તે આપણામાં નથી. દૈવી સંપત્તિનો જે પાયો છે તે પાયો આપણામાં નથી. દૈવી સંપત્તિનો જેના ઉપર આધાર છે તે અસલ વસ્તુ આપણામાં નથી અને દૈવી સંપત્તિનું જે તત્ત્વ છે તે તત્ત્વ આપણામાં નથી. તેથીજ આપણે દેશને અર્થે પરમાર્થનાં દુઃખો ખમી શકતા નથી. એ દૈવી સંપત્તિનું મૂળ તત્ત્વ કયું એ તમને ખબર છે ? એ માટે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં દૈવી સંપત્તિ ને આસુરી સંપત્તિ નામના સોળમા અધ્યાયના પહેલાજ શ્લોકમાં ને પહેલાજ શબ્દમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું છે કે, **અભય** એટલે કે ડરવું નહિ, ધાસ્તી રાખવી નહિ, બીકણ બનવું નહિ, પણ નીડર રહેવું, બાહાદુર થવું, હિંમત રાખવી અને કોઇ પણ જાતનો ભય ન રાખવો; વળી સત્યને ખાતર, ધર્મને ખાતર તથા ઈશ્વરને ખાતર જાહેર હિંમતથી દુઃખોની તથા અન્યાયોની સામે થવું અને એમ કરતાં જે જે દુઃખો આવી પડે તે સર્વ હિંમતથી સહન કરી લેવાં તેનું નામ અભયપણું છે અને એજ દૈવી સંપત્તિનો પાયો છે. આ પાયા ઉપર આપણે રહી શકતા નથી–આ મૂળને આપણે પકડી શકતા નથી–તેનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે, આપણે આપણી ઘણી જાતની નબળાઇઓ સામે જોયા કરીએ છીએ, પણ આપણા આત્મિકબળ સામે જોતા નથી તેથી ડર્યા કરીએ છીએ. જેમકે આપણે આપણા શરીરની ટેવો સામે જોયા કરીએ છીએ, આપણે આપણી ઇન્દ્રિયોની નબળાઇ સામે જોયા કરીએ છીએ, આપણે આપણા મનની ચંચળતા તરફ જોયા કરીએ છીએ, આપણે નાતોના રિવાજો તરફ જોયા કરીએ છીએ, આપણે રાજ્યના કાય-

દાઓ તથા અમલદારોનાં વલણો સામે જોયા કરીએ છીએ, આપણે સગાંવહાલાંઓનાં સ્વાર્થી દબાણો સામે જોયા કરીએ છીએ, આપણે ધર્મની બહારની ઉપલક ક્રિયાઓ સામે જોયા કરીએ છીએ, આપણે મોટા ગણાતા લોકોના ઢીલાપોચા અભિપ્રાયો તરફ જોયા કરીએ છીએ અને આપણે કેટલાક આફતમાં આવી ગયેલા નબળા દાખલાઓ સામે જોયા કરીએ છીએ; તેથી આપણે હિંમત રાખી શકતા નથી, તેથી આપણે નીડર રહી શકતા નથી અને તેથી આપણે અભયપણું રાખી શકતા નથી; જ્યાં અભયપણું ન હોય ત્યાં કોઇ પણ જાતના મહાન ગુણો રહી શકતા નથી. કારણ કે અભયપણું એ દૈવી સંપત્તિનું મૂળ છે અને જે દૈવી સંપત્તિનું મૂળ છે તેજ ધર્મનો પાયો છે. માટે જેમનામાં ધર્મનો પાયોજ ન હોય તે લોકો પોલંપોલમાં પડ્યા રહે તેમાં નવાઇ શું ?

૧૨૦–બીક મટાડવાના ઉપાયો

આવી રીતે આપણી પોતાની તથા આપણી આસપાસની નબળાઇઓ સામે જોયા કરવાથી આપણે નમાલા બની જઇએ છીએ; પણ જે આગળ વધેલા તથા આગળ વધવાની ઇચ્છા રાખનારા ડાહ્યા માણસો છે તેઓ એવી નબળાઇઓ સામે જોતા નથી, પણ પોતાના આત્માના બળ સામેજ જુએ છે અને એમ વિચારે છે કે જે ધાસ્તીઓથી અમે ડર્યા કરીએ છીએ તે ધાસ્તીઓ ખોટી છે અને એનાથી જરાએ ડરવાનું નથી. કારણ કે એ બધી જાતની ધાસ્તીઓનો નાશ કરી શકે તેમજ સામે થઇ શકે એવું અમારા આત્મામાં બળ છે. કોઇ પણ રિવાજોમાં, કોઇ પણ કાયદાઓમાં કે કોઇ પણ લાગવગમાં દબાઇ જાય નહિ એવું અમારા આત્મામાં બળ છે અને અમે જે ધારીએ તે મેળવી શકીએ એવું અમારા આત્મામાં બળ છે. અમારા આત્મામાં આવું બળ છે; એટલુંજ નહિ પણ સર્વશક્તિમાન પરમકૃપાળુ સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મામાં એટલું બધું બળ છે કે જેની કાંઇ હદજ નથી. એ પરમાત્મા અમારો પિતા છે અને અમે તેમાંથીજ ઉત્પન્ન થયેલા છીએ, તેથી કુદરતી રીતેજ તેના બધી જાતના મહાન ગુણો અમારામાં રહેલા છે, એમ વિચાર કરીએ તોપણ અમારે કાંઇ ડરવા જેવું નથી. કારણ કે અનંત બ્રહ્માંડનો નાથ જેનો પિતા હોય, સર્વશક્તિનો માલિક જેનો મિત્ર હોય અને પ્રેમ-

સ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ તથા આનંદસ્વરૂપ ઈશ્વર જેનો ધણી હોય તે પછી કોનાથી ડરે ? એ માત્ર એક ધર્મથી ડરે છે અને પોતાનો ધર્મ ન ચુકાય તેનીજ ફિકર રાખે છે. એ સિવાય બીજી કોઇ પણ બાબતોથી તે ડરતા નથી. અરે ! જરા વિચાર તો કરો કે જેનામાં આવું અતિમિકબળ હોય, આવું ઈશ્વરીબળ હોય અને આવું ધર્મ પાળવાનું બળ હોય, તે માણસો પોતાની ફરજો બજાવવામાં કેટલા બધા મજબૂત હોય ! જે આવા માણસો હોય તે દુનિયાદારીના નજીવા ભયથી ડર્યા કરે ખરા કે ? તેઓ તો પોતાના કર્તવ્યમાં-જ મસ્ત થયેલા હોય છે અને દેશમાં જ્યારે આવી આફતો ચાલ-તી હોય તથા પોતાના કરોડો બંધુઓ અતિશય દુઃખી થતા હોય એવા વખતમાં તેઓ બીકણુ બને ખરા કે ? ઊલટા તેઓ તો બધી જાતના ભયને લાત મારીને સૌની આગળ નીકળી જાય છે અને જે માણસોના મનમાં ઈશ્વરી સ્નેહની આવી સાચી લાગણી ઊછ-ળી રહી હોય તે માણસો નજીવાં દુઃખોથી ડરેજ નહિ.

૧૨૧–પોતાની ફરજ બજાવતાં ડરવું નહિ એ આ જમાનાનું તપ છે

બંધુઓ ! યાદ રાખજો કે આવા જાગેલા સ્વદેશપ્રેમી સજ્જ-નો ભૂખતરસથી ડરતા નથી, ટાઢતડકાથી ડરતા નથી, ઊંઘ ઓછી થાય કે કદી ન થાય તેથી ડરતા નથી, દેહનાં દુઃખોથી ડરતા નથી, ઇન્દ્રિયોના વિકારી જુસ્સાઓથી ડરતા નથી, મનના સંકલ્પ વિકલ્પ-થી ડરતા નથી, બુદ્ધિના તર્કવિતર્કથી ડરતા નથી, કુળના રિવાજો-થી ડરતા નથી, ધનના નાશથી ડરતા નથી. ભૂત, પ્રેત કે દેવદેવી-ઓથી ડરતા નથી, જુલમી અમલદારોથી ડરતા નથી, વિરોધીઓ-નાં વચનોથી ડરતા નથી, રોગો આવી પડવાથી ડરતા નથી, ખોટી આબરૂની બીકથી ડરીને નરકમાં જતા નથી અને મોતથી પણ ડરતા નથી. તેઓ તો પરમાર્થને અર્થે અને ઈશ્વરને અર્થે આ બધી જાતનાં દુઃખોની સામે થાય છે અને એમાં જે ખમવું પડે તે અંતરના ઉમળકાથી સહન કરે છે; કારણ કે એવા જાગેલા જીવો, એવા સ્વદેશપ્રેમી મહાત્માઓ, એવા આગળ વધેલા દૈવી સંપત્તિ-વાળાઓ અને એવા ઈશ્વરના કૃપાપાત્ર હરિજનો એમ સમજે છે કે, લોકોના કલ્યાણ સારુ દેશને અર્થે આવી જાતનાં દુઃખો ભોગ-

વવાં એ દેવ પૂજવા બરોબર છે. એ એક જાતનું આ જમાનાનું તપ છે, એ ઈશ્વરનું વહાલું કામ છે અને એમાંજ આત્માનું કલ્યાણ છે. માટે હવે તો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ જાહેર હિંમત રાખવી જોઇએ અને શુભેચ્છાથી પ્રભુપ્રીત્યર્થે આવી જાતનાં દુઃખો ખમતાં શીખવું જોઇએ. યાદ રાખજો કે જ્યારે આ મહાન ગુણ આપણા લોકોમાં આવશે ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે.

૧૨૨–આપણા લોકો બહુજ બીકણ છે તેનું મૂળ કારણ શું?

આ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું અભયપણું આપણામાં નથી એનું કારણ શું? કારણ કે દેડકાંઓ ડ્રાંઉં ડ્રાંઉં કરે તેથી પણ મારા છોકરાઓ ડર્યા કરે છે. બીજા ઓરડામાં જવું હોય તોપણ ડર્યા કરે છે અને મારી બાયડી રોજ તેને બિવરાવ્યા કરે છે કે, જો બાવો આવ્યો, જો સિપાઇ આવ્યો, જો શીળી કાઢવાવાળો આવ્યો, જો મહેતાજી આવ્યા. આવી રીતે બાળપણામાંથીજ છોકરાંઓને બિવરાવ્યા કરે છે અને આડોશપાડોશમાં પણ રોજરોજ કાંઇ ને કાંઈ એવી એવી બીકણપણાનીજ વાતો થયા કરે છે, તેથી છોકરાંઓ નમાલાં બની જાય છે. આમ શા માટે થાય છે? તેનું કારણ કહો, કારણ કે એ બહુ જરૂરની વાત છે.

એ સાંભળીને ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, આપણે આપણી સ્ત્રીઓને સુધારતા નથી, યોગ્ય છૂટાપણું આપતા નથી અને તેમનું યોગ્ય સન્માન રાખતા નથી. તેથીજ સ્ત્રીઓ વહેમોમાં ડૂબી ગયેલી છે અને ઘણી જાતનાં બંધનોમાં બંધાઈ ગયેલી છે. તેથીજ આપણામાં નમાલાપણું આવી જાય છે અને આપણે આગળ વધી શકતા નથી, કારણ કે કુદરતી રીતેજ પ્રજાની દોરી, પ્રજાનું ભવિષ્ય અને દેશની, ધર્મની તથા આત્માની ઉન્નતિ સ્ત્રીઓના હાથમાં છે; અરે આ બધું જેના હાથમાં છે, તેજ સૌથી વધારેમાં વધારે અજ્ઞાન છે, એટલે પછી આપણામાં નમાલાપણું હોય અને એવા નમલાપણાને લીધે આપણી દુર્દશા થાય તેમાં પણ નવાઇ શું? મનુ મહારાજે કહેલું છે કેઃ–

*जामयो यानि गेहानि शपन्त्या प्रतिपूजिताः ।
तानि कृत्या हतानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥

* 'સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ'માંથી પાનું ૯૯.

માતા, પત્ની, ભોજાઈઓ, બહેનો, દીકરીઓ, ભાણેજો વગેરે કુટુંબની સ્ત્રીઓનું માન ન રાખવાથી જે ઘરને તે સ્ત્રીઓ શાપ દે તે ઘર નાશકારક શક્તિથી સર્વ રીતે પાયમાલ થઇ જાય છે.

शोचन्ति जामतो यत्र विनश्यत्स्वाशुतत्कुलम् ।
न शोचन्ति तु यत्रैता वर्धते तद्धि सर्वदा ॥

જે ઘરમાં કુટુંબની સ્ત્રીઓ દુઃખી રહે છે, તે કુળનો નાશ થાય છે અને જ્યાં સ્ત્રીઓ આનંદમાં રહે છે, ત્યાં વંશની વૃદ્ધિ થાય છે.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता ।
यत्र तास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ॥

જ્યાં સ્ત્રીઓની પૂજા થાય છે, એટલે કે સ્ત્રીઓને સુખી અને સન્માનથી રાખવામાં આવે છે, ત્યાં દેવતાઓ રમ્યા કરે છે અને જ્યાં સ્ત્રીઓનું સન્માન રહેતું નથી, ત્યાં કોઈ પણ સારાં કામોનું ફળ મળતું નથી.

तस्मादेताःसदा पूज्या भुषणाच्छादनाशनैः ।
भूतिकामैर्नरैर्नित्य सत्कारेपूत्सवेषु च ॥

માટે જેઓ પોતાની મનઃકામના પૂરી કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય, તેમણે ધર્મની બધી જાતની ક્રિયાઓમાં તથા ઉત્સવોમાં વસ્ત્ર, દાગીના તથા આહાર વડે સ્ત્રીઓને રાજી રાખવી જોઇએ.

संतुष्टो भार्यया भर्ता भर्ता भार्या तथैव चः ।
यस्मिन्नेवकुले नित्यं कल्याणं तत्रवेध्रुवम् ॥

જે ઘરમાં પુરુષ પોતાની સ્ત્રીથી રાજી રહે છે અને સ્ત્રી પોતાના ધણીથી રાજી રહે છે, ત્યાંજ ખરેખરું કલ્યાણ થાય છે.

૧૨૩–સ્ત્રીઓની મદદ વિના આગળ વધી શકાય નહિ

સ્ત્રીઓને સુખી રાખવા માટે શાસ્ત્રકારો આવી ચોખ્ખી ને ઠરાવભરેલી આજ્ઞા કરે છે ને એ ઉપર ખાસ ભાર મૂકે છે એનું કારણ એજ છે કે, સ્ત્રી એ અર્ધાંગના છે. વળી પ્રાચીન ઋષિઓએ કહેલું છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષ લગ્ન કરે એટલે કે જોડાઇ જાય અને બન્ને એકબીજાની મદદ મેળવે ત્યારેજ તેઓ પૂર્ણતાએ પહોંચી શકે છે. માટે સ્ત્રી અને પુરુષે પોતાના આચારમાં, વિચારમાં, રહેણીમાં, કરણીમાં જ્ઞાનમાં અને ભક્તિમાં એકરસ

થઈ જવું જોઇએ. આ બધું ક્યારે થાય ? જ્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓનો મહિમા સમજે, જ્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓનું માન જાળવે, જ્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓને તેમના સ્વભાવને અનુસરતી ઊંચી જાતની કેળવણી આપે, જ્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓને રાજી રાખવા માટે ખાસ કાળજી રાખે અને જ્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓને સંસારમાં સ્વર્ગ લાવનારી દેવીઓ તરીકે સમજે તથા સ્ત્રીઓ પોતાના શુદ્ધ અંતઃકરણથી પુરુષો ઉપર પવિત્ર પ્રેમ રાખતાં શીખે અને તેઓમાં રહેલા મહાન સદ્‌ગુણોને ખીલવે, ત્યારેજ તેઓ બન્ને પૂર્ણતાએ પહોંચી શકે છે અને ત્યારેજ સૌ જાતની ખરેખરી ઉન્નતિ થાય છે. જેમ બે પાંખ વિના પંખી ઊડી શકે નહિ, બે પૈડાં વિના ગાડી ચાલી શકે નહિ, બે હાથ વિના તાળી પડી શકે નહિ અને જેમ નૅગેટિવ તથા પૉઝિટિવ તાર સાથે જોડાયા વિના વીજળી ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, તેમ સ્ત્રીઓની મદદ વિના સંસાર સુધરી શકે નહિ. એટલુંજ નહિ પણ જ્યાંસુધી એક અંગ સારું હોય ને બીજું અંગ નબળું હોય ત્યાંસુધી તો અર્ધાંગવાયુના જેવીજ સ્થિતિ સમજવી અને એ અર્ધાંગવાયુથી જેનું અર્ધું અંગ ઝલાઇ ગયું હોય, તેના કેવા બૂરા હાલ હોય એ કાંઈ કોઇથી અજાણ્યું નથી. આવું ન થાય માટે આપણે આપણી સ્ત્રીઓને સુધારવી જોઇએ અને ઉન્નતિ માટે તેઓને આપણી મદદમાં રાખવી જોઇએ.

૧૨૪–સ્ત્રીઓમાં રહેલા સાત મહાન ગુણો

સ્ત્રીઓની મદદથીજ આપણામાં પૂર્ણતા આવવાની છે અને તે સારુજ કૃપાળુ ઈશ્વરે સ્ત્રીઓમાં સાત મહાન ગુણો મૂકેલા છે. એ માટે શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું છે કેઃ–

कीर्तिं श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृति क्षमाः

(गी० अ० १०, श्लो० ३४)

(૧) કીર્તિ, (૨) સૌન્દર્ય, (૩) કોમળ વાણી, (૪) સ્મરણશક્તિ, (૫) બુદ્ધિ, (૬) ધીરજ અને (૭) ક્ષમા–એ સાત મુખ્ય ગુણો સ્ત્રીઓમાં રહેલા છે અને તે ગુણોમાં હું છું.

હવે વિચાર કરો કે જે ગુણોમાં પરમાત્મા પોતે રહેલા હોય તે ગુણો કેટલા બધા ઉત્તમ હોવા જોઇએ અને તે ગુણો જેનામાં હોય તે કેવાં ભાગ્યશાળી હોય અને તેની મહત્તા કેટલી બધી

હોય! આમાંનો એકજ ગુણ જો સારી રીતે હોય તોપણ તેનું કામ થઇ જાય અને તે જગતમાં પૂજાઈ જાય, ત્યારે જેનામાં એવા એક એકથી ચડિયાતા સાત મહાન ગુણો રહેલા હોય તે જગતનું કેટલું બધું ભલું કરી શકે અને તેનો મહિમા કેટલો બધો હોય? પણ અફસોસ કે આ બધું આપણે સમજતા નથી, તેથી આપણાજ ઘરમાં ઈશ્વરનું સૌંદર્ય, ઐશ્વર્ય, પ્રેમ, જ્ઞાન, આનંદ અને ઈશ્વરની કૃપા આવેલી છે, છતાં પણ આપણે તેની કિંમત સમજતા નથી અને ઊલટા તેને ઠોકર મારીએ છીએ, તેનું અપમાન કરીએ છીએ, તેની સાથે કઠોરતાથી વર્તીએ છીએ, તેને અંધારામાં રાખી મૂકીએ છીએ, તેને ગુલામગીરી જેવી સ્થિતિમાં રાખી મૂકીએ છીએ અને તેને નીચતાનો નમૂનો સમજ્યા કરીએ છીએ. અંતે અજાયબી તો જુઓ કે, તેમ છતાં આપણે સુખ અને આબાદી જોઇએ છે! આપણને એટલું પણ સમજાતું નથી કે, ઈશ્વરના આવા મહાન ગુણો દબાઇ જાય ત્યાં પછી એ બધું મળેજ ક્યાંથી? એ બધું ન મળે ત્યાંસુધી આપણું કલ્યાણ થાયજ ક્યાંથી? પ્રાચીન ઋષિઓએ કહેલું છે કે,જ્યાં સ્રીઓનું સન્માન થાય છે ત્યાંજ દેવતાઓ રમ્યા કરે છે, પણ અફસોસ કે અત્યારે આપણાં કિસ્મત ફૂટેલાં છે, તેથી આ બધી વાતો આપણે ભૂલી ગયા છીએ અને તેને બદલે 'ધોકે જાર બાજરી ને ધોકે નાર પાધરી' વગેરે વિચારો ઘૂસી ગયા છે. માટે એવા મૂર્ખાઇભરેલા વિચારોમાં નહિ પડ્યા રહેતાં હવે તો આપણે આપણી સ્રીઓમાં રહેલા મહાન ઈશ્વરી ગુણોને ખીલવવા જોઇએ. એ ગુણોને ખીલવવા એમાં કાંઇ મુશ્કેલી નથી. કારણ કે એ ગુણો કુદરતી છે, એ ગુણો સ્રીઓની પ્રકૃતિમાં રહેલા છે, એ ગુણો સ્રીઓમાં સ્વાભાવિક છે અને એ ગુણો એજ સ્રીઓનું સ્રીપણું છે. માટે એ ગુણોને ખૂબીથી અને પ્રેમથી ખીલવવા એમાં કાંઇ મુશ્કેલી નથી.

સ્રીઓમાં રહેલો પહેલો ગુણ–કીર્તિ

આપણે જોઇએ છીએ કે, સૌથી પહેલો ગુણ જે કીર્તિ છે, તે કુદરતી રીતેજ સ્રીઓમાં હોય છે. તે ઘરની રાણી છે, માટે જો તે ભલાઇ રાખે તો તેની કીર્તિ બહુ જલદી ફેલાઇ જાય છે. કારણ કે રાજ્ય ચલાવનારી સ્રીઓનાં બહુ વખાણ થાય છે. પતિવ્રતા સ્રીઓનાં બહુ વખાણ થાય છે, બહાદુર સ્રીઓનાં બહુ વખાણ થાય છે, સારી રીતે છોકરાંઓને કેળવનારી સ્રીઓનાં બહુ વખાણ

થાય છે અને રૂડી રીતે ઘર ચલાવનારી સ્ત્રીઓનાં બહુ વખાણ થાય છે. આવી રીતે દરેક ચીજમાં ને સાધારણ બાબતોમાં પણ સ્ત્રીઓનાં ખાસ વખાણ થાય છે; પણ જે નાનાં નાનાં કામો માટે સ્ત્રીઓનાં વખાણ થાય છે, તેજ કામો કરવાથી પુરુષોનાં એટલાં બધાં વખાણ થાય નહિ. કારણ કે પુરુષોમાં પુરુષાર્થ રહેલો છે, માટે પુરુષો તરફથી સૌ વધારે આશા રાખે છે અને સ્ત્રીઓમાં નાજુકાઇ છે, માટે તેઓનાં નાનાં નાનાં કામોથી પણ લોકો રાજી થઈ જાય છે. તેથી તેઓને બહુ સહેલાઇથી કીર્તિ મળી શકે છે અને કીર્તિ એ ઈશ્વરનો ગુણ છે અને કીર્તિમાં ઈશ્વર પોતે છે. માટે સ્ત્રીઓની કીર્તિ વધે એમ કરો અને સ્ત્રીઓ કીર્તિ મેળવી શકે એમ કરો. જીવનની શાંતિ અને જગતનો લાભ એમાજ છે.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો બીજો ગુણ–કુદરતી સૌંદર્ય

શ્રી એ સ્ત્રીઓમાં રહેલો બીજો મહાન ગુણ છે. શ્રી એટલે શોભા, રૂપ, સૌંદર્ય, સ્ત્રીઓમાં કુદરતી રીતેજ હોય છે. એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રીઓના બંધારણમાંજ નાજુકાઈ હોય છે અને નાજુકાઇમાં સૌંદર્ય હોય છે. તેઓના સ્વભાવમાંજ રૂપની ચાહના હોય છે અને તે રૂપાળી દેખાવાની તજવીજ કરે છે, માટે તેમને રૂપ મળે છે. કારણ કે કુદરતનો એવો નિયમ છે કે જે સાચા ભાવથી માગીએ તે મળે છે અને સ્ત્રીઓ રૂપ માગે છે માટે તેને રૂપ મળે છે. વળી સ્ત્રીઓમાં પ્રેમ છે, દીનતા છે, આધીનતા છે અને નાજુકાઇ છે, તેથી તેઓનું સૌંદર્ય વધારે ખીલતું જાય છે. વળી સ્ત્રીઓને આ જગતમાં દયાની દેવીઓ તરીકે જે કામ કરવાનું છે તેમાં પણ સૌંદર્ય એ તેનું મોટું હથિયાર છે. કારણ કે તે ઈશ્વરમાંથી આવેલું છે, માટે સૌંદર્યમાં ઈશ્વર છે અને એવું કુદરતી સૌંદર્ય આપણી સ્ત્રીઓમાં રહેલું છે, માટે આપણે સ્ત્રીઓને માન આપવું જોઇએ અને તેઓનાં સૌંદર્ય મારફત મહાન ઈશ્વરનો મહિમા સમજવો જોઇએ.

સ્ત્રીઓમાં લક્ષ્મી રહેલી છે

શ્રી નો બીજો અર્થ લક્ષ્મી છે અને જ્યાં આવું કુદરતી સૌંદર્ય હોય ત્યાં લક્ષ્મી હોય એમાં નવાઈ નથી. કારણ કે ખૂબસૂરતી અને લક્ષ્મી એ બન્ને એકમેકની સહીપણી છે. લગ્ન થતાં પહેલાં પણ પ્રથમ પલ્લું નક્કી કરવામાં આવે છે અને લગ્ન થયા

પછી પણ ચાવીની માલિક સ્ત્રીઓજ હોય છે અને પુરુષો પોતે અગવડો વેઠીને પણ સ્ત્રીઓને જોઇતા પૈસા આપે છે. કારણ કે સ્ત્રીઓમાં લક્ષ્મી રહેલી છે અને લક્ષ્મી ભગવાનની અર્ધાંગના છે, માટે લક્ષ્મીમાં ભગવાન રહેલા છે, તેથી સ્ત્રીઓ ઉત્તમ છે.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો ત્રીજો ગુણ–વાણીની ચતુરાઈ

સ્ત્રીઓમાં રહેલો ત્રીજો મહાન ગુણ વાણીની ચતુરાઇ છે. એ માટે તો પૂછવુંજ શું? કારણ કે સ્ત્રીઓને પ્રસંગોપાત્ત જેવું હસતાં આવડે છે, જેવાં વચનો કહી લેતાં આવડે છે, જેવા હાજરજવાબ દેતાં આવડે છે, સારેમાઠે અવસરે પ્રસંગને અનુસરતું જેવું બોલતાં આવડે છે અને વાણીની મીઠાશથી રાજી કરી સૌની ઉપર હકુતમ ચલાવતાં આવડે છે, તેવું પુરુષોને આવડતું નથી. સ્ત્રીઓની વાણીમાં કુદરતી રીતે એવી મીઠાશ રહેલી છે કે, તેના આકર્ષણને લીધે પુરુષો તેઓની તરફ સદા ખેંચાયલાજ રહે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓની વાણીમાં બહુ માલ ન હોય તોપણ તે મીઠી મીઠી લાગ્યા કરે છે; કારણ કે ઝીણું ઝીણું, મીઠું મીઠું, ધીમું ધીમું અને લાગણીવાળું બોલતાં તેઓને આવડે છે અને વાણીની મીઠાશથી પણ તેઓ જગતનું ઘણું કલ્યાણ કરી શકે છે. જેમકે કોઈ ભલી માતા જિગરની લાગણીથી માત્ર એટલુંજ કહે કે ફિકર નહિ ભાઈ! આપણે ગરીબાઇથી ચલાવી લઇશું, પણ તું તારો અભ્યાસ પૂરો કર; રો મા બાપુ! એમ કહીને પોતાના સાડીના છેડાથી કોઇનાં આંસુ લૂછે, તેની અસર તમે કોઈ દિવસ જોઈ છે? માત્ર આટલા થોડા શબ્દોથી પણ સામા માણસમાં કેવું નવું જીવન આવી જાય છે! આવું સ્ત્રીઓની વાણીમાં ઈશ્વરે બળ મૂકેલું છે અને તેનું કારણ એજ છે કે, ઈશ્વરનું બીજું નામ શબ્દબ્રહ્મ કહેવાય છે. જગતની ઉત્પત્તિ માટે શાસ્ત્રોમાં એમ કહેલું છે કે, પ્રથમ ઈશ્વર ૐ એ શબ્દ એટલે કે વાણી ઉત્પન્ન થઈ અને તે શબ્દમાંથી આ બધું બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયું. આટલું બધું બળ વાણીમાં છે, માટે વાણીમાં ઈશ્વર રહેલો છે. એવી બળવાન વાણી પરમાત્માએ સ્ત્રીઓમાં મૂકેલી છે, માટેજ સ્ત્રીઓ પોતાની ભલી વાણીથી જગતમાંથી ઘણાં દુઃખો ઓછાં કરી શકે છે. આવો મહાન ગુણ સ્ત્રીઓમાં રહેલો છે, માટે આપણે સ્ત્રીઓને માન આપવું જોઈએ અને તેઓને ઉન્નતિના શુભ માર્ગે આગળ વધારવી જોઇએ.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો ચોથો ગુણ–સ્મરણશક્તિ

સ્મૃતિ એટલે સ્મરણશક્તિ–યાદશક્તિ એ સ્ત્રીઓમાં રહેલો ચોથો મહાન ગુણ છે. ઘર ચલાવવામાં, બચ્ચાંઓને ઉછેરવામાં, બચ્ચાંઓને શિક્ષણ આપવામાં તથા આજુબાજુની ઘણીએ જાણવા લાયક બાબતો યાદ રાખવામાં એ શક્તિ બહુજ કામની છે. જે સ્ત્રીઓમાં સારી સ્મરણશક્તિ ન હોય, તેઓ ગાલાવેલી ને વેવલી જેવી હોય છે. સ્ત્રીઓને એ શક્તિની ખાસ જરૂર પણ છે; કારણ કે સ્ત્રીઓની મારફતેજ પુરુષોમાં તથા જગતમાં પૂર્ણતા આવવાની છે અને સ્ત્રીઓની મદદ વિના બધું અપૂર્ણજ છે. માટે આ પૃથ્વીમાં દયાની દેવીઓ તરીકે કામ કરવા સારુ ઘણી જાતની ઉપયોગી વિદ્યાઓ જાણવાની સ્ત્રીઓને જરૂર છે. જેમકે સ્વધર્મ, આરોગ્યવિદ્યા, બચ્ચાંઓને કેળવવાની રીત, પાકશાસ્ત્ર, સંગીત, ચિત્રકળા અને એના પેટામાં બીજી ઘણી જાતની ખાસ જરૂરી વિદ્યાઓ છે. તે બધી વિદ્યાઓની સ્ત્રીઓને ખાસ જરૂર છે. કારણ કે એ બધી વિદ્યાઓની મારફતજ પ્રેમ તથા રસિકતા જગતમાં ફેલાય છે. આ બધું સ્મરણશક્તિના બળથી થઈ શકે છે, માટે તે સારુજ પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ સ્મરણશક્તિનો મહાન ગુણ સ્ત્રીઓને આપેલો છે. ઘણા વખત ઉપર બની ગયેલી ઘણી નાની નાની બાબતો પુરુષોને યાદ રહેતી નથી, પણ સ્ત્રીઓને એ બધું બરાબર રીતે યાદ હોય છે. જો કે અજ્ઞાનપણાને લીધે હાલમાં સ્ત્રીઓ તદ્દન નકામી કોચરાની સાલની કચરા જેવી વાતો પોતાના મગજમાં ભરી મૂકવામાંજ પોતાની એ શક્તિ ગુમાવી દે છે. જેમકે ઘણાં વર્ષો પર કોઇને ત્યાં નાત જમી હોય, ત્યારે તેમાં કાંઇ શાક કે કઢી બગડી ગઈ હોય તે વાત યાદ રાખી મૂકે છે અને સૌની આગળ કહ્યા કરે છે. પોતાનાં છોકરાંઓનાં લગ્નમાં જે માણસો આવ્યાં હોય તથા જે ન આવ્યાં હોય તેની યાદી તેઓના મગજમાં ભમ્યા કરે છે અને જયારેત્યારે જેનીતેની આગળ કહ્યા કરે છે. પોતાના મંદવાડની તથા પોતાનાં સગાંઓના મરણની ઝીણી ઝીણી વાતો ગોખ્યા કરે છે અને એવી વીતી ગયેલી વાતો પણ ખાસ ચાહી ચાહીને પોતાના મનને ઉદાસ રાખ્યા કરે છે. કોઇ વાર વેવાણોની સાથે વાંધા પડ્યા હોય કે પાડોશણોની સાથે કાંઇ બોલાચાલી થઇ હોય, તો તે વાતો જિંદગીના છેડા સુધી યાદ રાખી મૂકે છે અને તેઓને એ બાબતોનાં સ્વપ્નાંઓ આવ્યા કરે

છે. એટલુંજ નહિ પણ વગરકારણે ને વગર પ્રસંગે પણ જ્યારે-ત્યારે એજ વાતો સૌની આગળ કહ્યા કરે છે. આવી આવી ફોગટની કૂટો કરવામાંજ તેઓ પોતાની અમૂલ્ય સ્મરણશક્તિ ખોઇ નાખે છે. કારણ કે સ્મરણશક્તિ એ કેવી અમૂલ્ય શક્તિ છે અને એ કેવી ઈશ્વરની કૃપા છે તે તેઓ સમજતી નથી. તેમણે વિચાર કરવો જોઇએ કે જેઓમાં બહુ સારી સ્મરણશક્તિ હોય તેઓ તો બહુ મોટાં કામો કરી શકે છે અને બહુ મોટી નામના મેળવી શકે છે. જેમકે શતાવધાની પ્રયોગ કરનાર ભારતમાર્તંડ પંડિત ગટુલાલ, શ્રીરાયચંદ્ર વગેરે અદ્‌ભુત સ્મરણશક્તિવાળાઓની એ શક્તિ જોઇને તથા તેની હકીકત સાંભળીને આપણે સૌ બહુ અજબ થઇએ છીએ. કારણ કે સ્મરણશક્તિ એ ઈશ્વરનો પોતાનો મહાન ગુણ છે. જો ઈશ્વર પોતે કોઈએક વસ્તુને એક પળ પણ ભૂલી જાય, તો એ વસ્તુના શું હાલ થાય એ જરા વિચાર તો કરો! પણ કોઇ પણ વસ્તુને કે કોઇ પણ જીવને ઈશ્વર કદી ભૂલી જતો નથી. સ્મરણશક્તિ એ ઈશ્વરનો મહાન ગુણ છે, તેથી સ્મરણ-શક્તિમાં પણ પ્રભુદર્શન થઈ શકે છે અને એવી મહાન શક્તિ આપણી સ્ત્રીઓમાં છે, માટે આપણે સ્ત્રીઓને માન આપવું જોઇએ અને તેઓની એ શક્તિનો સારાં કામોમાં ઉપયોગ કરતાં તેઓને શીખવવું જોઇએ.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો પાંચમો મહાન ગુણ–બુદ્ધિ

સ્ત્રીઓમાં પાંચમો મહાન ગુણ મેધા છે. મેધા એટલે ઠરેલી બુદ્ધિ, ધારણા રહે તેવી સમજણ. બહુ વાંચવાની, બહુ સાંભળવા-ની ને બહુ સમજવાની શક્તિને મેધા કહે છે. એ શક્તિ સ્ત્રીઓમાં બહુ સારી રીતે રહેલી છે અને એ શક્તિમાં પ્રભુ પોતે રહેલા છે. કારણ કે બુદ્ધિ એટલે શું? વિદ્વાનો કહે છે કે, બુદ્ધિ એટલે અલૌકિક ઈશ્વરી તત્ત્વ, બુદ્ધિ એટલે જગતની ઉન્નતિનું મૂળ, બુદ્ધિ એટલે કુદરતના ભેદો સમજવાની કૂંચી, બુદ્ધિ એટલે ધૂળમાંથી સોનું બનાવવાનો અને નરમાંથી નારાયણ બનાવવાનો કીમિયો, બુદ્ધિ એટલે સંસારમાં સ્વર્ગ લાવનારી મહાશક્તિ, બુદ્ધિ એટલે જીવ અને ઈશ્વરને જોડનારી કડી, બુદ્ધિ એટલે બધી જાતના ચમ-ત્કારોનું મધ્યબિન્દુ, બુદ્ધિ એટલે મનુષ્યની કામદુઘા, બુદ્ધિ એટલે જીવાત્માને ઊડવાનું બલૂન, બુદ્ધિ એટલે એક જાતનું મહાન આકર્ષણ, બુદ્ધિ એટલે એક જાતનું અનુપમ સૌંદર્ય, બુદ્ધિ એટલે

એકમાંથી અનેકપણું કરવાનું સામર્થ્ય, બુદ્ધિ એટલે ઈશ્વરના મંદિરનો દરવાજો અને બુદ્ધિ એટલે ઈશ્વર પોતે; કારણ કે ઈશ્વર જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, માટે તે બુદ્ધિમાં રહેલો છે અને બુદ્ધિ તેનામાં રહેલી છે. આવી મહાન મેધાશક્તિ સ્ત્રીઓમાં રહેલી છે. હાલના વખતમાં તેઓની એ શક્તિ કેળવાયેલી નથી, તેથી તેઓમાં બહુ બુદ્ધિ દેખાતી નથી, પણ તેને બદલે ઊલટી ઘણી જાતની મૂર્ખતા દેખાય છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, સ્ત્રીઓ ઊંચી કેળવણી લેવાને લાયક નથી, પણ આમ કહેનારા લોકોએ પ્રભુનાં આ વચનો યાદ રાખવાં જોઈએ કે, સ્ત્રીઓમાં મેધા એટલે કે બુદ્ધિ છે તે હું છું. બેશક એટલું ખરું કે તેઓનો સ્વભાવ, તેઓની પ્રકૃતિ, તેઓનાં શરીરનું બંધારણ, તેઓની હમેશની કામગીરી, તેઓની આજુબાજુના સંજોગો અને દેશકાળ જોઈને તેઓની સ્થિતિના પ્રમાણમાં તેઓને કેળવણી આપવી જોઈએ. જો એવી રીતે તેઓને કેળવણી ન આપીએ ને તેઓની કુદરતી અદ્ભુત બુદ્ધિને દાબી નાખીએ તો એ પાપ કાંઈ નાનુંસૂનું નથી અને એનું માઠું પરિણામ પણ કાંઈ જેવુંતેવું નથી. માટે સ્ત્રીઓમાં રહેલી એ મહાન શક્તિને આપણે ખીલવવી જોઈએ.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો છઠ્ઠો મહાન ગુણ—ધીરજ

• ધૃતિ એટલે ધીરજ અથવા સબૂરી. એ છઠ્ઠો મહાન ગુણ સ્ત્રીઓમાં રહેલો છે. પોતે સુખી રહેવા સારુ તથા બીજાઓને સુખી કરવા સારુ એ ગુણ ખાસ જરૂરનો છે. કારણ કે સ્ત્રીઓ તેઓનાં શરીરના નાજુક બંધારણને લીધે, કોમળ ને તીવ્ર લાગણીઓને લીધે તથા બચ્ચાં જણવાની ફરજને લીધે કુદરતી રીતેજ થોડીઘણી પરાધીન છે, માટે તેમને પોતાનો બચાવ કરવા સારુ તથા બીજાઓને મદદ કરવા સારુ ધીરજની ખાસ જરૂર છે. એટલુંજ નહિ પણ પ્રેમ, આધીનતા અને સૌંદર્ય વગેરે સ્ત્રીઓના સ્વભાવમાં જે ખાસ ખૂબી છે તે ધીરજ વિના રહી શકે નહિ; અને તેમાં પણ ઘરસંસાર ચલાવવામાં વારંવાર ઘણી જાતની મુશ્કેલીઓ, ઘણી જાતના મતભેદો, ઘણી જાતની બોલાચાલીઓ અને ઘણી જાતના ગેરઇન્સાફો થયા કરે છે. જેમકે છોકરાંઓ હઠ કરે ત્યારે, સાસુ જૂના વિચારની મળી હોય ત્યારે, વર ઉડાઉ, આળસુ, અભિમાની, વહેમી કે દુર્ગુણી મળ્યો હોય ત્યારે, દેરાણીજેઠાણી કારણ વિના મહેણાં મારે ત્યારે, કજિયાખોર પાડોશણ વાતવાતમાં લડી પડે ત્યારે, વેવાઈવિળોટ સાથે વાંધા પડે ત્યારે, દીકરાની વહુ મોટા ઘરની અને જરા

મિજાજી આવે ત્યારે, છોકરું થતાં વાર લાગે ત્યારે, છોકરાંઓ આ-વીને મરી જાય ત્યારે, ઘણાં છોકરાંઓ થઈ પડે ત્યારે અને કુટુંબ-માં બીમારી આવી પડે કે સ્થિતિના ફેરફારો થઈ જાય ત્યારે ધી-રજ રાખવાની ખાસ જરૂર છે. એ માટે દયાળુ પ્રભુએ સ્ત્રીઓમાં ધીરજનો મહાન ગુણ વધારે આપલો છે, તેથી એ ગુણને લીધે પ્રસંગોપાત્ત સ્ત્રીઓને ખમી ખાતાં આવડે છે. માટે યાદ રાખજો કે તેમની એવી ધીરજમાં ઈશ્વર રહેલો છે અને તે ધીરજ આપણી સ્ત્રીઓમાં છે. માટે આપણે સ્ત્રીઓને માન આપવું જોઈએ અને તેઓમાં રહેલા એ મહાન સદ્ગુણને ખીલવવો જોઇએ.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો સાતમો મહાન ગુણ–ક્ષમા

સ્ત્રીઓમાં રહેલો સાતમો મહાન ગુણ ક્ષમા છે. ક્ષમા એટલે માફ કરવું. એ ગુણ બહુજ કીમતી છે અને ઘરસંસાર ચલાવવા-માં બહુજ જરૂરનો છે. કારણ કે માણસમાત્ર ભૂલને પાત્ર છે અને ઘર ચલાવવું એ કાંઈ એક જાતનો સંચો નથી કે ચાવી આપી મૂકી હોય તેમ ચાલ્યા કરે, પણ એમાં તો ઘણાંએ જુદાં જુદાં મા-ણસોની મારફત જુદું જુદું કામ લેવાનું હોય છે અને દરેક માણ-સોના સ્વભાવ, રીતભાત તથા આચારવિચાર જુદા જુદા હોય છે, તેથી મતભેદ તો થાયજ. તે સારુ એવે વખતે ક્ષમા રાખવા-ની બહુજ જરૂર છે. માટે પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ ખાસ દયા કરીને સ્ત્રીઓમાં એ મહાન ગુણ વધારે મૂકેલો છે.

ઘરસંસારની મુશ્કેલીઓ જેઓ જાણે છે તેઓનેજ સ્ત્રીઓમાં રહેલા ક્ષમાના મહાન ગુણની કદર હોય છે. કાંઇ બધાં માણસો એ ગુણની કિંમત સમજતાં નથી. આપણે વિચાર કરવો જોઇએ કેં, ઉછાંછળા સ્વભાવને લીધે દિયરે કાંઈ આકરાં વચનો કહ્યાં હોય ને પછી તે બીમાર પડ્યો હોય, જેઠાણી સુખી હોય તે વખતમાં મસ્તાની હોય ને પછી તેનું દેવાળું નીકળી ગયું હોય ને પોતાને આશરે આવીને પડ્યાં હોય, નણંદ જરા બટકબોલી ને મિજાજી હોય તેથી ભાભીને હેરાન કરતી હોય, પણ પછી પોતેજ વિધવા થઈ હોય ને ભાભીની ઓશિયાળી રહેતી હોય, વર પ્રથમ માથા ફરેલ હોય ને પછી તેજ કોઈ મોટાવાંકમાં આવી ગયો હોય અને છોકરો તોફાની હોય તેથી માને વારંવાર હેરાન કર્યા કરતો હોય ને ભાગી ગયો હોય, પણ પાછળથી હારીને–લાચાર થઇને ઘરમાં આવ્યો હોય તથા સાસુ અદેખી ને જૂના વિચારની હોય તેથી વ-

હુનું છૂટાપણું તથા સુખ જોઈને બળી મરતી હોય ને પાછળથી પોતે રંડાય ત્યારે એજ વહુના હાથમાં રહેવું પડે, એવા સંયોગો-માં માફ કરવું એજ ખૂબી છે; અને એ ખૂબી ઘણીએ ભલી સ્ત્રી-ઓમાં હોય છે. કારણ કે માફ કરવું એ સર્વશક્તિમાન પરમકૃ-પાળુ પિતા મહાન પરમાત્માનો ગુણ છે. માટે શાસ્ત્રમાં પ્રભુએ કહેલું છે કે, જે બીજાઓના વાંક માફ કરે તના વાંક હું માફ કરું છું અને તે મહાન ગુણ આપણી સ્ત્રીઓમાં છે; માટે આપણે આપણી સ્ત્રીઓને માન આપવું જોઈએ અને તેઓમાં રહેલા ક્ષમા-ના એ ઉદાર ગુણને ખીલવવો જોઇએ.

૧૨૫–સ્ત્રીઓ સુધરશે ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે

આવા સાત મહાન ગુણ સ્ત્રીઓમાં રહેલા છે અને એ ગુ-ણોમાં આપણને પ્રત્યક્ષ રીતે પ્રભુ દેખાય એટલી હદ સુધી તે ગુણો સ્ત્રીઓમાં ખીલી શકે છે. તે સારુજ સ્ત્રીઓને માન આપ-વાનું તથા સુખી રાખવાનું કહેલું છે અને તે સારુજ મહાન બુદ્ધિ-વાળા પવિત્ર ઋષિઓએ સ્ત્રીઓને અર્ધાંગના ગણેલી છે. કારણ કે તે આપણી પોતાની ઉન્નતિનું તથા જગતની ઉન્નતિનું અર્ધું અંગ છે. માટે જો આપણી પોતાની તથા દેશની ઉન્નતિ કરવી હોય, તો આપણે સ્ત્રીઓમાં રહેલા એ મહાન સદ્ગુણોને ખીલવવા જોઈએ. પણ અફસોસ કે એ બાબતમાં આપણે બહુ બેદરકાર છીએ; તેથી સ્ત્રીઓ બહુજ પછાત છે અને તેઓના પછાતપણાને લીધેજ આ-પણી તથા આપણા દેશની દુર્દશા થાય છે; કારણ કે કૂવામાં હોય તો હવાડામાં આવે. સ્ત્રીઓ એ કૂવા છે અને બાળકો એ હવાડા છે; માટે જો સ્ત્રીઓમાં ક્ષમા હોય તો છોકરાંઓમાં ક્ષમા આવે સ્ત્રીઓમાં ધીરજ હોય તો છોકરાંઓમાં ધીરજ આવે, સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાન હોય તો છોકરાંઓમાં જ્ઞાન આવે અને સ્ત્રીઓમાં સૌંદર્ય તથા ઐશ્વર્ય હોય તો તે છોકરાંઓમાં આવે; પણ અત્યારે તો मूलोनास्ति એટલે પછી कुतःशाखा, જ્યાં મુદ્દલ મૂળજ ન હોય ત્યાં ડાળાં હોયજ ક્યાંથી? નજ હોય. તેથીજ આપણી દુર્દશા છે. જેમકે આપણી સ્ત્રીઓ ધીરજ રાખી શકતી નથી ને તેઓને ખમી ખાતાં આવડતું નથી, એટલે પછી આપણને ધીરજ રાખતાં અને દુઃખો ખમતાં ક્યાંથી આવડે? નજ આવડે; અને જ્યારે એ ન

આવડે ત્યારે પછી આપણે દેશને અર્થે પરમાર્થનાં દુઃખો કેવી રીતે ખમી શકીએ? એ ન ખમી શકાય ત્યાંસુધી આપણી પોતાની તથા આપણા દેશની ઉન્નતિ ક્યાંથી થાય? માટે મને તો એમ લાગે છે કે જ્યારે આપણી સ્ત્રીઓ સુધરશે અને તેઓમાં રહેલા કુદરતી મહાન સદ્ગુણો ખીલશે, ત્યારેજ આપણો અને આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે.

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, સ્ત્રીઓના ગુણો વિષે આટલું બધું હું જાણતો ન હતો, પણ તમારી વાત સાવ સાચી છે. પણ તે છતાંએ હજી મને એમ લાગ્યા કરે છે કે, આપણે આટલા બધા નીચે ઊતરી ગયા ને બગડી ગયા તેનું કારણ શું? જ્યારે સ્ત્રીઓમાં રહેલા મહાન ગુણોનો ને પુરુષોમાં રહેલા પુરુષાર્થનો તથા આત્માના બળનો વિચાર કરીએ ત્યારે એમ લાગી જાય છે કે, આટલું બધું કુદરતી બળ છતાં આપણે આવા કંગાળ કેમ? એ વિષે હજી મારા મનનું જેવું જોઈએ તેવું સમાધાન થતું નથી.

એ સાંભળીને ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, આપણામાં ધર્મનું બળ નથી, આપણે સત્ય ધર્મ સમજતા નથી અને આપણે અંતઃકરણનો ઈશ્વરી ધર્મ પાળતા નથી, તેથીજ આપણા બૂરા હાલ થયા છે ને થાય છે. માટે હવે તો આપણે સત્ય ધર્મનું બળ મેળવવું જોઈએ. એ વિના મને તો કાંઈ બીજો રસ્તો દેખાતો નથી.

૧૨૬–ખોટા ધર્મથી થતી ખરાબી

એ સાંભળીને પારેખે કહ્યું કે, ધર્મ! હાય હાય! ધર્મે તો આપણું સત્યાનાશ કાઢેલું છે, ધર્મે તો આપણને રમકડાં રમાડવામાંજ રાખી મૂક્યા છે, ધર્મે તો જૂના વખતનાં વેર તાજાં કરવામાંજ પોતાની હોશિયારી બતાવી છે, ધર્મે તો આપણને કૂવાના દેડકા બનાવવામાંજ સાર્થકતા માની લીધી છે, ધર્મે તો આપણને બહારના ઉપરછલ્લા પોલંપોલમાંજ રાખી મૂકેલા છે અને ધર્મનાં બનાવટી લફરાંઓથીજ આપણે ઈશ્વરથી વિમુખ થઇ ગયા છીએ. માટે જેમ બને તેમ હવે તો ધર્મના વહેમોને જગતમાંથી નાબૂદ કરવા જોઈએ; તેને બદલે તમે કહો છો કે જ્યારે આપણા લોકોમાં ધર્મ વધશે ત્યારે દેશનો ઉદ્ધાર થશે!

૧૨૭–ધર્મ એટલે શું ?

એ સાંભળીને પાઠકે કહ્યું કે, બહુજ દિલગીરી ! બહુજ દિલગીરી ! અરે હાય હાય! તમે ધર્મને એવો સમજો છો ?+ જેઓ એમ માને છે કે ધર્મ એ કાંઈક બહારની વસ્તુ છે, જેઓ એમ સમજે છે કે બહારની અમુક ક્રિયાઓમાંજ ધર્મ છે અને જેઓ એમ સમજે છે કે, અમુક ગ્રંથ, અમુક ગુરુ તથા અમુક વિચારોમાંજ ધર્મ રહેલો છે તેઓ દયાને પાત્ર છે; કારણ કે તેઓ અંધકારમાં છે. જે લોકો એમ માને છે કે મનુષ્યને ધર્મની જરૂર નથી અને દુનિયામાં ધર્મ જેવું કાંઇ છેજ નહિ તેઓ નરકમાં છે. માટે એ બેમાંથી કોઇ પણ એક બાજુ તરફ ન ઢળી જતાં તટસ્થ રહીને મહાત્માઓ કહે છે કે, ધર્મ એટલે કર્તવ્ય. ધર્મ એટલે મનુષ્યત્વ. ધર્મ એટલે આંતરિક પ્રેરણા. ધર્મ એટલે સદ્વર્તન. ધર્મ એટલે જિંદગી ઉત્તમ રીતે ગાળવાનો રસ્તો. ધર્મ એટલે શાસ્ત્રમાં કહેલા આચારવિચાર પાળવા તે. ધર્મ એટલે આપણી ઉત્તમ ભાવનાઓને ખીલવવી તે. ધર્મ એટલે ઈશ્વરને જાણવા માટેની માનસિક તથા વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ. ધર્મ એટલે ઉન્નતિ તરફ જવાની આપણામાં રહેલી કુદરતી પ્રેરણા. ધર્મ એટલે સાચો પુરુષાર્થ. ધર્મ એટલે મનુષ્યની જિંદગીમાં જે ઊંચામાં ઊંચી મધુરતા આવી શકતી હોય તે. ધર્મ એટલે આપણી જિંદગીમાં સ્વાભાવિક રીતે જે કાંઇ ઉત્તમતા રહેલી છે તેનું બહાર પડવું તે. ધર્મ એટલે માણસથી જે કાંઇ છેવટમાં છેવટનાં સારામાં સારાં તત્ત્વ મેળવી શકાય તે, ધર્મ એટલે સ્વાર્થવૃત્તિનો ત્યાગ. ધર્મ એટલે પોતાનું પોતાપણું ભૂલી જઈને ઈશ્વરને ખાતર જીવવું તે. ધર્મ એટલે મનુષ્યમાં જે મનુષ્યત્વ છે તે. ધર્મ એટલે અંતરનાં તાળાં ઉઘાડવાની કૂંચી. ધર્મ એટલે હ્રદયનો બોજો હલકો થાય તેવી દવા. ધર્મ એટલે આત્માની આડે આવતાં આવરણો સ્વાભાવિક રીતે ઓછાં થાય તેવી ખૂબી. ધર્મ એટલે પરમાત્મા માટે આપણો આત્મા તલખ્યા કરે તે અને ધર્મ એટલે આત્મા પોતાનું અસલ સ્વરૂપ મેળવે તે. એટલુંજ નહિ પણ ધર્મ એટલે ઈશ્વર પોતે. કારણ કે સનાતન પવિત્ર આર્યધર્મનો એ મહાસિદ્ધાંત છે કે, આત્મા પરમાત્મામાંથી થયેલો છે, આપણો આત્મા પરમાત્માનો અંશ

+ 'સાચું સ્વર્ગ' તથા 'સંસારમાં સ્વર્ગ'માંથી આ બાબત લીધી છે.

છે અને આપણા આત્મામાં પરમાત્માની સત્તા વ્યાપી રહેલી છે. એટલુંજ નહિ પણ આપણો આત્મા પરમાત્મામાંથી થયેલો હોવાથી સર્વશક્તિમાન પરમાત્મામાં જે મહાન ગુણો છે, અલૌકિક શાંતિ છે, અદ્ભુત આકર્ષણ છે, પરિપૂર્ણ સૌંદર્ય છે, અનંત જ્ઞાન છે, અખંડ ઐશ્વર્ય છે, પૂર્ણસ્નેહ છે, આદિઅંતરહિત અમરપણું છે અને અખંડ આનંદ છે, તે સર્વ ગુણો આપણા પોતાના આત્મામાં અને જગતના સૌ જીવોમાં સ્વાભાવિક રીતેજ અતિશય રહેલા છે; કારણ કે આપણે પરમાત્મામાંથી થયા છીએ. આપણા આત્મામાં પરમાત્મા વ્યાપી રહેલો છે અને પરામાત્માની સત્તા વડેજ આપણું જીવન છે. માટે પરમાત્માના બધા ગુણો ને બધી જાતની શક્તિઓ આપણામાં રહેલી છે. તેમાં ફેર એટલોજ કે પરમાત્મા સંપૂર્ણ છે ને આપણે અપૂર્ણ છીએ. તે મહાસાગરરૂપ છે ને આપણે ટીપાંરૂપ છીએ. તે સ્વતંત્ર છે ને આપણે પરતંત્ર છીએ. તે માયાને વશ રાખવવાળો ને માયાથી પર છે ને આપણે માયાને આધીન થયેલા છીએ અને તે સર્જનહાર, પાલક પિતા આપણો ધણી છે અને આપણે તેના સેવક છીએ. કુદરતી રીતેજ આમ હોવાથી અને સ્વાભાવિક રીતેજ આપણા આત્મામાં ઉપર કહ્યા તેવા ગુણો હોવાથી જીવમાત્રની પ્રકૃતિજ એવીજ છે કે, કાંઈ પણ કારણ વિના સ્વાભાવિક રીતેજ ઈશ્વર તરફ ખેંચાયા કરવું. આવી રીતે જીવ અને ઈશ્વરની વચ્ચે જે સ્વાભાવિક ખેંચાણ છે તેનું નામ ભક્તિ છે અને એ ખેંચાણ વધારવા માટે અંતરના તથા બહારના જે ઉપાયો છે તેનું નામ ધર્મ છે. એ ઉપાયો જુદા જુદા પ્રકારના ને અનેક છે, છતાં પણ તે બધાનો મુખ્ય હેતુ એકજ છે. તે એજ કે સર્વશક્તિમાન પરમાત્માને રાજી કરવો. કારણ કે પરમાત્મા રાજી થાય ત્યારેજ આપણો આત્મા તૃપ્ત થઈ શકે છે અને ત્યારેજ સૌ જીવોને આનંદ થઇ શકે છે. માટે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તરફ ખેંચાવું અને તે રાજી થાય તેમ કરવું એ આપણી ફરજ છે અને એનુંજ નામ ધર્મ છે.

૧૨૮–ધર્મની મુખ્ય ફરજો

એમ કરવા માટે આપણી ઉપર જુદી જુદી ત્રણ જાતની ફરજ છે. તેમાં પહેલી ફરજ સર્વવ્યાપક, અવિનાશી ઈશ્વરના સચ્ચિદા-

નંદ સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવવું તે. બીજી ફરજ કાંઇ પણ સ્વાર્થ વિના સ્વાભાવિક રીતેજ જગતના સૌ જીવોના કલ્યાણમાં રહેવું તે અને ત્રીજી ફરજ માયાને મિથ્યા સમજી, શરીરને ક્ષણભંગુર સમજી અને વિષયોને તુચ્છ સમજી સત્ય વસ્તુને પકડવા સારુ પોતાના મનને જીતવું તે. ધર્મને નામે જગતમાં જેટલી જાતની ક્રિયાઓ ચાલે છે તે સર્વનો શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલી ત્રણ ફરજોમાં સમાવેશ થઇ જાય છે. માટે મહાત્માઓ કહે છે કે, શાસ્ત્રજ્ઞાનથી, ભગવદ્‌સ્મરણથી, ધ્યાન વગેરે દ્વારા ઈશ્વરના સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવવું એ આપણી પહેલી ફરજ છે. એ પછી એ જ્ઞાનને તાજું રાખી શકીએ, તેને વધારે ઉપયોગી બનાવી શકીએ અને તેનો આ જિંદગીમાં લાભ લઇ શકીએ, માટે જગતના સૌ જીવો સાથે ઉદારતાથી વર્તવું, સૌના વાંક માફ કરવા, સૌનું ભલું થાય તેમ કરવું, સૌની ઉપર આત્મદૃષ્ટિ રાખવી અને મહાન પ્રભુને અર્થે તન, મન તથા ધનથી પ્રભુનાં બાળકો જે મનુષ્યજાત છે તેની સેવા કરવી તથા સૌ જીવોના કલ્યાણમાં રહેવું, એ આપણા પવિત્ર ધર્મની બીજી ફરજ છે. એ પછી જિંદગીમાં અનુભવાતા ઈશ્વરી જ્ઞાનથી તથા જગતના જીવોની સેવા કરી હોય તેઓના આશીર્વાદથી, સેવાના બળથી ઉપજતી આત્મિક શાંતિથી અને જ્ઞાન તથા સેવા એ બન્નેના સંયોગથી તેમાંથી એક જાતનું આકર્ષણ પેદા થાય છે. એ આકર્ષણથી ખેંચાઈ આવેલી પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી મન ઠરવા લાગે છે. એ વખતે જરા ખાસ વધારે પુરુષાર્થ કરીને બધી જાતના વિષયોમાંથી તેને પાછું ખેંચી લઇ શાંત કરવું અને મન, વચન તથા કર્મથી પાપવાસના છોડી દઈ જીવને પ્રભુમય કરવો અને સુખદુઃખમાં, હારજીતમાં તથા રાગદ્વેષમાં સમાન વૃત્તિ રાખી સદાય સહજ સમાધિના જેવી સ્થિતિમાં રહેવું, એ આપણા ઉત્તમ ધર્મની મહાકલ્યાણકારી ત્રીજી ફરજ છે. એ ત્રણે ફરજો બરોબર રીતે બજાવવી તેનું નામ ધર્મ છે. માટે ભાઇઓ! ઉપલક આપલપોપલિયાપણામાં, બહારના ડોળદમાકમાં, જરાવાર મૂર્ખોને રાજી કરનારા ઢોંગધતૂરામાં, કપોળકલ્પિત આચારવિચારમાં અને માન મેળવવા માટે તથા પેટ ભરવા સારુ દાંભિકોએ બિછાવેલી સ્વાર્થની જાળોમાં નહિ પડ્યા રહેતાં, અંતરમાં ભગવદ્‌આવેશ ભરાય, સર્વશક્તિમાન મહાન ઈશ્વરનું સાચું જ્ઞાન થાય, જગતના જીવોને મદદ કરી શકાય

અને પોતાના મનને કાબૂમાં રાખી શકાય તેવો પ્રાચીન ઋષિ-ઓનો પવિત્ર સત્ય ધર્મ પાળતાં શીખો, સત્ય ધર્મ પાળતાં શીખો.

૧૨૯–હાલમાં આપણે કેવો ધર્મ જોઇએ છે ?

આવી રીતે ધર્મનું તત્ત્વ સમજીને દેશકાળ પ્રમાણે તથા પોતાના અંતઃકરણની પ્રેરણા પ્રમાણે નિખાલસ ઈશ્વરી ધર્મ પાળવો જોઇએ. યાદ રાખજો કે આપણા હાથપગ બાંધી રાખવા માટે કાંઇ ધર્મ નથી, આપણને ગુલામગીરીની જાળમાં રાખી મૂકવા સારુ કાંઈ ધર્મ નથી, આપણને નમાલા બનાવી દેવા સારુ કાંઇ ધર્મ નથી અને આપણી તથા આપણા દેશની પડતી કરવા સારુ તથા આપણા બંધુઓનો તિરસ્કાર કરવા સારુ કાંઇ ધર્મ નથી; પણ આપણને જગતમાં આગળ વધારવા સારુ ધર્મ છે. આપણને આપણી સ્વાભાવિક સ્વતંત્રતા આપવા સારુ ધર્મ છે. આપણને બધી જાતના ભયમાંથી છોડાવવા સારુ ધર્મ છે. આપણા આત્માનું કલ્યાણ કરવા સારુ ધર્મ છે અને જીવમાંથી શિવ બનાવવા સારુ અથવા નરમાંથી નારાયણ બનાવવા સારુ ધર્મ છે. માટે હવે તો આપણે બહુજ ઉદાર ને બહુજ બહાદુરીવાળા ગુરુ ગોવિંદસિંહના જેવો ધર્મ પાળવો જોઇએ.

ગુરુ ગોવિંદસિંહ કહેતા કે, જે ધર્મ અહીં ને અહીં આ સંસારમાંજ અને આ જિંદગીમાંજ લાભ ન આપી શકે તે ધર્મ શું કામનો ? મૂઆ પછી મોક્ષ મળે એવો ઉધાર ધર્મ અમારે નથી જોઇતો, પણ આ જિંદગીમાંજ પરમતત્ત્વ મેળવી શકાય એવો સત્ય ધર્મ અમારે જોઇએ છે. માટે હવે અમારે ઢીલોઢસ, પોચો-પચ ને બીકણુ ધર્મ જોઇતો નથી, પણ હવે તો અમારે ભ્રાતૃભાવ-વાળો બહાદુર ધર્મ જોઇએ છે. અરે ! અત્યારે જયારે આપણા બંધુઓ અતિશય દુઃખી છે, ત્યારે પણ તેઓનો તિરસ્કાર કરવાની વાતો કરવી ? ત્યારે પણ પડતા ઉપર પાટુ મારવાને તૈયાર થવું ? ત્યારે પણ તેઓની મદદમાંથી ખસી જવું ? અને ત્યારે પણ તે-ઓની સાથે દુશ્મનાઈ રાખવી ? અને તેમાંજ ધર્મ સમજવો ? આમ કરવાથી આપણો ઉદ્ધાર થશે કાં ? એક તરફ આપણા બંધુ-ઓનો તિરસ્કાર ને બીજી તરફ બાયલાપણું, નમાલાપણું, બીકણુ-પણું, કાયરપણું, ખોટું સંતોષીપણું અને બહારનો ખોટો વૈરાગ્ય.

એથીજ આપણું અને આપણા દેશનું કલ્યાણ થશે કે ? કદી પણ નહિ. માટે હવે તો આપણે આપણા બાપદાદાઓનાં આગલાંપાછલાં વેર ભૂલી જવાં જોઇએ, આપણે આપણા નજીવા સ્વાર્થો ઉપર પૂળો મૂકી દેવો જોઇએ, આપણે આપણી નાતોનાં બંધનો તોડી નાખવાં જોઇએ અને આપણે સૌ બંધુઓએ અભેદભાવથી ઈશ્વરી સ્નેહની સાંકળમાં જોડાઇ જવું જોઇએ. જ્યારે આમ કરીશું ત્યારેજ આપણી અને આપણા દેશની ઉન્નતિ થઈ શકશે.

૧૩૦–આભડછેટને લીધે શીખો હારી જતા હતા

બંધુઓ ! ગુરુ ગોવિંદસિંહ આમ બોલીનેજ બેડા રહેતા નહિ, પણ એ પ્રમાણે કરી બતાવતા હતા. એ માટે તેમના ઈતિહાસમાં લખેલું છે કે, નાતજાતનો ભેદ તે વખતના લોકો બહુ ચુસ્તપણે માનતા હતા, તેથી જ્યારે શીખ લશ્કરે પોતાની છાવણીમાં ખાવાનું તૈયાર કર્યું હોય, ત્યારે મુસલમાન લશ્કરની ટુકડીઓ ત્યાં આવી પહોંચતી અને તેમનાં રસોડાં ઉપર પથરા ફેંકતી અને લાગ મળે તો રસોડામાં ઘૂસી જતી. તેથી એ વખતના શીખો એમ સમજતા કે, આપણી રસોઇને મુસલમાનો અડી ગયા, તેથી તે રસોઇ અભડાઇ ગઈ, એમ સમજીને એ તૈયાર થયેલો ખોરાક તજી દેતા હતા અને તેઓને બીજી નવી રસોઇ બનાવવી પડતી હતી અને મુસલમાનોને તૈયાર ખોરાક મળી જતો તેથી તેઓને લડવાનું બેવડું જોર આવી જતું હતું. વળી તેઓનો વખત તથા પૈસા બચતા હતા, તેથી તેઓ બહુ સહેલાઇથી ફાવી જતા હતા અને આભડછેટને લીધે શીખ લોકોને છતા ખોરાકે ભૂખ્યે મરવું પડતું હતું અને પાછું ક્યારે ખાવાનું મળે તેનું કાંઇ ઠેકાણું ન હતું. કારણ કે દુશ્મનની ટુકડીઓ તેઓનોજ ખોરાક ખાઇને તેઓનીજ પછવાડે લાગેલી રહેતી હતી. લડાઈના વખતમાં આ પ્રમાણે ચાલે તેથી સિપાઇઓને કેટલું બધું દુઃખ ભોગવવું પડે અને એવા ભૂખ્યા પેટવાળા દુ:ખી સિપાઇઓ કેમ લડી શકે અને કેમ ફતેહ મેળવી શકે એ સવાલ ગુરુ ગોવિંદસિંહની આગળ ખડો થયો. બેચાર વખત આવું જોવાથી તેમને એમ ખાતરી થઇ કે જ્યાં સુધી આવી રીતે અમે અભડાયા કરીશું ત્યાંસુધી અમે કોઈ દિવસ ફતેહ મેળવી શકવાના નથી.

૧૩૧-આભડછેટના દુઃખમાંથી છૂટવા સારુ ઝામોરીન રાજા મુસલમાન થઈ ગયો

એક સાધુ પાસેથી ગુરુ ગોવિંદસિંહે સાંભળેલું હતું કે, મલબારમાં જ્યારે ફિરંગી લોકો આવ્યા, ત્યારે કાલિકટમાં ઝામોરીન નામે હિંદુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજાના વખતમાં ત્યાંના બધા હિંદુઓ જાતિભેદનાં બંધનો બહુ માનતા હતા અને એકબીજાનું ખાતાંપીતાં અભડાઇ જતા હતા; તેથી કોઈ માણસો દરિયાઈ નોકરી કરતા ન હતા. કારણ કે વહાણમાં ખાવાપીવાથી અભડાઈ જઇએ એવો તેઓનાં મનમાં વહેમ હતો. વળી ધર્મના બાધને નામે કોઇ પણ માણસ વહાણમાં ખલાસી તથા સિપાઈ તરીકેની નોકરીમાં રહેતા નહિ પણ ફિરંગી લોકોને નાતજાતની કાંઈ અડચણ ન હતી; તેથી તેઓ બહુ ખુશીથી દરિયાઇ નોકરી કરતા હતા અને પોર્ટુગાલથી તેઓનાં વહાણો ઉપરાઉપરી ચાલ્યાં આવતાં હતાં. તેની સાથે લડવા સારુ રાજા ઝામોરીન પાસે માણસો ન હતાં. માણસો મેળવવા માટે તેણે બહુ મહેનત કરી પણ ધર્મની અડચણને લીધે કોઈ પણ હિંદુ દરિયાઈ ખાતાની નોકરી કબૂલ કરતા નહોતા; તેથી અંતે ઝામોરીને મુસલમાનોને એ નોકરીમાં રાખ્યા. એ વખતે મલબાર કોસ્ટમાં મુસલમાનોની વસ્તી બહુ થોડી હતી તેથી ફિરંગીઓની સાથે દરિયાઈ લડાઇ કરવામાં એ સિપાઇઓ પણ પૂરા પડી શકયા નહિ. લડાઇમાં ફિરંગીઓની ફતેહ થવા લાગી. એ જોઇને રાજા ઝામોરીનને વિચાર થયો કે, આવું દુઃખ તે કયાં સુધી ભોગવાય? છતાં સાધનોએ માત્ર એક નબળા વિચારથીજ દેશ લૂંટાઇ જાય, પરદેશીઓ ફાવી જાય, રાજ્યનો નાશ થઇ જાય અને ધર્મનું સત્યાનાશ વળી જાય, એ કેમ ખમાય? નજ ખમાય. ત્યારે શું વિના કારણ એક માત્ર આભડછેટના વહેમ સારુ પોતાનું રાજ્ય ફિરંગીઓને હાથ જવા દેવું? અંતે લાચાર થઇને બીજો કાંઈ ઉપાય ન જણાવાથી તે પોતે મુસલમાન થયો અને પોતાના જે સરદારો મુસલમાન થાય તેને જાગીરો આપવા મંડ્યો તથા રૈયતમાંથી જે લોકો મુસલમાન થાય તેને મોટાં મોટાં ઇનામો આપવા લાગ્યો. તેથી એ વખતે ઝામોરીન રાજાની લાગવગથી, ઉપદેશથી, લાલચથી તથા સત્તાના બળથી ઘણા માણસો પોતાનો ઉત્તમ સનાતન આર્યધર્મ છોડીને મુસલમાન થઈ ગયા અને તે

બધું શા માટે? માત્ર એક આભડછેટના કપોળકલ્પિત ખ્યાલને લીધેજ. આ સિવાય મુસલમાન થઇ જવાનું તેને બીજું કાંઇ પણ કારણ ન હતું. હિંદુધર્મ પ્રમાણે બીજા કોઇનું ખવાયપિવાય નહિ કે વહાણની નોકરી થાય નહિ એમ તે સમજતો હતો અને જો તે એ બાબમતમાં કાંઈ વધારે છૂટ લેવા માગે તો તે વખતના લોકો વધારે છૂટ આપે તેમ ન હતું; તેથી બીજો કાંઈ ઉપાય ન હોવાથી પોતાનું રાજ્ય જાળવવા સારુ તથા ફિરંગીઓના જુલમમાંથી પોતાના દેશના લોકોને બચાવવા સારુ તે મુસલમાન થઇ ગયો હતો.

૧૩૨–આપણા દેશની તથા ધર્મની પડતીનું મુખ્ય કારણ આભડછેટ છે

આવી આવી બાબતો જાણવાથી ગુરુ ગોવિંદસિંહને વિચાર થયો કે જો અમે આવી રીતે અભડાયા કરીશું તો અમારો ધર્મ રહી શકશે નહિ અને અમારા હાથમાં સત્તા પણ ટકી શકશે નહિ. કારણ કે બંગાળમાં તથા પંજાબમાં એ વખતે મુસલમાનોનું બહુ જોર હતું. ત્યાં તેણે જોયું હતું કે, મુસલમાન હુલ્લડખોરોનાં ટોળેટોળાં ચાલ્યાં આવતાં હતાં અને જે અડફેટમાં આવે તેને લૂંટી લેતા હતા તથા ઘણી વખત જોરજુલમથી વટલાવી દેતા હતા. વટલાવવાને બીજું કાંઇજ નહિ પણ કોઈ પણ હારી ગયેલા કે નબળા હિંદુના મોઢામાં મુસલમાન થૂંકે અથવા જોરજુલમથી તેને પોતાનું પીધેલું પાણી પાઈ દે, ત્યારે હિંદુઓ સમજતા કે અમે અભડાઇ ગયા; તેથી કાંઇ પણ ગુના વિના બીજા હિંદુઓ તેને પોતાની નાતમાંથી કાઢી મૂકતા હતા. આવી રીતે દર વરસે હજારો ને લાખો માણસોને ફરજિયાત રીતે વટલાવી દેતા હતા અને એમ કરવામાં એ વખતના ધર્મઝનૂની મુસલમાનો ધર્મ સમજતા હતા. એ વખતના હિંદુઓ પણ એમ સમજતા કે, મુસલમાનોનું પાણી પીએ તો અમે અભડાઇ જઈએ, તેથી પોતાના કાંઇ પણ ગુના વિના રાજ કરતી કોમના બળાત્કારને લીધેજ હજારો માણસોને પોતાના કુટુંબથી ને પોતાના ધર્મથી વિનાકારણ હમેશને માટે જુદું થવું પડતું હતું. એવાં જુદાં પડેલાં માણસો તથા તેનાં સગાં–વહાલાંઓ અતિશય કલ્પાંત કરતાં હતાં; પણ એ વખતના હિંદુઓ તેઓને દેહશુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવીને પાછા પોતાની નાતમાં લેતા ન હતા. તેથી દિનપ્રતિદિન હિંદુઓની વસ્તી ઘટતી જતી હતી અને મુસલમાનો-

ની વસ્તી વધતી જતી હતી. આ બધા બનાવો ગુરુ ગોવિંદસિંહે પોતાની નજરે જોયા હતા, તેથી તેમને બહુ ત્રાસ લાગતો હતો અને તેમને એવા વિચારો આવતા કે, આ દુઃખ કેમ ખમાય ? અરે! આવું તે કયાંય હોય? માણસ પોતાની ખુશીથી વટલી શકે કે બળાત્કારથી વટલી શકે ? પાણીના છાંટાથી વટલે કે ધર્મના સિદ્ધાંતો માનવાથી વટલે ? અંતઃકરણની ઇચ્છાથી વટલે કે બહારની વસ્તુઓથી વટલે ? અને સમજતાં છતાં ઇરાદાપૂર્વક પાપ કરે તે વટલે કે નબળાઇને લીધે તથા અજ્ઞાનપણાને લીધે ફસાઇ ગયેલા નિરાધારો હોય તે વટલે ? એટલુંજ નહિ પણ દેશમાં જ્યારે અંધેર ચાલતું હોય અને તેમાં પણ પરદેશી ને પરધર્મી દુશ્મનો જ્યારે બીજા મુલકોમાં જઇને ફાવી જતા હોય, ત્યારે એવા જુલમો થાય તેમાં કાંઇ નવાઇ નથી. તેથી જેમ પંજાબમાં અફઘાનિસ્તાનના પઠાણોનાં ટોળાંઓ જુલમ કરતાં હતાં, તેમ મલબાર કાંઠે ઝામોરીન રાજા પછી ફાવી ગયેલા પોર્ટુગલના ફિરંગીઓ બળાત્કારથી હિંદુઓને વટલાવતા હતા. આ બધી મહાન ખરાબીઓને તેના ભયંકરરૂપમાં ગુરુ ગોવિંદસિંહ સમજતા હતા, તેથી તેમને એમ લાગતું કે, જો આમ ને આમ ચાલશે તો થોડાં વરસોમાં દુનિયામાંથી સનાતન હિંદુધર્મ નાબૂદ થઇ જશે. અને તે શા માટે ? આભડછેટની પોલને લીધેજ, આપણે બીજાઓને પવિત્ર કરી શકતા નથી તેને લીધેજ, આપણને બીજાઓના હાથનું ખાવુંપીવું ખપતું નથી તેને લીધેજ અને અભડાઇ જવાની ધાસ્તીથી આપણે બીજા મુલકોમાં જઇ શકતા નથી તેને લીધેજ આપણું પોતાનું, આપણા દેશનું અને આપણા ધર્મનું સત્યાનાશ વળતું જાય છે, એ બધું શા માટે? ધર્મસંબંધી આપણા વિચાર બહુ સાંકડા થઇ ગયેલા છે તેને લીધેજ. આપણે આપણા ધર્મના હાથપગ બાંધી રાખેલા છે, તેથી આપણા ધર્મે આપણને ગુલામગીરીમાં બાંધી રાખેલા છે. આપણે આપણા ધર્મને બહુ સાંકડી હદમાં કેદ કરેલો છે તેથી તે ધર્મ આપણને ઘાંચીના બેલની પેઠે બહુજ નાનકડા કૂંડાળામાં ફેરવ્યા કરે છે. આપણે આપણા ધર્મ ઉપર ચાલતી આવેલી જૂની રૂઢિઓનાં પડ વળવા દીધાં છે, તેથી તે ધર્મ આપણને અજ્ઞાનપણામાં રાખી મૂકે છે અને આપણે આપણા ધર્મનાં ઊંડા રહસ્યો સમજ્યા વિના આપણી હાલની નબળાઇ પ્રમાણે તેના ખોટા અર્થો કરીએ છીએ તેથીજ તે ધર્મ આપણને નમાલાપણામાં રાખી મૂકે છે.

૧૩૩–હવે આપણને કેવો ધર્મ જોઈએ છે ?

માટે હવે તો આપણને ગુલામગીરીમાંથી છોડાવે તેવો ઉદાર ધર્મ જોઈએ છે. હવે તો આપણને ઘણી જાતના જુલમોમાંથી છોડાવે તેવો મર્દાનગીભરેલો ધર્મ જોઈએ છે, હવે તો આપણને વટલાઈ જતા અટકાવે અને ઊલટા બીજાઓને પવિત્ર કરવાનું બળ આપે એવો બળવાન ધર્મ જોઈએ છે અને હવે તો આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલો:–

सर्वं धर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्व पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ અ.૧૮. શ્લો૬૬

અર્થાત્ બધાય ધર્મોને છોડી તું એક મારેજ શરણે આવ, એટલે હું તને સર્વ પાપમાંથી છોડાવીશ, તું અફસોસ કર મા.

આવો કાંઈ પણ લફરાં વગરનો ચોખ્ખેચોખ્ખો ધર્મ અત્યારે આપણને જોઈએ છે અને–

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तम् ।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यासि ॥ અ. ૪ શ્લો. ૩૬

અર્થાત્ કદી તું સૌ પાપીઓ કરતાં વધારે પાપી હોય તોપણ જ્ઞાનરૂપી વહાણથી પાપરૂપી સમુદ્રને તું સહેજમાં તરી જઈશ.

૧૩૪–આફત વખતના ધર્મો જુદા હોય છે

આવો શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં કહેલો જ્ઞાનરૂપી નૌકાવાળો જાગતો ને રોકડિયો ધર્મ અત્યારે આપણે જોઈએ છે એમ સમજીને ગુરુ ગોવિંદસિંહે પોતાના શિષ્યોને હુકમ કર્યો કે, આપણી સામે લડનારા મુસલમાન લશ્કરનાં રસોડાં ઉપર તમે હુમલો કરી તેઓનો રાંધેલો તૈયાર ખોરાક લૂંટી લો. એ ખોરાકને અડવામાં પણ આપણી પેઠે શીખ લોકો પ્રથમ અભડાઈ જતા હતા, પણ ગુરુ ગોવિંદસિંહના હુકમથી આભડછેટની દરકાર ન કરતાં તેઓએ એ ખોરાક લૂંટ્યો. એ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહે તેમાંથી પહેલો કોળિયો પોતે ખાધો અને પછી પોતાના શિષ્યોને હુકમ કર્યો કે આ ખોરાક તમે ખઈ જાઓ ! એ સાંભળીને શિષ્યોને બહુ અજાયબી લાગી અને તેઓ એકબીજાના મોઢા સામું જોવા લાગ્યા; કારણ કે એ વખત સુધી તેઓમાં જાતિભેદ હતો અને તેમાં પણ મુસલમાનોને તો

ની વસ્તી વધતી જતી હતી. આ બધા બનાવો ગુરુ ગોવિંદસિંહે પોતાની નજરે જોયા હતા, તેથી તેમને બહુ ત્રાસ લાગતો હતો અને તેમને એવા વિચારો આવતા કે, આ દુઃખ કેમ ખમાય ? અરે ! આવું તે ક્યાંય હોય ? માણસ પોતાની ખુશીથી વટલી શકે કે બળાત્કારથી વટલી શકે ? પાણીના છાંટાથી વટલે કે ધર્મના સિદ્ધાંતો માનવાથી વટલે ? અંતઃકરણની ઇચ્છાથી વટલે કે બહારની વસ્તુઓથી વટલે ? અને સમજતાં છતાં ઇરાદાપૂર્વક પાપ કરે તે વટલે કે નબળાઇને લીધે તથા અજ્ઞાનપણાને લીધે ફસાઇ ગયેલા નિરાધારો હોય તે વટલે ? એટલુંજ નહિ પણ દેશમાં જ્યારે અંધેર ચાલતું હોય અને તેમાં પણ પરદેશી ને પરધર્મી દુશ્મનો જ્યારે બીજા મુલકોમાં જઇને ફાવી જતા હોય, ત્યારે એવા જુલમો થાય તેમાં કાંઇ નવાઇ નથી. તેથી જેમ પંજાબમાં અફઘાનિસ્તાનના પઠાણોનાં ટોળાંઓ જુલમ કરતાં હતાં, તેમ મલબાર કાંઠે ઝામોરીન રાજા પછી ફાવી ગયેલા પોર્ટુગલના ફિરંગીઓ બળાત્કારથી હિંદુઓને વટલાવતા હતા. આ બધી મહાન ખરાબીઓને તેના ભયંકરરૂપમાં ગુરુ ગોવિંદસિંહ સમજતા હતા, તેથી તેમને એમ લાગતું કે, જો આમ ને આમ ચાલશે તો થોડાં વરસોમાં દુનિયામાંથી સનાતન હિંદુધર્મ નાબૂદ થઇ જશે. અને તે શા માટે ? આભડછેટની પોલને લીધેજ, આપણે બીજાઓને પવિત્ર કરી શકતા નથી તેને લીધેજ, આપણને બીજાઓના હાથનું ખાવુંપીવું ખપતું નથી તેને લીધેજ અને અભડાઇ જવાની ધાસ્તીથી આપણે બીજા મુલકોમાં જઇ શકતા નથી તેને લીધેજ આપણું પોતાનું, આપણા દેશનું અને આપણા ધર્મનું સત્યાનાશ વળતું જાય છે, એ બધું શા માટે? ધર્મસંબંધી આપણા વિચાર બહુ સાંકડા થઇ ગયેલા છે તેને લીધેજ. આપણે આપણા ધર્મના હાથપગ બાંધી રાખેલા છે, તેથી આપણા ધર્મે આપણને ગુલામગીરીમાં બાંધી રાખેલા છે. આપણે આપણા ધર્મને બહુ સાંકડી હદમાં કેદ કરેલો છે તેથી તે ધર્મ આપણને ઘાંચીના બેલની પેઠે બહુજ નાનકડા કુંડાળામાં ફેરવ્યા કરે છે. આપણે આપણા ધર્મ ઉપર ચાલતી આવેલી જૂની રૂઢિઓનાં પડ વળવા દીધાં છે, તેથી તે ધર્મ આપણને અજ્ઞાનપણામાં રાખી મૂકે છે અને આપણે આપણા ધર્મનાં ઊંડા રહસ્યો સમજ્યા વિના આપણી હાલની નબળાઇ પ્રમાણે તેના ખોટા અર્થો કરીએ છીએ તેથીજ તે ધર્મ આપણને નમાલાપણામાં રાખી મૂકે છે.

૧૩૩–હવે આપણને કેવો ધર્મ જોઇએ છે ?

માટે હવે તો આપણને ગુલામગીરીમાંથી છોડાવે તેવો ઉદાર ધર્મ જોઈએ છે. હવે તો આપણને ઘણી જાતના જુલમોમાંથી છોડાવે તેવો મર્દાનગીભરેલો ધર્મ જોઇએ છે, હવે તો આપણને વટલાઇ જતા અટકાવે અને ઊલટા બીજાઓને પવિત્ર કરવાનું બળ આપે એવો બળવાન ધર્મ જોઇએ છે અને હવે તો આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલોઃ–

सर्वे धर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्व पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ।। अ.१८. श्लो६६

અર્થાત્ બધાય ધર્મોને છોડી તું એક મારેજ શરણે આવ, એટલે હું તને સર્વ પાપમાંથી છોડાવીશ, તું અફસોસ કર મા.

આવો કાંઇ પણ લફરાં વગરનો ચોખ્ખેચોખ્ખો ધર્મ અત્યારે આપણને જોઇએ છે અને–

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृतम् ।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यासि ।। अ. ४ श्लो. ३६

અર્થાત્ કદી તું સૌ પાપીઓ કરતાં વધારે પાપી હોય તોપણ જ્ઞાનરૂપી વહાણથી પાપરૂપી સમુદ્રને તું સહેજમાં તરી જઇશ.

૧૩૪–આફત વખતના ધર્મો જુદા હોય છે

આવો શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતામાં કહેલો જ્ઞાનરૂપી નૌકાવાળો જાગતો ને રોકડિયો ધર્મ અત્યારે આપણે જોઇએ છે એમ સમજીને ગુરુ ગોવિંદસિંહે પોતાના શિષ્યોને હુકમ કર્યો કે, આપણી સામે લડનારા મુસલમાન લશ્કરનાં રસોડાં ઉપર તમે હુમલો કરી તેઓનો રાંધેલો તૈયાર ખોરાક લૂંટી લો. એ ખોરાકને અડવામાં પણ આપણી પેઠે શીખ લોકો પ્રથમ અભડાઇ જતા હતા, પણ ગુરુ ગોવિંદસિંહના હુકમથી આભડછેટની દરકાર ન કરતાં તેઓએ એ ખોરાક લૂંટયો. એ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહે તેમાંથી પહેલો કોળિયો પોતે ખાધો અને પછી પોતાના શિષ્યોને હુકમ કર્યો કે આ ખોરાક તમે ખઇ જાઓ ! એ સાંભળીને શિષ્યોને બહુ અજાયબી લાગી અને તેઓ એકબીજાના મોઢા સામું જોવા લાગ્યા; કારણ કે એ વખત સુધી તેઓમાં જાતિભેદ હતો અને તેમાં પણ મુસલમાનોને તો

તેઓ બહુજ હલકા સમજતા હતા, તેથી તેઓના હાથની રસોઇ જમવામાં તેઓ મહાપાપ સમજતા હતા. ગુરુ ગોવિંદસિંહના એ હુકમથી તેઓનાં દિલ ખળભળી ઊઠયાં અને ઘણા માણસો પોતાની મરજી પડે તેમ બડબડવા લાગ્યા; પણ ગુરુ ગોવિંદસિંહે તેઓના બોલવાની દરકાર કરી નહિ અને તેઓને સમજાવ્યા કે, આફતકાળના ધર્મ જુદા હોય છે. જે વખતે પરદેશી અને પરધર્મી લોકોનું આપણી ઉપર રાજ્ય હોય તે વખતના ધર્મો જુદા હોય છે. જે વખતે દેશમાં અંધેર ચાલતું હોય ને પ્રજા ઉપર જુલમ ગુજરતો હોય તે વખતના ધર્મો જુદા હોય છે. જે વખતે પ્રજા અજ્ઞાનપણાના અંધકારમાં ડૂબેલી હોય તે વખતના ધર્મો જુદા હોય છે. જે વખતે બે મોટી કોમોમાં પરસ્પર જબરજસ્ત વેર બંધાયાં હોય તે વખતના ધર્મો જુદા હોય છે. જે વખતે એક બાજુવાળાઓને લાભ થવાથી સામેની બીજી બાજુવાળાઓને નુકસાન થતું હોય અને બીજી બાજુવાળાઓને લાભ થવાથી પહેલી બાજુવાળાઓને નુકસાન થતું હોય ત્યારે એ બંનેના ધર્મો જુદા હોય છે. જ્યારે રાજ્યના જુલમથી પ્રજામાં ભૂખમરો ચાલતો હોય ત્યારે પ્રજાના ધર્મ જુદા હોય છે અને જ્યારે પ્રજાને દોરનારા તથા દેશને તારનારા મહાપુરુષો પોતાના દેશને અર્થે, પોતાના ધર્મને અર્થે અને પોતાના બંધુઓને અર્થે પોતાની જિંદગીનો ભોગ આપવા બહાર પડે, ત્યારે પ્રજાના ધર્મ જુદા હોય છે. એ વખતે દેશકાળ તથા આજુબાજુના સંજોગો જોઇને અંતઃકરણની પ્રેરણા પ્રમાણે તેઓના મુખમાંથી જે વચનો નીકળે તે વચનો એજ ફાયદો હોય છે, તે વખતે એ વચનો એજ નીતિ હોય છે અને તે વખતે એ વચનો એજ ધર્મ હોય છે. કારણ કે એમાંજ દેશનું તથા પ્રજાનું કલ્યાણ હોય છે; માટે ચાલતા આવેલા રિવાજો કરતાં અત્યારે તમારા ધર્મો જુદા છે. જો તમે મને ગુરુ તરીકે માનતા હો તો મારા હુકમને માન આપો અને ખુશી થઇને દુશ્મનની લૂંટી લીધેલી રસોઈ જમો; કારણ કે ઔરંગઝેબ હિંદુઓને મુસલમાન બનાવી આપણું જોર તોડવા ધારે છે પણ હું મુસલમાનોને હિંદુ બનાવીશ અને એ રીતે આપણું જોર વધારીશ. અરે! જરા વિચાર તો કરો કે રોજ રોજ આપણા બંધુઓ પારકા ધર્મમાં વટલાતા જાય અને પાછા આપણાજ ધર્મના દુશ્મનો બનતા જાય તેથી આપણું કલ્યાણ થશે કે આપણે બીજાઓને આપણા ધર્મમાં લઇ લઇએ તેથી આપણું કલ્યાણ થશે? દેશના

જુદા જુદા ભાગોમાંથી પ્રસંગોપાત્ત આપણા બંધુઓ વટલાતા જાય અને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજની માફક વધતા જાય અને આપણે હમેશાં ઘટતાજ જઇએ, છતાં પણ એ બાબતની દરકાર ન રાખીએ એનું પરિણામ શું, એ જરા ખ્યાલ તો કરો! એક ઘડામાં પાણી ભરેલું હોય ને તે ઘડો જરા ફૂટેલો હોય, તેથી તેમાંથી હમેશાં જરા જરા પાણી ચાલ્યું જતું હોય અને ઉપરથી તેમાં નવું પાણી ન આવતું હોય તો ઘડામાં ગમે એટલું વધારે પાણી હોય તોપણ યાદ રાખજો કે, ઘડો તે ઘડોજ છે, તેથી અંતે તેમાંથી પાણી ખૂટી ગયા વિના રહેવાનું નથી. તેમજ આપણા ધર્મને પણ જો આપણે એક ઘડા જેવો બનાવી મૂકીએ તો અંતે કેમ ટકી શકે અને તેમાં શું તત્ત્વ રહી શકે, એ જરા વિચાર તો કરો!

૧૩૫–ભાઇઓ! અત્યારે આપણો ધર્મ કયો?

અત્યારે દુશ્મનોનો ખોરાક ખાઇજવો ને તેમ છતાં અભડાવું નહિ એ આપણો ધર્મ છે, એ તમને ખબર છે? અત્યારે બકા-રનાં બનાવટી કર્મકાંડનાં લફરાંઓને લાત મારવી એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે દેશને અર્થે માથાં આપવા તૈયાર થવું એ આપ-ણો ધર્મ છે. અત્યારે અંદર અંદરના નાના નાના મતભેદોને બાજુએ રાખીને દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં સૌએ એકમત થઈ જવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે દેશના કલ્યાણ સારુ આપણા નજીવા નજીવા ખાનગી સ્વાર્થો ઉપર પૂળો મૂકવો એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે દેશને અર્થે દુઃખ ખમતાં શીખવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે દેશના કલ્યાણ સારુ મોટાં જોખમો ખેડવાં એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે આપણાં બાળકોમાં બહાદુરી વધે એમ કરવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે આપણી ઉપર ચાલતા અંધેર રાજ્યમાં સુધારા કરવા સારુ તેના કામકાજમાં ભાગ લેવો એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે આપણી માતાઓ, આપણી બહેનો, આપણી સ્ત્રીઓ અને આપણી દીકરીઓ આપણા શુભ હેતુઓ સમજે ને આપણી મદદમાં રહે એમ કરવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે દરેક માણસોએ જાગવું અને પોતપોતાની ફરજો બજા-વવાને તૈયાર રહેવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે ન્યાયની રીતે રાજ્યના જુલમની સામે પ્રજાના પોકારને અને પ્રજાના મતને

મજબૂત કરવો એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે ઊંચનીચ તથા દેશી-પરદેશી સૌ લોકોની સાથે ભાઇબંધી વધારવી એ આપણો ધર્મ છે અને અત્યારે આપણા ડૂબતા જતા દેશના તથા ધર્મના ઉદ્ધારને માટે જે જે ભોગો આપવા પડે તે તે ભોગો આપવા દેશના દરેક માણસોએ હમેશાં તૈયાર રહેવું એ આપણો ધર્મ છે. અત્યારે આવી આફતના વખતે નમાલા થઇને પડ્યા રહેવું એ કાંઈ આપણો ધર્મ નથી. અત્યારે ખરાબ રૂઢિઓની ગુલામગીરીમાં બંધાઈ રહેવું એ કાંઈ આપણો ધર્મ નથી. અત્યારે 'હું ને મારી વહુ ને એમાં આવ્યું સહુ' એવા એકલપેટા થઇ બેસવું એ કાંઇ આપણો ધર્મ નથી. અત્યારે આપણાંજ દુખિયારાં ભાઇબહેનોને કહેવું કે, અમે ઊંચા ને તમે નીચા એ કાંઇ આપણો ધર્મ નથી. અત્યારે અંદર અંદરના નાના નાના ખાનગી મતભેદો સારુ દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં આડા પડવું એ કાંઈ આપણો ધર્મ નથી. વળી અત્યારે આભડછેટની કપોળકલ્પિત જાળ સારુ દેશનું સત્યાનાશ વળવા દેવું અને દુશ્મનોને આપણા ઉપર ફાવવા દેવા એ કાંઇ આપણો ધર્મ નથી. પણ આપણા ધર્મના રક્ષણને સારુ, મનુષ્યજાતને ઈશ્વરે બક્ષેલી કુદરતી સ્વતંત્રતા મેળવવા સારુ અને દેશના કલ્યાણ સારુ અત્યારે જમાનાને અનુસરતી જે જે છૂટો લેવી જોઇએ.તથા જે જે ઉપાયો કરવા જોઇએ, તે તે છૂટો લેવી અને તે તે ઉપાયો કરવા એ આપણો ધર્મ છે. માટે જો જુલમમાંથી છૂટવું હોય, સ્વતંત્રતા મેળવવી હોય અને દેશનું કલ્યાણ કરવું હોય, તો દુશ્મનો પાસેથી જીતી લીધેલો આ ફતેહભરેલો ખોરાક ખાઓ, એટલે ફતેહ તમારીજ છે, એ નક્કી સમજજો. જો આ ફતેહનો ખોરાક નહિ ખાઓ તો પછી ફતેહ મેળવવાની આશા નથી; માટે જેમ તમારી મરજી પડે તેમ કરો. એમ કહી ગુરુ ગોવિંદસિંહે આકાશ સામે હાથ જોડ્યા અને પછી માથું નીચું નમાવી મનમાં પ્રાર્થના કરી કે, હે પ્રભુ! આ લોકો આભડછેટનાં કપોળકલ્પિત બંધનોમાંથી છૂટે એવી તેઓને સદ્બુદ્ધિ આપો.

૧૩૬-શીખોની ફતેહનું કારણ

આ બોલતી વખત ગુરુ ગોવિંદસિંહનો સ્વાભાવિક જુસ્સો, તેમનો દમામદાર દેખાવ, તેમની નિખાલસતા, તેમનો ધર્મભાવ, તેમની દેશદાઝની ઊંડી લાગણી, જુલમની સામે થવાનું તેમનું

બળ, પોતાના બંધુઓ ઉપરનો તેમનો પ્રેમ અને સ્વતંત્રતા મેળ- વવાની તેમની પ્રબળ ઇચ્છા એ બધું જોઇને તેમના શિષ્યોને બહુ ચમત્કારિક અસર થઇ. તેઓએ એજ વખતે દુશ્મનો પાસેથી જીતી લીધેલો ફતેહનો ખોરાક ખાધો. ત્યારથી તેઓનું આભડ- છેટનું બંધન તૂટી ગયું, તેથી તેઓ વધારે સગવડતાથી, વધારે છૂટથી, વધારે બળથી અને વધારે નીડરતાથી લડવા લાગ્યા અને વધારે વધારે ફતેહ મેળવવા લાગ્યા. કારણ કે આભડછેટની જાળ એટલી બધી મોટી છે અને એટલી બધી અટપટી છે કે, એમાં ડગલે ડગલે માણસ ફસાઈ જાય છે ને તે પછી જરા પણ આગળ વધી શકતો નથી.

૧૩૭—દેશના કલ્યાણ સારુ ગુરુ ગોવિંદસિંહે કરેલું તપ

એ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહે વિચાર કર્યો કે, શીખો આભડછેટ- ની જબરજસ્ત જાળમાંથી છૂટયા એ એક મહાન કામ થયું, પણ એવું છૂટાપણું એ તો ધર્મનું એક અંગ છે. ધર્મનું એક અંગ સારું હોય તેથી કાંઇ પૂરેપૂરું ફળ મળે નહિ, માટે ધર્મનું બીજું અંગ જે પુરુષાર્થ છે, વીરત્વ છે, નિર્ભયપણું છે, સ્વાર્થત્યાગ છે અને દેશને અર્થે પ્રાણાર્પણ છે, તે જ્યાંસુધી અમારા લોકોમાં આવે નહિ ત્યાંસુધી અમારું કલ્યાણ થઇ શકે નહિ અને ત્યાંસુધી અમારા દેશનો ઉદ્ધાર થઇ શકે નહિ. માટે મારા બંધુઓમાં બ- હાદુરી વધે એમ મારે કરવું જોઇએ. એવો વિચાર કરીને તે એક પહાડ ઉપર ગયા અને ત્યાં એકાંતમાં રહી ઘણા દિવસ સુધી ઉગ્ર તપ કરી વિચારોની એકાગ્રતા કરી ખૂબ આત્મબળ મેળવ્યું. એ પછી જ્યારે તેમને ખાતરી થઇ કે હવે મને નવું જીવન મળ્યું છે, તેથી લોકો ઉપર ચમત્કારિક અસર કરી તેઓમાં નવું જીવન લાવી શકીશ તથા સૌના સંગઠિત બળથી દેશના કલ્યાણનું કાંઇક મહાન કામ કરી મારી જિંદગીની સાર્થકતા કરી શકીશ, ત્યારે તે પહાડ ઉપરથી નીચે ઊતર્યા. એ વખતે તેમનાં દર્શન કરવા સારુ તથા તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા સારુ ત્યાં હજારો માણસો હાજર થયાં. ગુરુ ગોવિંદસિંહે વિચાર કર્યો કે, આ લોકો પઠાણોના ને મોગલો- ના જુલ્મમાંથી છૂટવાને ઇચ્છે છે, પણ એ માટેની તેઓમાં લાય- કાત છે કે નહિ ? એ માટે જે દુઃખો ખમવાં જોઇએ તે દુઃખો ખમવા

તેઓ તૈયાર છે કે નહિ ? એ માટે જે મહાન ભોગો આપવા જોઈએ, તે ભોગો આપવા તેઓ તૈયાર છે કે નહિ ? એ બાબતની મારે પ્રથમ ખાતરી કરવી જોઇએ; કારણ કે હું તેઓને દોરનારો—તેઓનો આગેવાન થવા ઇચ્છું છું; માટે તેઓમાં કેટલું પાણી છે એ મારે તપાસવું જોઇએ. કારણ કે બેચાર માણસોની મહેનતથી કાંઈ દેશનો ઉદ્ધાર થઇ જતો નથી. પણ જ્યારે દેશની સમસ્ત પ્રજા જાગે, જ્યારે સૌ લોકોના વિચારો એવા થઇ જાય કે હવે તો કાંઇક ફેરફાર થવોજ જોઇએ, જ્યારે સૌ લોકો પોતાના કેટલીક જાતના મતભેદો છોડી દઇને એક થઈ જાય, જ્યારે દરેક માણસો પોતપોતાથી બની શકતી મદદ કરવા તૈયાર થાય, જ્યારે દરેક માણસો દેશને અર્થે દુઃખો ભોગવવાનું કબૂલ કરે અને જ્યારે સેંકડો આગેવાનો પોતાના પ્રાણનું બળિદાન આપવા તૈયાર થાય ત્યારેજ જુલમમાંથી છૂટી શકાય છે, ત્યારેજ સ્વતંત્રતા મેળવી શકાય છે અને ત્યારેજ દેશનો ઉદ્ધાર થાય છે. માટે એવી તૈયારી લોકોમાં છે કે નહિ ? તે જાણવા સારુ પોતાના હાથમાં ઉઘાડી તલવાર લઇને ગુરુ ગોવિંદસિંહે લોકોના મેળા વચ્ચે આવીને કહ્યું કે, ફતેહ જોઇતી હોય તો બળિદાન આપો. ભાઇઓ ! તમે ઓરંગઝેબના જુલમમાંથી છૂટવા ઇચ્છો છો એ બહુ ખુશીની વાત છે. કારણ કે હવે તો જુલમની હદ થઈ છે, આપણે સૌ પાયમાલ થઈ ગયા છીએ. દરેક પળે આપણા જીવ જોખમમાં છે; આપણે સુખેથી રોટલો પણ ખાઇ શકતા નથી, આપણી મિલકત ક્યારે લૂંટાઇ જશે તે આપણને ખબર નથી, આપણાં છોકરાંછૈયાંના શું હાલ થશે તે આપણે જાણતા નથી, આપણી વહુદીકરીઓની લાજ જાળવવી મુશ્કેલ થઇ પડી છે, જજિયાવેરાનો ભારે બોજો આપણાથી ઊપડી શકતો નથી, એક બાજુ દોરવાઇ ગયેલા પક્ષપાતી અમલદારોના જુલમથી આપણે તોબા તોબા થઇ ગયા છીએ, જેને આધારે આપણું જીવન છે, તે આપણો સનાતન આર્યધર્મ રોજ રોજ ડૂબતો જાય છે, જેની ઉપર આપણા દેશની આબાદીનો મુખ્ય આધાર છે, તે પવિત્ર ગૌમાતાનો ધરાર વધ થાય છે, આપણાં મંદિરોને ઠેકાણે મસ્જિદો બને છે અને આપણે સાવ ભિખારી તથા ગુલામ બની ગયા છીએ; છતાં પણ આપણી વાજબી ફરિયાદો પણ દિલ્હીનો પાદશાહ સાંભળતો નથી; પણ જે ફરિયાદ કરવા જાય તેને ઊલટા હાથીના પગ નીચે કચરાવીને મારી નાખે

છે. તોબા તોબા ! આવું દુઃખ તે ક્યાં સુધી ખમાય ? નજ ખ-
માય; માટે તમે આવા ભયંકર જુલમમાંથી છૂટવા ઇચ્છો છો એ
વાજબી છે અને ઈશ્વર તમોને ફતેહ આપશેજ, એમાં કાંઇ પણ
શક નથી. હમણાંજ દેવીએ મને કહ્યું છે કે, ફતેહ તમારીજ છે;
પણ તેમાં એક શરત છે અને તે એજ કે, દેવીને બળિદાન જોઇએ
છે. જગદંબા કહે છે કે, તમારામાંથી અત્યારે મને પાંચ માથાં
આપો. મારે લોહી જોઇએ છે. મારે લોહી જોઇએ છે. મારે માણ-
સનું લોહી જોઇએ છે. તમારું લોહી આપ્યા વિના તમારી ફતેહ
થઇ શકે તેમ નથી અને તમારું લોહી આપ્યા વિના તમારા દેશ-
નો ઉદ્ધાર થઇ શકે તેમ નથી. માટે જો તમારે ફતેહ મેળવવી હોય
તો મને બળિદાન આપો. મને તમારું લોહી આપો. મને અત્યારે
તમારામાંથી પાંચ માથાં આપો. એમ કહીને લાલચોળ આંખો
કરી ગુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાની નાગી તલવાર લોકોના ટોળાંની
વચ્ચે ઘુમાવવા મંડ્યા અને બૂમો પાડવા મંડ્યા કે, લાવો, લાવો.
પાંચ માથાં લાવો. છે કોઇ માઇના પૂત ? હોય તો આવો મેદાનમાં.
એટલે હમણાંજ આ મારી તલવારથી હું તેનાં માથાં ઉડાવી દઉં
ને દેવીને અર્પણ કરી દઉં. ચાલો, ચાલો, કેટલી વાર ? દેવીને
ભોગ આપવાનો વખત ચાલ્યો જાય છે. ભોગ આપ્યા વિના ફતેહ
નહિ મળે, ભોગ આપ્યા વિના ફતેહ નહિ મળે. અરે આ શું ?
હજી કોઈ તૈયાર નથી ? આટલાં બધા માણસોમાંથી માત્ર પાંચ
માથાં પણ નહિ મળે ? શરમ ! ! શરમ ! ! દેવી વચન આપે છે કે,
બળિદાન આપો એટલે ફતેહ તમારીજ છે, છતાં પણ માથાં ન
મળે ? દેશના કલ્યાણને અર્થે માત્ર પાંચ માથાં પણ ન મળે ? તેમ
છતાં તમારે ઔરંગઝેબના જુલમમાંથી છૂટવું છે કાં ? એ જુલ-
મમાંથી છૂટવા માટે તો હજારો માથાં આપવાં પડશે અને સ્વતં-
ત્રતા મેળવા માટે તો લાખો માણસોનો ભોગ આપવો પડશે. તેનું
આ તો માત્ર મંગળાચરણ છે. પ્રથમ મંગળાચરણ માટે માત્ર પાંચ
માથાં પણ ન મળે, એ કરતાં વધારે દિલગીરી બીજી કઈ ? જાઓ,
જાઓ, ધિક્કાર છે આવા નમાલાપણાને. અરે ! હજી પણ કોઇ ચેતો;
ને માથાં આપવા તૈયાર થાઓ, નહિ તો તમારું સત્યાનાશ
વળી જશે. એમ કહીને ગુરુ ગોવિંદસિંહ વધારે વધારે જોસથી
પોતાની તલવાર ફેરવવા મંડ્યા અને વધારે વધારે આકરાં વચનો
કહેવા લાગ્યા. પણ પોતાનું માથું કપાવવા સારુ કોઇ માણસ ત્યાં

મેદાનમાં આવ્યો નહિ; તેથી ગુરુ ગોવિંદસિંહ બહુજ ગુસ્સે થઇ ગયા અને લોકોની નાલાયકી માટે બહુજ દિલગીરી બતાવવા લાગ્યા, ત્યારે લોકોના ટોળામાંથી એક માણસે હિંમતથી કહ્યું કે, અમે દુશ્મનો સાથે લડવા તૈયાર છીએ, અમે ભયંકર જોખમો ખેડવા તૈયાર છીએ. અમે કેસરિયાં કરવા તૈયાર છીએ. તમે લડવાનો ઝુંડો ઉઠાવો એટલે અમે હમણાંજ તમારી સાથે આવવા તૈયાર છીએ. અમે મરવાથી ડરતા નથી. પણ દુશ્મનોને મારીને અમે તેઓને હાથે મરવા ઇચ્છીએ છીએ. કાંઇ બળિદાનના બકરાની પેઠે વગરમોતે કપાઇ મરવા ઇચ્છતા નથી. એવી રીતે મરવું એમાં બહાદુરી શું ? અને એમ મરવું એ શું ધર્મ છે ? અત્યારે તમારો ધર્મ જુદો છે. ત્યારે ગુરુગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, હા, અત્યારે એમ કરવું એ ધર્મ છે. કારણ કે જ્યારે તમારી ઉપર આફત આવી પડે, ત્યારે તેમાંથી બચવા સારુ તમે આફતની સામે થાઓ તેમાં શું નવાઇ ? એમ તો બીકણ બિલાડી પણ જ્યારે સપડાઇ જાય, ત્યારે પોતાની ઉપર હુમલો કરનાર માણસની ગળચી પકડી લે છે, તેમજ જ્યારે દુશ્મનો તમારા ઉપર હુમલો કરે ત્યારે તેમાંથી બચવા માટે તમે ફાંફાં મારો ને વખતે કાંઇક જોર બતાવો એમાં કાંઇ નવાઇ નથી, પણ જો ધારીએ તો બચી શકીએ તેમ છીએ; છતાં પણ સ્વદેશપ્રેમની લાગણીથી ખેંચાઇને જે પોતાના બંધુઓના કલ્યાણને અર્થે પોતાનાં માથાં આપવા બહાર પડે અને એમાંજ પોતાનો ધર્મ સમજે તેનીજ બલિહારી છે. એટલુંજ નહિ પણ તમારે માટે પોતાનો પ્રાણ આપવા તૈયાર થયેલા આગેવાનો ઉપર એટલો વિશ્વાસ રાખવો એ તમારો ધર્મ છે. મોટાં મંદિરનો પાયો નાખતી વખત તેના પાયામાં ફળફૂલ મૂકવાં એ આપણો ધર્મ છે. જ્યાં મોટા યજ્ઞોમાં સેંકડો મણ ઘી હોમવાનું હોય તેમાં આપણી તરફથી આપણા ગજા પ્રમાણે નાળિયેર કે સોપારી હોમવું એ આપણો ધર્મ છે અને કોઈ પણ મહાન કામની શરૂઆત વખતે પ્રથમ પોતાના ઇષ્ટદેવને ભોગ આપવો એ આપણો ધર્મ છે. એમાં નવું શું છે ? હવે વિચાર કરો કે આપણને સ્વતંત્રતા મેળવવી છે એ કરતાં વધારે મહાન કામ બીજું કયું ? આપણે દિલ્હીના બાદશાહની સામે લડાઈ ઉઠાવવી છે એ કરતાં વધારે જોખમભરેલું કામ બીજું કયું? અને આપણે પરદેશીઓ તથા પરધર્મીઓના હંમેશના જુલમમાંથી છૂટવું છે, એથી વધારે આનંદ બીજો કયો ?

હવે વિચાર કરો કે આ બધું કરવાનો આરંભ કરતી વખત માત્ર પાંચ માથાંનું બળિદાન પણ ન જોઇએ ? કહો કે જોઇએજ. બંધુઓ! તમે ધર્મ કોને કહો છો ? ચાલતા આવેલા રિવાજોનેજ ધર્મ સમજયા કરવો એ મોટી ભૂલ છે. મહાત્માઓ કહે છે કે, એકની એક પ્રજાનો જુદા જુદા દેશમાં ને જુદા જુદા કાળમાં જુદો જુદો ધર્મ હોય છે, તેમજ અત્યારે તમારો ધર્મ જુદો છે. કારણ કે અત્યારે આપણો દેશ આફતના મુખમાં પડેલો છે. માટે બહુજ સાંકડી થઈ ગયેલી આપણા ધર્મની હદ આપણાથી બની શકે એટલી આપણે લંબાવવી જોઇએ. જે બાજુનો પવન હોય તે બાજુના સઢ ચડાવવાનું ડહાપણ આપણે રાખવું જોઇએ; અને એમ વિચાર કરવો જોઇએ કે, ધર્મનાં મુખ્ય બે અંગ છે. એક જ્ઞાન અને બીજું ભક્તિ. તેમાં જ્ઞાનનો અર્થ કાંઇ એવો નથી કે જે વાતોમાં આપણને ગમ ન પડે, જે બાબનોનો કદી પણ સર્વમાન્ય નિર્ણય થઈ શકે નહિ, જે બાબતો આપણી અહીંની જિંદગીના અનુભવમાં આવી શકે નહિ અને જે સવાલો હમેશાં વાંધાભર્યાજ રહ્યા છે તથા હમેશાં વાંધાભરેલાજ રહેશે, તેવા સવાલોના વિચારોમાંજ જિંદગી ગાળવી અને દેશના કલ્યાણનાં કામોમાં તદ્દન નકામા થઇ પડવું એનુંજ નામ કાંઇ જ્ઞાન નથી; પણ વસ્તુને તથા સ્થિતિને તેના યથાર્થ રૂપમાં ઓળખવી તેનુંજ નામ જ્ઞાન છે. જેમકે એમ વિચાર કરવો કે હું શા માટે જન્મ્યો છું ? શું પરદેશીઓના અને પરધર્મીઓના જુલમ ખમવા માટેજ જન્મ્યો છું ? મારો ધર્મ શું છે ? શું સદાય પારકાઓની ગુલામગીરીમાં પડયું રહેવું એજ મારો ધર્મ છે ? મારું કર્તવ્ય શું છે ? મારા સ્વદેશી બંધુઓને નીચ સમજવા ને તેમનો તિરસ્કાર કરવો તથા તેમનાથી દૂર દૂર ભાગવું એ શું મારું કર્તવ્ય છે ? શું અમારા નસીબમાં અમે દરિદ્રતાજ લખાવીને આવ્યા છીએ ? શું નમાલાપણાનો અમે ઇજારો રાખેલો છે કે આખી દુનિયાનું નમાલાપણું અમારામાંજ આવી જાય ? શું પરમાત્માને ઘેર એવો પક્ષપાત છે કે તે એક જાતના લોકોને છાપરે ચડાવી દે અને બીજી જાતના લોકોને પગ નીચે કચરાવે? આપણો દેશ અસલ કેવો આબાદ હતો, સૌ ચીજો કેટલી બધી સસ્તી હતી, કેટલી બધી જાતના ધંધારોજગાર હતા, લોકોમાં કેટલો બધો સંપ હતો અને સૌ લોકો કેવી શાંતિથી આનંદદાયક જિંદગી ગાળતા હતા, એ શું આપણે ન જાણવું જોઇએ ? તેને બદલે હાલમાં દરેક બાબતમાં આપણું સત્યા-

નાશ વળી ગયું છે ને ઘેરેઘેરે હોળીઓ સળગે છે, એ શું નથી જોતા? દુનિયામાં ધનનાં દેવાળાં તો હોય છે, પણ અફસોસ કે આપણા લોકોમાં તો બુદ્ધિનાં પણ દેવાળાં નીકળી ગયાં છે. તેથી આવી ચોખ્ખી બાબતો પણ આપણને સૂઝતી નથી અને આપણા પગ નીચે આગ લાગી છે તે તો દેખતા નથી; પણ હજારો વરસ ઉપર લંકા બળી ગઇ તેની આગ જોવા ઇચ્છીએ છીએ અને તેને આપણે જ્ઞાન સમજીએ છીએ, તેથીજ આપણા બાર વાગી ગયા છે; માટે હવે તો આપણા ઉપયોગમાં આવી શકે અને આપણા અનુભવમાં આવી શકે એવું જ્ઞાન આપણે મેળવવું જોઇએ. એવું જ્ઞાન મેળવવું તેનુંજ નામ ધર્મ છે. કારણ કે દેશકાળ અને વસ્તુસ્થિતિ સમજવી તેનુંજ નામ જ્ઞાન છે અને એ જ્ઞાનજ ધર્મનું અંગ છે.

૧૩૮–ભક્તિનો અર્થ

ભક્તિની બાબતમાં પણ સમજવું જોઇએ કે, બહારનાં રમકડાં રંમાડ્યા કરવાં એમાંજ કાંઇ સાચી ભક્તિ નથી, પણ સાચી ભક્તિ તો કાંઇક જુદીજ હોય છે અને તે એજ કે બીજાઓને દુઃખે દુઃખી થવું. બ્રાહ્મણો એટલે કે વિદ્વાનો, ગાયો એટલે કે જેના ઉપર દેશનો મુખ્ય આધાર છે એવી ગાયો તથા ગરીબોની રક્ષા કરવી એનું નામ ભક્તિ છે. દૈવી સંપત્તિનો મૂળ પાયો અભયપણું છે, એમ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહેલું છે. તે મૂળ પાયાને પકડવો એટલે કે નિર્ભયપણું રાખવું, નીડર થઇને રહેવું અને બહાદુરી રાખવી એનું નામ ભક્તિ છે. દીનતા રાખવી એટલે કે બીજાઓને ઊંચા સમજવા, બીજાઓને ઊંચે ચડાવવા અને બીજાઓની કિંમત વધારવી અને પોતે છતાં સાધનોએ સાચા ભાવથી બને એટલું ઝૂકી પડવું તેનું નામ સાચી ભક્તિ છે. સૌ જીવો પ્રભુના અંશ છે અને પ્રભુનાં બાળકો છે, એમ જાણીને સૌ જીવોનું કલ્યાણ થાય તેમ કરવું તેનું નામ ભક્તિ છે. શ્રદ્ધા રાખવી એટલે કે આપણાં ભલાં કર્મોનું ભલું ફળ મળશે અને ઈશ્વર દયાળુ છે માટે તે આપણને આગળ વધારશેજ, ફતેહ આપશેજ અને આપણી ફરજો બજાવવામાંથીજ તે આપણને મોક્ષ આપશે, એમ સમજવું ને એ પ્રમાણે વર્તવું તેનું નામ ભક્તિ છે. ભગવાનનો આશરો રાખવો એટલે કે બીજા સર્વ ધર્મો છોડી દઇને ભગવાનનુંજ શરણ

પકડવું અને શેઠશાહુકારો, રાજારજવાડા, હથિયારો, ધન તથા આજુબાજુના સંજોગો વગેરે કોઈ પણ બાબત ઉપર વધારે ભાર ન મૂકતાં એક સર્વશક્તિમાન મહાન ઈશ્વરનુંજ બળ રાખવું અને દેશકાળ જોઇને એ બળને પોતાના આત્માના કલ્યાણનાં કામોમાં વાપરવું તેનું નામ ભક્તિ છે. પ્રભુપ્રેમ રાખવો એટલે કે આ જગત એજ ઈશ્વરનું વિરાટસ્વરૂપ છે અથવા ઈશ્વરનું જોઇ શકાય, સમજી શકાય ને લાભ લઇ શકાય એવું સ્થૂળરૂપ તેજ આ જગત છે, એમ સમજીને જગતની સૌ વસ્તુઓની કિંમત વધારવી તથા સૌ જીવો ઉપર પ્રેમ રાખવો અને મનુષ્યજાત સાથે અભેદ અનુભવવો તેનુંજ નામ ભક્તિ છે અને ઈશ્વરને અર્પણ થઈ જવું એટલે કે આપણી લગામ તેના હાથમાં સોંપી દેવી અને આપણો દેશ, આપણા બંધુઓ તથા આપણા ધર્મ સારુ આપણી જિંદગી તેની સેવામાં અર્પણ કરી દેવી તેનું નામ ભક્તિ છે. બંધુઓ! હાલમાં તો આપણને એજ ભક્તિ કામની છે.

૧૩૯–શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલી ધર્મયુદ્ધની મહત્તા

અત્યારે આપણો દેશ પાયમાલ થઈ ગયો છે અને આપણે સૌ લોકો ભયંકર આફતમાં છીએ; એટલુંજ નહિ પણ આપણી સામે ધર્મયુદ્ધ આવીને ઊભેલું છે. કારણ કે દિલ્હીનો બાદશાહ અને તેના સૂબાઓ જો ન્યાયથી વર્તે તો આપણે કાંઇ લડાઈ માગતા નથી, આપણે તો માત્ર ન્યાય માગીએ છીએ, આપણે તો આપણી ઉપર ગેરવાજબી જુલમ ન થાય એટલુંજ માગીએ છીએ અને આપણે તો ફક્ત આપણા વાજબી હકોજ માગીએ છીએ. એ બધું આપવું તો બાજુએ રહ્યું પણ ઊલટા અરજદારોનેજ તુરંગોમાં ખોસી દે છે અથવા તોપને ગોળે ઉડાવી દે છે. આવી રીતે આપણાં મોઢાંમાં આંગળાં ઘાલી ઘાલીને ઔરંગઝેબ પરાણે પરાણે ઓકાવે છે, તેથી લાચાર થઇને આપણા બચાવ સારુ તથા આપણા હક સારુ આપણે લડવું પડે છે; માટે એ લડાઇનું નામ ધર્મયુદ્ધ છે. ધર્મયુદ્ધની મહત્તા કેટલી બધી છે એ તમે ક્યાં નથી જાણતા? એ માટે શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું છે કેઃ—

यद्रच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम्।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभंते युद्धमीदृशम्॥

હે અર્જુન! દૈવેચ્છાથી આવી મળેલું આવું ધર્મયુદ્ધ જે બહાદુરોને મળે તેઓ મહાભાગ્યશાળી છે; કારણ કે તેઓને માટે સ્વર્ગનાં બારણાં ઉઘાડાંજ છે.

એટલુંજ નહિ પણ આગળ વધીને પ્રભુ એમ કહે છે કેઃ–

धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ।

ક્ષત્રિયોનું ધર્મયુદ્ધથી જેટલું કલ્યાણ થઈ શકે તે કરતાં વધારે કલ્યાણ કરનારું બીજું કોઇ પણ સાધન આ દુનિયામાં નથી.

અને તેમ છતાંઃ—

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥

જો તું આ ધર્મયુદ્ધ નહિ કરે તો તારો સ્વધર્મ નાશ પામશે, તારી આબરૂ જશે અને તને પાપ લાગશે.

એવું ન થાય તે સારુઃ—

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥

હે અર્જુન! યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કરીને તું ઊઠ; કારણ કે જો તું ધર્મયુદ્ધમાં માર્યો જઈશ તો સ્વર્ગ પામીશ અને જીતીશ તો દુનિયાનું રાજ્ય ભોગવીશ.

એ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, ભાઇઓ! આવી રીતે આપણને તો બન્ને હાથમાં લાડવો છે. જો લડતાં મરી જઇશું તો સ્વર્ગમાં જઇશું અને જો જીતીશું તો દુશ્મનોનું રાજ્ય ભોગવીશું. માટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલી હાલના જમાનાને અનુસરતી આવી સાચી ભક્તિ આપણે કરવી જોઇએ અને પ્રભુપ્રીત્યર્થે દેશના કલ્યાણ સારુ ધર્મયુદ્ધમાં આપણી જિંદગી અર્પણ કરવી જોઇએ. બોલો, આ વાત તમારે કબૂલ છે કે નહિ? ત્યારે લોકોનાં ટોળાંએ મોટો પોકાર કરીને કહ્યું કે, કબૂલ, કબૂલ, કબૂલ, હજારવાર કબૂલ.

ત્યારે ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, એવી લૂખી કબૂલાતમાં શું વળે? જો સાચા હો તો આવો મેદાનમાં અને ધર્મયુદ્ધનાં મંગળાચરણમાં જગદંબાને પાંચ માથાંનું બળિદાન આપો. કેમ કેટલી વાર? છે કોઇ માઇનો પૂત? છે કોઇ બહાદુર વીર? છે કોઈ ધર્મ પાળવાવાળો? છે કોઇ દેશની સાચી દાઝવાળો? છે કોઇ પોતાના બંધુઓના કલ્યાણને અર્થે માથું આપનારો? અને છે કોઇ પ્રભુનો પ્યારો? જો હોય તો આવી જાઓ, એટલે આ તલવારથી તેનું

માથું ઉડાવી દઉં ને દેવીને અર્પણ કરી દઉં. એમ કહીને લોકોનાં ટોળાંની વચ્ચે ગુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાની તલવાર ઘુમાવવા મંડ્યા અને જોસભેર બોલવા લાગ્યા કે, બળિદાન આપો, બળિદાન આપો, દેવીને બલિદાન આપો. એટલે ફતેહ તમારીજ છે.

એ સાંભળીને લોકોના ટોળામાંથી એક બહાદુર જાટ ઊભો થઇને મેદાનમાં આવ્યો અને ગુરુ ગોવિંદસિંહને કહ્યું કે, હું માથું આપવા તૈયાર છું; માટે તમારી તલવારથી પ્રથમ મારું માથું કાપો અને દેવીને ખુશી કરો. જો દેશનું કલ્યાણ થતું હોય તો માથું આપવું એમાં શું મોટી વાત છે? માટે જલદી કરો, તમારું શુભ મુહૂર્ત ચાલ્યું જવા દો મા. એમ કહી આનંદી અંતઃકરણથી ગુરુ ગોવિંદસિંહની સામે તે હાથ જોડીને ઊભો. ત્યારે એક હાથે તેની ચોટલી પકડી અને બીજા હાથે તેના ગળા ઉપર તલવાર ધરી ગુરુ ગોવિંદસિંહ તેને ત્યાંથી થોડે દૂર દેવીની સ્થાપના કરેલા તંબૂમાં લઈ ગયા.

આ વખતે લોકોના ટોળામાં અનેક જાતની લાગણી પ્રકટી નીકળી, પણ તેમાં મુખ્ય સૌ લોકો એ જાટની દેશભક્તિ તથા બહાદુરી માટે તેને હજાર વાર ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા અને ગુરુ ગોવિંદસિંહની ભક્તિ, તેમની દૃઢતા તથા તેમની સ્વદેશપ્રેમની લાગણી માટે પોતાના અંતરના ઉમળકાથી ઝૂકી ઝૂકીને સૌ લોકો તેમની તરફ જોઇ જોઇને વારંવાર દંડવત્ પ્રણામ કરવા લાગ્યા.

૧૪૦–ગુરુ ગોવિંદસિંહની ખૂબી

એ પછી દેવીના તંબૂમાં જઇને એ દેશભક્ત બહાદુર માણસને ગુરુ ગોવિંદસિંહે એક સુંદર ઊંચા આસન ઉપર બેસાડ્યો અને તેને કહ્યું કે, તું મારો મિત્ર છે, તું મારો જમણો હાથ છે, તું મારો દેવ છે અને તું મારો પ્રભુ છે. અરે! તને હું મારું? જે માણસ દેશને અર્થે પોતાનું માથું આપવા બહાર પડે તેને હું મારું? ત્યારે મારા કરતાં નીચ બીજું કોણ? બંધુ! તું મારો ભાઈ છે, તું મારો બાપ છે, તું મારો અતિથિ છે અને તું મારો મદદગાર છે; માટે હવે જરાએ ફિકર કરીશ મા. હું તારું માથું કાપવાનો નથી, પણ હું તો તારી પૂજા કરવાનો છું. એમ કહીને ગુરુ ગોવિંદસિંહે તેની ડોકમાં ફૂલનો હાર પહેરાવ્યો અને તેને પગે લાગ્યા.

એ પછી અગાઉથી ત્યાં બાંધી રાખેલા ડુક્કરના લોહીથી ગુરુ

ગોવિંદસિંહે પોતાની તલવાર તથા લૂગડાં ખરડયાં અને જાણે ખરેખર તે માણસને મારી નાખ્યો હોય તેવી લાલચોળ આંખો તથા ભયંકર દેખાવ ધારણ કરી બહુ જુસ્સાથી લોકોના ટોળામાં દાખલ થયા અને કહ્યું કે, એક બળિદાન તો મળ્યું, હવે બીજું બળિદાન લાવો, હવે બીજું માથું લાવો. જલદી કરો, જલદી કરો, મુહૂર્ત ચાલ્યું જાય છે. અરે ! આટલી બધી વાર ? દેશના કલ્યાણના કામમાં માથું આપતાં આટલી વાર ? ફતેહનાં બળિદાનમાં આટલી વાર ? પ્રભુને અર્થે માથું આપવામાં આટલી વાર ? આ કરતાં વધારે નાલાયકી બીજી કઈ ? એમ કહીને બહુ જુસ્સાભેર રીતે લોકોના ટોળા વચ્ચે ગુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાની તાજા લોહીથી ખરડાયેલી તલવાર ફેરવવા મંડયા.

આ વખતનો ગુરુ ગોવિંદસિંહનો દેખાવ એવો ભયાનક હતો કે એ જોઇને કોઇ પણ માણસને પોતાના અંતઃકરણમાંથી હાય લાગી ગયા વિના રહે નહિ, છતાં પણ લોકોને તેની ઉપર એટલો બધો વિશ્વાસ હતો અને દેશના કલ્યાણ સારુ પોતાના પ્રાણ આપવા પ્રજા એટલી બધી તૈયાર થઈ રહી હતી કે આવા કટોકટીના વખતે એક બીજો બહાદુર માણસ ત્યાં મેદાનમાં આવ્યો અને ગુરુ ગોવિંદસિંહને હાથ જોડીને કહ્યું કે, હું મારું માથું આપવા તૈયાર છું. ત્યારે ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, શાબાશ, બચ્ચા શાબાશ ! એમ કહી તેની પણ ચોટલી પકડી ગળા ઉપર તલવાર ધરી ઝપાટાબંધ દેવીના તંબૂમાં લઈ ગયા અને પેલા માણસની માફક એ બહાદુરને પણ ગુરુ ગોવિંદસિંહે ઊંચા આસન ઉપર બેસાડી તેની પૂજા કરી અને તેને ફૂલનો હાર પહેરાવ્યો.

દેશના કલ્યાણ સારુ આવી રીતે એક પછી એક પાંચ માણસો પોતાનાં માથાં આપવા બહાર પડયા અને તે સૌનું ગુરુ ગોવિંદસિંહે બહુ સન્માન કર્યું. એ પછી એ પાંચે દેશભક્તોને દેવીના તંબૂમાંથી ગુરુ ગોવિંદસિંહ પોતાની સાથે લોકોના ટોળામાં તેડી લાવ્યા. એ જોઇને સૌ લોકો બહુજ અજબ થયા અને ખુશાલીના પોકારો કરવા લાગ્યા. કારણ કે લોકો તો ખાતરીપૂર્વક એમજ માનતા હતા કે તેઓનાં માથાં ઉડાવી દેવામાં આવ્યાં છે ને તેઓ, સ્વર્ગમાં પહોંચી ગયા છે, તેને બદલે તે બધાને જીવતા જોઇને સૌ લોકોને બહુજ અજાયબી લાગી, આ વાત તેઓને એક બહુજ મોટા ચમત્કાર જેવી લાગી. એટલુંજ નહિ પણ એ વખતે જાણે

સ્વપ્નું જોતા હોય એમ લોકોને થઇ ગયું, તેથી લોકો બહુજ આનંદમાં આવી ગયા અને ખુશાલીના પોકારો કરી ધર્મની તથા ગુરુ ગોવિંદસિંહની જય બોલાવવા લાગ્યા અને એ પાંચ દેશભક્તોની પણ જય બોલાવવા લાગ્યા. એ ઊભરો જરા નરમ પડયા પછી ત્યાં મળેલા લોકોના ટોળાને ગુરુગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, ભાઈઓ ! જગદંબાનો જયજયકાર બોલો, કારણ કે તેણે આ દેશભક્તોને નવી જિંદગી આપી છે. વળી કહ્યું છે કે, હું આવા બહાદુરોનું લોહી પીતી નથી, હું આવા દેશભક્તોનાં બલિદાન લેતી નથી અને હું મારાં બાળકોને ખાતી નથી, પણ તેઓને તો ઊલટી હું મદદ કરું છું અને તેઓનાં સુખ સારુ તો હું મારું લોહી આપવા તૈયાર થાઉં છું. મારા વહાલા ભક્તો ! મને લોહી જોઇએ છે એ વાત સાચી, પણ તે કોનું ? મારે દેશના દુશ્મનોનું લોહી જોઈએ છે અને હું કર્તવ્યહીન નમાલાં માણસોને ખાઉં છું, કાંઇ તમારા જેવા સ્વદેશભક્તોને નહિ. અરે ! જો હું આવા અર્પણ થઇ ગયેલા ભક્તોનું લોહી પીઉં તો હું દેવી શાની ? તો તો હું રાક્ષસી કહેવાઉં. મારે તો તમારી દેશભક્તિ ને તમારી બહાદુરીની પરીક્ષા લેવી હતી; કારણ કે નમાલાં માણસો કદી વધુ જીવે તોપણ એથી તેઓને પોતાને શું ફાયદો ? એથી તો તેઓ ઊલટાં વધારે દુઃખી થાય, તેમજ નમાલાં માણસોના જીવવાથી જગતને પણ શું લાભ ? ઊલટાં તેઓ બીજાઓને બોજારૂપ થઈ પડે. વળી નમાલાં માણસોના જીવવાથી પરમાત્માને પણ શું લાભ ? કારણ કે નમાલાં માણસો કાંઈ સાચી ભક્તિ કરી શકે નહિ કે ઊંડું જ્ઞાન મેળવી શકે નહિ. માટે એવાઓને તો હું ખાઇજ જાઉં છું. જો તમે પણ મારી પરીક્ષામાં નાપાસ થયા હોત તો હું તમારું પણ સત્યાનાશ કાઢી નાખત, પણ બહુ ખુશીની વાત છે કે તમે એ પરીક્ષામાં પાસ થયા છો. માટે હું રાજી થઇને તમને વરદાન આપું છું કે અંતે ફતેહ તમારીજ છે. પણ તેમાં શરત એટલીજ કે જ્યાંસુધી તમે બહાદુર રહેશો, જ્યાંસુધી તમે સંપીલા રહેશો, જ્યાંસુધી તમે સ્વદેશપ્રેમી રહેશો, જ્યાંસુધી તમે તમારા કર્તવ્યમાં મચેલા રહેશો અને જ્યાંસુધી તમે તમારા બંધુઓના કલ્યાણ સારું જિંદગી અપર્ણ કરી શકશો ત્યાંસુધીજ તમારી ફતેહ છે, પણ જ્યારે એવા સદ્‌ગુણો તમારામાં ન હોય ત્યારે તમારી ફતેહ નથી; માટે જો ફતેહ જોઇતી હોય તો સ્વદેશપ્રેમી થજો, બહાદુર થજો

અને દેશને અર્થે તમારા સ્વાર્થનો ભોગ આપતાં શીખજો, એટલે મારા વરદાનથી ફતેહ તમારીજ છે. એમ કહીને દેવી અંતર્ધાન થઇ ગઇ. માટે ભાઇઓ ! આ દેવીની કસોટીમાં પાસ થયેલા બહાદુર વીરોને નમન કરો, આ દેશભક્તોને મદદ કરો, આ ધર્મના થાંભલાઓની સેવા કરો અને તેઓને પગલે ચાલો. કારણ કે તેઓએ દેશને અર્થે પોતાનાં માથાં અર્પણ કરેલાં છે, તેઓએ ધર્મના રક્ષણ સારુ પોતાના પ્રાણનું બળિદાન આપેલું છે અને હાલમાં જીવતા છતાં તમારા સુખ સારુ તેઓ મરી ચૂકેલા છે. એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે ફરીથી પણ તેઓ તમારે માટે મરશે માટે તેઓને નમો, તેઓની સેવા કરો, તેઓના હુકમને માન આપો અને તેઓના માર્ગદર્શન પ્રમાણે ચાલો.

એ પછી એ પાંચ દેશભક્તો સામે જોઇને તેઓને ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, મારા વહાલા મિત્રો ! તમે નસીબદાર છો, કારણ કે તમે દેશના કલ્યાણ સારુ તમારા પ્રાણ આપવા બહાર પડેલા છો, તમે ઈશ્વરના કૃપાપાત્ર છો, કારણ કે તમારા બંધુઓના કલ્યાણ સારું તમે ઈશ્વરને અર્પણ થયેલા છો. તમારી જિંદગીની સાર્થકતા થઇ છે, કારણ કે તમે જિંદગીના હેતુઓ સમજ્યા છો અને એ પ્રમાણે વર્તી શક્યા છો, માટે તમે ધન્યભાગ્ય છો અને હવે હમેશાં એજ પ્રમાણે વર્તતા રહેજો એજ મારી તમને ભલામણ છે. એ પછી લોકોનાં ટોળાં સામે જોઇને ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, ભાઇઓ ! બહાદુરીની ખૂબી તો જુઓ ! દેશને અર્થે અર્પણ થઇ જવાની મજા તો જુઓ ! આપણા પવિત્ર ધર્મનું મહાન બળ તો જુઓ ! સ્વતંત્રતાનો આનંદ તો જુઓ ! પોતાના બંધુઓના કલ્યાણ સારુ માથાં આપવાની મજા તો જુઓ ! ધર્મનાં તથા દેશના દુશ્મનો ઉપર ફતેહ મેળવવાનો આનંદ તો જુઓ ! અને જિંદગીની સાર્થકતા કરવાની ચાવીની જરા ખૂબી તો જુઓ ! હજી તો એ કાંઇ આપણે કર્યું નથી પણ માત્ર તેના વિચારજ કરીએ છીએ, એટલામાં પણ આપણે કેટલા બધા બદલાઈ ગયા છીએ એ જરા જુઓ તો ખરા ! અત્યારે આપણામાં કેટલો બધો જોસ છે ? અત્યારે આપણામાં કેટલી બધી એકતા છે ! અત્યારે આપણામાં કેટલી બધી હિંમત છે ! અત્યારે આપણામાં કેટલો બધો સ્વાર્થત્યાગ છે ! અત્યારે આપણામાં કેટલી બધી બહાદુરી છે ! અત્યારે આપણામાં કેટલું બધું ધર્મનું બળ છે ! અત્યારે આપણામાં કેટલો બધો પરમાર્થ છે ! અત્યારે

આપણામાં કેટલા બધા ઉત્તમ સદ્‌ગુણો આવી ગયા છે ! અત્યારે આપણામાં કેવું નવું લોહી આવી ગયું છે ! અત્યારે આપણામાં કેવી સાચી ભક્તિ આવી ગઇ છે ! અત્યારે આપણને કેવું નવું જીવન મળી ગયું છે, એ જરા જુઓ તો ખરા ! ! એ બધું શામાંથી ? સ્વદેશપ્રેમની તૈયારીમાંથી. હવે વિચાર કરો કે જે કામનો આરંભ કરવામાં પણ આટલી બધી ખૂબી છે તે કામ પાર ઊતરે ત્યારે તેનો આનંદ કેટલો બધો હશે ? માટે ભાઇઓ ! જો એ આનંદ લૂંટવો હોય તો આ પાંચ બહાદુર વીરોએ જેમ પોતાની જિંદગી અર્પણ કરેલી છે, તેમ તમે સૌ દેશના કલ્યાણ સારુ તમારી જિંદગી અર્પણ કરો, એટલે ફતેહ તમારીજ છે, આબાદી તમારીજ છે, સ્વતંત્રતા તમારીજ છે અને ભારતનું રાજ્ય તમારું તમારું ને તમારુંજ છે. માટે દેશને અર્થે માથાં આપવા તૈયાર થાઓ, જનતાના કલ્યાણ અર્થે માથાં આપવા તૈયાર થાઓ.

આ ઉપદેશ કરતી વખતે ગુરુ ગોવિંદસિંહના શરીરનો જુસ્સો, તેમના ચહેરાની ભવ્યતા, તેમની અંતરની લાગણીઓનો ઉછાળો, તેમની દૃઢતા, તેમનું સ્પષ્ટવક્તાપણું, તેમની વાણીની મીઠાશ, તેમનો પોતાના બંધુઓ ઉપરનો પ્રેમ, તેમનું ઊંડું જ્ઞાન, તેમની સાચી ભક્તિ, તેમનું વીરત્વ અને તેમનું નિઃસ્પૃહીપણું જોઇને લોકો છક થઇ ગયા અને જાણે તેમની ઉપર કોઇએ જાદુ (મૅસ્મેરિઝમ) કર્યું હોય તેમ તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા, તેમને આધીન થઈ ગયા અને સાચા ભાવથી કહેવા લાગ્યા કે, હે ગુરુ ! જેમ તમે કહો તેમ કરવા અમે સૌ તૈયાર છીએ. આ માથાં તમારાંજ છે અને એમાં કાંઇજ શક ન હતો, ખરેખરું એમજ હતું. તેથીજ ગુરુ ગોવિંદસિંહના બહાદુર શિષ્યો સૌ ઠેકાણે ઉપરાઉપરી ફતેહ મેળવવા લાગ્યા અને એટલે સુધી કે મહાબળવાન તથા કોઇ પણ જાતના દગાફટકા કરવાથી ન ડરે એવા દિલ્હીના બાદશાહ ઔરંગઝેબને પણ તેની ફિકર લાગવા માંડી. આટલું બધું બળ ગુરુ ગોવિંદસિંહે સ્વદેશપ્રેમ તથા આત્મભોગમાંથી મેળવ્યું હતું. એટલુંજ નહિ પણ પંજાબનો કેસરીસિંહ રણજિતસિંહ કે જેણે કાબુલ જીતી લીધું હતું અને જેનાથી અફઘાનિસ્તાનના પઠાણો થરથર ધ્રૂજતા હતા તથા અંગ્રેજો પણ જેને નમીને ચાલતા હતા અને જેના શિરપેચનો કોહિનૂર મહારાણી વિકટોરિયાના તાજમાં શોભી રહ્યો હતો તે મહારાજા રણજિતસિંહ પણ ગુરુ ગોવિંદસિં-

હના શિષ્ય હતા. વળી આજે પંજાબમાં ઝીંદ, નાભા, પતિયાલા, કપુરથલા તથા કાશ્મીર વગેરેના શીખ રાજાઓ છે, તે પણ ગુરુ ગોવિંદસિંહના શિષ્યો છે, તેમજ નામદાર અંગ્રેજ સરકારના લશ્કરમાં સૌથી વધારે વખણાયેલી જે પલટણો છે તથા જેણે અફઘાનિસ્તાન, ટ્રાન્સવાલ અને ચીનમાં પણ જય મેળવેલો છે, તે પલટણો બહાદુર શીખ લોકોનીજ છે અને એ બધો ગુરુ ગોવિંદસિંહનોજ પ્રતાપ છે. હવે વિચાર કરો કે જેનો પ્રતાપ હજીસુધી પણ આટલો બધો છે અનેજેના શિષ્યો 'શ્રી વાહ ગુરુજીકી ફતેહ' એમ બોલતા બોલતા ગમે તેવી ભયંકર આફતોના મુખમાં ચાલ્યા જતાં પણ ડરતા નથી, તો તેમના ગુરુમાં તેની હયાતી વખતે કેટલું બધું સામર્થ્ય હશે એ જરા ખ્યાલ તો કરો! જેણે મહા જબરજસ્ત જાતિબંધન તોડી નાખ્યું, જેણે ઉપરછલ્લાં બહારનાં કર્મકાંડનાં લફરાં કાઢી નાખ્યાં, જેણે ઘણાએ મુસલમાનોને હિંદુ બનાવ્યા અને જેણે તાઇ, પીંજારા, વણકર તથા દરજી વગેરે બહુ બીકણ લોકોને પણ સિંહ બનાવ્યા અને તે માત્ર કહેવાના નહિ પણ ખરેખરા સિંહ બનાવ્યા, તે મહાત્માનું આત્મિક બળ કેટલું બધું મહાન હશે એ ખ્યાલ તો કરો! એ ખ્યાલ કરતાં પણ આપણને અજાયબી લાગે છે, ત્યારે જે માણસો તેમની પાસે હશે તેઓને કેટલી બધી અજાયબી લાગતી હશે? અને એવી અજાયબીને લીધે તેઓનાં મનમાં શું શું ભાવો આવતા હશે, એ તમને ખબર છે? ગુરુ ગોવિંદસિંહનાં આવાં મહાભારત અદ્‌ભુત પરાક્રમને લીધે જેને લાંબો વિચાર કરવાની શક્તિ ન હોય એવા ઘણાએ શિષ્યો તેમને ઈશ્વરનો અવતાર સમજવા લાગ્યા ને કોઇ કોઈ શિષ્યો તો તેમને સાક્ષાત્ ઈશ્વર માનવા લાગ્યા. આ વાતની ગુરુ ગોવિંદસિંહને ખબર પડી, તેથી તે શુદ્ધ હૃદયના મહાત્મા બહુજ દિલગીર થયા. કારણ કે તેમને લાગ્યું કે, ઈશ્વરની કૃપા વિના મારાથી એક તણખલું પણ હાલી શકે નહિ ને તેમ છતાં હું ઈશ્વર? હું મલિન વસ્તુઓમાંથી પેદા થયો છું. હું મળમૂત્રનો ભરેલો છું અને સૌની પેઠે કાલે સવારે હું પણ મસાણમાં ફુંકાઇ જવાનો છું, તેમ છતાં પણ હું ઈશ્વર? લોકો ઈશ્વરની મહત્તા સમજતા નથી. આવા આવા વિચારોથી તેમને બહુ ત્રાસ લાગ્યો અને તેમને એમ થયું કે, આ તો 'બકરું કાઢતાં ઊંટ પેઠું' કારણ કે હું તો લોકોને કર્મકાંડની જાળમાંથી છોડાવવા માગું છું, તેને બદલે

હું પોતેજ ઈશ્વર બની જાઉં, ત્યારે ધિક્કાર મારા જ્ઞાનને અને ધિક્કાર મારી ભક્તિને. હે પ્રભુ! અજ્ઞાન લોકોના મૂર્ખાઈભરેલા આવા વિચારોને જો હું ઉત્તેજન આપું તો મારી ઉપર તારા શાપ ઊતરજો, એમ કહેતાં કહેતાં ગુરુ ગોવિંદસિંહની આંખમાં પાણી આવી ગયાં. એ પછી તેમણે પોતાના શિષ્યોને ખાસ બોલાવીને કહ્યું કે,

ચોપાઈ

જો શીખ મુઝે ઈશ્વર ઉચરહી
વો શીખ નરકકુંડમેં પરહી;
મૈં હું પરમ પુરુષકા દાસા,
દેખન આયા જગત તમાસા.

એ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહે કહ્યું કે, ભાઈઓ! જો તમે એમ કહો કે અમે તમારા દેહને ઈશ્વર નથી માનતા પણ તમારા જીવાત્મામાં જે ઈશ્વરનો અંશ છે, તમારામાં જે કુદરતી ચૈતન્ય છે અને તમારામાં જે સાક્ષીરૂપે સર્વવ્યાપક ઈશ્વર રહેલો છે તેને અમે ઈશ્વર માનીએ છીએ, તો તમારી એ વાત પણ ખોટી છે. કારણ કે તમોને આમ વાતો કરતાં આવડે છે, પણ તમે એ સ્વરૂપને સમજતાજ નથી. જો એ સર્વવ્યાપક ચૈતન્યને તમે સમજતા હો તો એ ચૈતન્ય તો સદાકાળ સૌ ઠેકાણે છે, માટે દરેક પળે જ્યાં જ્યાં તમારી દૃષ્ટિ પડે ત્યાં ત્યાં તમને એનોજ અનુભવ થવો જોઈએ. જેને એવો અનુભવ થાય તે એકજ માણસ કે એકજ મૂર્તિને ઈશ્વર સમજે અને બાકીના સૌ જીવો તથા સૌ વસ્તુઓને હલકી સમજે એવા પોલાણુવાળા હોય નહિ, પણ તેઓને તો સર્વત્ર સમદર્શનજ થાય છે અને એવી સ્થિતિ તમારી નથી, તેથી મારામાં રહેલા ચૈતન્યને તમે ઈશ્વર નથી માનતા, પણ તમારા જોવા સમજવામાં આવે એવી મારી સ્થૂલતાનેજ તમે ઈશ્વર માનો છો અને એવાં પાપમાંથી છોડાવવા માટે હું જ્યારે તમોને સમજાવું છું, ત્યારે ઈશ્વરના સર્વવ્યાપક ચૈતન્યને આગળ ધરીને તમે તમારા મનને ઠગો છો અને મને પણ ઠગો છો. કારણ કે એ ચૈતન્યના અસલ સ્વરૂપનું તો તમોને ભાન પણ નથી. જો એ ભાન હોય તો મારા એકલામાંજ તે તમને કાં દેખાય? તે તો સૌ ઠેકાણે દેખાવું જોઈએ. કારણ કે તે સર્વવ્યાપક છે અને તેમ છતાં તેને એક ઠેકાણે કે અમુક માણસમાંજ કે અમુક મૂર્તિમાંજ જોવું કે

સમજવું એને તો શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે તમોગુણી જ્ઞાન કહેલું છે. માટે વહાલા બંધુઓ! તમે ઉત્તમ અધિકારી થઇને એવા તમોગુણી જ્ઞાનમાં પડ્યા રહો મા, તમોગુણી જ્ઞાનમાં પડ્યા રહો મા, પણ સત્ય સમજો, તત્ત્વ સમજો, રહસ્ય સમજો ને એ પ્રમાણે વરતો.

ભાઇઓ! તમે મને ઈશ્વર સમજ્યા કરો અને એ બાબતોને નજીવી સમજીને હું ચલાવી લઉં, તો એ તમારી અને મારી કેટલી બધી મૂર્ખાઇ કહેવાય? વળી તમને તથા મને એનું કેટલું બધું પાપ લાગે એ તમે જાણો છો? તમે એ નથી જાણતા તેથીજ એવી ભૂલ કરો છો, પણ હું એ મહાપાપને તેના ભયંકર રૂપમાં સમજું છું. માટે મારે તમને એ પાપમાંથી બચાવવા જોઇએ. અરે હું ઈશ્વર? મને ઈશ્વર કહેતાં તમારી જીભ કેમ નથી તૂટી પડતી? હું ઈશ્વર છું એમ સાંભળતાં મારા કાન કેમ નથી ફૂટી જતા? કારણ કે આપણે પોતેજ ઈશ્વર બની જઇએ અને આપણી સ્થૂલતાનેજ ઈશ્વર સમજ્યા કરીએ એ કરતાં ઈશ્વરનું વધારે અપમાન બીજું કયું? એ કરતાં વધારે અજ્ઞાનપણું બીજું કયું? એ કરતાં વધારે નાસ્તિકપણું બીજું કયું? અને જ્ઞાની ભકતોને એ કરતાં વધારે ત્રાસ આપનારી બાબત બીજી કઇ?

બંધુઓ! મારા હાથમાં મશાલ છે. હું તમારાથી થોડાંક કદમ આગળ ચાલેલો છું, હું તમોને રસ્તો બતાવનાર તમારો ભોમિયો છું અને તમે મારી પાછળ ચાલનારા છો; માટે મને ગુરુ સમજીને લોકાચાર પ્રમાણે તથા અંતઃકરણની લાગણીથી ચોક્કસ હદ સુધી માન આપો એ વાજબી છે અને તમારા કલ્યાણ સારુ શાસ્ત્રના હુકમ પ્રમાણે એવું કાંઇક માન સ્વીકારવું એ મારી ફરજ છે એ હું જાણું છું, પણ જ્યારે તમે મને જરૂર કરતાં વધારે માન આપો છો, ત્યારે હું મારા મનમાં કેટલો બધો શરમાઉં છું અને જે માન ઈશ્વરને આપવું જોઇએ તે માન તેને બદલે મને અપાતું જોઇને હું મારા મનમાં કેટલો બધો દિલગીર થાઉં છું, એ તમે સમજો છો? જો એ સમજતા હો તો તમોને મારી દયા આવ્યા વિના રહે નહિ. કારણ કે હું ચોખ્ખી રીતે એમ સમજું છું ને પ્રત્યક્ષપણે એમ અનુભવું છું કે, મારામાં કાંઇ પણ માલ નથી, મારી કાઇ પણ સત્તા નથી અને એ મહાસાગરની આગળ હું એક ટીપા બરોબર પણ નથી; છતાં પણ જો તમોને મારામાં કાંઇ દેખાતું

હોય, તો તે પરમકૃપાળુ પિતા સચ્ચિદાનંદ પરમાત્માની કેવળ કૃપાજ છે. માટે મારી એવી સ્થિતિ નજરે જોયા છતાં અને વારંવાર એવો અનુભવ લીધા છતાં હું ઈશ્વર તરીકેનું માન કેમ લઇ શકું? એટલુંજ નહિ પણ જેને આવો અનુભવ થતો હોય તેનેજ જ્યારે બીજાઓ ઈશ્વર કહે, ત્યારે એ ભગતને કેટલો બધો ત્રાસ લાગે અને તેનાથી એ કેમ ખમી શકાય, એ જરા ખ્યાલ તો કરો! નજ ખમી શકાય અને મારાથી પણ એ નથીજ ખમાતું; માટે હું તમને કહું છું કે જે મને ઈશ્વર કહેશે તે શિષ્ય નરકના કુંડમાં પડશે. જે પોતેજ ઈશ્વર બની જશે તેનું તો સત્યાનાશ વળી જશે. ભાઇઓ! બીજા આંબાઓ કરતાં જે આંબો બહુ મોટો હોય અને જેને ઘણાં ફળો આવતાં હોય તે આંબા ઉપર પણ જંગલી ગામડિયા લોકો સિંદૂરનું ત્રિશૂળ કાઢે છે અને દરવરસે તેની પાસે ધૂપ—દીવો કરે છે, તેને નૈવેદ ધરાવે છે, તેની આરતી ઉતારે છે, તેની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને તેની પૂજા કરે છે; તથા કોઇ કોઈ લોકો તો પોતાની મનોકામના પૂરી થવા માટે એ આંબાની કાંઈ કાંઈ માનતા પણ કરે છે અને આવીજ રીતેજ ગામને ઝાંપે જે વાવ હોય, જેનું પાણી પોતે રોજ રોજ પીતાં હોય અને જે વાવથી ઘણા જીવોને સુખ થતું હોય, તે વાવની કોઈ કોઇ નિમિત્તે ગામડાંની બાયડીઓ પૂજા કરે છે, તેમજ મને ગુરુ માનીને એ અજ્ઞાની લોકોની પેઠે તમે મારી પૂજા કરો એ પણ મને તેવુંજ લાગે છે. કારણ કે એ ગામડિયાઓ આંબાની પૂજા કરે છે અને અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ વાવની પૂજા કરે છે, પણ જે આંબાને બનાવનાર છે, આંબાને જિવાડનાર છે અને આંબામાં ફળ આપનાર છે તથા જે પાણીનો બનાવનાર છે, જે વાવ ખોદવાની અક્કલ તથા શક્તિ આપનાર છે અને જે વાવમાં પાણી આપનાર છે, તેને એ જંગલી ભોળા લોકો ઓળખતા નથી અને તેની પૂજા કરતા નથી. તમે ઉત્તમ અધિકારી હોવા છતાં પણ મારી પૂજા કરો છો ને એ જંગલીઓની પેઠે વર્તો છો એજ મારી દિલગીરી છે. અરે! જરા વિચાર તો કરો કે ભલે કદી મારામાં તમારા કરતાં કેટલાક ગુણો ચડિયાતા હોય અને એથી તમોને બહુ ફાયદો થતો હોય, તોપણ મને એ ગુણો આપનાર કોણ? મારી જિંદગી ટકાવનાર કોણ? મને હયાતીમાં લાવનાર કોણ? મને આવી શક્તિ આપનાર કોણ? યાદ રાખજો કે એ બધું કરનાર સર્વશક્તિમાન મહાન ઈશ્વરજ છે અને તેજ

હમેશાં સૌને પૂજવાયોગ્ય છે. એ સિવાયની પૂજા તે બધી જૂઠી પૂજા છે અને એના વિનાની બીજી જે જે પૂજા થાય તે બધું પાપ છે. એટલુંજ નહિ પણ જે માણુસ પોતે પોતાને ઈશ્વર સમજે અથવા બીજાઓની પાસે ઈશ્વર કહેવરાવે તેનું તો સત્યાનાશ વળી જશે. કારણ કે અરે હાય હાય ! ઈશ્વર કયાં અને આપણે કયાં? તે જો ધારે તો તરતજ મારી બુદ્ધિ ફેરવી નાખે અને તમને સૌને હું બહુજ અળખામણો લાગું તેવો મને કરી મૂકે. તે જો ધારે તો હું તરફડયા કરું છતાં પણ મારા વહાલા દીકરાને મારી નજર આગળ મારી નાખી શકે. તે જો ધારે તો સહેજ વારમાં મારું સત્યાનાશ કાઢી શકે; અને તે જો ધારે તોએક પળમાં મારો જીવ લઇ શકે, તેમાં હું કાંઇ પણ કરી શકું નહિ; તેમ છતાં હું ઈશ્વર ? ધિક્કાર પડજો એવા ઈશ્વર બની બેઠેલા નીચ માણુસો ઉપર. એવા પોતેજ ઈશ્વર બની ગયેલા અભિમાની અજ્ઞાનીઓ પગે લાગવાલાયક નથી, પણ કાંઇક જુદીજ રીતની પૂજા કરવા જોગ છે અને એવા મૂર્ખા તથા નાસ્તિકોને ઈશ્વર માનનારાઓને પણ સખ્ત શિક્ષા થશે. માટેજ હું કહું છું કે, 'જે શીખ મુઝે ઈશ્વર ઉચર હી, વો શીખ નરક કુંડમેં પર હી.' માટે આંબાને પગે લાગવામાંજ ન રહી જાઓ, પણ જે આંબાનો બનાવનાર છે તેને ઓળખતાં શીખો. એમ કહીને પાઠક ચૂપ રહ્યા.

ત્યારે ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, બહાદુરી ભરેલો ઉદાર ધર્મ પાળીશું ત્યારેજ આપણે સુખી થઇ શકીશું. મનુષ્યજાત સાથે આવા અભેદભાવવાળો, આવી ઉદારતાવાળો, આવા વીરત્વવાળો, આવો સ્વાર્થત્યાગ શીખવનારો, બહારના બનાવટી કર્મકાંડનાં લફરાંઓ વિનાનો અને એકજ ઈશ્વરને માનનારો ગુરુ ગોવિંદસિંહના ધર્મ જેવો દેશનું કલ્યાણ કરનારો, સ્વતંત્રતા અપાવનારો અને આપણા આત્માને તથા ઈશ્વરને રાજી રાખનારો આવો ચોખ્ખો ધર્મ અત્યારે આપણે જોઇએ છે. અફસોસ કે એ ધર્મ પાળવો તો બાજુએ રહ્યો, પણ એવા ઉદાર ધર્મની ખુલ્લા દિલની સાચી વાતો પણ ઘણા લોકો સાંખી શકતા નથી અનેએ વાતો કહેનારને તથા સાંભળનારને પણ ધર્મભ્રષ્ટ સમજે છે; અને લાગ મળે તો બહુ હેરાન કરે છે, નહિ તો તિરસ્કાર તો જરૂર કરે છે. જે સ્વાર્થી માણુસો પોલંપોલ ચલાવવાની, વહેમો વધારવાની, આભડછેટો કાયમ રાખવાની, નમાલા બનાવવાની અને લોકોને ગુલામગીરી-

માં બાંધી રાખવાની વાતો કર્યા કરે, તેઓનાં વખાણ થાય છે અને તેઓને માલમલીદા મળે છે, તેથીજ આપણું સત્યાનાશ વળતું જાય છે; કારણ કે આવી રીતે ખરાબીઓને ઉત્તેજન મળવાથી સત્ય ડૂબતું જાય છે, ધર્મનું જોર ઢીલું પડતું જાય છે, મનુષ્યપણું નષ્ટ થતું જાય છે અને સેંકડો જાતની ખરાબીઓ વધતી જાય છે; તેથીજ આપણા બાર વાગતા જાય છે. માટે એ બધી આફતોમાંથી છૂટવા સારુ ગુરુ ગોવિંદસિંહના ધર્મ જેવો સ્વદેશપ્રેમવાળો, બહાદુરીવાળો, ભ્રાતૃભાવવાળો અને ઉદાર વિચારોવાળો ધર્મ અત્યારે આપણે જોઇએ છે. યાદ રાખજો કે, પવિત્ર પ્રાચીન ઋષિઓના સિદ્ધાંતોવાળો આવો સત્યધર્મ જ્યારે આપણે પાળી શકીશું ત્યારેજ આપણે સુખી થઇ શકીશું અને ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે. માટે દેશની તથા આત્માની સ્વતંત્રતા અપાવનાર ઉદાર વીરધર્મ પાળવાની આપણે કોશિશ કરવી જોઇએ.

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, આવો ચોખ્ખો, આવો ઉત્તમ, આવો સનાતન, આવો સાદો અને સૌને ગમી જાય તથા સૌથી સહેલાઇથી પાળી શકાય એવો કલ્યાણકારક સત્ય ધર્મ આપણે પાળી શકતા નથી આપણું જીવનજ ત્રુટિઓવાળું છે અને બહુજ અડચણકારક નમાલા બહારના ખોટા ધર્મ આપણે પાળ્યા કરીએ છીએ તેનું કારણ શું ?

ત્યારે પારેખે કહ્યું કે, જેમને હમેશાં કડવું ઝેર જેવું અફીણ ખાવામાં વધારે મજા પડે છે, તેમજ જેઓ ગુલામગીરીમાં ટેવાઈ ગયેલા હોય તેઓને ગુલામગીરીજ ગમ્યા કરે છે. આ કાંઇ કલ્પિત વાત નથી, પણ થોડાં વરસો ઉપર અમેરિકામાં બનેલી વાત છે અને તે આપણા લોકોને બરાબર રીતે લાગુ પડે છે; માટે તે તમને ટૂંકામાં કહી બતાવું છું. તે એજ કે ઉત્તર અમેરિકાના લોકો બહુ સુધરેલા હતા, તેથી ભલમનસાઇની લાગણીથી દયાને લીધે તેઓએ પોતાના રાજ્યમાં ગુલામો ન રાખવાનો કાયદો કર્યો અને બહુ નુકસાની ભોગવીને પણ ગુલામોને છૂટા કર્યા. એ પછી તેઓએ દક્ષિણ અમેરિકાના લોકોને કહ્યું કે, અમારી પેઠે તમે પણ ગુલામોને છૂટા કરો; કારણ કે કોઇ પણ માણસને ગુલામ બનાવવા કે ગુલામ સમજવા એમાં માણસાઇ નથી, તેમજ એ ધર્મથી વિરુદ્ધ છે, માટે હવેથી તમે ગુલામનો વેપાર બંધ કરો અને જૂના ગુલામોને સ્વતંત્રતા આપો. પોતાના ગેરવાજબી

લોભને લીધે દક્ષિણ અમેરિકાના લોકોએ આ વાજબી વાત પણ માની નહિ, તેથી ઉત્તર અમેરિકાના લોકોએ દક્ષિણ અમેરિકાના લોકો સાથે લડાઇ કરી અને ગુલામોને છોડાવ્યા. એ લડાઇમાં હજારો માણસો મરી ગયાં ને લાખો રૂપિયાનું નુકસાન થયું અને તે બધું કાંઈ પણ અંગત સ્વાર્થ વિના દયાને ખાતર તથા માણસાઈને ખાતરજ હતું; છતાં પણ ગુલામોને છૂટા કરવા સારુજ જ્યારે લડાઇ થવાની હતી ત્યારે અને લડાઇ ચાલતી હતી ત્યારે પણ જે ખરેખરા ગુલામ હતા તે બધા જ્યારે એકબીજાને મળતા ત્યારે એમજ કહેતા કે, જો આપણને છૂટા કરશે તો આપણે રખડી પડીશું. હમણાં ભલે આપણે મહેનત કરવી પડે છે, માર પડે છે, આપણી ઉપર જુલમ થાય છે અને આપણા કાંઇ પણ હક નથી, પણ ખાવાનું તો મળે છે, પણ ગુલામગીરીમાંથી છૂટા થઇશું ત્યારે ખાવાનું કોણ આપશે? છૂટા થઇને ઊલટા નાહકના ભૂખે મરી જઇશું. એ કરતાં આપણી હાલની સ્થિતિજ બહુ સારી છે. માટે આપણે સૌ ભેગા થઇને સરકારને અરજ કરીએ કે અમારે તમારું છૂટાપણું નથી જોઇતું, અમને અમે જેવા છીએ તેવા ગુલામોજ રહેવા દો એટલે બસ. એટલુંજ નહિ પણ કેટલાક દોઢડાહ્યા ગુલામો તો પોતાને છોડાવનાર પરમાર્થીઓ સામે લડવા ગયા હતા અને અંતે જ્યારે ગુલામોને છૂટા કરવાનો કાયદો અમલમાં મૂક્યો ત્યારે ઘણાએ ગુલામો એ કાયદાને મોટી આફત જેવો સમજીને બહુ અફસોસ કરતા હતા, ઘણા જણા એથી સાવ નિરાશ થઈ ગયા હતા અને પોતાને સ્વતંત્રતા મળી તેજ દિવસે ઘણા જણાઓ પોકેપોક મૂકીને રોયા હતા; કારણ કે એ વખતે તેઓ સ્વતંત્રતાની કિંમત સમજતા ન હતા.

આપણો ઉદય થવાને હજી વાર છે

એ ગુલામોની પેઠે આપણા ઘણા લોકોને પણ હજી સ્વતંત્રતાની કિંમત નથી, સ્વદેશાભિમાનની કિંમત નથી, ભ્રાતૃભાવની કિંમત નથી, બહાદુરીની કિંમત નથી, સ્વાર્થત્યાગની કિંમત નથી અને બહારનાં કર્મકાંડનાં લફરાંઓ વિનાના પવિત્ર સનાતન ઉદાર આર્યધર્મની કિંમત નથી, તેથી આવી ખુલ્લા દિલની ચોખ્ખી વાતો કેટલાક લોકોને ન ગમે અને એના પણ ખોટા અર્થ ઉઠાવે એમાં કાંઈનવાઈ નથી. એટલુંજ નહિ પણ હજી કદી ત્રણચાર પેઢી સુધી આપણા લોકો આવા ઉત્તમ વિચારો ન પાળી શકે તો એમાં પણ

કાંઇ નવાઈ નથી, કારણ કે આપણા દેશમાં એટલા બધા ભગવાનો વધી ગયા છે, વગરમક્ફલનાં એટલાં બધાં ધર્મનાં લફરાંઓ વધી ગયાં છે, લોકો એટલા બધા નજીવી બાબતોમાં રોકાયેલા રહે છે, માણસો એટલા બધા હલકી વૃત્તિના બની ગયા છે,પ્રજા એટલી બધી નમાલી થઇ ગઇ છે તથા એટલી બધી ગુલામીગરીમાં બંધાઇ ગઈ છે અને બહુ જરૂરના સુધારાઓ થતાં પણ એટલી બધી વાર લાગે છે કે, હજી બીજાં ઘણાં વરસો સુધી આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકે તેમ નથી, માટે આવી સ્થિતિમાંથી જલદી છૂટવા સારુ આપણે ગુરુ ગોવિંદસિંહના જેવો ઉદાર તથા વીર ધર્મ પાળવો જોઇએ.

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, અરે હાય હાય ! ! હજી ત્રણ ચાર પેઢી ! ગજબ ! ગજબ !

ત્યારે પાઠકે કહ્યું કે, હમણાં આપણે જે પ્રમાણે કીડી વેગે ચાલીએ છીએ, તે સામે જોતાં તો એમજ થાય; પણ સંજોગો બદલાય તો કાંઇ કહી શકાય નહિ અને એ બાજી તો ઈશ્વરને હાથ છે, તે જે ધારે તે કરી શકે.

એ સાંભળીને વામનરાવે કહ્યું કે, એવી નિરાશાભરેલી દૂરની ને ભવિષ્યની વાતો અમારે નથી સાંભળવી. અમારે તો અમારું હમણાંનું કર્તવ્ય જાણવું છે, માટે અહીં હમણાંજ અમે સ્વર્ગની જિંદગી કેમ ભોગવીશકીએ ? એ ઉપયોગ કોઇ જાણતા હોય તો કહો.

૧૪૧-સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવવાના ઉપાયો

ત્યારે ત્રિવેદીએ કહ્યું કે, અત્યારે તો આપણે આપણા દેશમાં સાચી કેળવણી વધારવાના ઉપાયો કરવા જોઇએ. અત્યારે તો આપણે આપણા દેશની હુન્નરકળાને મદદ કરવી જોઇએ અને હુન્નરકળાને મદદ કરવા સારુ સ્વદેશીજ વસ્તુઓ વાપરવાના પોતાના અંતઃકરણમાં ઠરાવો કરવા જોઈએ. અત્યારે તો આપણે આપણા દેશના કલ્યાણ સારુ આપણા દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા નિઃસ્પૃહી લોકપ્રિય આગેવાનોની મદદમાં રહેવું જોઇએ. અત્યારે તો આપણે આપણા દેશમાં કલ્યાણની સાચી વાતો કહેનારા દેશપ્રેમી લેખકોને તથા વક્તાઓને ઉત્તેજન આપવું જોઇએ. અત્યારે તો આપણે આપણા હાથપગ બાંધી રાખનારાં ધર્મનાં બહારનાં બનાવટી લફરાંઓ ઓછાં કરવાં જોઇએ. અત્યારે તો આપણે આપણી બહેનોમાં

પ્રગતિકારક ઉચ્ચ કેળવણી વધારવી જોઇએ, અત્યારે તો આ પણા બંધુઓને ઊંચી જાતનું વાચન પૂરું પાડવાની આપણે કોશિશ કરવી જોઇએ. અત્યારે તો આપણે અંદર અંદરના તથા કોમ કોમ વચ્ચેના મતભેદો દૂર કરવામાં ડહાપણ વાપરવું જોઇએ. અ ત્યારે તો આપણાં બાળકો સ્વતંત્રતાની કિંમત સમજતાં થાય એવું તેઓને શિક્ષણ આપવું જોઇએ. અત્યારે તો આપણા દેશમાં રાજ દ્વારી જાગૃતિ લાવવાની કોશિશ કરવી જોઇએ. અત્યારે તો આપ ણા દેશના કલ્યાણ સારુ આપણે જાહેર હિંમતવાળા થવું જોઇએ અત્યારે આપણે જાતિબંધનો ઓછાં કરવાં જોઇએ. અત્યારે ઘણું જાતની ગુલામગીરીઓમાંથી છૂટવા સારુ અસલના ક્ષત્રિયોની પેઠે આપણે આપણાં છોકરાંઓને બાળપણથીજ બહાદુરીનું શિક્ષ ણ આપવું જોઇએ. અત્યારે આપણા બંધુઓ પોતાની જિંદગીના મહાન હેતુઓ સમજતા થાય તથા આપણા લોકો પોતાના હક તથા ફરજો સમજતા થાય એમ આપણે કરવું જોઇએ. અત્યારે આપણી પ્રજામાં સ્વાર્થત્યાગનું શિક્ષણ આપણે ફેલાવવું જોઇએ અને મહારાણા પ્રતાપસિંહ, ગુરુ ગોવિંદસિંહ તથા મહારાજ શિવાજી વગેરે સ્વદેશભક્ત મહાત્માઓની પેઠે દેશના કલ્યાણ સારુ આપણે પરમાર્થનાં દુઃખો ખમતાં શીખવું જોઇએ; અને દેશની દુઃખદાયક સ્થિતિ જોઇને અંતરમાં હાય લાગી જવી જોઇએ કાળજું કોરાઇ જવું જોઇએ. વાણી ગદ્ગદિત થઇ જવી જોઇએ અને આંખમાંથી આંસુઓના ધોધ વહેવા જોઇએ. આવી સ્થિતિ થાય તથા આવાં શુભ કામોમાં રોકાયલું રહેવાય તેનેજ અમે '**સ્વર્ગની જિંદગી**' કહીએ છીએ. અમે પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે, હે પ્રભુ ! આવી રીતની અમે સ્વર્ગની જિંદગી ભોગવી શકીએ એવું અમોને જ્ઞાન આપ; ઇચ્છા આપ અને શક્તિ આપ.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

जय सच्चिदानंद

धर्म एटले शुं ?

જેઓ એમ માને છે કે, ધર્મ એ કાંઈક બહારની વસ્તુ છે; જેઓ એમ સમજે છે કે, બહારની અમુક ક્રિયાઓમાંજ ધર્મ છે અને જેઓ એમ સમજે છે કે, અમુક ગ્રંથ, અમુક ગુરુ તથા અમુક વિચારોમાંજ ધર્મ રહેલો છે તેઓ દયાને પાત્ર છે; કારણ કે તેઓ અંધકારમાં છે. જે લોકો એમ માને છે કે, મનુષ્યને ધર્મની જરૂર નથી અને દુનિયામાં ધર્મ જેવું કાંઇ છેજ નહિ તેઓ નરકમાં છે. માટે એ બેમાંથી કોઈ પણ એક બાજુ તરફ ન ઢળી જતાં તટસ્થ રહીને મહાત્માઓ કહે છે કે, ધર્મ એટલે કર્તવ્ય. ધર્મ એટલે મનુષ્યત્વ. ધર્મ એટલે આંતરિક પ્રેરણા. ધર્મ એટલે સદ્વર્તન. ધર્મ એટલે જિંદગી ઉત્તમ રીતે ગાળવાનો રસ્તો. ધર્મ એટલે શાસ્ત્રમાં કહેલા આચારવિચાર પાળવા તે. ધર્મ એટલે આપણી ઉત્તમ ભાવનાઓને ખીલવવી તે. ધર્મ એટલે ઈશ્વરને જાણવા માટેની માનસિક તથા વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ. ધર્મ એટલે ઉન્નતિ તરફ જવાની આપણામાં રહેલી કુદરતી પ્રેરણા. ધર્મ એટલે સાચો પુરુષાર્થ. ધર્મ એટલે મનુષ્યની જિંદગીમાં જે કાંઈ ઊંચામાં ઊંચી મધુરતા આવી શકતી હોય તે. ધર્મ એટલે આપણી જિંદગીમાં સ્વાભાવિક રીતે જે કાંઇ ઉત્તમતા રહેલી છે તેનું બહાર પડવું તે. ધર્મ એટલે માણસથી જે કાંઇ છેવટમાં છેવટનાં સારામાં સારાં તત્ત્વ મેળવી શકાય તે. ધર્મ એટલે સ્વાર્થવૃત્તિનો ત્યાગ. ધર્મ એટલે પોતાનું પોતાપણું ભૂલી જઇને ઈશ્વરને ખાતર જીવવું તે. ધર્મ એટલે મનુષ્યમાં જે મનુષ્યત્વ છે તે. ધર્મ એટલે અંતરનાં તાળાં ઉઘાડવાની કૂંચી. ધર્મ એટલે હૃદયનો બોજો હલકો થાય તેવી દવા. ધર્મ એટલે આત્માની આડે આવતાં આવરણો સ્વાભાવિક રીતે ઓછાં થાય તેવી ખૂબી. ધર્મ એટલે પરમાત્મા માટે આપણો આત્મા તલખ્યા કરે તે અને ધર્મ એટલે આત્મા પોતાનું અસલ સ્વરૂપ મેળવે તે.

(–આ પુસ્તકમાંથી)